

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ ЧАСОПИС

МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

UDK 343+351.74/75(05)
YU ISSN 0409-2953

БЕОГРАД
Година LIV

2
2012

БЕЗБЕДНОСТ
Часопис Министарства унутрашњих послова
Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Др **Бобан Милојковић**, редовни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Жељко Никач**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Саша Мијалковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Дарко Маринковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Горан Илић**, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
Др **Миливој Доњај**, ванредни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду
Др **Миле Шикман**, начелник Управе за полицијско образовање Министарства унутрашњих послова Републике Српске
Др **Владимир Урошевић**, послови сузбијања електронског криминала у Служби за борбу против организованог криминала Управе криминалистичке полиције МУП-а РС
Мр **Зоран Голубовић**, послови безбедности и законитости у Бироу директора полиције МУП-а РС
Др **Жељко Нипчић**, заменик начелника Одељења за посебне акције, интервентне јединице полиције, одбрамбене припреме и састав помоћне полиције у Управи полиције МУП-а РС
Мр **Славиша Ђукановић**, заменик начелника Управе за аналитику МУП-а РС
Мр **Божидар Оташевић**, заменик начелника Управе за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Мр **Снежана Нововић**, унапређење организације и функционисања стручног оспособљавања и усавршавања у Управи за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Мр **Милан Клисарић**, самостални извршилац за обуку из области полицијског менаџмента у Управи за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Небојша Пурић, заменик начелника Одељења за границу Управе граничне полиције МУП-а РС

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др **Дарко Маринковић**

УРЕДНИК

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Милена Јовановић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николенцић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА

Булевар Зорана Ђинђића 104
телефон: 011/3148-734, 3148-739
телефакс: 011/3148-749
е-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ

ТИРАЖ: 1.000 примерака

ШТАМПА: ГРАФОЛИК

Београд, Војводе Степе 375

PDF верзија часописа доступна је на адресама:

<http://www.mup.gov.rs/>

<http://prezentacije.mup.gov.rs/upravazaobrazovanje/bezbednost.html>

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Zorica Mršević, PhD 7 STREET GRAFFITI – BETWEEN AMNESTY OF OUR CHILDREN AND MORAL PANICKING
- Проф. др Зорица МРШЕВИЋ 23 УЛИЧНИ ГРАФИТИ – ИЗМЕЂУ АМНЕСТИЈЕ НАШЕ ДЕЦЕ И МОРАЛНЕ ПАНИКЕ (на српском)
- Доц. др Валентина БАИЋ 38 ЕФЕКТИ ТРЕНИНГА У ДЕТЕКЦИЈИ ЛАГАЊА

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Zlatko ŠABIĆ 58 THE PRESIDENCY OF THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION: AN ADMINISTRATIVE AND POLITICAL CHALLENGE
Kira CERJAK
- Златко ШАБИЋ 78 ПРЕДСЕДАВАЊЕ САВЕТОМ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: АДМИНИСТРАТИВНИ И ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВ (на српском)
Кира ЦЕРЈАК
- Проф. др Саша МИЈАЛКОВИЋ 96 МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ЈЕДНОГ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ТЕРОРИЗМА
- Проф. др Богдан ИЛИЋ 114 БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ ЕКОЛОШКЕ ЕКОНОМИЈЕ
Др Небојша ПРАЋА
- Мр Зоран КЕСИЋ 134 ТЕОРИЈСКО ДЕФИНИСАЊЕ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ
- Вељко ПОПАРА 151 КРИМИНАЛИСТИЧКА ОПСЕРВАЦИЈА У РУРАЛНИМ УСЛОВИМА
Иван ЖАРКОВИЋ
- Др Нагаша ТАЊЕВИЋ 172 СУЗБИЈАЊЕ ДЕЧЈЕ ПОРНОГРАФИЈЕ НА ИНТЕРНЕТУ – МЕЂУНАРОДНИ И ДОМАЋИ КРИВИЧНОПРАВНИ ОКВИР
- Доц. др Оливер ЛАЈИЋ 188 КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПРОВЕРЕ У ФИНАНСИЈСКИМ ИСТРАГАМА
- Мр Данијела СПАСИЋ 205 ПОРОДИЧНО НАСИЉЕ У СРБИЈИ – ИСТОРИЈСКО-КУЛТУРОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА
- Проф. др Дарко МАРИНКОВИЋ 220 МЕСТО И УЛОГА ЖРТВЕ У КРИМИНАЛИСТИЧКИМ ИСТРАГАМА СИЛОВАЊА

СТРУЧНИ РАДОВИ

- Mr Слaвишa БУКАНОВИЋ 248 ВИДЕО КОНФЕРЕНЦИЈСКА ВЕЗА КАО
Др Милан ГЛИГОРИЈЕВИЋ НАЧИН КОМУНИКАЦИЈЕ РУКОВОДИЛАЦА У
Проф. др Дане СУБОШИЋ МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
- Mr Бобан СИМИЋ 265 ИНСТИТУТ УСЛОВНОГ ОТПУСТА
У ПОЗИТИВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
- Гордана НИКОЛИЋ 277 НЕКИ ЗАКОНСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ
КРИВИЧНОГ ДЕЛА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Marković, G., Pavliček, J., 291 НЕКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ
КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА
РИЗИЧНИХ НЕСТАНАКА ОСОБА

ПРИКАЗИ

- Проф. др Дане СУБОШИЋ 313 Обрад Стевановић
БЕЗБЕДНОСНИ МЕНАЦМЕНТ
- Mr Зоран МИЛАНОВИЋ 317 Радован Радовановић
ТЕХНИЧКА СРЕДСТВА ПОЛИЦИЈЕ

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

- Zorica MRŠEVIĆ, PhD 7 STREET GRAFFITI – BETWEEN AMNESTY OF OUR CHILDREN AND MORAL PANICKING
- Zorica MRŠEVIĆ, PhD 23 STREET GRAFFITI – BETWEEN AMNESTY OF OUR CHILDREN AND MORAL PANICKING (in Serbian)
- Valentina BAIĆ, PhD 38 THE EFFECTS OF TRAINING IN THE DETECTION OF LYING

REVIEW SCIENTIFIC PAPERS

- Zlatko ŠABIĆ, PhD 58 THE PRESIDENCY OF THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION: AN ADMINISTRATIVE AND POLITICAL CHALLENGE
Kira CERJAK
- Zlatko ŠABIĆ, PhD 78 THE PRESIDENCY OF THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION: AN ADMINISTRATIVE AND POLITICAL CHALLENGE (in Serbian)
Kira CERJAK
- Saša MIJALKOVIĆ, PhD 96 METHODOLOGY OF ONE SCIENTIFIC RESEARCH ORGANIZED CRIME AND TERRORISM
- Bogdan ILIĆ, PhD 114 SECURITY ASPECTS OF ECOLOGICAL ECONOMICS
Nebojša PRAĆA, PhD
- Zoran KESIĆ, LL.M. 134 THEORETICAL DEFINITION OF POLICE CORRUPTION
- Veljko POPARA 151 CRIMINALISTIC SURVEILLANCE IN CONDITIONS OF RURAL AREAS
Ivan ŽARKOVIĆ
- Nataša TANJEVIĆ, PhD 172 COMBATING CHILD PORNOGRAPHY ON THE INTERNET - INTERNATIONAL AND LOCAL CRIMINAL JUSTICE FRAMEWORK
- Oliver LAJIĆ, LL.D. 188 BACKGROUND CHECKS IN FINANCIAL INVESTIGATIONS
- Danijela SPASIĆ, MA 205 DOMESTIC VIOLENCE IN SERBIA - HISTORICAL AND CULTURAL DIMENSIONS
- Darko MARINKOVIĆ, PhD 220 THE POSITION AND ROLE OF THE VICTIM IN CRIMINAL INVESTIGATIONS OF RAPE

PROFESSIONAL REPORTS

- Slaviša DJUKANOVIĆ, MA 248 VIDEO-CONFERENCING AS A WAY OF
Milan GLIGORIJEVIĆ, PhD COMMUNICATION IN THE MINISTRY OF
Dane SUBOŠIĆ, PhD INTERIOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA
- Boban SIMIĆ, LL.M 265 THE INSTITUTE OF PAROLE IN THE POSITIVE
LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA
- Gordana NIKOLIĆ 277 SOME LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS
OF THE CRIMINAL OFFENCE OF HUMAN
TRAFFICKING IN SERBIA

FROM FOREIGN LITERATURE

- Marković, G., Pavliček, J., 291 SOME SPECIFIC FEATURES OF CRIMINAL
INVESTIGATIONS IN HIGH-RISK MISSING
PERSON CASES

REVIEWS

- Dane SUBOŠIĆ, PhD 313 Obrad Stevanović
SECURITY MANAGEMENT
- Zoran MILANOVIĆ, MA 317 Radovan Radovanović
POLICE EQUIPMENT

Prof. Zorica Mršević, PhD
Scientific Advisor, the Institute of Social Studies, Belgrade
Associate Professor at the Faculty of European Legal and Political Studies,
Novi Sad

UDK – 003.6.079 :: 177.82 : 364.632 – 053.6
Original scientific paper
Received: 02.05.2012.

Street Graffiti – Between Amnesty of *Our Children* and Moral Panicking*

Abstract: *The paper presents a criminological analysis of phenomenology and origin of hate graffiti. The intention of the author is to define its place in the context of hate speech, on one hand but also within the general context of street graffiti, on the other hand. The paper offers an analysis of the motives which are behind the hate graffiti and a presentation of the various categories of the graffiti authors, who are mostly marginalised youngsters. The author indicates the possible existence of principals standing behind the young graffiti authors and providing means and orders to them. Pre-election campaigns and some other social conflicting moments are identified as the usual periods of intensified graffiti occurrences. The paper presents the cases of the graffiti in Novi Sad and Prijepolje, in terms of comparing one of the biggest cities in Serbia with a small town, but both of multiethnic population. Special attention is paid throughout the paper to the graffiti with hate as their main message and content, calling for violence and discrimination. The emphasis is on the fact that impunity of such graffiti cannot be defended by freedom of speech arguments because hate speech is misuse of such freedom. Although there is a presentation of the legal provisions which stipulate sanctions for the hate graffiti authors, the text does not call for more rigid sanctions against them. This is not a campaign against the authors of hate graffiti or an instance of detestation of those who vandalize urban areas by their slogans of hate, lynch, and discrimination, nor does the paper intend to provide evidence that tolerated hate graffiti will inevitably and automatically lead to acts or crimes of hate.*

Keywords: *street hate graffiti, youth subculture, alternative narration, vandalism of public property, discrimination, violence, threats, positive validation of hate.*

* The paper has resulted from the project within which the author is engaged, entitled *Social Transformations in the Process of European Integrations - a Multidisciplinary Approach* („Друштвене трансформације у процесу европских интеграција - мултидисциплинарни приступ“) financed by the Ministry of Science and Technological Development, 2011-2014.

Introduction

Implied impunity of a wide range of acts of hooliganism, vandalism, and violent behaviours has almost been perceived as inevitable and it appears to have become a part of the Serbian urban legend, some kind of social fatalism. Manifestations of such unpunished vandalism include street graffiti, whose numbers are ever increasing in the public areas of Serbian cities and towns and which show prominent features of hate speech in times of election campaigns or at some other potentially conflicting moments. Perhaps the absence of sanctions is motivated by inefficiency of relevant institutions or lack of what is often referred to as political will, but maybe it is just lack of understanding of the true nature of the street graffiti combined with lack of conviction that they could have any real bearing on anyone. The slogan that “they are our children“ is probably at work when it comes to hate graffiti because it is regularly used to justify hooliganism and vandalism, that is much more dangerous conduct, including not only threat and attempted homicide, but the vary acts of homicide as well. Namely, ‘our children’ were the arsonists of Bajrakli Mosque and the US Embassy, the busters of the gay parade, attackers and murderers of Brice Taton. Then there are mentions of hooligans as unemployed youth, the products of transitional Serbia, whose childhood passed during sanctions, poverty and air-raids, and it almost represents an ‘argument’ to show ‘understanding’ for them (*Глузоријевић*, 2012:1018) and not to respond to their deviant behaviour by legal measures and sanctions.

It is hard in such an atmosphere to believe that graffiti writers would be sanctioned even when they write most explicit hate graffiti, even if they commit acts of hatred in practice. Police can file criminal reports against fans who light torches, since this act is punishable by a three months’ imprisonment, but although the hooligans light more than 100 torches during the derby, the police rarely files reports¹, so who can we expect to report and institute proceedings against the authors ‘only’ writing the street graffiti? The example of Berlin shows that practice is not the same everywhere and does not have to be. Berlin is known to be the European graffiti capital, and a group of specially trained officials and police officers has been established there for combating graffiti and their authors the group employs - from its very beginning - 18 thousand persons. This special group has the power to search houses, schools, as well as personal property of the young ‘demolishers’ of walls. In February 1995, the first specialized raid against graffiti writers took place (*Spiegel*, 1995:6). In other European countries too, whenever the rights of minority-group members are violated, either by messages of hate or threats of violence, the courts instantly act according to the shortened procedure and most often pronounce the strictest prescribed penalty, which is not

¹ The police also have all the necessary data on all leaders of supporters, but who among them has ever been prosecuted (Екипа „Блица“ 2012:5).

the case in our country (*Миликић*, 2012:2-03).

The most serious problems are related to the street graffiti which comprise contents representing a form of hate speech. It is actually defined as speech directed against a person or persons based on racial, religious, ethnical affiliation or sexual orientation. The concept originated in the US in the late 1970's and since then laws have been adopted in many countries providing for additional sanctions for speech motivated by prejudice or intolerance against certain groups which result in encouraging and instigating racial hatred, aggression or crime, including the dissemination of Nazi propaganda. It should, however, be borne in mind that freedom of speech is one of the most important social values, and the limits of this freedom to the largest extent depend on the specific legal and political circumstances in a particular society. On the other hand, history teaches us about the dangers of tolerating the abuse of freedom of expression, because this is what hate speech actually represents – excessive use or abuse of this freedom. It is therefore important to sanction hate speech, especially bearing in mind the threat to freedom of speech. The broadest definition encompasses all instances of calls to violence, hatred, intolerance and instigation or incitement thereof, or justification of these with respect to the members of a certain group or clearly identified individuals, just because they are the members of some ethnic, religious, or gender group, or because their sexual orientation or political beliefs (*Ружичић*, 2010:1).

The Emergence of the Street Graffiti

Graffiti represent a special form of youth culture which, as a particular style of verbal and artistic expression, appeared in the nineteen sixties in the United States of America and rapidly spread throughout Europe, especially in public places of large European cities, such as Paris, London, Berlin, Amsterdam, and Budapest. At that time, the graffiti were a public, street outcry aimed at the protection of human and civil rights. Later, they more often targeted social and political topics. They flourished in the age of hippie youth culture. Today, Bronx (New York) is the home of the world's only Graffiti Museum.

Spontaneous inscriptions on the walls are truly a part of human civilization ever since its beginnings, but today they are primarily associated with the subculture of graffiti which belongs to the youth communication type (*Сулима*, 2005:69-70). They not only accompany the man ever since the origin of the writing culture, but appear even earlier, because the first artistic attempts at 'painting' on cave walls - as the first human dwelling places - were graffiti in the modern sense. Even before 'painting' the cave walls, the first traces of human presence were simple pints of human hands on the walls and the same instinct of leaving traces of one's existence is seen today as a motive for the emergence of numerous street graffiti.

Youth graffiti that we see in the public places of our cities on a daily basis often resemble children's 'scribbling', unskilled colouring and daubing, colloquially referred to as scrawl-art, only instead of being put on paper they are enlarged and inscribed on the walls, fences, lines of trees, underground subways, overpasses, and other public places, representing a kind of communicational and aesthetic contribution to the making of what is referred to as the 'city jungles' more dignified (*Бирингер*, 2005:191).

They are frequently, therefore, just enlarged graphic of school notebooks or those touchingly inevitable names inscribed in school desks to bear witness 'forever' about someone's school days. So sometimes they are utterly absurd, mere traces of somebody's presence, the sign of a relation to the place. They have their equivalent in the auditory contents such as shouting in the corridors, fan chanting in stadiums, listening to the echo in the nature, screaming in the mountains, 'likes' or 'hates' on the social networks. They represent the way of overcoming what art historians call *horror vacuit*, the fear of empty space, the fear of emptiness² due to which there is a tendency to fill any vacant space with figures, objects, ornaments, messages of acceptance or rejection, that is, the contents that are missing in reality (*Сулима*, 2005:115). The feeling of emptiness intensifies the need to confirm one's own existence. As such, due to their authors' desire to be seen and heard, the street graffiti fit into Debord's understanding of the society of spectacle in which "what is seen is good, what is good is visible" (*Деборд*, 2003:20).

Sometimes the graffiti only feign secrecy, as if the actual intentions of the ones who inscribe them on the wall could be some 'secret' code, a coded message to the members of some 'clandestine' associations. Such an inscription indicates the author's need to be freed from fear; they signify also antagonism towards the authorities, a kind of defence by a secret that is allegedly shared by the author and a narrow circle of persons (*Сулима*, 2005:77). Sometimes, then, they are just a clear readable message appeal with no secrets at all (e.g. "Everyone to Belgrade 5/2/2011", an invitation for supporters in Novi Sad, at the corner of Balzac Street and Narodnog fronta).

The Growing Alternative Narrative

The street graffiti are increasingly a part of what Fukuyama defines as "an emerging alternative narrative" which unstoppably grows around us (*Мишић*, 2012:11). In this sense, the graffiti are undoubtedly a democratic phenomenon because those who cannot place their artistic preferences and talents in the framework of established art, or cannot present their political views in official

² *Horror vacuit* is a creative element of style in the European ornamentals of the 19th century, an important component in the age of secession in which an ornament plays a prominent part, along with geometric shapes and symmetrical representation.

places of decision-making, will thus leave a visible, even lasting traces on the walls of derelict railway warehouses and factories, in the passages between skyscrapers, pedestrian overpasses, on the fences of sport stadiums and suburban tram depots. Moreover, although these are mostly just scribbles, there are a lot of street graffiti whose aesthetics of artistic representation refreshes the urban greyness, its monotonous uniformity, and repetitiveness. They bring life to the endless uniform monochromatic architecture of small aesthetic value and poor maintenance, especially in the neglected, peripheral urban settings of both residential and industrial zones and this makes them, in fact, most welcome, because they are visually agreeable, innovative, and stimulating. The existence of graffiti, thus, can be seen as an indicator of a democratic and pluralistic orientation of the society, as an expression of the freedom of speech and artistic creativity, as the presence of free-thinking, a pulsating alternative narrative of the urban culture. Stevan Karanović, the chair of the first Graffiti Association of Wall Artists in Serbia, also finds that graffiti can be mere scribbling and smudging, but also true gems of lightness and inspiration (*Глас јавности*, 2007:29/03). Still one should bear in mind that there is a wide range of graffiti – from lucidity to the lowest levels of triviality, so that they are not always expression of freedom and creativity, because they easily turn into lack of culture and vandalism.

Who are the Graffiti Artists?

In order to identify and analyse the reasons and motives for the occurrence of graffiti, especially the deviant ones, that is the ones expressing hatred, threats, and calling for violence and discrimination, it is vital to establish in the first place who their authors are. Are the persons who write street graffiti youngsters with prominently activist and anarchist characters, angry street ‘underground warriors’, an avant-garde of the ‘urban guerrilla’ or are they just ‘those football fans yet again’ and how young they really are; which generations do they most often belong to; do they speak for themselves in their graffiti or represent just an ‘extended arm’ of the much older and more powerful? Since most graffiti usually appear in the heat of election campaigns, it is certain that the motives for their occurrence lie with the adults, and not the juveniles who are their immediate ‘authors’. In the communities with the predominant minority population, hate messages provoke widespread fear, and they therefore denote the hate graffiti authors and their principals as “anonymous sick persons, who declare their own madness to be patriotism“ (*Хаџаџић-Дураковић*, 2012:1). Those who have personally been the victims of violence characterize this situation as “unparalleled, orgiastic rule of scum who imposes itself as the measure of all things in our lives – and it could impose itself because we allowed it, by acts or failure to act“ (*Панчић*, 2012:1108). Some non-governmental organization have warned that it has nothing to do with excess conduct of individuals, but “organized actions of

fascist organisations“ and that violence perpetrated by the fascist organisations is no ordinary violence, but “the violence that is systematic and organised, the purpose of which is to eliminate the different in the general climate of impunity which makes space for the spreading of violence that will not be punished against the members - male or female - of whichever minority, by the fascist groups“ (*Лабрус*, 2012:27/03).

The question of who the graffiti writers are is therefore answered from case to case and there is no general, universally applicable reply. It is considered, however, that the writing and painting of the street graffiti is favourite and prevalent form of expression mostly among the young people, most often minors, who express their emotions and attitudes and whose messages, depending on the contents, in most instances remain within the borders of the socially tolerated, transgressing it at times, but most frequently remaining in the domain of what is likable, acceptable and permissible.

The writer/painter or the creator of the non-hate graffiti will more often than not turn out to be an artistic nature (*Југовић*, 2007:20), a passive aestheticist, than a belligerent attacker. Whichever of the mentioned personality variance they belong to, they mostly originate from the heterogeneous proletariat-like mixture of urban poverty, racial and ethnic minorities and other marginalized groups characterized by slowed down or hampered social mobility. As regards their personal capacities and social capital at their disposal, they are very remote from the most talented and educated members of both their generation and the general population. Consequently, not only have they reduced potentials for the placement of their ideas and views, but also the reduced capacities for the articulation thereof. Simple slogans characteristic of graffiti (just like the slogans chanted at football stadiums) may therefore be authentic and maximal products of the ones who are actually incapable of devising a political speech or a programme, journalistic or scientific paper, radio or television programme, show or a theatrical play, even if they could present them in public.

The Graffiti Transgressing the Domain of the Allowed: Recent Cases in Novi Sad and Prijepolje

When discussing the graffiti, one should not overlook the fact that a portion of graffiti can undoubtedly be deemed to represent an obvious manifestation of human destructiveness, threat of violence, and vandalism (*Комленовић*, 2010:468). The graffiti inflict damage to public facilities, private property, cemeteries, churches, historic and cultural goods, i.e. they may cause damage or destruction and - in any event - there are the costs of their removal or covering by painting. Their occurrence and frequency in the areas of or adjoining

schoolyards indicate possible developments and an escalation of what Debarbieux³ (*Философија*, 2011:339) defines as anti-school violence, aimed against teachers, school facilities, and property. They can be the demarcation sign and warning of territorial issues, but also an invitation to gather for a showdown with the adversary group or anyone else they may designate as an adversary.

But the graffiti are not only potential physical disparagement and damage of the surfaces on which they are inscribed; the ones that contain the messages of hatred and calls to violence contaminate the communication space, representing thus a special kind of illicit hate speech. The graffiti can also be an occasion, a cause or part of some other socially pathological actions and/or activities prohibited by law, such as the fans' threatening and physically assaulting citizens or members of the opposite club or team supporters who have painted their graffiti written in support of 'their' club or written their own in the city area they consider to be 'their' territory.

A typical example illustrating how a harmless street call to gather for a joint departure to a game (Novi Sad, the already mentioned corner of Balzac street and Narodni front street) only a couple of blocs away in the same Balzac street, the same fans, possibly the authors of the mentioned call, committed violence against a citizen whom they "caught" in the act of repainting "their" graffiti. Slavko Gavrilovic from Novi Sad was beaten by a group of fans in October 2011 because he tried to remove the graffiti written at the entrance to his building. The beating was followed by new threats to Gavrilovic. A graffiti of the following contents appeared on the facade of his building in Balzac street in the area of Novi Sad known as Liman: "*You old c..., why don't you paint it now?*" The message was signed by "FCV" (*JM*, 2012:17).

Leaving improper, often insulting, and passionate messages is not typical only of large cities; this has recently been noted in smaller towns as well. Hate graffiti, for instance, are a comparatively recent phenomenon in everyday life of Prijepolje. The town of Prijepolje seems to have firmly resisted all forms of hate speech until recently. True, during 1990s there were some chauvinist graffiti of the following contents: "Knife, wire, Srebrenica", "Serbia to Serbians", "This is Raška, not Sandžak". However, a true escalation in hate graffiti took place in Prijepolje only in February 2008 when Kosovo independence was declared. The buildings of Prijepolje became covered, for the first time, by slogans expressing hatred, such as "Shiptars on dicks", "LDP Ustashas", "B92 in the dark". This was followed by the announcements of the Belgrade Pride Parade in 2009 and someone's inscription "Kill the gay" in the town centre, as the first public invitation to lynch. Then came the arrest of Ratko Mladić, and the walls of Prijepolje buildings were covered with a number of messages calling him a hero or stating that "All of us are Ratko".

³ In 1993, Eric Debarbieux carried out a research within the European observatory of violence in school surroundings which showed that a substantial number of students in French schools had gradually developed intense aversion towards such an institution and that the aversion had over time turned into actual anti-school or even broader anti-institutional culture.

Hate and Positive Evaluation of Evil and Hatred

Hate graffiti, as part of a widely understood phenomenon that is referred to as hate speech, mean hatred, but also imply positive evaluation of evil and hatred. There is a point of conflict between the two value systems, the system of classical morality that condemns actions which inflict evil to others and other systems that in a way define the ontology of violence as a manifestation of “what is.” The evil is positively evaluated, i.e. value is attributed to something that is negative (Минић, 2000:5,1).

What is perceived to present the negative value of evil and destruction from the positions of classical morals, appears to be redefined and re-evaluated by the graffiti and their repetitiveness, omnipresence, and persistence.

In a culture that has been marked by manifold social disorganization, what we have in common is fear, the way of understanding the existence and functioning of the society in which a general decline of morality has been present for many years, accompanied by a degradation of legal, political, and ethical liability (Симовић-Хубер, 2011:110). Hate graffiti in this context quite certainly contribute to increasing fear of lawlessness, mass rioting of fan groups, uncontrolled increase in perpetrated criminal offences - in short, the fear of possible victimization, not only among specific groups specifically targeted by threats and hatred, but generally. Among other things, they open the mental door to panic because their presence shows our vulnerability in a culture of tolerated hatred and condoned violence. The hate graffiti contribute to defining and evaluating the historic moment we live in as the culture of condoned violence – including aesthetical and political issues (Бирингер, 2005:183).

Asked when the hate graffiti actually occur in our country, linguist Svenka Savic (*Deutsche Welle*, the Internet), the author of several studies on graffiti, points out that before the wars of the nineteen nineties there had almost been no hate graffiti, especially not those of nationalist contents. Until the nineties, there were no messages on the facades or any public facilities, apart from the harmless names of kids from the neighbourhood. This seems to support the view of the French philosopher Alain Badiou that the dissolution of the social state is a positive dimension in itself, but that since then the political vacuum has not stopped producing monsters (Бадью, 2008, 72) of totalitarianism, violence, uncontrolled rage, permanent marginalization, hatred, spiritual and material impoverishment of many people. For the past few years, according to sociologists, the graffiti are mainly aimed at expressing opinions about political parties and leaders, and often present an expression as chauvinistic intolerance of minority groups. Thus they become the instrument of hatred and destruction (Хамазгић-Дураковић, 2012:1).

If for a moment we put aside the writing of graffiti as part of urban culture, as a way of expressing the rebellion of youth, or as a communal problem, and if we analyse and interpret the contents of the graffiti and motives of these mes-

sages, a large number of cases confirms that they are motivated by hatred of other persons, most frequently based on the national, racial, sexual or religious grounds. The irony of the entire situation thus becomes apparent because the main social groups targeted by hate graffiti (e.g. the Roma, LGBT population, ethnical minorities, etc.) belong to a very similar if not identical proletarian mix of poverty, marginalization, and discrimination, just like the graffiti writers! That is why the question why instead of social solidarity among them there is antagonism at times rising to the level of publicly expressed hatred of such an intensity that is only a step or even less far from publicly expressed, applied violence yet remains to be answered. Their confrontation in such a way makes social justice even more remote from becoming a possible category of state and social order (Бадиџ, 2008:70). One of the possible replies has been offered by the results of a number of studies carried out of S. Savić, because they unambiguously lead to a conclusion that such graffiti do not occur spontaneously: "... graffiti are a means by which some powerful persons have found persons who will write them or have their ranks responsible for writing them."⁴

The recently carried out research mapping of hate graffiti noted as many as 224 such graffiti in downtown Novi Sad, more than a half of which present hate speech against the LGBT population, which reflects a high level of homophobia and transphobia in the society. Most graffiti containing homophobic messages appeared in the period of 2009 and 2010. The remaining 44 percent of the graffiti express hatred based on the national, ethnical, or religious affiliation, most of them expressing intolerance of the Roma (63 percent), then Albanians (17 percent), Croatians (13 percent), but also the Chinese (7 percent). Five percent of the hate graffiti referred to other personal characteristics such as sex and disability. Out of the total number of the mapped graffiti, as many as 35 percent call for the deprivation of life (СЈ., Данас, 2011:23).

Our daily reality is marked by hyper production of images of enemies. Intimidation is the most efficient lever of authority and control. The more *intimidated and contorted* we are, the easier it is for the political, economic, and other elites to do what is beneficial for them only (of course, claiming that it is beneficial for the society generally). Picking up that game, mostly unconsciously, allowing to be intimidated by the *others* and *different*, we directly contribute to the spreading of structural and cultural violence (Франовић, 2007:97). The most widespread forms of this acceptance include apathy, irresponsiveness, silence, and denial.

The problems of discrimination, intolerance, and hate-motivated violence stem from social divisions, structural inequalities, and social antagonisms derived from the. It is therefore not always good to blame the hate graffiti only on those who write them. People find it much easier to understand that they are the

⁴ A high-school art teacher and an activist of the Serbian Radical Party was said by the local media in Prijepolje to have been one of the authors of the graffiti of offensive contents in this small town with the population of mixed ethnic origin.

victims of a wrong man then that they are the victims of a wrong ideology or even its absence, bad social climate, or wrong habits accepted by the many. It is easiest to analyse individual motives and personalities of the graffiti authors and say ‘those supporters again’ without seeing that they are a part of a wider confrontational social context marked by the acceptability of the culture of violence. The dichotomy of division into “us” versus “them” is present in all societies in all historic periods (Лалић, 2010:23-32). The demarcation lines between the dichotomous identities can be the areas of peace, tolerance, interest in others, cooperation, but they may also be the zones of conflicts, intolerance, rejection, denial of rights to existence to the ones on “the other side”, etc. Hatred may be born there, but it is at the same time the place where it can be suppressed and completely eliminated. Naturally, there is the fact that those who are interested because they perceive its effects as their opportunity will support, defend, and feed it.

The practice of the totalitarian regimes has proved hatred to be a very suitable element for homogenisation of groups, directing and controlling the group, because it is a frequently present internal contents of the man’s consciousness, or subconsciousness which may but need not be publicly demonstrated. When it gets a “public licence” to become outward, and that is whenever its public expression is not met with disapproval and sanction, but, on the contrary, it is accepted by applause, reward, more or less voiced approval, it is the evidence that hatred still “does” some work for somebody, plays a role, performs a task.

Institutional Practice – Recently Pronounced Sentences

1. *Freedom of speech does not justify hate speech.* The European Court for Human Rights confirmed in its ruling the appropriateness, allowed the criminal sanctioning of hate speech expressed in leaflets. In the case of *Vejdeland vs. Sweden* the Court ruled that the criminal sanction against the distributor of a leaflet of insulting contents towards persons of LGBT orientation was not a violation of the Convention on Human Rights and that their activities are not protected by Article 10 which guarantees the right speech to everyone (*Vejdeland and Others v. Sweden, 2012*).

2. *Judicial sanction against jeopardizing public security by threatening messages on the Internet.* The first conviction has been made in Serbia for threatening the LGBT population on the social network Face book, and it is at the same time the first conviction for jeopardizing public security by threatening messages on the Internet in our country. Namely, the High Court in Belgrade convicted Sima Vladičić and sentenced him to a three months’ imprisonment or two years of conditional punishment because he threatened the members of the LGBT population on the Face book group “500 000 Serbs against gay parade”. The first conviction in Serbia for jeopardizing public security by sending threat-

ening messages on the Internet is of significance for building a judicial practice of prosecuting very frequent cases of threats, hate speech, and other forms of discrimination on the Internet.

This is also the first case of threats addressed to all the members of the LGBT population, and not just one person. Vladičić confirmed that in August 2011 he threatened the members of the LGBT population by making comments such as: “they want blood, and blood they shall have; gay blood will be shed, they deserve no better; babies should be born, that is the message from the North, we won’t let Serbia become the land of fags“ (Миликић, 2012:02/03).

3 *The court ruling on writing hate graffiti inviting to lynch and killing, accompanied by other activities indicative of hatred and threatening.* The court presided by Judge Ivana Ramić ruled on March 27, 2012 that Mladen Obradović, the leader of the fascist organization *Obraz*, was guilty of the criminal offence stemming from Section 387 – “spreading racial and other discrimination“ because in the period from 13th to 20th September 2009 he had disseminated the ideas of racial and other discrimination (based on personal characteristics or sexual orientation and advocated violence against LGBT population); he did it in writing, inscribing the graffiti of threatening contents (Kill the gay; Stop to Pride Parade; Blood will be shed in Belgrade, there will be no gay parade). The court sentenced him to ten months’ imprisonment and 15,000 dinars for trial expenses (Миликић, 2012:02/03).

Legal Provisions against Hate Graffiti

Nowadays, hate speech is sanctioned in Serbia as well, and some of the provisions apply to hate graffiti. Primarily, for any act of hate speech, whether oral, written, electronic or street slogan, graffiti, poster, or commercial type, there are some general constitutional and statutory norms.

The Constitution prohibits all acts of discrimination, direct or indirect, on whatever grounds (article 21), human dignity is inviolable and everyone is obliged to uphold and protect it (article 23); human life is also inalienable (article 24), and physical and mental integrity is inviolable (article 25). Thus all the values that are most often targeted by various forms of hate speech, including graffiti, are protected by the Constitution. Although the Constitution is not implemented by direct sanctioning of violations, it creates a necessary framework for legislation and defines the necessary boundaries.

1 The graffiti the contents whereof represent threats, hate speech, that invite to violence, lynch, discrimination because of a personal characteristic are provided for in the provisions of the Penal Code⁵ that sanction racial and other discrimination:

Article 387 (1): Persons who based on the difference in race, skin colour,

⁵ *Official Gazette RS, No. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 u 111/2009.*

religious affiliation, nationality, ethnic origin, or some other personal characteristic, violates human rights and freedoms guaranteed by the generally accepted rules of the international law and ratified international agreements by Serbia, shall be punished by imprisonment of six months to five years. The punishment from paragraph 1 of the article will also apply to persons persecuting organizations or individuals because of their advocating equality among people.

(4) Persons who disseminate or in any other way make publicly available texts, images or any other representations of the ideas or theories advocating or inciting hatred, discrimination or violence, against any other person or group of people, based on race, skin colour, religious affiliation, nationality, ethnic origin, or some other personal characteristic, shall be punished by imprisonment ranging from three months to three years.

(5) Persons who publicly threaten to commit a criminal offence against another person or a group of persons because of their belonging to a certain race, skin colour, religious affiliation, nationality, ethnic origin, or some other personal characteristic, for which the prescribed punishment exceeds four years' imprisonment, shall be punished by the imprisonment of three months to three years.

2 The graffiti whose contents endanger the safety of groups of persons or individuals are subject to the following provisions of the Penal Code:

Article 138 of the Penal Code incriminates threatening safety. Namely, it provides that whoever endangers safety by threatening to attack the life or physical integrity of a number of persons or is such an act causes disturbance of the citizens or other serious consequences, shall be punished by imprisonment lasting from three months to five years.

3 Provisions of the Prohibition of Discrimination Act⁶ apply to the graffiti the contents whereof represent a manifestation of discriminative hate speech:

The Prohibition of Discrimination Act bans hate speech in Article 11. The provisions of this article prohibit expressing ideas information, and opinions encouraging discrimination, hatred or violence against a person or a group of persons because of their personal characteristics, in the newspapers and other publications, at meetings and public places, either in writing or showing messages or symbols or in any other way.

The provisions of Article 12 prohibit harassment and degrading treatment based on personal characteristics, especially it gives rise to fear or hostile, offensive environment.

The provisions of Article 13 provide for grave forms of discrimination, including provoking and encouraging inequality, hatred, and intolerance based on the national, racial or religious affiliation, language, political affiliation, sex, gender identity, sexual orientation, and disability, as well as for discrimination that occurred several times (repeated discrimination) or that has been perpetrated over a longer period of time (prolonged discrimination) towards the same person or group of persons.

⁶ *Official Gazette RS, No. 22/2009.*

Article 15 defines discrimination in the acts of organs of public authorities, stating that everyone is entitled to equal access and equal protection of one's rights before the organs of public authorities. Article 15 also envisages the fine of 10,000 to 50,000 dinars for an official or a responsible person in the public authority for the offence of acting in a discriminatory way (Article 15, paragraph 2).

3. The graffiti which represent the acts of vandalism, i.e. inflicting damage or destruction of other persons' property, cultural or historic goods, monuments, tombs or other places of burial, are subject to the provisions of the Penal Code:

The Penal code sanctions the demolition or damaging of other persons' property and the aggravated form of this act involves cultural or protected surroundings of a immoveable cultural property (Article 212). In addition to this, Article 354 sanctions the damaging or serious violations of monuments or other memorials for a deceased person as an aggravated form of this offence. Damaging cultural or historical monuments or other cultural goods or religious facilities or institutions or facilities intended for scientific purposes, arts, education or humanitarian purposes at times of war or armed conflicts is regarded as the violation of international law and sanctioned as the act of destroying cultural property envisaged by Article 383.

Conclusion

This paper is not to be understood as a campaign against graffiti and graffiti artists, even less so as raising moral panic and calling for draconic sanctioning of their authors. Moral panic is the term used to denote a public campaign against certain phenomena and their agents (Томпсон, 2003:33).

Moral panic occurs when the media construct pseudo events by over-exaggerating, providing popular 'expertise' in a stereotypical and mobilising way and that sensationalism of the media incites moral panic by inviting the enraged public opinion to action against thus represented 'threats'. The chosen object of media representation is shown in black and white in terms of good and evil, using the language of moral anguish. The focus is on the worst manifestations of certain phenomena which are stigmatized as typical and representative of the state of affairs. Sporadic and mutually independent events are represented as being interconnected and omnipresent, so that there is an impression of a systematic, organized criminal activity. As a result, the public opinion is encouraged by the media campaign regarding the risks and convinced of the reality of the danger brought about by the socially deviant behaviour (Мрвеевић, 2008:206).

However, one should be aware that any form of hatred and intolerance of others and different ones is unacceptable. If we disregard the hate graffiti, the public will adopt their pattern and calls for hatred and violence will become 'acceptable'. What follows is actualization of such messages. All graffiti indicative

of any type of intolerance or hatred are in fact a public invitation to lynch, as stated by the mayor of Novi Sad upon the event of organized painting over the graffiti in this city (АИ, 2012:Данас). In the light of all this, violence and calls for violence are not incidents and must not be disregarded as minimal and relative, because they threaten human rights and security. It is true that every scribbling can be painted over, but this is not the issue of painting, but of the awareness that a proper institutional response to such behaviours has not been defined yet.

When considering measures and sanctions against hate graffiti, it would be borne in mind that violence and hate speech are not a consequence of psychopathological conditions of the individuals, whoever they may be, and whomever they hypothetically represented. People most frequently perpetrate violence and publicly use hate speech because they consider it to be legitimate, appropriate. In our society, there are various cultural factors that give legitimacy to violence and hatred, including, among other things, ethnical stereotypes, national myths, lack of tolerance towards sexual minorities. Minimizing the problem or a patronizing attitude of “they are only our children“ contribute to the general climate of impunity that makes space for further spreading of violence against male or female members of any minorities and accompanying belief that it will not be punished.

A long-term solution to this and many other deviant phenomena is establishing social organization and social stability (Југовић, 2009:95). But waiting for an improvement in the economic and social conditions may last and the problem that exists today must be resolved today, without any delays.

An adequate reaction to hate graffiti is primarily reaction and not absence thereof. It should consist of public actions of organizations of the civil society and state organs, popular persons, political leaders, state officials, and other officials which involve condemning and eliminating hate speech and graffiti, engagement of youth organizations in combating all forms of hate speech. Sanctioning the authors of hate graffiti and their principals on all of the aforementioned legal grounds is a requirement that certainly makes sense. It is necessary to always identify the authors (both direct and indirect) of hate graffiti and to prosecute and punish them (although not draconically), permanently differentiating between the hate graffiti and other potentially artistic forms of graffiti. It is necessary to promote respect for and acceptance of differences because it is the way to create room for living, work, creativity, education, and employment, not allowing the advocates of the opposite ideas to hamper the harmony of common living and the wealth of diversity. To be tolerant and to respect diversity means to be free, hold on to one’s beliefs and accept that other people hold on to theirs, accepting at the same time the fact that human beings are naturally different in their values, behaviours, speech, religious and national affiliations, and that everyone has the right to freedom of opinion and to be what they are. It is vital to appreciate people for their qualities and characteristics, their work, and their desert, to observe the principles equality and equal opportunities for all of us in order to live together, and not side by side.

References

1. А. И., *Јовановић прекречио графит мржње*, Данас, 2. 4. 2012; http://www.danas.rs/danasrs/srbija/novi_sad/jovanovic_prekrecio_grafit_mrznje.40.html?news_id=235176
2. Бауцингер, Х., (2001). *Етнологија*, Библиотека 20. век. Београд.
3. БЕТА, *Нове претње хулигана*, Хроника, 23. 1. 2012; http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yuyu=2012&mm=01&dd=23&nav_category=16&nav_id=576296
4. Бирингер, Ј., (2005). *Постмодерни перформанс и технологија*, „Врата панике“, приредио Копицл В. Орпхеус, Едиција Транс, Нови Сад.
5. Vejdeland and Others v. Sweden: Hate Speech and Article 10 ECHR; http://www.adfmedia.org/files/2012-04-12_Vejdeland_Update.pdf
6. Д. М., *Хулигани поново претили графитима*, Блиц, 24. 1. 2012, стр. 17.
7. Глигоријевић, Ј., *Зашто оне нису „наша деца“*, Време 1018, 29. 3. 2012.
8. Деборд, Г., *Друштво спектакла*, (2003), Анархија, Блок 45.
9. European Court of Human Rights judgment in a case of Vejdeland and Others v. Sweden; <http://my.ilga-europe.org/sites/all/modules/civCRM/extern/url.php?u=959&qid=26363> (Accessed on January 19, 2012)
10. Жарковић, Д., *Борис Тадић, председник Србије*, Време, бр 1104, 1. 3. 2012; <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1038239>
11. *Један црта, други стражари*, Глас јавности, 29. 3. 2007; <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2007/03/29/srpski/R07032803.shtml>
12. Југовић, А., (2009). *Теорија друштвене девијантности*, Сл. гласник, Београд.
13. Југовић, А., (2007). *Графити између вандализма и уметности*, Социјална мисао, бр 3, стр. 7-117.
14. Комленовић, Љ., (2010). *Писање графита мржње као облик делинквентног понашања младих*, „Говор мржње“, приредио Вејновић, Д., Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, стр. 466-473.
15. *Kulturell bei Null*, Der Spiegel, бр. 6, 1995.
16. Лабрис – организација за лезбејска људска права, *Саопштење: Блага казна за Младена Обрадовића*, 27. 3. 2012 <labris@labris.org.rs>
17. Лалић, В., (2010). *Парадигма различитости МИ насрам ОНИ, између насиља и толеранције*, „Говор мржње“, приредио Вејновић, Д., Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, стр. 23-32.
18. Минић, Д., (2000). *Легитимизација деструкције у драми Хеда Габлер*, Зборник Београдске отворене школе, бр. 5. свеска 1, Београд.
19. Миликић, М. Д., *Насилници нису само на улици*, Данас, 2. 3. 2012; http://www.danas.rs/danasrs/hronika/minimalna_kazna_zatvora_zbog_

- poziva_na_nasilje.3.html?news_id=235178
20. Мишић, М., *Ремонт запада по Фукујами*, Политика, Културни додатак, стр 7, 11. фебруар 2012.
 21. Мршевић, З., (2008). *Конструисање «моралне панике» и истополне заједнице*, „Морал и економија“, уредник Вукотић В., Београд, Центар за економска истраживања Института друштвених наука, стр. 205-215.
 22. Радио Дојче веле, 20. 2. 2007; <http://dinkogruhonjic.blogspot.com/2007/02graffiti-mrnznje-ne-nastaju-spontano.html>. (Accessed on April 15, 2010)
 23. Ружић, Н., *Медији и говор мржње: међународни правни оквир*, 18. 3. 2010; <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/mediji-i-govor-mrnznje-medunarodni-pravni-okvir> (Accessed on January 19, 2012)
 24. Симовић-Хибер, И., (2011). *Страх од злочина*, Ревивија за криминологију и кривично право, бр. 2-3, стр. 99-114.
 25. С. Ј., *У граду мапирано више од двеста графита мржње*, Данас, 19. 5. 2011, стр. 23.
 26. Сулима, Р., (2005). *Антропологија свакодневице*, Двадесети век, Београд.
 27. Томпсон, К., (2003). *Морална паника*, Клио, Београд.
 28. Франовић, И., (2007). *Мировно образовање као покретач друштвених промена*, Двадесет потицаја за буђење и промену, о изградњи мира на простору бивше Југославије, приредио Рил Х., Центар за ненасилну акцију, Београд, Сарајево.
 29. Филиповић, М., (2011). *Брутална социјализација: Дебарбјеова истраживања насиља у француским школама*, Социолошки преглед, бр 3.
 30. Хајмз, Д., (1980). *Етнографија комуникације*, Двадесети век, БИГЗ, Београд.
 31. Хацагић-Дураковић, И., *Графити у (зло)употреби*, Данас, 9. 3. 2012.
 32. Џој, Б., (2005). *Зашто нисмо потребни будућности*, „Врата панике“, приредио Копицл, В., Орпхеус, Едиција Транс, Нови Сад.

Проф. др Зорица МРШЕВИЋ
 Институт друштвених наука, Београд
 Факултет за европске правно-политичке студије, Нови Сад

Улични графити – између амнестије наше деце и моралне панике*

Апстракт: Рад представља криминолошку, феноменолошко-етиолошку анализу графита мржње са намером да се дефинише њихово место у општем контексту уличних графита с једне стране, али и у ширем контексту говора мржње с друге стране. У тексту се анализирају мотиви настанка уличних графита, као и профил њихових аутора који су већином припадници омладинске популације. Уочава се и могућност да иза њих стоје „налогодавци“. Као периоди интензивирања настајања графита идентификују се предизборно време и други друштвено конфликтни моменти. Анализирају се случајеви графита мржње из Новог Сада и Пријепоља, као презентација ситуације у две различите мултиетничке средине. Посебна пажња се посвећује потреби реаговања на графите који садрже поруке мржње, позиве на насиље и дискриминацију, уз напомену да се њихова некажњеност не сме бранити аргументима слободе говора јер они представљају њену злоупотребу. Иако текст садржи и анализу могућих типова санкција, он никако не сме да се схвати као позивање на оштро кажњавање њихових аутора. Он, дакле, није никаква хајка у смислу моралне панике и згражавања над онима који вандализују урбане средине графитерским позивима на линч, мржњу, дискриминацију и насиље, нити има за циљ да „докаже“ да ће се са писања графита неминовно прећи на њихову реализацију, да би се зато превентивно реаговало „на време“.

Кључне речи: улични графити мржње, омладинска субкултура, алернативна нарација, вандализирање јавног простора, дискриминација, насиље, претње, позитивно вредновање мржње.

Увод

Подразумевана некажњивост за широк дијапазон хулиганског, вандалског и насилног понашања готово да се перципира као неминовност и као да је већ постала део српских урбаних легенди, нека врста социјалног фатализма. Вид таквог некажњеног вандализма су и улични графити који се множе у јавним просторима српских градова, добијајући у временима изборних кампања или у неким другим потенцијално конфликтним моментима изразите карактеристике говора мржње. Можда је одсуство санкција

* Ради доступности широј читалачкој публици, претходни рад објављујемо и на српском језику.

мотивисано неефикасношћу надлежних институција, односно недостатком онога што се често назива политичком вољом, а можда уствари само несхватањем праве природе уличних графита, комбиновано са сумњом да они могу да имају било какав стварни утицај на било кога. Слоган „то су наша деца“ вероватно је на делу и код некажњавања графита мржње, јер редовно служи да се оправда хулиганско и криминално, дакле много опасније понашање које укључује не само претњу и покушаје убиства, већ и сама убиства. Наиме, „наша деца“ су палитељи Бајракли-цамије и америчке амбасаде, разбијачи геј параде, нападачи и убице Бриса Татона. Тада се о хулиганима говори као о незапосленој омладини, продуктима транзиционе Србије, чије је детињство прошло у санкцијама, сиромаштву и бомбардовању, и то као да је позив и „аргумент“ да за њих треба имати „разумевања“ (Глигоријевић, 2012:1018) и на њихово девијантно понашање не одговорити законским мерама и санкцијама.

Тешко је у том амбијенту поверовати да би графитери могли да буду санкционисани када пишу најексплицитније графите мржње, па чак ни ако ту мржњу и спроводе у пракси. Полиција може да поднесе кривичну пријаву против навијача који упале бакљу, за шта је забрањена казна затвора до три месеца - ипак, иако хулигани на дербију упале више од 100 бакљи, пријаве се ретко подносе.¹ С тим у вези намеће се и питање од кога да очекујемо пријаве и процесуирање аутора „само“ уличних графита? Да тако не мора да буде и да није тако свуда, говори пример Берлина, који је иначе познат као европска престоница графита и где је чак основана специјална група чиновника и полицајаца за борбу са графитима и њиховим ауторима, у којој је од почетка запослено 18 хиљада лица. Специјална група има дозволу да претреса куће, школе, као и личне ствари младих „уништитеља“ зидова. У фебруару 1995. извршена је прва специјална рација на графитере (Spiegel, 1995:6). И у другим европским земљама, када год су повређена права припадника мањинских заједница порукама мржње и претњама насиљем, суд прво поступа по убрзаној процедури и најчешће се доносе највеће прописане казне, што код нас није случај (Миликић, 2012:2-3).

Највећи проблем представљају улични графити који својим садржајем представљају облик говора мржње. Он је правно дефинисан као говор управљен против особе или особа које се разликују по расној, верској, етничкој припадности или сексуалној оријентацији. Концепт се појавио у САД касних 70-их година XX века, и од тада су и у многим другим земљама уведени закони којима се одређују додатне казне за говоре мотивисане предрасудама или нетрпељивошћу упереним против одређених група, који за последицу имају подстицање и подстрекивање расне мржње, агресију или злочин, укључујући ширење нацистичке пропаганде. Треба, ипак, увек

¹ Полиција такође има доста података о вођама навијача, али мало њих бива процесуирано (Екипа „Блица“, 2012:5).

имати у виду да је слобода говора једна од најважнијих вредности друштва, а границе те слободе у највећој мери зависе од специфичних правно политичких околности у једном друштву. С друге стране, историја нас учи о опасности толерисања злоупотребе слободе изражавања, јер говор мржње је управо то – прекорачење, односно злоупотреба те слободе. Отуда је важно санкционисати говор мржње, посебно имајући у виду опасност по слободу изражавања. Најшира дефиниција обухвата свако позивање на насиље, мржњу и нетрпељивост, или њихово подстицање или расприривање, или њихово оправдавање према припадницима одређене групе или јасно идентификованим појединцима управо зато што су припадници неке групе, било националне, религијске, родне, или због сексуалне оријентације или политичког опредељења (Ружић, 2010:1).

Појава уличних графита

Графити су посебна појава омладинске културе која је, као одређени стил вербално-ликовног израза, настала шездесетих година XX века у Сједињеним Америчким Државама, и брзо се проширила по Европи, посебно у јавним просторима великих европских градова: Паризу, Лондону, Берлину, Амстердаму, Будимпешти. Графити су тада били народни, улични поклич усмерен на заштиту људских и грађанских права. Касније се више усмеравају на социјалне и политичке теме. Процват доживљавају са хипи културом младих. Данас у Бронксу (Њујорк) постоји и једини Музеј графита у свету.

Спонтане инскрипције на зидовима, додуше, саставни су део људске цивилизације од самих њених почетака, али данас пре свега асоцирају на субкултуру графита која припада омладинском комуникационом типу (Сулима, 2005:69-70). Оне не само што прате човека од настанка културе писма, већ се јављају и пре, јер су и прве уметничке форме „сликања“ по зидовима пећина као првих људских сталних станишта биле, по данашњим схватањима, графити. Чак и пре „сликања“ зидова пећина, први траг човековог присуства били су прости отисци његових шака на зидовима, а исти порив остављања трага свог постојања уочава се и данас као мотив настајања многих уличних графита.

Омладински графити које срећемо свакодневно у јавном простору наших градова често су слични дечјим шкработинама, неспретним бојадисањима и мазањима, колоквијално названи „жврљ арт“, само што уместо на папиру, настају увећани на зидовима, оградама, дрворедима, подземним пролазима, пасарелама и другим јавним просторима, представљајући својеврсан комуникационо-естетски допринос оплемењавању онога што се назива „дунглом градова“ (Бирингер, 2005:191). Они су често, дакле, само увећана графика школских свезака, или оних дирљиво неизбежних

имена урезиваних у школске клупе да „заувек“ сведоче о нечијем школовању. Понекад су, дакле, чисте бесмислице, понекад ништа више до трагови присутности, знаковни начин односа према месту. Они имају еквиваленте у аудитивним садржајима као што су довикивање по ходницима, навијачко скандирање на стадионима, ослушкивање еха у природи, подврискивање у планинама, „лајковање“ или „хејтовање“ на друштвеним мрежама. Представљају и начин превазилажења онога што историчари уметности називају *horror vacuit*, страх од празног простора, страх од празнине², услед кога постоји тенденција да се сваки слободан простор испуни фигурама, предметима, орнаментима, порукама прихватања или одбацивања, дакле оним садржајима који недостају у стварности (Сулима, 2005:115). Осећај празнине интензивира потребу потврде сопственог постојања. Као такви, жељом својих аутора да буду виђени и примећени, улични графити се уклапају у Дебордово схватање друштва спектакла, у коме „оно што се види је добро, оно што је добро, види се“ (Деборд, 2003:20). Понекада, графити само фингирају тајну, као да би стварне интенције оних који пишу по зидовима могле да буду неки „тајни“ код, нека шифрована порука припадницима неких „тајних“ друштава. Такав натпис указује на потребу аутора да се ослободи страха, они означавају и антагонизирање према ауторитетима, врсту одбране тајном коју тобоже, поред аутора, поседује само неки ужи круг (Сулима, 2005:77). А понекад су уствари само проста, врло јасна и читљива порука/позив, без икаквих тајни (нпр. „Сви у Београд, 5. 2. 2011“, позив за окупљање навијача, Нови Сад, угао улица Балзакове и Народног фронта).

Нарастајућа алтернативна нарација

Улични графити су све више део онога што Фукујама дефинише као „нарастајућу алтернативну нарацију“ која незадрживо настаје око нас (Мишић, 2012:11). У том смислу, графити су несумњиво демократичан феномен јер они који своје уметничке склоности и таленте не могу да пласирају каналима намењеним етаблираној уметности, а своје политичке ставове на официјелним местима доношења одлука, оставиће ипак видљив, чак дуготрајан траг на зидовима напуштених железничких магацина и фабричких хала, у пролазима солитера, пешачким пасарелама, на оградама спортских стадиона и периферијских трамвајских гаража. По врх тога, иако су махом само жврљотине, заиста је много уличних графита чија естетика ликовног приказа освежава урбано сивило, његову монотону униформност и репетитивност. Они оживљавају бескрајну једноличну монохроматику естетски ниско валидиране, слабо одржаване архитектуре, посебно оних запуштених, периферних урбаних целина стамбених и

² *Horror vacuit* је креативно-стилски елемент у европској орнаментацији 19. века, важна компонента из доба сецесије у којој битну улогу има орнамент, геометризација и симетрија представа.

индустријских зона, и као такви су заправо добродошли, јер су визуелно пријатни, иновативни и стимулативни. Постојање графита, дакле, може се схватити као показатељ демократске и плуралистичке оријентације друштва, као израз слободе говора и уметничког стваралаштва, као присуство слободног размишљања, пулсирајућа алтернативна нарација урбане културе. Стеван Карановић, председник првог Графит удружења цртача по зиду у Србији, такође сматра да графити могу бити обичне жврљотине и брљотине, али и истински бисери лакоће и надахнућа (Глас јавности, 2007:29/03). Ипак треба имати у виду, широк је распон графита – од лудости до најнижег нивоа тривијалности, тако да нису увек изрази слободе и стваралаштва јер лако прелазе у некултуру и вандализам.

Ко су графитери?

Да би се идентификовали и анализирали разлози и мотиви настајања графита, посебно оних девијантних, дакле оних којима се изражава мржња, претња и којима се позива на насиље и дискриминацију, потребно је пре свега уочити ко су графитери. Да ли су они који стварају уличне графите млади са израженим активистичко-анархистичким карактером, гневни улични „ратници подземља“, претходница „урбане гериле“, или су то само „опет ти фудбалски навијачи“ и, уствари, колико су заиста млади и којим генерацијама најчешће припадају, и да ли графитима говоре само и искључиво у своје име, или су понекад продужена улична рука неких много старијих и моћнијих? Како ипак највише графита обично осване у јеку изборних кампања, сигурно је да су мотиви њиховог настанка пре на страни пунолетних а не малолетника који су непосредни „аутори“. У срединама где преовлађује мањинско становништво, поруке мржње изазивају широко распрострањен страх, па ауторе графита мржње и њихове налогодавце називају и „анонимним болесницима, који своје лудило проглашавају за патриотизам“ (Хаџагић-Дураковић, 2012:1). Они који су и сами били жртве насиља ситуацију карактеришу као „беспримерну, оргијастичку владавину олоша који се наметнуо као мера свих ствари у нашим животима – а могао се наметнути јер смо му ми то дозволили, чињењем или нечињењем“ (Панчић, 2012:1108). А поједине невладине организације упозоравају да се ту уопште не ради о екцесном понашању било каквих појединаца, већ о „организованом деловању фашистичких организација“, и да насиље фашистичких организација није обично насиље, „то је насиље које је систематско и организовано, које има за циљ елиминацију различитих у свеопштој клими некажњивости која отвара простор за ширење насиља које неће бити кажњено над припадницима/цама било које мањине, од стране фашистичких група“ (Лабрис, 2012:27/03).

На питања ко су аутори графита одговара се од случаја до случаја и нема генералног, опште важећег одговора. Сматра се, ипак, да је писање

и осликавање уличних графита омиљена и распрострањена форма изражавања претежно популације младих, најчешће малолетних лица, којом она исказује своје емоције и ставове, и која се, у зависности од садржаја порука, у највећем броју случајева креће у границама друштвено толерисаног, покаткад их додуше прелазећи, али најчешће задржавајући се ипак у домену симпатичног, прихватљивог и дозвољеног.

Писац/сликар креаторка/креатор немрзећих графита је много пре уметничка природа (Југовић, 2007:20), пасивни естетa, а не борбени нападач. Ма којој поменутој карактерној варијанти припадао, углавном потиче из хетерогене пролетерске мешавине урбаног сиромаштва, расних и етничких мањина и других маргинализованих група које карактерише успорена или онемогућена социјална мобилност. По личним капацитетима и социјалном капиталу којим располаже врло је удаљен од најталентованијих и најобразованијих припадника како своје генерације, тако и друштва уопште. Последица тога је да не само што има смањени капацитет пласирања својих ставова и идеја, већ и смањени капацитет њиховог артикулисања. Једноставни слогани карактеристични за графитни израз (као и слогани који се скандирају на фудбалским стадионима) зато су можда аутентично максимални продукт онога ко заправо не може да осмисли политички говор или програм, новински или научни чланак, радио или тв емисију, изложбу или позоришни комад, чак и када би било могуће да их адекватно јавно пласира.

Графити који излазе из домена дозвољеног: недавни случајеви у Новом Саду и Пријепљу

Када се говори о графитима, не треба испустити из вида да један део графита може представљати несумњиво видљив облик људске деструктивности, претњу насиљем и вандализам (Комленовић, 2010:468). Графитима се наноси штета јавним објектима, објектима у приватном власништву, гробљима, црквама, историјским и културним добрима, тј. може да наступи њихово оштећење или уништење, а у сваком случају трошкови због њиховог брисања или прекривања бојом. Њихова појава и учесталост у простору у, и око школских дворишта, указује и на могући развој и ескалацију онога што Дебарбје³ (Филиповић, 2011:339) дефинише као антишколско насиље усмерено према наставницима, школским објектима и њеној имовини. Могу да буду и ознака и упозорење територијалности, али и позивање на окупљање ради обрачуна са противничком групом, или ма ким кога означе за противника.

³ Ерик Дебарбје је спровео 1993. истраживање у оквиру Европске опсерваторије за насиље у школској средини које је показало да се код знатног броја ученика француских школа постепено развила снажна одбојност према тој институцији и да се та одбојност претворила временом у праву антишколску или ширу, антиинституционалну културу.

Али графити нису само потенцијално физичко ружење и оштећивање подлога на којима су написани, они који садрже поруке мржње и позиве на насиље контаминирају јавни комуникациони простор представљајући тако посебну врсту недозвољеног говора мржње. Такође, графити могу да буду повод, узрок или део неких других социјално патолошких, и/или законски недозвољених радњи, нпр. претње и физички напад навијача на грађане или припаднике супротстављених навијачких група који су пребојили графитне изразе подршке „њиховом“ клубу или су их написали у делу града који сматрају „својом“ територијом.

Типичан пример је како су од безазленог уличног позива на окупљање ради заједничког одласка на утакмицу (Нови Сад, поменути угао Балзакове и Народног фронта), само пар блокова даље у тој истој Балзаковој улици, исти навијачи, могуће аутори претходог позива, извршили насиље над грађанином кога су „ухватили“ на делу пребојавања „њихових“ графита. Новосађанина Славка Гавриловића у октобру 2011. је претукла група навијача због тога што је покушао да обрише графит на улазу у своју зграду. Након батина, Гавриловић је добио нове претње. Графит садржине: „*Л... матора, што сад не кречиш?*“ освануо је на фасади Гавриловићеве зграде у Балзаковој улици, у новосадском насељу Лиман, а у потпису стоји „ФКВ“ (ДМ, 2012:17).

Остављање непримерених, неретко увредљивих и острашћених порука није карактеристика само већих градова, оне се однедавно јављају и у мањим срединама. Графити мржње су, на пример, релативно новија појава у пријепољској свакодневици. Пријепоље је изгледа све до скоро сасвим солидно одолевало свакој врсти говора мржње. Додуше, од деведесетих јављају се шовинистички графити са порукама типа: „Нож, жица, Сребреница“, „Србија Србима“, „Ово је Рашка, никад Санџак“. Али до праве ескалације графита мржње је дошло у Пријепољу тек када се у фебруару 2008. десило проглашење косовске независности. По пријепољским зградама исписане су тада по први пут пароле које су изражавале мржњу: „Шиптаре на каре“, „ЛДП усташе“, „Б92 у мрак“. Када је најављена Парада поноса у Београду, 2009, неко је у центру града исписао „Уби педера“, као први јавни позив на линч. Потом је ухапшен Ратко Младић, а на зидовима пријепољских зграда освануло је више порука у којима се он проглашава херојем или се поручује „Сви смо ми Ратко“.

Мржња и позитивно вредновање зла и мржње

Графити мржње, као део шире схваћене појаве која се назива говором мржње, имају значење мржње, али и значење позитивног вредновања зла и мржње. Постоји тачка сукоба два система вредности, система класичног морала који осуђује поступке којима се наноси зло другима и система

који на неки начин онтологизује насиље као манифестацију онога „што јесте“. Позитивно се вреднује зло, тј. придаје се вредност нечему што је негативно (Минић, 2000:5, 1). Оно што са позиција класичног морала представља негативно вредност зла и деструктивности, као да се графитима и њиховом репетитивношћу, свеprisутношћу и трајношћу преозначаје и превреднује. Графити мржње тако постају интелектуални концепти који имају моћ легитимације зла.

У култури која је на много начина означена као друштвено дезорганизована, страх је нешто што нам је заједничко, начин схватања постојања и функционисања друштва у коме већ дуги низ година постоји општи пад морала, праћен деградацијом законске, политичке и етичке одговорности (Симовић-Хибер, 2011:110). Графити мржње у том контексту, сасвим извесно, имају дејство на повећање страха од нереда, безакоња, масовног насиља навијачких група, неконтролисаног пораста извршених криминалних дела, укратко страх од могућности сопствене виктимизације, и то не само код специфичних група конкретно циљаних претњама и мржњом, већ много шире. Они, између осталог, отварају баш та ментална врата панике јер својим присуством указују на нашу рањивост у култури толерисане мржње и толерисаног насиља. Графити мржње доприносе дефинисању и вредновању историјског тренутка у коме живимо као културе толерисаног насиља – укључујући и естетска и политичка питања (Бирингер, 2005:183).

На питање када се графити мржње заправо појављују код нас, лингвисткиња Свенка Савић (ДојчеВеле, интернет), ауторка неколико истраживања о графитима, указује на то да пре ратова деведесетих готово да и није било графита мржње, поготово не националистичких. До деведесетих година ни на једној фасади, нити на било ком јавном објекту није било никаквих порука, осим безазлених имена клинаца из краја. Као да се и тиме потврђује став француског филозофа Алена Бадијуа да је распад социјалне државе сам по себи позитивна димензија, али да од тада политичка празнина не престаје да рађа чудовишта тоталитаризма, насиља, неконтролисаног беса, перманентне маргинализације, мржње, духовног и материјалног осиромашења многих (Бадију, 2008, 72). Последњих година, како сматрају социолози, графити су махом усмерени на изражавање става према странкама, политичким лидерима, а неретко су израз шовинистичке нетрпеливости према мањинским групама. Тако постају инструмент мржње и деструкције (Хаџагић-Дураковић, 2012:1).

Ако за тренутак занемаримо писање графита као дела урбане културе, као начина изражавања младалачког бунта, па и као комунални проблем, и ако анализирамо и тумачимо садржаје графита и мотиве тих порука, у великом броју случајева можемо потврдити да су мотивисне мржњом према другим лицима, најчешће на националној, расној, полној и верској основи.

Иронија целе ситуације тиме постаје очигледна јер су главне друштвене групе циљане графитима мржње (нпр. Роми, ЛГБТ популација, националне мањине и сл.) припадници врло сличног ако не и идентичног пролетерског микса сиромаштва, маргинализације и дискриминације као и творци графита! Због тога тек остаје да се одговори на питање зашто се уместо социјалне солидарности међу њима јавља антагонизам нивоа јавно испољене мржње и таквог интензитета који је само на корак или чак и мање до јавно испољеног, примењеног насиља. Такво њихово конфронтирање социјалну правду чини још удаљенијом од тога да буде могућа категорија државног и друштвеног поретка (Бадију, 2008:70). Један од могућих одговора нуде резултати неколико истраживања које је спровела С. Савић, јер недвосмислено наводе на закључак да такви графити не настају спонтано: „...графити су средство помоћу којег су неки моћници нашли особе које ће то писати или имају своје таборе који то пишу.“⁴

Недавно обављено истраживачко мапирање графита мржње забележило је у центру Новог Сада чак 224 таква графита, при чему се више од половине односи на говор мржње према ЛГБТ популацији, што рефлектује висок ниво хомофобије и трансфобије у друштву. Већина графита са хомофобним порукама настала је 2009. и 2010. године. Преосталих 44 одсто графита исказују мржњу на основу националне, етничке и религијске припадности, од чега је највише нетрпељивости испољено према Ромима (63 одсто), затим Албанцима (17 одсто), Хрватима (13 одсто), али и према Кинезима (7 одсто). Пет одсто графита мржње односи се на друга лична својства као што су пол и инвалидитет. Од укупног броја мапираних графита чак 35 одсто позива на одузимање живота (С.Ј., Данас, 2011:23).

У нашој свакодневной стварности постоји хиперпродукција слика непријатеља. Застрашивање је најделотворнија полука власти и контроле. Што смо *заstraшенији* и *згрченији*, то је лакше политичким, економским, и другим елитама да раде оно што иде само у њихову корист (наравно, тврдећи да је корист општедруштвена). Прихватајући ту игру, махом несвесно, дозвољавајући да будемо заплашени *другим* и *другачијим*, директно доприносимо ширењу структуралног и културног насиља (Франовић, 2007:97). Најраспрострањенији облици тог прихватања јесу апатија, нереаговање, ћутање, склањање, порицање.

Проблеми дискриминације, нетолеранције и мржњом мотивисаног насиља последица су друштвених подела, структуралних неједнакости, и на основу тога насталих друштвених антагонизама. Није зато увек добро тражити кривца за графите мржње једино у ономе ко их је написао. Људи много лакше схвате да су жртве погрешног човека него да су жртве погрешне идеологије или чак њеног одсуства, лоше друштвене климе, или

⁴ Професор који предаје ликовну уметност у средњим школама и активиста СПС-а наведен је од стране пријеполских локалних медија као један од аутора графита увредљиве садржине у Пријеполу, малом граду насељеном становништвом мешовитог националног састава.

погрешних навика прихваћених од многих. Најлакше је анализирати индивидуалне мотиве и личности твораца графита, и рећи „опет ти навијачи“, а не видети да су они део једног ширег конфронтативног друштвеног контекста, означеног прихватљивошћу културе насиља. Дихотомија групних подела на „ми“ наспрам „они“, „ми“ наспрам или против „њих“, присутна је у свим друштвима, у свим историјским периодима (Лалић, 2010:23-32). На линијама сусретања и додиривања тих дихотомних идентитета може да влада мир, толеранција, интерес за другог, сарадња, али оне могу да буду и линије рађања конфликта, нетрпељивости, одбацивања, негирања права на постојање онима „с друге стране“ и сл. Ту се рађа и мржња, али то је уједно и право место где ће она моћи да буде и сузбијена и потпуно елиминисана. Наравно, остаје чињеница да ће управо ту бити подржана и интересно брањена и храњена од оних који у њој и њеном деловању виде своју шансу.

Мржња се показала кроз праксу тоталитарних режима као врло погодан елемент за хомогенизацију групе, усмеравање и владање групом, јер је она често присутни унутрашњи садржај човекове свести, односно подсвести, који може али не мора да се и јавно демонстрира. Када добије „јавну дозволу“ за своје испољавање, а то је увек када њено јавно изражавање не буде дочекано прекором и санкцијом, већ напротив, када се дочекује аплаузом, наградом, мање или више гласним одобравањем, то је доказ да мржња и даље неке „одрађује“ неки посао, врши неку улогу, обавља неки задатак.

Институционална пракса – до сада изречене санкције

1. *Слобода говора не оправдава говор мржње.* Европски суд за људска права у пресуди је потврдио исправност, одобрио кривично кажњавање за говор мржње изражен лецима. У случају Вејделанд против Шведске пресудио је да кривична пресуда против дистрибутера лифлета увредљиве садржине према лицима ЛГБТ оријентације није кршење *Конвенције о људским правима*, и њихове активности нису заштићене чланом 10 који свакоме гарантује слободу говора (*Vejdeland and Others v. Sweden*, 2012).

2. *Судска пресуда за угрожавање опште сигурности претећим порукама упућеним путем интернета.* У Србији је донета прва пресуда за претње ЛГБТ популацији на друштвеној мрежи Фејсбук, која је уједно и прва пресуда за угрожавање опште сигурности упућивањем претећих порука на интернету у нашој земљи. Наиме, Виши суд у Београду осудио је Симу Владичића на три месеца затвора, односно две године условне казне, јер је на Фејсбук групи „500.000 Срба против геј параде“ претио припадницима ЛГБТ популације. Прва пресуда у Србији за угрожавање опште сигурности упућивањем претећих порука на интернету значајна

је за изградњу судске праксе процесуирања веома учесталих случајева претњи, говора мржње и других облика дискриминације на интернету. Такође, ово је први случај у ком су претње биле упућене свим припадницима ЛГБТ популације, а не само једној особи. Владичић је потврдио да је августа 2011. године претио припадницима ЛГБТ популације коментарима „хоће крв, добиће крв, педерска ће крв бити проливена, за боље и није, бебе нек се рађају, порука је Севера, нећемо да Србија буде земља педера“ (Миликић, 2012:02/03).

3. *Судска пресуда за писање графита мржње којима се позивало на линч и убијање које је праћено и другим активностима којима се изражававала мржња и претње.* Судско веће којим је председавала суткиња Ивана Рамић донело је 27. марта 2012. пресуду којом је оптуженог Младена Обрадовића, лидера фашистичке организације Образ, прогласила кривим за кривично дело из члана 387 „ширење расне и друге дискриминације“, јер је у периоду од 13. до 20. септембра 2009. године ширио идеје расне и друге дискриминације (засноване на личним својствима – сексуалне оријентације и заговарао насиље над ЛГБТ популацијом) тако што је писао графите претеће садржине („Уби педера“, „Стоп геј паради“, „Београдом крв ће лити, геј параде неће бити“). Судско веће га је осудило на казну затвора у трајању од десет месеци и 15.000 динара на име судских трошкова (Миликић, 2012:02/03).

Законске одредбе против графита мржње

Данас и у Србији постоји санкционисање говора мржње, па самим тим неке од тих одредаба могу да се примене и на графите мржње. Пре свега, за сваки говор мржње, био он вербалног, писменог, електронског или слоганско-уличног, графитног, постерског, плакатног или рекламног типа, важе неке опште уставне и законске норме.

По *Уставу* је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу (чл. 21), људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите (чл. 23), људски живот је такође неприкосновен (чл. 24), а физички и психички интегритет је неповредив (чл. 25). Дакле, све вредности које се углавном и најчешће нападају разним видовима говора мржње, па и графитима, заштићене су *Уставом*. Иако се *Устав* не примењује директним санкционисањем радњи кршења, он креира неопходни уставни оквир за законе и поставља им неопходне границе.

1. *За графите који садржински представљају претње, говор мржње, који позивају на насиље, линч, дискриминацију због личног својства, важе одредбе Кривичног законика⁵ које санкционишу расну и другу дискриминацију:*

⁵ Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009

Чл. 387 став 1: Ко на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије, казниће се затвором од шест месеци до пет година. Казном из става 1 овог члана казниће се ко врши прогањање организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи.

Став 4 истог члана: Ко шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или свако друго представљање идеја или теорија које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље, против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, казниће се затвором од три месеца до три године.

Став 5 истог члана: Ко јавно прети да ће против лица или групе лице због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства, извршити кривично дело за које је забрањена казна затвора већа од четири године затвора, казниће се затвором од три месеца до три године.

2. За графите који садржински угрожавају сигурност групе људи или појединаца важе одредбе Кривичног законика:

Кривични законик одредбама чл. 138 инкриминише угрожавање сигурности. Наиме, предвиђено је да ко угрози сигурност претњом да ће напасти на живот или тело више лица или ако је дело изазвало узнемиреност грађана или друге тешке последице, казниће се затвором од три месеца до пет година.

3. За графите који су садржински вид дискриминативног говора мржње важе одредбе Закона о забрани дискриминације:

*Закон о забрани дискриминације*⁶ забрањује чл. 11 говор мржње. По тој одредби, забрањено је изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог личног својства, у јавним гласилима и другим публикацијама, на скуповима и местима доступним јавности, исписивањем и приказивањем порука или симбола и на други начин.

Одредбе члана 12 забрањују узнемиравање и понижавајуће поступање на основу личног својства, а нарочито ако се тиме ствара страх или непријатељско, увредљиво окружење.

Одредбе члана 13 предвиђају тешке облике дискриминације, међу којима је и изазивање и подстицање неравноправности, мржње и нетрпељивости по основу националне, расне или верске припадности, језика, политичког опредељења, пола, родног идентитета, сексуалног опредељења и инвалидитета, као и дискриминација која је извршена више

⁶ *Службени гласник РС*, бр. 22/2009

пута (поновљена дискриминација) или која се чини у дужем временском периоду (продужена дискриминација) према истом лицу или групи лица.

Члан 15 дефинише дискриминацију у поступцима пред органима јавне власти, где се наводи да свако има право на једнак приступ и једнаку заштиту својих права пред органима јавне власти. Члан 50 предвиђа да ће се новчаном казном од 10.000 до 50.000 динара казнити за прекршај службено лице, односно одговорно лице у органу јавне власти ако поступи дискриминаторски (члан 15, став 2).

3. За графите који физички представљају вандализирање, тј. оштећење или уништење туђе ствари, културног или историјског добра, споменика, гроба или другог места на коме се сахрањују умрли, важе одредбе Кривичног законика.

Кривични законик санкционише уништење или оштећење туђе ствари, а као тежи облик ако је дело учињено према културном добру или заштићеној околини непокретног културног добра (чл. 212). Такође, чл. 354 санкционише оштећење гроба или другог места на коме се сахрањују умрли, што је основно дело, као и наношење штете или грубе повреде споменика или другог спомен-обележја умрлом лицу, као тежи облик тог дела. Уништавање културних или историјских споменика, или других културних добара, или верских објеката, или установа или објеката који су намењени науци, уметности, васпитању, или хуманитарних циљева за време рата или оружаног сукоба кршењем правила међународног права, санкционисано је делом Уништавање културних добара, које је предвиђено чл 383.

Закључак

Овај текст не треба схватити као хајку на графите и графитере, а још мање као дизање моралне панике уз захтев за драконским кажњавањем њихових аутора. Морална паника је иначе термин којим се означава јавна кампања (поход) против неких појава, догађаја или промена, као и њихових актера (Томпсон, 2003:33). До моралне панике долази када медији конструишу псеудодогађаје преувеличавањем, нуђењем популарне „експертизе“, на стереотипан и мобилизујући начин, и тај медијски сензационализам подстиче моралну панику позивајући разјарено јавно мњење на акцију против тако представљених „претњи“. Изабрани предмет медијског представљања приказује се црно-белим терминима добра и зла, уз употребу језика моралног гнева. У средиште се постављају најгори видови одређених појава који се затим жигошу као типични и репрезентативни за то стање. Спорадични и међусобно неповезани догађаји се представљају као повезани и свеприсутни, тако да се стиче утисак систематске, организоване криминалне активности. Као резултат, јавно мњење бива подстакнуто медијским кампањама (паникама) о повећању ризика,

уверено у стварност опасности коју носи друштвено девијантно понашање (Мршевић, 2008:206).

Али треба бити свестан да је било који облик мржње и нетрпељивости према другом и другачијем неприхватљив. Уколико се не будемо обазирали на графите мржње, онда ће се у јавности такав образац прихватити, позиви на мржњу и насиље ће постати „прихватљиви“. Следеће је да се такве поруке спроводе у дело. Сваки графит који истиче било какву нетрпељивост и мржњу заправо је јавни позив на линч, како је изјавио градоначелник Новог Сада приликом акције кречења графита мржње у том граду (АИ, Данас:2012). У том светлу насиље и позив на насиље није екцес, и не сме да се минимализује и релативизује јер оно угрожава људска права и безбедност. Истина, свака се жврљотина може прекречити, али није ствар у кречењу већ у свести да прави институционални одговор на такво понашање још није дефинисан.

Приликом промишљања мера и санкција против графита мржње треба имати у виду да насиље и говор мржње нису последица психопатолошких стања појединаца, ко год они били, и ко год хипотетички стајао иза њих. Људи најчешће чине насиље и јавно користе говор мржње зато што га сматрају легитимним, исправним. У нашем друштву постоје разни културни чиниоци који легитимизују насиље и мржњу, међу којима су етнички стереотипи, национални митови, нетрпељивост према сексуалним мањинама. Минимализовањем проблема болећивост типа „то су само наша деца“ доприноси свеопштој клими некажњивости која отвара простор за ширење насиља над припадницима/цама било које мањине, и пратеће уверење да оно неће бити кажњено.

Дугорочно решење ове, као и многих других девијантних појава, је успостављање социјалне организације и друштвене стабилности (Југовић, 2009:95). Али чекање на побољшање економских и социјалних услова може да потраје, а проблем који данас постоји, данас мора и да се, без одлагања, решава.

Адекватно реаговање на графите мржње је пре свега свакако реаговање, а не одсуство реакције. Оно треба да се састоји од јавних акција организација цивилног друштва и државних органа, популарних личности, политичких лидера, државних функционера и других званичника, које се састоје у осуди и елиминисању и говора и графита мржње, и у ангажовању омладинских организација у борби против сваког вида говора мржње. Санкционисање аутора графита мржње, али и њихових налогодаваца, по свим наведеним законским основама је захтев који свакако има смисла. Потребно је, дакле, редовно идентификовање аутора (непосредних и идејних) графита мржње и њихово исто тако редовно (мада недраконско) процесуирање и кажњавање, уз стално присутно диференцирање графита мржње од свих осталих графитних, потенцијално уметничких

творевина. Потребно је промовисање поштовања и прихватања различитости јер тиме стварамо простор за живот, рад, креативност, образовање и запослење, не дозвољавајући неистомишљеницима да поремете хармонију суживота и богатство различитости. Бити толерантан и поштовати различитост значи бити слободан, држати се својих уверења и прихватити да се и други држе својих, и уважавати чињеницу да су људска бића природно различита у својим вредностима, понашању, говору, верској и националној припадности, и да сви имају право слободе мишљења и да буду оно што јесу. Потребно је да ценимо људе према њиховим квалитетима и карактеристикама, њиховом раду и заслугама, да се држимо принципа равноправности и једнаких шанси за све нас, са циљем да живимо једни са другима, а не једни поред других.

Доц. др *Валентина БАИЋ*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK - 177.3 : 796.015.52 :: 543.061

Оригинални научни рад

Примљено: 22.05.2012.

Ефекти тренинга у детекцији лагања

Апстракт: У раду је представљено истраживање чији се основни циљ односио на утврђивање ефеката тренинга у детектовању лагања, односно добијања одговора на питање да ли се едукацијом може постићи већа тачност у откривању лагања од оне која је присутна у генералној популацији. На узорку од 60 испитаника (49 мушкараца и 11 жена, старости 22-25 година) примењен је упитник за брзу процену вербалног и невербалног понашања, који се састоји од листе облика невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања, којој је придружена скала процене учесталости јављања. Испитаници су имали задатак да након гледања 30 видео клипова, у ситуацији пре и после тренинга, процене истинитост исказа сарадника-демонстратора који су били приказани на видео снимцима.

Резултати истраживања показују да је ефекат тренинга значајан ($p < 0,01$), односно да је тачност процене после тренинга била значајно већа од тачности пре тренинга. У вези са повезаношћу тачности процене и процене невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања пре тренинга, резултати истраживања показују да је процена учесталости невербалних, за разлику од вербалних понашања, значајно повезана са тачношћу процене. У вези са повезаношћу тачности процене невербалних и вербалних знакова после тренинга, резултати откривају да су успешнији у процени били они испитаници који су се у својој процени више ослањали на вербална понашања, односно они који су се у највећој мери руководили смерницама које су им представљене током тренинга у детекцији лагања.

Кључне речи: детекција лагања, невербална, невербално-вокална, вербална понашања, ефекат тренинга.

Увод

Истраживања детекције лагања показују да је способност необучених процењивача да праве разлику између истинитих и обмањујућих исказа генерално нижа од 50% (Vrij, 2008). Наведена истраживања такође показују да процењивачи своју процену истинитости исказа темеље на неконзистентним показатељима обмане, за која постоје стереотипна веровања

о њиховој повезаности са лагањем (Vrij, 2000; Vrij, Semin, 1996). Препоставља се да би овај проценат био далеко већи када би процењивачи претходно били едуковани и едукацијом стекли елементарна знања која се тичу детекције лагања.

До сада је објављено више студија о испитивању утицаја тренинга на откривање лагања. У свим студијама посматрачи су гледали видео или аудио снимке кратких интервјуа у којима су особе лагале или говориле истину. Генерално, током тренинга коришћена су три различита поступка. Неки су користили *поступак фокусирања* који подразумева да посматрачи треба да обрате пажњу на нека специфична понашања која указују на обману, док остала понашања треба да игноришу. На пример, DePaulo, Lassiter и Stone (1982) тражили су од посматрача да обрате пажњу на тон гласа и начин како испитаници говоре, не обраћајући пажњу на садржај говора или на то како субјекти изгледају док говоре. DeTurk и његове колеге (deTurk, Harszlake, Bodhorn, Tekler, 1990) користили су сличан поступак.

Други су користили тзв. *информативни поступак*, који је подразумевао да посматрачи кажу своје мишљење о односу између одређеног понашања и обмане. Нпр. Fiedler и Walka (1993) су истакли да је лагање често праћено вишим тоном гласа. Vrij (1994) и Vrij и Graham (1997) такође су користили сличну процедуру.

Коначно, у неким студијама (Fiedler, Walka, 1993; Vrij, 1994; Zuckerman, Koestner, Colella, 1985) посматрачи су у фази учења добијали *повратну информацију* након сваког одгледаног снимка, на основу чега су могли да утврде тачност својих процена.

У неким студијама посматрачима је презентовано више информација. Fiedler и Walka (1993) су групи посматрача дали информације о стварном односу између обмане и неких понашања и повратну информацију о процени тачности. У неким студијама посматрачи су гледали разне видео снимке. Нпр. у експерименту Zuckermana, Koestnera и Colella (1985) једна група посматрача видела је само лице оптужене особе, други су чули његов глас, а трећи су га и видели и чули. У свим овим студијама посматрачи су углавном били студенти, осим студија коју су спровели Köhnken (1987), Vrij (1994) и Vrij и Graham (1997), у којима су учествовали полицијски службеници.

У три студије (Köhnken, 1987; Vrij, 1994; Vrij, Graham, 1997) информације су умањиле могућност откривања лагања. Истовремено, то су три студије у којима су посматрачи били полицијски службеници а не студенти, што сугерише да су студенти имали више користи од тренинга него полицијски службеници. Ова идеја је поткрепљена чињеницом да су у студији Vriја и Grahama (1997) студенти након тренинга постигли већи проценат тачности од полицијских службеника. Једно од могућих објашњења је да су подаци, односно информације које су полицијским службеницима пре-

зентоване биле сувише компликоване и збуњујуће, посебно због тога што нису имали психолошких предзнања. С друге стране, студенти који су након тренинга постизали боље резултате били су заправо студенти психологије који су током студија стекли такво знање.

Осим тога, Köhnken (1987) наводи сложеност информација као објашњење зашто нису добијени очекивани резултати. Могући разлог је и тај што полицијски службеници једноставно нису примењивали стечено знање јер нису веровали у оно што им је презентовано. Такве информације су нпр. предвиђале да особе које лажу током лагања показују мање покрета рукама и прстима. Полицијци су, супротно томе, повећање броја покрета рукама и прстима оценили као знак да особе лажу (Vrij, Semin, 1996).

Већина наведених студија није показала очекиване резултате у детекцији лагања. Просечна стопа тачности тренираних посматрача износила је 57%, а неутренираних 54%. У већини студија тачност стопе обучених процењивача није прелазила више од 65%. При тумачењу резултата ових истраживања треба имати у виду да су тренинзи били кратки и недовољно обимни, па је претпоставка да није пружено довољно знања о овој веома комплексној области. Обимнији и софистициранији програми обуке треба да примењују различите концепте, посебно због чињенице да постоје индивидуалне разлике и да свака особа која лаже неће показати исто понашање у истим или сличним ситуацијама. Према мишљењу Vrija (2008), у конципирању таквих програма обуке обавезно треба консултовати особе које су постигле веома добре резултате. Резултати истраживања које су спровели Ekman и O' Sullivan (1991) показују да добри процењивачи приликом процене различитих људи користе различита невербална и вербална понашања. Једни помињу говор као знак детекције, други глас, трећи покрете тела, док слабији процењивачи примењују стратегију примене истих понашања приликом процене понашања различитих људи. Vrij и Mann (2001) такође показују да добри, за разлику од лоших процењивача, мање користе стереотипна уверења, на пример да особе које лажу изгледају удаљено, да се врпоље и сл.

Иако полицијски приручник *Криминална испитивања и признања*, чији су аутори Inabau, Reid, Buckley и Jane (2001), није, према мишљењу Manna, Vrija и Bulla (2004), презентовао успешне методе тренинга, велики број научника их је даље развијао и тестирао.

У мета анализи о тренингу детекције лагања коју су сповели Frank и Feely (2003) укључено је укупно 15 студија. За сваку од ових студија анализирани су сви детаљи које су истраживачи сматрали значајним.

Свака од наведених студија формално не анализира организационе потребе или потребе оних којима је тренинг намењен. Уместо тога, многи претпостављају да је обука потребна професионалцима јер се свакодневно у свом послу сусрећу са особама које лажу. Неке од ових студија почињу

са пажњом хватања у лажу и емоционалним приповедањем о лажним признањима (Kassin, Fong, 1999), разговором о распрострањености лажи у исказу очевидца (Köhnken, 1987) или указују на значај обуке за полицијске службенике (Vrij, 1994). Многи од ових научника такође претпостављају да је обука потребна, јер се и код професионалаца уочава недостатак вештине откривања лагања (DePaulo, Pfeifer, 1986; Ekman, O'Saliven, 1991; Vrij, Man, 2001). Frank и Feely (2003) помињу да је научницима потребна мапа карактеристичних обмањујућих ситуација са којима се суочавају професионалци који се баве детекцијом лагања.

Методe презентоване у студијама о детекцији лагања имају својих предности, али и недостатака. Предност се као прво читује у вођењу тренинга са малим групама полазника (Fiedler, Walka, 1993; Kassin, Fong, 1999), због могућности стварања *продуктивнијег* окружења и бољих услова учења (Schoenfeld, 1983). Као друго, у неким студијама у којима је коришћена метода *повратне информације* постигнути су нешто бољи резултати него у студијама у којима је коришћен „поступак фокусирања“ или *информативни поступак* (Hill, Craig, 2002; Zuckerman et al., 1985). Такође, показао се као веома значајан поступак приказивања понашања који указује на лагање путем видео снимака или „ин виво“ (Hill, Craig, 2002; Vrij, 1994; deTurk, Miller, 1990). Главни недостатак већине студија је кратко време трајања тренинга, које се креће од пет минута (Levine et al., 2005), 25 минута (Kassin, Fong, 1999), 30 минута (deTurk, 1991; deTurk et al., 1990; deTurk et al., 1997; deTurk, Miller, 1990), 60 минута (Crews, Cao, Lin, Nunamaker, Burgoon, 2007; Köhnken, 1987), до три сата (Hartwig et al., 2006).

Тренинг у трајању од пет до 60 минута није ни приближно довољан да би полазници усвојили потребна знања, што је један од разлога због чега често нису постизани значајнији резултати (Morgan, 2007). Према његовом мишљењу, у већини студија нису коришћене предности тренинг метода, као што су нпр. студије случаја, симулације, играње улога и групне дискусије, што може бити веома корисно.

Beebe, Mattet и Roach (2004) концептуализују тренинг као *процес развоја вештина у циљу ефикасног обављања одређеног посла или задатка*. Наиме, они истичу девет елемената ефикасне обуке која укључује: анализу организационих потреба, као и потреба оних којима је тренинг намењен, анализу задатака обуке, развијање циљева обуке, дефинисање садржаја обуке, одређивање метода, избора и средстава обуке, дефинисање плана обуке, одржавања и њене процене.

На почетку процеса обуке, путем упитника, интервјуа или посматрања, неопходно је прикупити податке на основу којих је могуће анализирати потребе оних којима је тренинг намењен. Анализа се врши на сваком кораку тренинга, тачније у свакој фази, како би била што прецизнија. Поред анализе потреба, анализа задатака је други значајан принцип ефикасног

тренинга којим се дефинише шта полазници тренинга треба да раде и како то треба да обављају. Јасно је да се тренинг спроводи корак по корак, под вођством тренера. Дефинисањем циља, сажето се описује шта ће полазници бити у стању да ураде када се тренинг заврши. Тренинг треба да буде употпуњен бројним садржајима. Веебе и сарадници истичу да циљеви тренинга треба да буду приметни, мерљиви, достижни и посебни, а да тренер треба да:

- пита полазнике шта желе да раде;
- показује примере;
- позива полазнике да вежбају вештине;
- подстиче полазнике да пруже повратну информацију, и
- тражи од успешних полазника да понуде конкретне предлоге у циљу побољшања ефеката тренинга (Beebe et al., 2004).

Метода обуке је процедура која се користи како би се представио садржај тренинга и показала понашања за која желимо да их усвоје полазници обуке. Тренери предлажу различите методе, расправљају о њиховим предностима и манама, и предлажу како да се оне употпуне и развију. Посебне методе укључују предавања и експерименталне активности, као што су нпр. студија случаја, симулације, играње улога, демонстрације, па чак и групне дискусије. Уобичајено је да се приликом тренинга користе различита помагала, као што су видео материјали, видео презентације, плакати, аудио уређаји са основним циљем визуелне презентације. Ефикасни тренинг подразумева утврђивање плана обуке којим се прецизно дефинишу све наведене ставке. На крају, имајући у виду потребе полазника тренинга, утврђује се начин његовог спровођења, анализа и извештавање о успешности спровођења (Beebe et al., 2004).

Разматрајући резултате истраживања која се баве ефектима тренинга или обуке у откривању лагања, а имајући у виду значај ове области за полицијски рад, приступило се истраживању ради добијања одговора на питање – да ли се едукацијом може постићи већа тачност процене лагања од тачности која је присутна у генералној популацији. Истраживање се такође бави питањем да ли постоји повезаност између успешности у процени истинитости исказа и процене учесталости појединих облика невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања.

Метод

Узорак

У истраживању је учествовало 60 испитаника (49 мушкараца и 11 жена, старости 22-25 година), полазника полицијске обуке у СШУП-ЦО-ПО Сремска Каменица, који су имали улогу процењивача. У првој фази

истраживања, у којој је припремљен видео-материјал потребан за реализацију централног дела истраживања, учествовало је и 60 сарадника, односно демонстратора, који представљају осуђена лица на издржавању казне затвора у КПЗ Сремска Митровица и Окружном затвору Нови Сад. Осуђена лица су у поменутиим установама издржавала вишегодишње казне затвора за кривична дела из области имовинских деликата и привредног криминалитета. Један од разлога због чега су осуђена лица укључена у предметно истраживање је и претпоставка да су манипулативнији у интерперсоналним односима, што их за ово истраживање чини подобнијим.

Инструмент

За потребе овог истраживања припремљен је упитник за брзу процену вербалног и невербалног понашања који се састоји од листе облика невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања, којој је придружена скала процене учесталости јављања, тзв. чек листа. Невербална, невербално-вокална и вербална понашања употребљена у задатку процене, изабрана су на бази налаза три студије (Steller, Köhnken, 1989; Vrij et al., 2000; Vrij, 2008). За процену вербалног исказа коришћени су неки од критеријума за анализу садржаја исказа, познату под називом Criterion Based Content Analysis/Statement Validity Assessment (CBCA/SVA), односно Анализа садржаја на темељу критеријума/Процена ваљаности исказа (Steller, Köhneken, 1989).

Невербална понашања обухваћена чек листом су:

- **осмех** – учесталост осмеха и смејања у току интервјуа;
- **илустрације** – учесталост покрета шаке и руке, који за циљ имају да поправе и/или допуне оно што је вербално изречено;
- **самододиривање** – учесталост покрета којима испитаник додирује своје тело у току интервјуа, као што су чешање главе, зглобова и друго;
- **покрети шаке и прстију** – учесталост покрета шаке и прстију у току интервјуа, који не укључују померање руку;
- **покрети ногу и стопала** – учесталост покрета ногу и стопала у току интервјуа;
- **покрети главе** – учесталост покрета главе у току интервјуа, као што су климање главом и други покрети главе;
- **покрети трупа** – учесталост покрета трупа (обично удружени са покретима главе) у току интервјуа;
- **промена положаја** – учесталост покрета у току интервјуа који имају за циљ промену седећег положаја (обично удружену са покретима трупа и ногу или руку).

Невербално-вокална понашања обухваћена чек листом су:

- **оклевање у говору** – учесталост јављања узречица као што су „овај“, „ух“, „јој“ и слично у току интервјуа;
- **грешке у говору** – учесталост јављања појединих речи и/или реченица, мењање реченица, недовршене реченице, омашке у говору током интервјуа.

Вербална понашања обухваћена чек листом су:

- **период кашњења**: период између два постављена питања и датих одговора;
- **логична структура исказа, логичност изјаве** – сви елементи, без обзира на редослед и начин на који су презентовани, треба да чине логичну целину;
- **неструктурирано изношење** – односи се на начин на који се износи опис темељених обележја догађаја;
- **количина, квантитет и опширност детаља** – односи се на већи број детаља у исказу. Показало се да већина особа није у стању да изнесе велики број детаља кад се ради о лажном исказу;
- **репродукција разговора** – односи се на опис дијалога;
- **неуобичајени, односно јединствени детаљи** – с обзиром да неуобичајени детаљи имају малу извесност појављивања, не може се очекивати да ће се појавити у измишљеном исказу. Односи се на обележја исказа која доприносе његовој конкретности и животности;
- **непотребни детаљи** – детаљи који нису неопходни приликом давања изјаве. Претпоставља се да особа која лаже неће размишљати о небитним, сувишним детаљима;
- **спонтане исправке** – особа током исказа даје исправке које упућују на боље досећање неких детаља или досећање нових детаља;
- **признање да се нечега не сећа** – исто објашњење као и код спонтаних исправки;
- **довођење у питање делова властитог исказа** – особа се сама пита да ли се добро сећа неких делова догађаја.

Процедура истраживања

Истраживање је обухватало четири фазе. У првој фази истраживачи су интервјуисали групу од 60 правоснажно осуђених лица која су се налазила на издржавању казне затвора у КПЗ Сремска Митровица и Окружном затвору Нови Сад. Сваки од 60 демонстратора-сарадника дао је два исказа, од којих је један био лажан, а други истинит.

Цео ток испитивања вођен од стране истраживача је, уз претходну сагласност сваког појединачног сарадника, био регистрован видео камером, која је за време интервјуа била зумирана у њиховом правцу. Сваком сараднику додељен је број, који је истраживачу касније послужио да његов исказ на одговарајући начин сврста у групу истинитих или лажних, и на тај начин олакша обраду података.

У припремној фази истраживања испитивање је обављено у једној засебној просторији у којој су били само испитивач и сарадник, тачније осуђено лице. Након тога, сарадници су интервјуисани појединачно и сваки интервју је у просеку трајао око пет минута. Задатак сваког сарадника био је да у истинитом исказу исприча своју биографију која је, између осталог, укључивала и разлоге боравка у затвору, врсту, мотив и начин извршења кривичног дела. У лажном исказу сарадници су имали задатак да самостално осмисле свој нови идентитет и криминалну активност, која је требало да се битно разликује од њихове стварне криминалне прошлости. Једини услов је био да у лажном исказу не причају о сличном или сличним кривичним делима које су извршили због тога што би елементе истих могли да користе у исказу који заправо треба у потпуности да измисле. Кључни део разговора односио се на мотив и начин извршења кривичног дела, због чега је испитивач током вођења интервјуа сарадницима постављао питања, тражећи разјашњења или изражавајући сумњу у оно што причају.

У другој фази истраживања испитаници, тачније полазници полицијске обуке, су у својству процењивача гледали два пута 30 видео клипова на којима су били приказани сарадници, односно осуђена лица. Сваки од наведених исказа (лажни и истинит) испитаници су током два дана гледали два пута, управо због могућности пада концентрације или замора. На претходно припремљеном упитнику за брзу процену вербалног и невербалног понашања испитаници су најпре према сопственој процени означили невербална, невербално-вокална и вербална понашања, а затим су, након оба одгледана снимка сваког сарадника (лажни и истинит исказ), изразили своје мишљење о томе да ли је особа током интервјуа лагала или је говорила истину.

У трећој фази истраживач је спровео тренинг детекције лагања са полазницима полицијске обуке. Током едукације коришћени су видео снимци осуђених лица које су полазници процењивали у другој фази истраживања. Програм обуке базирао се на три поступка: на *поступку фокусирања*, *поступку информисања* и *поступку повратне информације*. Поступак фокусирања подразумевао је да испитаници пре доношења одлуке о нечијем обманујућем понашању обрате пажњу на она понашања која су у вези са когнитивним оптерећењем. Поступак информисања претпостављао је предавање о најзначајнијим техникама за детекцију

лагања, базираним на фацијалним, телесним и вербалним понашањима. И коначно, у поступку повратне информације видео снимци су детаљно анализирани у циљу добијања коректног фидбека, односно повратне информације о тачности интерпретираног понашања.

У четвртој фази истраживања испитаници су након тренинга детекције лагања поново гледали 30 нових видео клипова, које нису видели у другој фази истраживања, а на којима су такође били приказани сарадници, односно осуђена лица. Сваки од наведених исказа (лажни и истинит) испитаници су, као и у другој фази истраживања, током два дана гледали два пута, и поновили поступак из друге фазе истраживања који се односио најпре на регистровање невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања на претходно припремљеном упитнику, а затим и на процену тачности исказа.

Резултати

У циљу утврђивања повезаности тачности процене и процене учесталости невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања пре тренинга, примењена је категоријална мултипла регресиона анализа. Критеријумска варијабла је била тачност процене истинитости исказа, израчуната као сума тачности процена за 30 сарадника-демонстратора који су давали лажан и истинит исказ. Скуп предиктора чиниле су збирне процене учесталости 9 невербалних и 9 вербалних понашања за свих 30 сарадника-демонстратора.

Најпре је утврђена повезаност тачности процене и процене учесталости невербалних и невербално-вокалних понашања. На основу дијагностике мултиколинеарности у регресионој анализи, због високог препокривања са осталим предикторима из анализе су искључене *грешке у говору*.

Табела 1 – Значајност регресионог модела у ситуацији процене пре тренинга (предиктори: процене учесталости невербалних индикатора)

	Сума квадрата	Степени слободе	Просечни квадрат	Ф	п
Регресија	21,235	13	1,633	1,946	,050
Резидуал	37,765	45	,839		
Укупно	59,000	58			

$R = 0,60$; $R^2 = 0,36$; Кориговани $R^2 = 0,17$

Регресиони модел је статистички значајан на нивоу значајности $p = 0,05$. Коефицијент мултипле корелације износи 0,60 што указује на уме-

рену повезаност критеријумске варијабле и скупа предиктора. Вредност коефицијента детерминације указује да се приближно 17% варијабилитета критеријумске варијабле може објаснити на основу предикторског скупа.

Табела 2 – Парцијални доприноси процењених учесталости невербалних индикатора у ситуацији пре тренинга

	Бета	Стд. грешка	Степени слободe	Ф	п
Осмех	-,252	,159	2	2,502	,093
Илустрације	-,205	,137	2	2,250	,117
Самододиривање	,161	,145	2	1,238	,300
Покрети шаке и прстију	,481	,217	1	4,898	,032
Покрети ногу и стопала	,259	,156	1	2,756	,104
Покрети главе	-,705	,194	2	13,222	,000
Покрети трупа	,194	,154	1	1,579	,215
Промена положаја	,340	,134	1	6,438	,015
Оклевање у говору	-,227	,152	1	2,224	,143

Критеријумска варијабла: тачност процене

Највиши парцијални допринос са негативним предзнаком има процена учесталости *покрета главе*. Позитивну везу са тачношћу процене остварују процене учесталости *промене положаја* и *покрета шаке и прстију*, али је повезаност нижег интензитета.

Дакле, са већом тачношћу процене кореспондира процена *покрета главе* као мање учесталих и процена *промене положаја* и *покрета шаке и прстију*, као учесталијих.

Затим је утврђена повезаност тачности процене и процене учесталости вербалних понашања пре тренинга. На основу дијагностике мултиколинеарности у регресионој анализи, због високог препокривања са осталим предикторима из анализе је искључено *неструктурирано изношење*.

Табела 3 – Значајност регресионог модела у ситуацији процене пре тренинга (предиктори: процене учесталости вербалних индикатора)

	Сума квадрата	Степени слободe	Просечни квадрат	Ф	п
Регресија	22,012	19	1,159	1,222	,290
Резидуал	36,988	39	,948		
Укупно	59,000	58			

$R = 0,61$; $R^2 = 0,37$; Кориговани $R^2 = 0,06$

Регресиони модел није статистички значајан, на нивоу значајности $p < 0,05$.

У циљу утврђивања повезаности тачности процене и процене учесталости невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања након тренинга, примењена је категоријална мултипла регресиона анализа. Тачност процене израчуната је као просек тачности процена за 30 сарадника-демонстратора који су давали лажан и истинит исказ. Скуп предиктора чиниле су просечне процене учесталости 9 невербалних и 10 вербалних понашања, израчунатих за свих 30 сарадника-демонстратора.

Најпре је утврђена повезаност тачности процене и учесталости невербалних и невербално-вокалних понашања. На основу дијагностике мултиколинеарности у регресионој анализи, због високог препокривања са осталим предикторима из анализе су искључене *грешке у говору*.

Табела 4 – Значајност регресионог модела у ситуацији процене после тренинга (предиктори: процене учесталости невербалних индикатора)

	Сума квадрата	Степени слободe	Просечни квадрат	Ф	п
Регресија	29,032	20	1,452	1,841	,052
Резидуал	29,968	38	,789		
Укупно	59,000	58			

$R = 0,70$; $R^2 = 0,49$; Кориговани $R^2 = 0,22$

Уз примену блажег критеријума значајност коефицијента корелације је маргиналног значаја. Коефицијент мултипле корелације износи 0,70, што указује на умерену повезаност критеријумске варијабле и скупа предиктора. Вредност коефицијента детерминације указује да се приближно 22% варијабилитета критеријумске варијабле може објаснити на основу предикторског скупа.

Табела 5 – Парцијални доприноси процењене учесталости невербалних индикатора у ситуацији после тренинга

	Бета	Стд. грешка	Степени слободe	Ф	п
Осмех	,291	,120	3	5,885	,002
Илустрације	,281	,132	2	4,533	,017
Самододиривање	,205	,122	3	2,830	,051
Покрети шаке и прстију	-,235	,129	3	3,339	,029
Покрети ногу и стопала	-,390	,141	2	7,587	002
Покрети главе	,066	,129	3	,258	,855
Покрети трупа	,369	,131	2	7,909	,001
Промена положаја	,184	,129	1	2,039	,162
Оклевање у говору	,141	,122	1	1,333	,255

Критеријумска варијабла: тачност процене

Највиши парцијални допринос са негативним предзнаком има процена учесталости *покрета ногу и стопала*. Процена учесталости *покрета шаке и прстију* је такође негативно повезана са критеријумском варијаблом, али је повезаност нижег интензитета. Позитивну везу са тачношћу процене остварује процена учесталости *покрета трупа, осмеха и илустрација*, док је процена учесталости *самододиравања* такође позитивно повезана са критеријумском варијаблом, али је повезаност нижег интензитета.

Са већом тачношћу процене кореспондира процена *покрета ногу и стопала и покрета шаке и прстију*, као мање учесталих, и процена *покрета трупа, осмеха, илустрација и самододиравања*, као учесталијих.

Затим је утврђена повезаност тачности процене и учесталости вербалних понашања.

Табела 6 – Значајност регресионог модела у ситуацији процене после тренинга (предиктори: процене учесталости вербалних индикатора)

	Сума квадрата	Степени слободе	Просечни квадрат	Ф	п
Регресија	39,315	15	2,621	5,726	,000
Резидуал	19,685	43	,458		
Укупно	59,000	58			

$R = 0,81$; $R^2 = 0,66$; Кориговани $R^2 = 0,55$

Регресиони модел је статистички значајан на нивоу значајности $p < 0,05$. Коефицијент мултипле корелације износи 0,81, што указује на високу повезаност критеријумске варијабле и скупа предиктора. Вредност коефицијента детерминације указује на то да се приближно 55% варијабилитета критеријумске варијабле може објаснити на основу предикторског скупа.

Табела 7 – Парцијални доприноси процењене учесталости вербалних индикатора у ситуацији пре тренинга

	Бета	Стд. грешка	Степени слободе	Ф	п
Период кашњења	-,430	,102	2	17,922	,000
Логичка структура исказа	,102	,093	1	1,194	,281
Неструктурирано изношење	-,456	,247	2	3,417	,042
Количина, квалитет и опширност детаља	,125	,100	1	1,560	,218
Репродукција разговора	,056	,105	1	,291	,593
Неуобичајени (јединствени) детаљи	,483	,255	3	3,599	,021
Непотребни детаљи	,086	,096	1	,795	,377
Спонтане исправке	-,101	,107	1	,889	,351
Признање да се нечега не сећа	,957	,126	2	57,361	,000
Довођење у питање делова властитог исказа	-,656	,126	1	27,163	,000

Критеријумска варијабла: тачност мерења

Највиши парцијални допринос са негативним предзнаком има процена учесталости *периода кашњења и довођења у питање делова властитог исказа*. Процена учесталости *неструктурираног изношења* је такође негативно повезана са критеријумском варијаблом, али је повезаност нижег интензитета. Позитивну везу са тачношћу процене остварује процена учесталости *признања да се нечега не сећа и неуобичајених*, односно *јединствених детаља*.

Са већом тачношћу процене кореспондира процена *периода кашњења, довођења у питање делова властитог исказа и неструктурираног изношења*, као мање учесталих, и процена *признања да се нечега не сећа и неуобичајених*, односно *јединствених детаља*, као учесталијих.

У последњој фази истраживања настојали смо да утврдимо ефекат тренинга на тачност процене истинитости исказа. Ефекат тренинга проверен је применом једносмерне анализе варијансе (АНОВА). За тестирање нормалности дистрибуције тачности процене коришћен је Shapiro-Wilk тест. Shapiro-Wilk тест показује да се дистрибуција тачности процене пре тренинга не разликује значајно од нормалне дистрибуције. Тестирање нормалности дистрибуције после тренинга показује да п ниво значајности износи 0,039, тј. да је нижи од 0,05, због чега закључујемо да се дистрибуција тачности процене после тренинга статистички значајно разликује од нормалне, као и да је негативно закривљена у смеру виших скорова, што се може закључити на основу негативне вредности скјуниса као мере асиметрије.

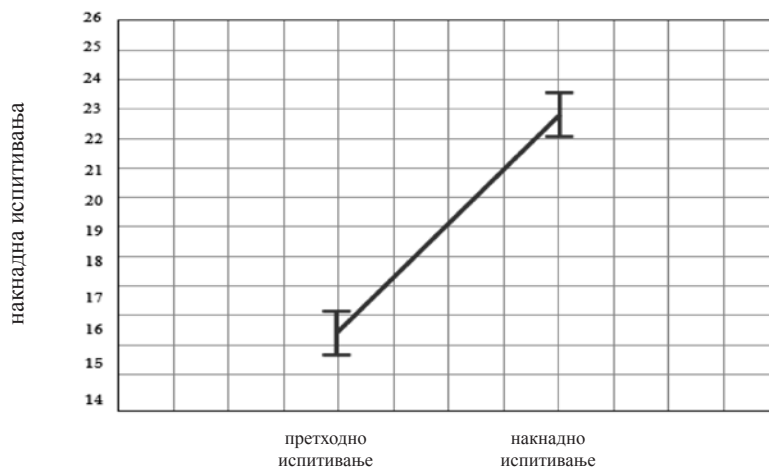
Табела 8 – Дескриптивни показатељи тачности процене

	Shapiro-Wilk	Степени Слободе	п	Аритметичка средина	Станд. девијација	Скјунис
Пре тренинга	,969	59	,145	6,3898	2,88884	,004
Након тренинга	,958	59	,039	23,7797	2,15012	-,243

Табела 9 – Значајност ефекта тренинга

	Сума квадрата	Степени слободе	Средина квадрата	Ф	п
Интерцепт.	47600,85	1	47600,85	4333,105	0,00
Грешка	637,15	58	10,99		
Ефекат тренинга	1610,98	1	1610,98	812,376	0,00
Грешка	115,02	58	1,98		

Слика 1. Ефекти тренинга

Резултати истраживања показују да је ефекат тренинга значајан, односно да је тачност процене после тренинга била значајно већа од тачности пре тренинга.

Дискусија

Истраживањем се настојало одговорити на питање – да ли се едукацијом може постићи већа тачност процене лагања од тачности која је присутна у генералној популацији, као и на питање да ли постоји повезаност између успешности у процени истинитости исказа и процене учесталости појединих облика невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања.

У вези са повезаношћу тачности процене учесталости невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања пре тренинга, резултати истраживања показују да је процена учесталости невербалних, за разлику од вербалних понашања, значајно повезана са тачношћу процене.

Процена учесталости невербалних понашања пре тренинга открива да су успешнији у процени били они испитаници који су као учесталије означавали *промену положаја* и *покрете шаке и прстију*, односно као мање учестале *покрете главе*. Наиме, истраживања показују да *промена положаја тела*, *покрети шаке и прстију* и *покрети главе* не представљају конзистентне показатеље обмане, због чега се њихова предиктивна значајност може објаснити последицом наивних теорија процењивача о невербалним понашањима која су повезана са лагањем. С обзиром на то да се веза између процене учесталости вербалних понашања и тачности процене није показала значајном, могуће је да су се испитаници пре тренинга у својој процени генерално више ослањали на вербална понашања. Ово је мог-

ло довести до тога да разлике између бољих и лошијих процењивача не почивају на проценама ових врста понашања. С друге стране, индивидуалне разлике у проценама учесталости невербалних понашања индиректно сугеришу и различито обраћање пажње на невербална понашања, па изгледа да је у ситуацији пре тренинга управо то чинило разлике између бољих и лошијих процењивача. Наивне теорије које су укључивале процену невербалних понашања показале су се ефикаснијим од оних које их нису укључивале.

У вези са повезаношћу тачности процене учесталости невербалних, невербално-вокалних и вербалних понашања после тренинга, резултати истраживања показују да је процена учесталости вербалних понашања била значајно повезана са тачношћу процене, док је процена невербалних понашања била маргинално повезана.

Процена учесталости вербалних понашања после тренинга открива да су успешнији у процени били они испитаници који су као учесталије означавали *признање да се нечега не сећа* и *неуобичајене, односно јединствене детаље*, а као мање учестале *период кашњења, довођење у питање властитог исказа и неструктурирано изношење*. Означавање учесталости *признања да се нечега не сећа* и *неуобичајених, односно јединствених детаља* као оних вербалних понашања која су у вези са тачношћу процене, може се објаснити тиме да се пре свега ради о понашањима која се сматрају већим показатељима веродостојности изјаве. Према мишљењу Stellera и Kohneken (1989), ова вербална понашања имају мању извесност појављивања, због чега се може очекивати да ће се пре појавити у истинитом него у лажном исказу.

Процена учесталости невербалних понашања после тренинга открива да су успешнији у процени били они испитаници који су као учесталије означавали *покрете трупа, осмех, илустрације, самододиривање*, односно као мање учестале *покрете ногу и стопала и покрете шаке и прстију*. *Покрети трупа, осмех, илустрације* и *самододиривање* не представљају конзистентне показатеље обмане, због чега се њихова предиктивна значајност такође може објаснити последицом наивних теорија процењивача о невербалним понашањима која су повезана са лагањем. С друге стране, резултати истраживања показују да су испитаници као мање учестале означили *покрете руку, шаке, прстију и стопала*, што је у складу са налазима истраживања, према којима се смањење броја ових покрета објашњава последицом когнитивне сложености лажи. Друго објашњење је да особе које лажу трудећи се да оставе утисак искрености праве намерне и избегавају неопходне покрете, због чега изгледају круто и укочено (Vrij, 2000).

Претпоставка је да су се испитаници и после тренинга у својој процени више ослањали на вербална понашања, што је резултирало већом та-

чношћу процене. У ситуацији пре тренинга када су се испитаници такође ослањали на вербалне знакове, важно је напоменути да процена њихове учесталости није била у вези са тачношћу процене. Тренинг је вероватно усмерио пажњу процењивача на неке посебне аспекте вербалног и невербалног понашања, те су се као бољи процењивачи показали они који су у своје наивне теорије о лагању уградили и новостечена знања.

Читав концепт тренинга темељио се на *Ундеутсиховој хипотези*, према којој се лажан, односно измишљен исказ разликује по свом садржају и квалитету од исказа који је истинит (Undeutsch, 1984). С тим у вези, испитаницима је сугерисано да приликом оцене оних који лажу и оних који говоре истину обраћају пажњу на квалитет изражавања, количину и опширност детаља, структуру исказа, тј. избор речи и фраза, као и на присуство неких јединствених или специфичних детаља који исказ чине информативнијим и веродостојнијим. Као друго, испитаницима је указано да су невербална понашања варљива и да нису од велике користи приликом процене истинитости исказа уколико се посматрају појединачно и независно од вербалних знакова (Баић, 2010; Баић, 2011; Vriј, 2000). Као треће, испитаницима је указано да приликом процене исказа такође обраде пажњу на она понашања која имају везе са когнитивним оптерећењем, а која могу довести до појаве омашки у говору, које Екман назива „вербална цурења“. Знаковима „цурења“ открива се или наговештава да оно што је речено није истинито (Ekman, 1992).

Према мишљењу Vriја (2008), Stellerа и Köhnekenа (1989), одређена вербална понашања ће се пре појавити у истинитом него у лажном исказу. Ту пре свега мисле на *количину, квалитет и опширност детаља*, односно на већи број детаља у исказу, на *спонтане исправке* које упућују на боље досећање неких детаља, на *неуобичајене*, односно *јединствене детаље* који имају малу извесност појављивања, и на *признање да се нечега не сећа*. С друге стране, поједина вербална понашања која указују на несигурност у исказу пре ће се појавити у лажном него у истинитом исказу, као што је *довођење у питање делова властитог исказа и неструктурирано изношење*.

Резултати у вези са проценом вербалних и невербалних понашања после тренинга показују да су се испитаници у највећој мери руководили смерницама које су им презентоване током тренинга, посебно када су у питању вербална понашања, што је резултирало већом тачношћу процене.

Један од основних циљева овог истраживања односио се на утврђивање ефеката тренинга у успешном детектовању лагања. Свеукупно, резултати истраживања су показали значајан ефекат тренинга због чега сматрамо да програм обуке, који је за потребе овог истраживања осмишљен од стране истраживача, као и резултати других истраживања која су спроведена у нашим условима (Баић, 2010; Баић, 2011), могу послужити као

добра основа за креирање програма едукације у области детекције лагања. Програм би се користио у едукацији студената Криминалистичко-полицијске академије и активних полицијских службеника МУП-а Републике Србије, као и у едукацији других професионалаца чији рад подразумева процњивање истинитости исказа, као што су психолози, затворски службеници, цариници, судије итд.

Литература

1. Баић, В., (2010). *Тачност процене лагања и невербалних понашања која индикују лаж и обмањивање*, Примењена психологија 1, стр. 77-89.
2. Баић, В., (2011). *Детектовање лагања на основу посматрања невербалног понашања*, Безбедност, год. 53, бр. 1, Београд, стр. 28-42.
3. Beebe, S. A., Mattet, T. P., Roach, K. D., (2004). *Training and development: Enhancing communication and leadership skills*. Boston, MA: Pearson.
4. Crews, J. M., Cao, J., Lin, M., Nunamaker, J. F., Burgoon, J. K., (2007). *A comparison of instructor led vs. Web-based training for detecting deception*. Journal of Stem Education: Innovations and Research, 8, 31-40.
5. DePaulo, B. M., Lassiter, G. D., Stone, J. I., (1982). *Attentional determinants of success at detecting deception and truth*. Personality and Social Psychology Bulletin, 8, 273-279.
6. De Paulo, B. M., Pfeifer, R. L., (1986). *On-the-job experience and skill at detecting deception*. Journal of applied Social Psychology, 16, 249-267.
7. DePaulo, B. M., Rosenthal, R., Rosenkrantz, Green, C. R., (1982). *Actual and perceived cues to deception. A closer look at speech*. Basic and Applied Social Psychology, 3, 291-312.
8. DeTurk, M. A., Harszлак, J. J., Bodhorn, D. J., Tekler, L. A., (1990). *The effect of training social perceivers to detect deception from behavioural cues*. Communication Research, 38, 189-199.
9. DeTurck, M. A., (1991). *Training observers to detect spontaneous deception: Effects of gender*. Communication Reports, 4, 81-89.
10. DeTurk, M. A., Feeley, T. H., Roman, L. A., (1997). *Vocal and visual cue training in behavioural lie detection*. Communication Research Reports, 14, 249-259.
11. DeTurck, M. A., Miller, G. R., (1990). *Training observers to detect deception: Effect of self-monitoring and rehearsal*. Human Communication Research, 16, 603-620.
12. Docan-Morgan, T., (2007). *Training law enforcement to detect deception: A critique of previous research and framework for future*. Applied Psychology in Criminal Justice, 3 (2), 143-171.

13. Ekman, P., (1992). *Telling lie: clues to deceit in the marketplace, politics and marriage*. New York, W. W. Norton.
14. Ekman, P., Friesen, W. V., Scherer, K., (1976). *Body movement and voice pitch in deceptive interaction*. *Semiotica*, 16, 23-27.
15. Ekman, P., O'Sullivan, M., (1991). *Who can catch a liar?* *American Psychologist*, 46, 913-920.
16. Fiedler, K., Walka, I., (1993). *Training lie detectors to use nonverbal cues instead of global heuristics*. *Human Communication Research*, 20, 199-223.
17. Frank, M. G., Feeley, T. H., (2003). *To catch a liars: Challenges for research in lie detection training*. *Journal of Applied Communication Research*, 31, 58-75.
18. Garrido, E., Masip, J., Herrero, C., (2004). *Police officers' credibility judgements: Accuracy and estimated ability*. *International Journal of Psychology*, 39, 254-275.
19. Goldman-Eisler, F., (1968). *Psycholinguistics. Experiments in spontaneous speech*. New York: Doubleday.
20. Hartwing, M., Granhag, P. A., Strömwall, L., Vrij, A., (2004). *Police officers' detection accuracy: Interrogating freely versus observing video*. *Police Quarterly*, 7, 429-456.
21. Hartwing, M., Granhag, P. A., Strömwall, L., Kronkvist, O., (2006). *Strategic use of evidence during police interrogations: When training to detect deception works*. *Law and Human behavior*, 30, 603-619.
22. Hill, M. L., Craig, K. D., (2002). *Detecting deception in pain expressions. The structure of genuine and deceptive facial displays*. *Pain*, 98, 135-144.
23. Inabau, F. E., Reid, J. E., Buckley, J. O., Jane, B. C., (2001). *Criminal interrogation and confessions, fourth edition*. Gaithersbury Marxland: Aspen.
24. Kapardis, A., (2001). *Psychology and Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
25. Kassin, S. M., Fong, C. T., (1999). *„I'm innocent!: Effects of training on judgments of truth and deception in the interrogation room*. *Law and Human Behavior*, 23, 499-516.
26. Köhnken, G., (1987). *Training police officers to detect deceptive eyewitness statements. Does it work?* *Social Behaviour*, 2, 1-17.
27. Knapp, M. L., Hart, R. P., Dennis, H. S., (1974). *An exploration of deception as a communication construct*. *Human Communication Research*, 1, 15-29.
28. Levine, T. R., Feeley, T. H., McCornack, S. A., Hughes, M., Harms, C. M., (2005). *Testing effects of nonverbal behaviour on accuracy in deception detecting with the inclusion of a bogus training control group*. *Western*

- Journal of Communication, 69, 203-217.
29. Mann, S., Vrij, A., Bull, R., (1998). *Telling and detecting lies*. Paper presented at the Eighth annual Meeting of the European Association on Psychology and Law in Cracow, Poland, September 1998.
 30. Schoenfeld, A. H., (1983). *Problem solving in the mathematics curriculum: A report, recommendations and an annotated bibliography*. The Mathematical Association of America, MAA Notes, 1.
 31. Steller, M., Köhnken, G., (1989). *Criteria-Based Content Analysis*. Psychological methods in criminal investigation and evidence, 217-245. New York: Springer-Verlag.
 32. Undeutsch, U., (1984). *Courtroom evaluation of eyewitness testimony*. International Review of Applied psychology, 33, 51-67.
 33. Vrij, A., (1994). *Involved article: Why professionals fail to catch liars and how they can improve*. Legal and Criminological Psychology, 9, 159-181.
 34. Vrij, A., (2000). *Detecting Lies and Deceit*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
 35. Vrij, A., (2008). *Detecting Lies and Deceit*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd. (dopunjeno izdanje).
 36. Vrij, A., Graham, S., (1997). *Individual differences between liars and the ability to detect lies*. Expert evidence, 5, 144-148.
 37. Vrij, A., Mann, S., (2001). *Who killed my relative? Police officers' ability to detect real-life high-stake liars*. Psychology, Crime & Law, 7, 119-132.
 38. Vrij, A., Semin, G. R., (1996). *Lie experts' beliefs about nonverbal indicators of deception*. Journal of Nonverbal Behavior, 20, 65-80.
 39. Vrij, A., Winkel, F. W., Koppelaar, L., (1991). *Interactie tussen politiefunctionarissen frequentie en het effect van aan-en weggijken op de impressie formatie*. Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie, 46, 8-20.
 40. Zuckerman, M., Koestner, R., Colella, M. J., (1985). *Learning to detect deception from three communication channels*. Journal of Nonverbal Behavior, 9, 188-194.

The Effects of Training in the Detection of Lying

Abstract: *The paper presents the study aimed mainly at determining the effects of training on successful detection of lying, i.e. it aims to answer whether education can ensure better, higher accuracy in the detection of lying than it is evident in general population. In a sample of 60 subjects of both sexes, aged 23-25, we used the questionnaire for rapid assessment of verbal and nonverbal behavior, which consists of a list of forms of verbal and nonverbal*

behaviors, combined with the incidence scale. The respondents' task was to assess whether the subjects in the recorded interviews were telling the truth or lying and they were asked to make assessments before and after training in the detection of lying.

The research results showed that the effect of training was significant ($p=0.01$), i.e. the estimation accuracy after training was significantly greater than it had been before training. An analysis of objective signs in case of false and true statement identifies significant differences in the behaviour of "actors" that is evident in the presence of non-verbal – vocal behaviours associated with the cognitive problem as well as verbal behaviour regarding to general statements and characteristic content of statement.

Regarding the correlation between the estimation accuracy and subjective estimation of non-verbal and verbal signs before training, research results show that the estimation of frequency of non-verbal, unlike that of verbal, behaviour is significantly related to the estimation accuracy.

As for the correlation between the estimation accuracy and subjective estimation of non-verbal and verbal signs after training, the results indicate that the respondents who tended to rely more on verbal behaviour, i.e. those who adhered to the directions presented to them during the training in the detection of lying, were more successful.

Key words: *lying, detection of lying, verbal behavior, verbal indicators of lying, effect of training, accuracy.*

Zlatko ŠABIČ

Professor of International Relations at the Faculty of Social Sciences,
University of Ljubljana, Slovenia

Kira CERJAK

graduate student at the University of Leiden, Slovenia

UDK – 061.1

Review scientific paper

Received: 12.06.2012.

The Presidency of the Council of the European Union: an Administrative and Political Challenge

***Abstract:** There are various ways and means for the EU Presidency to influence the EU agenda, shape negotiation processes and form policy solution proposals for issues under consideration. These capabilities, that are both administrative and political, enable the presiding country to exercise more influence on negotiation outcomes than in times of ordinary membership. Building on the example of the Slovenian EU Presidency of 2008, the article presents the delicate interplay of both administrative and political dimension of being at the helm of the EU. We argue that Slovenia successfully handled the logistics of the Presidency. Further, it showed the ability to lead and was successful on some priorities, in particular concerning the Western Balkans. However, it proved weaker when it came to political leadership, which was evident in the case of the ratification of the Lisbon Treaty. By committing itself to ratify the Lisbon treaty as early as possible in order to set an example, Slovenia missed a good opportunity to offer, as a holder of the EU Presidency, a broader perspective on the ratification process of the Lisbon treaty and stimulate public debate on the EU in general. With this it failed to assume a symbolic-emotional leadership, which admittedly is not an easy thing to do, yet for a Presidency is equally important as its administrative role.*

***Key words:** Presidency of the Council of European Union, Slovenian Presidency, ratification of the Lisbon Treaty, leadership, priorities.*

Introduction

In the past six decades of its existence the European Union (EU) has gone through various phases. The first was a big enthusiasm about a new way of cooperation among states, which only a few years ago had been involved into a global war. The so-called functionalist federalism suggested by Jean Monnet

(achieving unification through gradual integration of various fields of economic co-operation) was embodied in the European Coal and Steel Community (1951 - ECSC). However, the practical experience with the supranational character of the ECSC (the High Authority – an equivalent to what today is called the European Commission – had a considerable decision-making power) led the member states (German, France, Italy and the Benelux countries) to take a step back. The Six eventually agreed to create a more inter-governmental European Economic Community (EEC). That was a still a rather original project, which aimed at a comprehensive integration of member states' economies. Yet, the process was to develop from bottom-up, and not being 'dictated' by supranational bodies.

As is often the case, particular interests tend to overshadow grand designs. Followed by purely national (agricultural) concerns, France essentially brought the EEC to a halt in 1965. The 'Luxembourg compromise', which ensued from the crisis, effectively gave every member the general right of veto – that, in turn, contributed to the so-called 'Euro-sclerosis' - a term, generally applied to denote the inability of the EEC to move forward toward deeper integration in accordance with the dynamics prescribed in its own treaty. The EEC members eventually decided in 1985 to go 'back on track'. Then, members of the EEC embarked on a roller-coaster which in mere 15 years brought them from being a group of states that did not seem to be in a hurry to move too much beyond inter-governmental co-operation to a Union which is not far behind from the goal, dreamed of by various prominent figures for centuries – a true economic and political Union.

Big challenges are still ahead for the EU. There is a lot of talk about the so-called 'enlargement fatigue' which might be understandable, especially in the light of the global crisis which began to hit Europe and the world in 2008. But the 'fatigue' misses the point: the process of European integration is, according to the decision of the European leaders in Thessaloniki in 2003, not only irreversible: it must stretch to the entire continent, in particular to the Balkans. In fact, it should never be left out of sight. Europe began its integration in much more difficult times (post 1945, Europe was devastated not only politically and morally, but also economically). Instead of complaining about the 'fatigue', the EU members should keep firm focus on the completing the integration process even at the times of crisis.

Among actors that can contribute toward keeping the enlargement and any other important issue on the EU's agenda are states that hold the Presidency of the Council of the EU. Although they hold this position only for six months, they represent the face of the EU. While much of the agenda that they need to carry out is inherited, they can make an own footprint in several ways. First, they can bring up to the forefront issues that previously might not have caught significant attention by the EU. Second, they can help moving things: i.e, they can make sure that a substantial progress on issues that are on the EU's agenda yet for some reason have not been given sufficient attention. Finally, they can help creating

a vision for the EU by pursuing non-mainstream views about the functioning of the EU. However, one cannot properly evaluate an EU Presidency without taking into proper account that the Presidency is above all a huge organisational and logistical challenge. Even if the country that presides over the Council of the EU does not make any name for itself during the Presidency, it still needs to make sure that the EU runs smoothly. This demand, in turn, puts a considerable pressure on its own administration. In other words, to evaluate the EU Presidency, one must not only look at its political character, but also – if not even more so – at its administrative dimension.

This article will address both dimensions, by using the case of the Slovenian EU Presidency in 2008. Why Slovenia? In many ways, this Presidency caught an eye of analysts. First, because it was the first EU Presidency, run by a former socialist state. Second, because it was run by a small country with relatively modest human resources, and little financial ability to outsource (compared to Luxembourg, for example – one of the richest small states on the planet). And, third, because of sheer scepticism whether a country with practically no experience with EU membership (Slovenia became a member in 2004) could understand the ‘heart and soul’ of the EU well enough to run it properly. However, it will not be the task of this article to provide a normative evaluation about how successful was the Slovenian EU Presidency, on any of those counts. Rather, we will look at the example in terms of lessons learned. We are primarily interested in reflection about the extent to which the Slovenian experience with the EU Presidency can be used for future EU Presidencies of smaller countries, especially those outside the traditional EU-15 (Western European members).

The article will continue as follows: first, we will provide a conceptual framework of the EU Presidency. Secondly, we will look at the EU Presidency as an administrative challenge, i.e. how the Slovenian administration has prepared itself, and dealt with, EU Presidency. Finally, we will address the challenge of providing a footprint to the EU Presidency, as an institution that works and speaks on behalf of all the governments and its people. We will illustrate this challenge by briefly looking at the ratification process of the Lisbon Treaty which was taking place under the Slovenian EU Presidency watch.

About the EU Presidency

In five decades, the EU Presidency has evolved from a rather technical affair (Wallace and Edwards 1976, 535-538) to an ever more difficult and demanding task. “The functions of the Presidency have been in continuous evolution since the birth of the EU. Its areas of responsibility and the tasks it performs have developed gradually through the creation of informal practices, which over the years have become increasingly institutionalized“ (Elgström 2003a: 4). Throughout time the Presidency’s responsibilities and competences

grew in scope, evolving from the responsibility of conducting the basic administrative and managerial tasks to having an important role in pacing and tailoring the decision-making processes within the Council. The evolution of the Presidency, therefore, brought upon the creation and formation of five distinct roles to carry out its responsibilities and workload, namely:

1. Administrative and coordinative role;
2. Agenda-setting role;
3. Mediation role;
4. Leadership role;
5. Representative role.

Administration and coordination

“The initial designation of the Presidency was brief and, as far as one could tell, barely thought through. Someone had to chair the meetings of the Council and the European Community (Community) treaties assigned this role to the member states in turn“ (Hayes – Renshaw and Wallace 1997: 134). After the introduction of informal ministerial meetings, which brought additional administrative, logistical and economic preparations, the demand for efficient coordination increased, making time management and logistical coordination of Council activities the principal guidelines of Presidency’s task. Therefore, the Presidency carries out a vast range of duties that include scheduling meetings, drawing up agendas, directing discussions, drafting compromises, tabling new proposals, requesting more information from delegations or the Commission, moving to a vote, and referring texts to higher or lower negotiating bodies (Metcalf 1998: 146), e.g. all Council formats from ministerial to working level. The Presidency is also responsible for inter-institutional coordination with the European Parliament (EP) and the Commission. In order to increase the information flow with both institutions, countries usually decide to run and coordinate their Presidencies through their Permanent Representations to the EU in Brussels. Cooperating with the Permanent Representation enables the Presidency, its ministers and officials, to understand better the subjects and the state of debate. In addition, they get insight on the range of agreement for dossiers under consideration, revealing options for potential compromise (Hayes – Renshaw and Wallace 1997: 141).

By performing the administrative and coordinative role, the Presidency also seeks the assistance of the Secretariat and the Commission (Wallace and Edwards 1976: 540). At first cooperation with the Secretariat was a choice of individual governments. However, after the intervals between presidencies became longer it became harder for the governments to accumulate on-the-job experiences, therefore, it was more pertinent to draw on the continuous experience of the Secretariat (Hayes – Renshaw and Wallace 1997: 140-1).

Agenda-setting

“As the Presidency grew in responsibilities, it became common to argue that this allowed manipulation, as well as management of the Council agenda“ (Hayes – Renshaw and Wallace 1997: 145). Changes in Rules of Procedure (ROP) gave the Presidency the power of initiative for voting (ROP 1987) and made it in charge of submitting Presidency programs of work (ROP 1993, 2006).¹ This enabled the Presidency to initiate debate on various political issues, gradually strengthening its role as the policy initiator in the decision-making process within the Council. Now, “the Presidency is expected not only to prepare and set the agenda for the meetings but also to construct compromise proposals and, in general, to try to foster conditions for effective decision making“ (Bengtsson and others 2004: 313). The governments have learned that as Presidencies they can, by choosing certain Commission proposals, either avoid disadvantageous policies or get close to realizing their national priorities. “Therefore, clever Presidency will try to judge policies that suit its interests and are raising to a point of agreement, thus claiming a double credit for their resolution“ (Hayes – Renshaw and Wallace 1997: 145).

Besides adding policies to the agenda, the Presidency has the power of agenda-shaping, which includes agenda-setting², agenda-structuring³, and agenda-exclusion⁴ (Tallberg 2003a, 2003b, 2006). Even though the Presidency’s formal powers of initiating proposals for new EU policy cannot be found in any of the treaties, it has at its disposal means, both formally anchored and developed through informal institutional practices, that enable forms of agenda-shaping (Tallberg 2003a: 22). Even though the Presidency has certain agenda-shaping powers, its management and behaviour are subjected to certain formal and informal rules and norms that limit its influence⁵.

¹ The ROP of 1993 (art. 6) created the foundation for the formation of the role of a political initiator since the Presidency became in charge of submitting 6-month programs of work. The final reform of the Presidency constituted the Trio formation, which submits a common 18-month program of work (ROP 2006, art. 2).

² There are three ways of agenda-setting; the Presidency can (1) raise awareness and debate of problems hitherto neglected in European cooperation; (2) develop concrete proposals for action in response to recognized problems; and (3) engage in a specific form of institutional entrepreneurship, by developing new institutional practices that structure future cooperation and decision-making (Tallberg 2003b: 6-8).

³ The Presidency can either push forward or neglect certain policy proposals or areas, which can influence the pace of discussion of particular dossiers and consequently policy progress for the given 6-month period. This influence is usually defined by national preferences of individual presiding country (Tallberg 2003a: 25-8).

⁴ When exercising agenda-exclusion, the Presidency exercises the power of non-decision-making. This can be done in three ways, namely the Presidency can (1) remain silent on a subject that is considered a problem by others and potentially could have been placed on the broader policy agenda; (2) exploit its procedural control to exclude items from the agenda of the Council, whether at working group, Coreper or ministerial level; (3) postpone decisions on subjects it dislikes by deliberately presenting impossible compromise proposals (Tallberg 2003a: 28-30).

⁵ The Presidency’s influence on the negotiation process is limited mostly by the existence of informal norms and formal rules. A Presidency should conduct its mandate under the norms of neutrality, impartiality, effectiveness (Tallberg 2004: 1005-7) and consensus-seeking (Elgström 2006: 178-9). In addition to informal norms there are also formal rules that circumvent the presiding country, namely the most common decision rules in EU policy-making - unanimity and qualified majority voting (QMV) (Tallberg 2004: 1005-7).

Mediation

The priority-setting role soon increased the influence and responsibility of the Presidency in mediating among different interests of member states and searching for compromise, which constituted the role of the Presidency as the mediator in negotiations. “Mediation is a vital ingredient in EU decision-making. Different preferences normally exist over what policy to adopt. Someone is needed to act as broker to create and formulate a compromise around which member states and the Commission can rally“ (Elgström 2003b: 38). After the initial two channels⁶ for harbouring compromise proved ineffective, the Presidency took up the role of a mediator and a compromise forger.

As a good mediator, it is crucial to know the background of policy proposals and the range of positions of individual governments, in order to either form a compromise proposal or know whether the agreement is not possible due to disparities in interests. Therefore, the Presidency should (1) lay aside time in advance for a thorough examination of the dossiers; (2) be familiar with those issues that may not be relevant to the presiding country; (3) take advantage of the assistance and guidance of the Secretariat (Wallace and Edwards 1976: 545). The Presidency also possesses certain competences that facilitate the reach of agreement, such as calendar and meetings management. The Presidency has control over policy proposals from member states in negotiations and, together with the Secretariat, it is also in charge of drafting its own agreement proposals, which are the basis for further negotiations.

Because of such leverage there was a lot of discussion about the partiality or impartiality of the Presidency in the role of a mediator (Elgström 2003b, Jönsson 2002, Metcalfe 1998). Even though there are some who claim that partiality is necessary⁷ because it increases effectiveness of negotiations and progress on the dossiers, the more general agreement is that the Presidency can more easily assure the legitimacy for its actions by being “impartial and disinterested“ (Metcalfe 1998: 420). This diminishes uncertainty among member states, increases the level of trust, information disclosure, and leads to beneficial solutions.

⁶ The two channels for developing compromise were the Commission and majority voting. First and foremost the Commission, in making its proposals, was to promote the overall Community interest and then to follow up in Council sessions by mediating among governments. Secondly, the progressive introduction of majority voting would isolate the dissenters and allow decisions to emerge. In practice neither vehicle worked as intended since the capacity of the Commission to stimulate consensus has proven variable and there has been a profound reluctance on the side of the Council to accept majority votes (Wallace and Edwards 1976: 544).

⁷ When justifying the resultant partiality, Jönsson (2002: 222) argues that there seems to exist a consensus that “it is the mediators’ resources and ability to effect change, rather than their perceived impartiality, that determine their acceptability and effectiveness.“ Metcalfe (1998: 420-2) also doubts in complete impartiality in negotiations because in his opinion, it is legitimate for a presiding country to encourage certain favourable solutions as long as it enjoys majority support for its proposals.

Leadership

Through agenda-setting, the Presidency can draw attention to certain issues. It can propose innovative policy solutions and mediation, hence undertaking the role of a leader in negotiations. It can use its negotiation skills to influence the pace of discussion and the way of introducing certain policy issues in the institutional negotiation, creating mutually acceptable and favourable agreements for member states. In exercising the role of the leader, the Presidency also has the advantage of possessing asymmetrical access to information and procedural control, which help it influence the actions of other actors in negotiations towards a certain goal in a certain timeframe (Underdal 1994: 178). Even though the Presidency usually gets a clear mandate for negotiations, and is restrained by formal mechanisms and informal practices, the leader can be often seen as biased, trying to push through its own agenda in negotiations.

From the decision-making perspective, the relations between the Council, the Commission, and the EP are the most important since they are the three key actors in the co-decision process – if they are able to develop a productive link with the country that runs the EU Presidency they contribute significantly to the quality of the Presidency's leadership. The Presidency plays a central role in communicating on behalf of the Council with the Commission as well as with the EP. In this respect the relations between the Commission and the Presidency strengthened as a consequence of intensified cooperation between Coreper and the general directorates of Commission, resulting in cooperation on joint 6-month programs of work that determine the achievements and future prospects. This made the Commission very much dependent on the goodwill of the Presidency to bring it into the discussion as well as Commission's ability to make its voice count by the weight of its argument (Hayes – Renshaw and Wallace 1997: 148-9). On the other hand, the relations with the EP have also grown stronger because of the increased role the EP has been playing in the decision-making processes of the EU in the past few decades. The Presidency also reports to the EP on the significant Council sessions and it answers possible parliamentary inquiries.

Representation

The representative role of the Presidency was gaining ground ever since the beginning of the EU. It can be divided into two aspects: i) the external representation in relation to international organizations and third states; ii) and the role of a liaison in internal representation in relation to other EU institutions and member states. The creation and strengthening of the European political cooperation (EPC)⁸ in the 1970s served to make the Presidency substantially and vis-

⁸ The EPC provided for consultations of member states on foreign policy matters, forming a common position in international organizations regardless of the position of EP. EPC was replaced by Common foreign and security policy (CFSP) in 1992.

ibly more important, giving ground to the inception of the representative role of the Presidency in its relation to the EU institutions, the member states and candidate countries (Hayes – Renshaw and Wallace 1997: 134-5). It was only after the entering into force of the Lisbon treaty that the role of the external representations was no longer performed by the Presidency. The Lisbon Treaty envisaged a unified performance of the EU in its relations with partners around the world so the role of external representation has been ever since under the jurisdiction of the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy (HR) and the new European External Action Service (EEAS)⁹. After the ratification of the Lisbon Treaty, the representatives of member states preside all the Council formats according to principle of equal rotation, except the Council for General Affairs and External Relations Council (*GAERC*) (Lisbon treaty 2007/09, art. 9c (9)).

To sum up, there are various ways and means for the Presidency to influence the agenda, shape negotiation processes and form policy solution proposals for issues under consideration. It is clear that these capabilities enable the presiding country to exercise more influence on negotiation outcomes than in times of ordinary membership. However, the scope of this influence is disputed from two different perspectives; one is realist and the other is a sociological one. The former argues that presiding countries tend to use this influence to serve its own national interests, whereas the latter reasons that the presiding countries use this leverages to seek consensus and pursue the common ‘European’ interest.

The premises of the realist approach can be mostly applied for the Presidency behaviour of bigger countries. Even though formal rules of decision-making and informal norms represent for them serious limitation of their influence, they still tend to use their additional sources of power to exert own national interests, neglecting the common ‘European’ ones. Whereas, supported by the reasoning of the sociological approach, the exact opposite is true for the presidencies of small countries. For them, formal rules and informal norms represent a source of additional power, increasing their reputation, legitimacy, and trust of other member states. Small countries know that they cannot exert the same influence as bigger ones, so they tend to limit their influence on decision outcomes and strive for the achievement of the European interests rather than their own. Being bound by various factors that influence the substantial contribution of their presidencies¹⁰, small states have to adopt their Presidency *modus operandi* in

⁹ The new function of the HR for Foreign Affairs ensures, namely, a bigger consistency and foreign policy recognition of the EU than the joint representation under the auspice of the Presidency and the EC. EU obtained legal personality, which strengthens its role in negotiations, its international efficiency within the international community as well as it became more recognizable for the third states and international organizations (Europa 2011a).

¹⁰ These factors could constitute human resource limitations, more modest financial resources, greater dependence on the assistance and cooperation of other EU institutions, such as the Commission and the Secretariat, and a narrower range of national interests in EU policies. For more detailed information on how these factors influence small states Presidency see Cerjak (2010).

terms of organizational structure as well as their behaviour in Council negotiations. Building on the example of the Slovenian 2008 Council Presidency, the following chapter will demonstrate what the challenges for a small state Presidency performance are.

Slovenian 2008 EU Presidency

Preparations and the organisational structure

Slovenia is a country that held the presidency of no less than four major international organisations in mere 10 years. It served as a non-permanent member of the Security Council of the United Nations, and chaired this organ in June 1998 and in November 1999. In 2005, Slovenia took over the position of the Chairman-in-Office of the Organisation for Security and Co-operation in Europe. In January 2008, it assumed the Presidency of the Council of the European Union. Between May and November 2009, Slovenia chaired the Committee of Ministers of the Council of Europe.

Of the four international organisations which Slovenia has chaired, the Presidency of the Council of the EU was arguably the most formidable challenge. For example, the number of events that had been planned during the Slovenian Presidency was about 8,000.¹¹ It is no wonder that some observers had expressed doubts prior to January 2008 whether this tiny country would be able to handle the EU Presidency at all. The *Economist*, for example, remarked that Slovenia had really just one priority for its term: to run it smoothly, or according to one official, interviewed by the *Economist*, “just not screw it up.”¹²

On the other hand, Slovenia had a label of a ‘star pupil’ (Klemenčič 2007: 12) already during its accession negotiations and it brought the same enthusiasm and diligence into the execution of the Presidency. The first Slovenian EU Presidency in many ways resembled the approach during the accession negotiations, as it was characterized by thorough and well-managed preparation, was supported by an efficient (and often creative) information campaign, and took place with a high degree of consensus among all the main political actors and the population at large about the importance of this prestigious task and unique opportunity it offered (Klemenčič 2007: 22).

Slovenia started its preparations very early, in 2005, two years before the usual preparation routine. The lack of experience may not necessarily be a bad thing. It can actually turn out to a country’s favour, in the sense that it makes it more flexible and open-minded to information and new ways of conducting the Presidency (Rebić-Avguštin 2009). However, the running of an EU Presidency

¹¹ “Vlada sprejela poročilo o predsedovanju Slovenije EU“, Government Office for European Affairs, <http://www.svez.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/2028/1819/>

¹² „Pocket president“ 2006, 51.

is a highly complex, and above all technical thing, which is why early preparation has made a lot of sense. It gave an opportunity to the public administration as well as policy-makers to acquire additional knowledge and skills, such as expert substantial knowledge of the dossiers, negotiation skills in conducting meetings, as well as improved knowledge of EU working languages (especially English and French) (Strniša 2009).

At the beginning of January 2005, the Slovenian government appointed a Core Working Group for the EU Presidency¹³ (the Core Group), which defined the organizational structure for the preparations and the priorities, gave political guidelines, and assigned tasks that needed to be carried out within the framework of the preparations. Usually, there is no need for the inclusion of such a high political body in the Presidency preparations. However, having presided for the first time, Slovenia deemed the involvement of the Core Group as useful because a lot of political decisions had to be reached and confirmed on the political level (Mejač 2009).

Managing the operational aspect of the Presidency, the Core Group appointed the Operational Group for Preparation Activities and Holding the Presidency (the Operational Group), which was headed by the State Secretary for European Affairs and representatives of ministries. Its main task was to provide support to the Core Group, monitor the management of the Presidency and its preparation, and act as the focal point for communicating with the other two countries of the Presidency Trio, Portugal and Germany. The Core Group defined five clusters of activities that formed five different sub-groups within the Operational Group, namely Presidency Programme Sub-group (chaired by the Ministry of Foreign Affairs), Human Resources Sub-group (chaired by the Ministry of Public Administration), Public Relations and Promotion Sub-group (chaired by the Government Communication Office), Presidency Secretariat (chaired by the Secretariat-General of the Government), and Presidency Budget Sub-group (chaired by the Ministry of Finance) (Evropa 2012).

Building on the experiences of similar small states presidencies, Slovenia decided for the so-called Brussels based model Presidency, granting the Permanent Representation a strengthened, centralized role in conducting the Presidency. A strengthened Permanent Representation was a good organizational decision because it concentrated the most capable Slovenian officials in a small, yet flexible and agile nucleus. Being in the centre of events, “the Permanent Representation was the most important actor in the Slovenian Presidency in terms of cooperation and contacts, both formal and informal, with European institutions and member states as well as with the Presidency’s own administration in the capital. It was the Presidency’s eyes and ears, across the entire range of policies. The rest of the public administration in the capital had

¹³ It was chaired by the incumbent prime minister and ministers of Finance, Foreign Affairs, Public Administration and State Secretary for European Affairs.

far less contact with the European-level actors, although that contact was not significantly less satisfactory“ (Kajnc 2009a: 17).

Besides its role in EU affairs coordination, it had also an additional important educative role; to take care of “coordinating and organizing seminars on EU matters as well as the language-learning of the new Slovenian EU cadre and the Permanent Representation’s employees“ (Fink-Hafner and Lajh 2008: 35-6). It also organized trainings for civil servants from Ljubljana at the Council’s Secretariat as well as at the Permanent Representation. Having been important not only in the context of human resources, Brussels based model proved valuable also from the point of view of the mandate, given to the diplomats at the Permanent Representation, as well as the nature of the coordination (horizontal and vertical) with the capital. Horizontal coordination was largely taken over by experts and diplomats at the Permanent Representation rather than the ministries in the capital. However, there were still certain decisions that were made by the capital, such as political guidelines, choice of priorities, negotiation mandate, control and preparation of national positions.

The Brussels based Presidency also brought changes to the vertical chain of command. “Because of its distance from the capital and the highest decision-makers in the government, diplomats at the Permanent Representation are normally given a much broader negotiating mandate – especially, but not exclusively, on issues in which the Presidency is not pursuing its own clear interests – than in ‘normal’ times or than it is usual for their counterparts in cases of capital-based Presidencies“ (Kajnc 2009a: 3). An important element of the Slovenian EU Presidency was also connected with the good relationship between the Slovenian administration and that in the European institutions. While forming the organizational structure, it became evident that several departments lacked experts with adequate expertise of certain fields. In order to fill the emerging cadre gaps Slovenia sought the assistance and help of independent experts, other member states, and the Secretariat and Commission.

For assistance and consultations with the preparations, Slovenia mainly sought the help of seconded diplomats and experts, foreign experts and independent experts from Slovenia. The latter were mainly members of the academia and research institutes. However, based on an agreement on the highest political level between ministers and commissioners, Slovenian experts who worked in institutions of the EU, also joined Slovenian Permanent Representation for the time of the Presidency to help and take over some portfolios of their expertise. In addition to Slovenian citizens, seconded personnel from Commission and other member states also assisted with the Presidency assignments. With this kind of assistance, Slovenia provided a much needed reinforcement in areas, where its expertise was lacking (Kajnc 2009a: 17).

Sometimes a Presidency does not have a strong interests or expertise in a certain matter. If another member state does, it is a routine procedure to leave

the management of the dossiers at hand to that member state. It also often happens that the dossiers at hand are very specific and so many countries, especially small ones, are not even capable of providing knowledge and expertise to lead negotiations. Because of its understaffed public administration, that was the case also during Slovenian Presidency. Slovenia was in several areas¹⁴ unable to provide highly specialized expertise and very detailed information about a distinct portfolio (Marn 2009). Therefore, Slovenia ceded the steering of the working groups to Germany as the precedent Presidency and France as the subsequent one (Marn 2009).

Analyses of Presidencies also show that small states, despite their small public administrations, successfully cope with Presidency tasks because they are counting more on help provided by the Secretariat and the Commission (Kajnič and Svetličič 2010: 89; Metcalfe 1998: 430). Being aware of this, Slovenia cooperated with both institutions on all levels, from operational to political, and in all areas, from substantial to organizational. The cooperation with both institutions started very early in the preparation process, with the Secretariat in spring 2005 and with the Commission in mid 2006. That way, Slovenia got a very important early insight into the functioning of institutions, the channels of decision-making, and its key actors (Kocijančič 2009). At the beginning, the Permanent Representation staff had many meetings with the Secretariat personnel, which overlapped with meetings of project group at the Government Office for Development and European Affairs (GODEA), Presidency subgroups and Permanent Representation officials according to their respective portfolios (Strniša 2009).

Performance

“It is common within the EU that about 90 % of the issues that come on the Presidency agenda are inherited from the previous Presidencies. Nevertheless, each presiding country tends to bring some issues to the EU agenda. The number and ambition of these largely depend on the role and ambitions of the state within the EU“ (Klemenčič 2007: 26). Smaller countries have less specific national interests, which increases their credibility in reaching a compromise among the member states in the Council negotiations (Kajnič 2008, 2-3). As it is often practice with small states, these tend to focus only on one or few priorities and dedicate their administrative resources to prepare well in these areas (Klemenčič 2007: 25). In the areas where they do not follow their own interests they tend to manage the negotiations in a way to coordinate different

¹⁴ Slovenia ceded to Germany the portfolio of agriculture. It also sought its expertise and assistance, in cooperation with the GSC, in the area of enlargement, especially in dealing with the negotiations with Turkey and Cyprus (Weingerl-Požar 2009). France assisted Slovenia with the portfolio of environment as well as it provided diplomatic and consular services of its Embassies in third countries where Slovenia has no diplomatic representation.

positions of member states towards a possible compromise agreement (Marn 2009). Slovenia set itself five particular priorities¹⁵: “the co-ordination of the ratification process of the Lisbon Treaty, the launch of the third cycle of the renewed Lisbon Strategy, advancing the climate-energy package further by seeking an agreement on further liberalization of the internal market for gas and electricity, intercultural dialogue and the top priority: bringing the countries of the Western Balkans (WB) one step closer to the EU. While the first three priorities largely form part of an inherited agenda and promoting intercultural dialogue was more of a symbolic effort, the focus on the WB was a true Slovenian priority“ (Kajnc 2009b: 89).

Slovenia has a long history and interests relating to the region; therefore, putting the future of the Western Balkan back on the EU agenda was a high priority for Ljubljana. Due to its extensive knowledge of the region Slovenia was capable of introducing and putting through its own policy proposals (e.g. the visa liberalization initiative). Further, it was very motivated to maintain the negotiation dynamics on a high level, which was the case in the negotiations of the Stabilization and Accession Agreement (SAA) with Serbia. Building on the case of Slovenia, it is evident that small states can make a significant imprint on policy formation in areas they have national interests. Having completed the round of SAA agreements for all the countries of the region and having begun the process of liberalization, Slovenia proved to be able to play the role of the leader in the negotiations and achieve its goals in the same way as bigger countries at the helm of the EU (Šabič, Mehikić and Roter 2010).

However, in all the other priority areas and issues from the inherited agenda where Slovenia did not have national interests, its management of the Presidency was typical for small state presidencies. Slovenia presided according to the logic of appropriateness and played the role of the honest broker, which meant that it had striven to achieve the maximum progress by effective and impartial coordination of member state’s positions to find a compromise decision in the negotiation. Slovenia was extremely open to hear out all the positions and possible drawbacks of the member states and it always tried to broker a deal that was acceptable to all the other 26 states. Due to its impartial posture as the Presidency, Slovenia gained a lot of trust and respect among other member states, which enabled it to foster agreement on dossiers on the sectoral level that have been open for a long time, something even the bigger states failed to accomplish (Bratkovič 2009)¹⁶.

¹⁵ For a more detailed discussion about the priorities and other achievements of Slovenian Presidency see Kajnc (2009b) and Brinar (2008).

¹⁶ Such dossiers were Regulation on establishing a Community system to prevent, deter and eliminate illegal, unreported and unregulated fishing (Council Regulation (EC) No 1005/2008), Regulation on fishing permits (Council Regulation (EC) No 1006/2008), Regulation on the protection of vulnerable marine ecosystems in the high seas from the adverse impacts of bottom fishing gears (Council Regulation (EC) No 734/2008), Directive on the return of illegal immigrants, and confirmation of the negotiation mandate for a new Partnership and cooperation agreement (PCA) between Russia and the EU. For more details about the dossiers see Cerjak (2010).

One of the other reasons that Slovenia was capable to achieve the substantial contribution and compromise building among the 26 member states was because it was thoroughly acquainted with procedures it had at its disposal. Slovenia was good at agenda-structuring and creating just the right amount of pressure for the timely attainment of decisions. The Commission and the Secretariat played a crucial role in helping Slovenia to form compromise proposals, the former in the more substantial and the latter in the more procedural sense. All in all, Slovenia has shown an ability to lead, although when it comes to the political leadership the score could have been better, as the story about the ratification of the Lisbon Treaty clearly indicates.

The Ratification of the Lisbon Treaty and the EU Presidency

As has been demonstrated above, Slovenia handled the logistics of the Presidency very well, and was successful on some priorities, in particular concerning the Western Balkans. However, there have been other issues that are worthy of detailed observation, but have not been in the forefront of analyses of the Slovenian Presidency of the EU. One of them is lack of domestic debate about the Lisbon Treaty. Besides the Western Balkans, the ratification of the Treaty was the first priority of the Slovenian government for its EU Presidency. Yet, no particular plans were made by the Slovenian government to initiate a public debate about the contents of the Treaty. Such an approach toward the ratification of the Lisbon Treaty was in line with the general orientation of the European political elites who, still traumatised by the failure of the Treaty Establishing a Constitution for Europe (TCE), sought to find a quick and an easy way to confirm the Treaty as soon as possible. The need for speedy ratification was based on the comparison with the failed Treaty. It has been argued that the TCE was a result of the Europe-wide discussion about the 'Future of Europe', the changes in the Lisbon Treaty were merely cosmetic, and there was no need for a broader public discussion, let alone a referendum. Former French President and the Head of the Convention for the Future of Europe Valéry Giscard d'Estaing said that the format of the new treaty had been changed precisely to avoid referendums. "Above all," he said, "it is to avoid having referendum thanks to the fact that the articles are spread out and constitutional vocabulary has been removed."¹⁷

The Slovenian government followed that call. It committed itself to ratify the Lisbon Treaty as early as possible, in order to set an example for other EU members, and to invite them to follow suit. Apparently, Slovenia had hoped that it would actually be the first among the EU-27 to have ratified the Treaty.¹⁸

¹⁷ "Lisbon Treaty made to avoid referendum, says Giscard", *EUObserver*, 29 October 2007, <http://euobserver.com/9/25052>.

¹⁸ Interview with an official from the Slovenian Parliament, 17 October 2008.

This hope was dashed very soon. Hungary ratified the Treaty already on 17 December; just four days after the EU leaders had signed it. However, that did not affect in any way the Slovenian eagerness to be among the first to conclude the ratification process. The Slovenian Parliament ratified the Treaty on 29 January 2008.

Only three weeks between the end of public holidays and the date of ratification certainly did not make it possible for Slovenians to be involved in a broader discussion of the Lisbon Treaty. The Slovenian government did not seem to see this as problematic. The Slovenian Prime Minister Janša noted on several occasions that the Lisbon Treaty largely copied the contents of the failed TCE. On the latter, he argued, there had been quite a substantive discussion in Slovenia; so, according to Janša, it was safe to say that the Slovenian public had already been sufficiently informed about the contents of the Lisbon Treaty.¹⁹ In his own words, “[t]his is not a document that would be crafted in December in Lisbon, about which the public in Slovenia would not know much.”²⁰ However, this view did not receive general acceptance among all politicians. During the session of the Slovenian Parliament with the Treaty ratification on the agenda (29 January 2008), the majority of parties represented in the parliament expressed their discontent with the fact that the government seemed eager to ratify the Treaty as soon as possible, even at the expense of a broader debate about the document. They complained that they themselves had been granted but a limited time in the Parliament for discussion on the Treaty.²¹

Besides the Prime Minister’s statements that the Slovenian public knew enough about the Lisbon Treaty, other arguments were offered to the media about why no discussion about the treaty was necessary prior to the ratification. Among them, the most controversial was the statement by the Spokesman of the Head of the Government Office for European Affairs. In his view, it was pointless to carry out a communication strategy for 300 pages of a document, which in his view was indigestible for an average citizen, who would only start believing in the Lisbon Treaty after (s)he would see the difference the Treaty made for them.²²

Critics warned that such a fast ratification was unnecessary. The Lisbon Treaty should certainly be credited for making a positive step toward the democratisation of the Union, e.g. by giving a larger voice to the national parliaments (notably by the revised application of the principles of subsidiarity and proportionality) and by and large putting the European Parliament on a par with the Council in decision-making processes. Yet, as one commentator has

¹⁹ “Janša: Dileme, na katere odgovarja Lizbonska pogodba, že na mizi leta 2004“, STA (Slovenian Press Agency), 24 January 2008.

²⁰ “Janša: Lizbonska pogodba ni novost“, *MMC RTVSLO*, 24 January 2008.

²¹ “Janša: Ratifikacija reformne pogodbe pomembna za Slovenijo in EU“, STA, 29 January 2008.

²² “Neprebavljivo besedilo“, *Mladina*, 01/2008, http://www.mladina.si/tehdnik/200801/clanek/slo--evropski_dom-marjan_horvat/.

noted, Slovenia should not have remained complacent. Instead, it should have used this unique opportunity, having been a country that held the Presidency of the Council of the EU, to launch a nationwide and Europe-wide discussion about the Lisbon Treaty in general, and about the democratic nature of the EU institutions in particular.²³

The Slovenian government suffered a blow at the end of its EU Presidency, when the Irish citizens rejected the Treaty at a referendum, held on 13 June 2008. The lesson seemed clear: on a political level, the Treaty had a widespread support. Every major political party in Ireland with the exception of Sinn Féin had backed the Yes vote. However, a strong opposition came from Libertas, “a small, privately-funded campaign group,”²⁴ which, as some argued, served as a proxy for US Neoconservatists to influence the outcome of the referendum.²⁵ Whether this was true or not is, at least in the context of the present analysis, less relevant. What matters is that in the post-referendum analyses of the Irish referendum it was argued that the lack of information about the contents of the Treaty²⁶ did play a role in the outcome of the referendum (Holmes 2008). Complaints about the lack of information were not new. In the Netherlands, the lack of understanding of the TCE was a reason good enough to reject it (Majone 2009, 16). Not only that the lesson was not learned – it even brought to some nervous reaction with rather uneasy messages about the role of the public in the European integration process.²⁷

The Slovenian government was naturally disappointed that the Irish rejection of the Lisbon Treaty happened under its watch.²⁸ Yet, on reflection, Slovenia has arguably missed a good opportunity to offer, as a holder of the EU Presidency, a broader perspective on the ratification process of the Lisbon Treaty, the one that would have brought the issue of public participation at the forefront of post-referendum discussions in Europe. Symbolically at least, the Slovenian government recognised at the end of its Presidency that in spite of the haste to ratify the Lisbon Treaty sooner rather than later, the EU governments should have done more to *inform* their citizens about the Treaty and

²³ “Neprebavljivo besedilo“, *Mladina*, 01/2008, http://www.mladina.si/tednik/200801/clanek/slo--evropski_dom-marjan_horvat/.

²⁴ “EU referendum: Brussels in disarray over Ireland’s rejection of Lisbon Treaty“, *Telegraph*, 14 June 2008, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ireland/2127726/EU-referendum-Brussels-in-disarray-over-Irelands-rejection-of-Lisbon-Treaty.html>.

²⁵ “Transatlantic Interference? US Neocons Accused of Role in Irish ‘No’ Vote“, *Der Spiegel Online*, 25 June 2008, <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,561984,00.html>.

²⁶ The Guardian listed the following issues on which the Irish voters felt did not have enough information with regard to the Lisbon Treaty: sovereignty, possible tax harmonisation, neutrality, and fears that the treaty could erode Ireland’s abortion ban. “Ireland delivers stunning blow to Europe’s leaders“, *Guardian*, 14 June 2008, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/jun/14/eu.ireland1>.

²⁷ The German politician Wolfgang Schäuble stated that “of course we have to take the Irish referendum seriously, but surely a few million Irish cannot decide on behalf of 495 million Europeans “Irelands ‘Nein’ lässt Schäuble kalt“, *Stern*, 15 June 2008, <http://www.stern.de/politik/ausland/:EU-Reform-Irelands-Nein-Sch%E4uble/623921.html>

²⁸ “Delo Says Slovenian EU Presidency Lacked Content“, *STA*, 1 July 2009.

stimulate the debate about changes the Treaty brings to them. In his speech to the extraordinary session of the European Parliament on 24 June 2008, the Slovenian Prime Minister recalled the ‘prototype’ of the Europe-wide debates, the Hague Congress of 1948, which he thought was a “good discussion with European civil society.” He admitted that Europe should bring back such a discussion. In his words, “I believe that we need to focus on communication. Communication has the task of showing the citizens of Europe quite clearly why the European Union needs a new treaty.”²⁹ However, this was the challenge left for future Presidencies of the EU.

Conclusion

Authors argue that the “EU Council Presidency does not generally have much long-term impact on the politics of the state that holds it. The period does not affect the everyday legal, political, and economic obligations and opportunities that a member state necessarily endures or enjoys” (Aylott 2002).³⁰ Yet, the EU Presidency is also about substance and leadership. During its term as the holder of the Presidency Slovenia has reached some tangible achievements and has gained valuable experience.

By starting with the preparations at such an early stage, Slovenia assured the maximum involvement of people with expertise and competences in the project of the Presidency. During the process, it gained indispensable knowledge, skills, experience, and contacts that resulted in an in-depth acquaintance with procedural matters as well as the channels of decision-making within Council negotiations. This further reflected in its achievements on the priority issues (especially in the area of Western Balkans) as well as on progress on inherited agenda and sectoral level priorities. The accumulation of knowledge and experience Slovenia acquired during its preparation stage and the Presidency period, however, had also broader implications. They affected and improved its performance both internally, in the functioning of its public administration, as well as externally as a member state within the EU. In the words of an insider, the “Slovenian public administration learnt how to function within the EU since the ministries kept all their EU departments that were established for the needs of the Presidency. This way the ministries maintained the continuity and contact with EU related issues on a daily basis, which launched the process of Europeanization of the Slovenian public administration” (Bratkovič 2009). On the European scale, on the other hand, Slovenia proved it was capable of leading negotiations also on tough issues. It acquired and demonstrated

²⁹ “Address by the Prime Minister of the Republic of Slovenia and President of the European Council Janez Janša at the Extraordinary Plenary Session of the European Parliament“, http://www.eu2008.si/en/News_and_Documents/Speeches_Interviews/Juni/0624KPV_Jansa_EP.html.

³⁰ Note, however, that several authors disagree with this line of reasoning. See, for instance, Tallberg (2004).

a lot of knowledge on substantial issues and procedural matters that helped Slovenia with realization of its national interests also long after the end of the Presidency (Kocijančič 2009). In the position of a Chair, Slovenia got the opportunity to expand and significantly upgrade its network of contacts in the institutions as well as among the member states. Having access to the right people, especially on higher levels, is of crucial importance when negotiating an agreement on a highly disputed issue because it enables the Presidency to lobby and influence decision-making (Dolinšek 2009).

Among other lessons learned, the tale about the ratification process of the Lisbon Treaty is certainly worth mentioning. Thomas Pedersen makes a good point when he draws a distinction between instrumental and symbolic-emotional leadership. “Given the brevity of rotating Presidencies, they tend naturally to concentrate upon ‘instrumental leadership’, such as policy development. However, this does not imply that there is no scope for rotating Presidencies to undertake ‘strategic rhetoric’ and assume a ‘symbolic-emotional leadership’” (Pedersen 2003, 301). The process of ratification of the Lisbon Treaty in 2008 ended up with a simple message: there is still a lot of work to be done to create a strong, durable bond between the European elites and the public. The European project has been conceived of at the level of political elites, but it is implemented on behalf of the citizens. Slovenia, the holder of the Presidency of the Council of the EU in the first half of 2008, eventually recognised the importance of the active public role for the European Union; it could have done more to convey that message in the first half of 2008.

Bibliography

1. Aylott, N., (2002). *The Domestic Perspective: Impact on Swedish Party Politics*. Cooperation and Conflict 37 (2), 219-226.
2. Bengtsson, R., Elgström, O., Tallberg, J., (2004). *Silencer or Amplifier? The European Union Presidency and the Nordic Countries*. Scandinavian Political Studies 27 (3), 312–334.
3. Bratkovič, A., (2009). Interview with the author. Ljubljana, 28th May.
4. Brinar, I., (2008). *Slovenia's EU Presidency: 'Si.nergy for Europe'*. Madrid: Fundación Real Instituto Elcano. Available on: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/ari41-2008 (19th January 2009).
5. Cerjak, K., (2010). *Republika Slovenija kot predsedujoča Svetu Evropske unije: diplomatsko delo*. Ljubljana. Available on: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/cerjak-kira.pdf>.
6. Dolinšek, U., (2009). Interview with the author. Brussels, 8th June.
7. Elgström, O., (2003a). *Introduction*. In European Union Council Presidencies – A comparative perspective, ur. Ole Elgström, 1–17. London: Routledge.

8. Elgström, O. (2003b). *'The Honest Broker?'* *The Council Presidency as a mediator*. In *European Union Council Presidencies – A comparative perspective*, ed. Ole Elgström, 38–54. London: Routledge.
9. Elgström, O., (2006). *The Presidency: The Role(s) of the Chair in European Union Negotiations*. *The Hague Journal of Diplomacy* 1, 171–195.
10. Fink – Hafner, D, Lajh D., (2008). *The 2008 Slovenian EU Presidency: A New Synergy for Europe? A Midterm Report*. Stockholm: SIEPS. Available on: www.sieps.se/dokument/_download-document/84-20082op.html.
11. Hayes-Renshaw, F., Wallase, H.S., (1997). *The Council of Ministers*. Houndmills: Macmillan.
12. Jönsson, C., (2002). *Bargaining, negotiation and diplomacy*. In *Handbook of International Relations*, ed. W. Carlsnaes, T. Risse-Kappen and B. A. Simmons, 212–34. New York: Sage.
13. Kajnič, S., Svetličič, M., (2010). *What it Takes to Run an EU Presidency: Study of Competences in Slovenia's Public Administration*. *Halduskultuur-Administrative Culture* 11 (1), 84-109. Available on: <http://www.halduskultuur.eu/2010journal/84-109%20Kajnic%20and%20Svetlicic.pdf> (23th December 2011).
14. Kajnič, S., (2009a). *Channels of Cooperation: A Case Study of Slovenia's Presidency of the EU*. Brussels: CEPS. Available on: <http://www.ceps.be/book/channels-cooperation-case-study-slovenias-presidency-eu>.
15. Kajnič, S., (2009b). *The Slovenian Presidency: Meeting Symbolic and Substantive Challenges*. *Journal of Common Market Studies* (47) Annual Review: 89–98.
16. Kajnič, S., (2008a). *The Slovenian Presidency: How the 16th Member State Performed*. Madrid: Fundación Real Instituto Elcano. Available on: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/Elcano_in/Zonas_in/Europe/ARI105-2008 (19th January 2012).
17. Klemenčič, M., (2007). *A star pupil playing it safe in the EU, an indise view of the first Slovenian EU Council Presidency, January-June 2008*. Paris: Notre Europe. Dostopno prek: http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Etud61-MKlemencic-SlovenianPresidency-en.pdf (26th Januar 2009).
18. Kocijančič, M., (2009). Interview with the author. Brussels, 5th June.
19. Majone, G., (2009). *'The Referendum Threat', the Rationally Ignorant Voter, and the Political Culture of the EU*. UCD Working Papers in Law, Criminology & Socio-Legal Studies, Research paper No. 4. Dublin: University College.
20. Marn, M., (2009). Interview with the author. Ljubljana, 2nd June.
21. Mejač, Ž., (2009). Interview with the author. Ljubljana, 3rd June.
22. Metcalfe, D., (1998). *Leadership in European Union Negotiations: The*

- Presidency of the Council*. International Negotiation 3, 413-434.
23. Pedersen, T., (2003). *Question of 'Leadership'*. Cooperation and Conflict 38 (3), 299-304.
 24. Požar – Weingerl, T., (2009). Interview with the author. Brussels, 12th June.
 25. Rebič – Avguštin, J., (2009). Interview with the author. Ljubljana, 4th June.
 26. Strniša, T., (2009). Interview with the author. Prague, 30th June.
 27. Šabič, Z., Mehikić, M., Roter, P., (2010). *The Slovenian EU Presidency and Enlargement: The Western Balkans Agenda*. In Drulák P. and Šabič Z., *The Czech and Slovenian EU Presidencies in a Comparative Perspective*, 217-236. Dordrecht: Republic of Letters Publishing.
 28. Tallberg, J., (2003a). *The agenda-shaping powers of the Council Presidency*. in European Union Council Presidencies – A comparative perspective, ed. Ole Elgström, 18-37. London: Routledge.
 29. Tallberg, J., (2003b). *The agenda-shaping powers of the EU Council Presidency*. Journal of European Public Policy 10 (1), 1-19.
 30. Tallberg, J., (2004). *The Power of the Presidency: Brokerage, Efficiency and Distribution in EU Negotiations*. Journal of Common Market Studies 42 (5), 999-1022.
 31. Tallberg, J., (2006). *Leadership and Negotiation in the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
 32. Underdal, A., (1994). *Leadership theory : Rediscovering the arts of management*. In International multilateral negotiation: approaches to the management of complexity, ed. Zartman W. I., 178-197. San Francisco: Jossey-Bass.
 33. Wallace, H., Edwards, G., (1976). *European Community: The evolving role of the Presidency of the Council*. International Affairs 52 (4), 535-550.
 34. *The Lisbon Treaty* (2007/09). Available on (3th January 2012): <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:SL:HTML>

Златко ШАБИЧ

Факултет друштвених наука, Универзитет у Љубљани, Словенија

Кира ЦЕРЈАК

Постдипломац на Универзитету Лаиден, Словенија

Председавање Саветом Европске уније: административни и политички изазов*

Апстракт: Има различитих начина путем којих председавање Европском унијом може утицати на њену агенду, преговарачке процесе, те формирање предлога, односно солуција за проблеме који су на дневном реду. Ти начини, односно способности председавајуће земље, који су административне и политичке природе, омогућавају јој више утицаја него што га има као „обична“ чланица. Узимајући словеначко председавање Европском унијом 2008. као пример, овај рад обраћа пажњу на преплитање административне и политичке димензије ове функције. У овом конкретном примеру сматрамо да је Словенија доста добро одрадила свој посао што се тиче саме логистике председавања. Исто тако је била успешна у погледу испуњавања неких приоритета за време самог председавања, нарочито што се тиче Западног Балкана. С друге стране, Словенија је имала мање успеха на плану политичког управљања, што се показало код процеса ратификације Лисабонског споразума. У жељи да се тај процес што пре заврши, Словенија је испустила добру прилику да за време свог мандата као председавајућа земља понуди ширу перспективу самог процеса ратификације и у том погледу стимулише што више расправа о Европској унији као таквој. У том погледу Словенија је заказала у преузимању улоге симболичко-емоционалног лидера асоцијације – није то једноставна улога, али је за функцију председавања важна исто колико и њена административна улога.

Кључне речи: председавање Саветом Европске уније, словеначко председавање, ратификација Лисабонског споразума, управљање, приоритети.

Увод

Током шест деценија свог постојања Европска унија (ЕУ) прошла је кроз разне фазе. Прва је била фаза великог ентузијазма о новом начину сарадње држава које су пре само неколико година биле укључене у глобални рат. Такозвани функционалистички федерализам, на предлог Жана Монеа (Jean Monnet) (постижући унификацију кроз постепену интеграцију разних поља економске сарадње) отелотворен је кроз Европску

* Ради доступности широј читалачкој публици, претходни рад објављујемо и на српском језику.

заједницу за угаљ и челик (ЕЗУЧ, 1951). Међутим, практично искуство са наднационалним карактером ЕЗУЧ-а (Висока власт – еквивалент онога што се данас назива Европском комисијом – имала је знатну моћ одлучивања) навело је државе чланице (Немачку, Француску, Италију и земље Бенелукса) да узмакну један корак. Њих шест су се на крају усагласиле да направе Европску економску заједницу (ЕЕЗ) повезивањем влада. То је још увек био прилично оригиналан пројекат који је за циљ имао свеобухватну интеграцију економије држава чланица. Па ипак, процес је требало да се развија од доле на горе и да га не „диктирају“ наднационална тела.

Као што је често случај, специфични интереси имају тенденцију да засене велике планове. Пратећи чисто националне (пољопривредне) интересе, Француска је у суштини 1965. године ЕЕЗ довела до застоја. „Луксембуршки компромис“, који је произашао из кризе, ефективно је дао свакој чланици генерално право на вето што је, даље, допринело такозваној „евро-склерози“ – термин се генерално примењује за немогућност ЕЕЗ-а да се покрене према дубљој интеграцији у складу са динамиком прописаном у сопственом споразуму. Чланице ЕЕЗ-а на крају су 1985. одлучиле да се „врате у колосек“. Затим су чланице ЕЕЗ-а кренуле на тобоган који их је за само 15 година довео од групе држава којима се изгледа није журило да се сувише помере ван сарадње влада, до Уније, што није далеко од циља о којем су вековима сањале разне истакнуте личности – истинске економске и политичке Уније.

Велики изазови су још увек пред ЕУ. Много се говори о такозваном „замору од увећања“, што може бити разумљиво, нарочито у светлу глобалне кризе која је почела 2008. године. Али „замор“ не погађа суштину: процес европске интеграције је, према одлуци европских владара у Солуну 2003. године, не само неопозив: мора обухватити цео континент, нарочито Балкан. Заправо, не сме се никад испустити из вида. Европа је започела своју интеграцију у много тежа времена (после 1945. Европа је била разорена не само политички и морално, него и економски). Уместо да се жале на „замор“, чланице ЕУ треба да имају јасан фокус на завршетку процеса интеграције, чак и у време кризе.

Међу актерима који могу допринети очувању увећања и сваког другог битног питања на дневном реду Европске уније су државе које председавају Саветом ЕУ. Иако ову позицију држе само шест месеци, оне представљају лице ЕУ. Док је агенда коју треба да реализују у великој мери наслеђена, могу да оставе сопствени печат на неколико начина. Прво, могу у први план довести питања која раније нису привукла значајну пажњу ЕУ. Друго, могу помоћи да се ствари покрену, тј. могу осигурати значајан напредак у питањима која су на дневном реду ЕУ, али којима из неког разлога није поклоњено довољно пажње. На крају, могу помоћи у сачињавању визије ЕУ, следећи гледишта о функционисању ЕУ која нису

убичајена. Међутим, председавање Унијом се не може оценити на прави начин ако се не узме у обзир да је оно изнад свега огроман организациони и логистички изазов. Чак и ако се земља која председава Саветом ЕУ не прослави током председавања, свеједно мора да се постара да ЕУ ради неометано. Овај захтев, опет, ставља значајан притисак на сопствену администрацију. Другим речима, да би се проценило председавање ЕУ, не сме се гледати само политички карактер, већ такође, ако не и више, административна димензија.

Овај чланак ће се бавити обема димензијама користећи случај председавања Словеније Европском унијом током 2008. године. Зашто Словенија? На много начина је ово председавање привукло пажњу за анализу. Прво, јер је било прво председавање једне бивше социјалистичке државе ЕУ. Друго, јер је вођено малом државом са релативно скромним људским ресурсима и са мало финансијских ресурса (у поређењу са Луксембургом, на пример – једном од најбогатијих малих држава на планети). И треће, због чистог скептицизма да ли ће држава практично без искуства са чланством у Унији (Словенија је постала чланица 2004. године) моћи да разуме ЕУ „у душу“ толико добро да је води на прави начин. Међутим, задатак овог чланка неће бити да пружи нормативну оцену тога колико је било успешно председавање Словеније ЕУ по било ком од тих критеријума. Уместо тога, гледаће на овај пример из перспективе онога што је из тога научено. Првенствено нас занима разматрање у којој мери се искуство Словеније у председавању ЕУ може искористити за будућа председавања мањих држава, нарочито оних које нису у традиционалних ЕУ 15 (западноевропске чланице).

У наставку чланка ћемо најпре дати концептуални оквир председавања Европском унијом. Затим ћемо размотрити председавање ЕУ као административни изазов, тј. како се администрација Словеније припремила и носила са председавањем ЕУ. На крају ћемо се осврнути на изазов остављања сопственог печата на председавање ЕУ, институцијом која дела и говори у име свих својих влада и људи. Овај изазов ћемо илустровати кратким погледом на процес ратификације *Лисабонског споразума* који се одвијао под надзором председавања Словеније ЕУ.

О председавању ЕУ

Током пет деценија председавање ЕУ се развило од прилично техничког посла (Wallace, Edwards, 1976:535-538) до све тежег и захтевнијег задатка. „Функције председавања биле су константно процењиване од рођења ЕУ. Области надлежности и задаци које испуњава постепено су се развили кроз стварање неформалних пракси, које су годинама постале све више институционализоване“ (Elgström, 2003a:4). Временом су одго-

ворност и надлежности председавања повећавале опсег, развијајући се од одговорности за спровођење основних административних и руководилачких задатака до преузимања битне улоге у одређивању динамике и прилагођавању процеса доношења одлука у Савету. Стога је оцена председавања довела до стварања и формирања пет препознатљивих улога преко којих се извршавају одговорности и количина посла:

1. административна и координативна улога;
2. улога постављања дневног реда;
3. улога посредовња;
4. улога руковођења;
5. улога представљања.

Администрација и координација

„Прво именоване за председавања је било кратко и, колико се може рећи, једва промишљено. Неко је морао да председава састанцима Савета, а споразуми Европске заједнице (Заједница) су ову улогу доделили државама чланицама, наизменичном променом“ (Hayes-Renshaw, Wallace, 1997:134). После увода на формалним министарским састанцима, што је донело додатне административне, логистичке и економске припреме, повећали су се захтеви за ефикасном координацијом, чинећи управљање временом и логистичку координацију активности Савета главним смерницама задатка Председавајућег. Стога Председавајући извршава велики спектар дужности, што укључује и заказивање састанака, сачињавање дневног реда, усмеравање дискусија, предлагање компромиса, стављање нових предлога на дневни ред, тражење додатних информација од делегација или Комисије, позивање на гласање и додељивање текстова вишим или нижим телима за преговарање (Metcalfе, 1998:146), нпр. свим форматима Савета, од министарског до оперативног нивоа. Председавајући је такође одговоран за интер-институционалну координацију са Европским парламентом (ЕП) и Комисијом. Како би се повећао проток информација са обе институције, земље обично одлуче да воде и координирају своје председавање кроз своје Сталне представнике у ЕУ у Бриселу. Сарадња са Сталним представницима омогућава Председавајућем, његовим министрима и званичницима да боље разумеју теме и фазу расправе. Поред тога, добијају увид у то колико има слагања за предмете који се разматрају, откривајући могућности за потенцијалне компромисе (Hayes-Renshaw, Wallace, 1997:141).

Извршавајући административну и координациону улогу, Председавајући такође тражи помоћ од Секретаријата и Комисије (Wallace, Edwards, 1976:540). У почетку је сарадња са Секретаријатом била ствар избора појединачних влада. Међутим, како је период смењивања Пред-

седавајућег постајао дужи, владама је постајало све теже да акумулирају радна искуства, стога је било све значајније да се ослањају на континуирано искуство Секретаријата (Hayes-Renshaw, Wallace, 1997:140-1).

Постављање дневног реда

„Како су расле одговорности Председавајућег, постало је уобичајено да се тврди да то омогућава манипулацију, као и управљање дневним редом Савета“ (Hayes-Renshaw, Wallace, 1997:145). Промене Пословника о раду (ПОР) дале су Председавајућем моћ да иницира гласање (ПОР, 1987) и учиниле га надлежним за предавање програма рада Председавајућег (ПОР, 1993, 2006)¹. То је омогућило Председавајућем да иницира расправе о разним политичким питањима, постепено ојачавајући његову улогу иницијатора политика у процесу доношења одлука унутар Савета. Сада, „од Председавајућег се очекује не само да припрема и поставља дневни ред састанака, него и да сачињава предлоге компромиса и, уопште, да покушава да ствара услове за ефективно доношење одлука“ (Bengtsson et al., 2004:313). Владе су сазнале да као Председавајући могу, бирајући одређене предлоге Комисије, избећи неповољне политике или се приближити остварењу својих државних приоритета. „Стога ће се паметне владе трудити да одаберу политике које одговарају њиховим интересима, а приближавају се моменту договора, тако да имају дупле заслуге за своју одлуку“ (Hayes-Renshaw, Wallace, 1997:145).

Поред додавања политика на дневни ред, Председавајући има моћ да дневни ред уобличије, што подразумева постављање дневног реда², структурирање дневног реда³ и искључивање са дневног реда⁴ (Tallberg, 2003a, 2003b, 2006). Иако се формална моћ Председавајућег да иницира

¹ ПОР из 1993. године (чл. 6) створио је основ за формирање улоге иницијатора политика пошто је Председавајући постао надлежан за предавање шестомесечног програма рада. Коначном реформом председавања конституисана је формација Трио, која предаје заједнички осамнаестомесечни програм рада (ПОР, 2006, чл. 2).

² Постоје три начина постављања дневног реда: Председавајући може да (1) подиже свест и започиње расправу о проблемима до тада занемареним у европској сарадњи; (2) развија конкретне предлоге за делање као одговор на препознате проблеме, и (3) укључи се у специфичан облик институционалног предузетништва развијајући нове институционалне праксе које структурирају будућу сарадњу и доношење одлука (Tallberg, 2003b:6-8).

³ Председавајући може или да погура или да занемари извесне предлоге политика или области, што може утицати на динамику расправе о одређеним предметима и, као резултат тога, и на развој политике за дати шестомесечни период. Овај утицај обично дефинишу државне преференције појединих земаља које председавају (Tallberg, 2003a:25-8).

⁴ Када примењује искључивање са дневног реда, Председавајући користи право недоношења одлука. Ово се може урадити на три начина: (1) Председавајући може да се не изјасни о теми коју други сматрају проблематичном и потенцијално је могла бити стављена на проширени дневни ред политике; (2) да искористи своју контролу над процедуром да искључи тачке дневног реда Савета, било на нивоу радне групе, Одбора Сталних представника или на министарском нивоу; (3) да одложи одлуке о темама које му се не свиђају намерно представљајући немогуће предлоге компромиса (Tallberg, 2003a:28-30).

предлоге нових политика ЕУ не може наћи ни у једном споразуму, он има на располагању средства и формално утемељена и развијена кроз неформалне институционалне праксе, која омогућавају уобличавање дневног реда (Tallberg, 2003a:22). Иако Председавајући има извесне моћи да уобличава дневни ред, његово управљање и понашање подложни су извесним формалним и неформалним правилима и нормама које ограничавају његов утицај⁵.

Посредовање

Улога одређивања приоритета ускоро је повећала утицај и одговорност Председавајућег у посредовању између различитих интереса држава чланица и тражењу компромиса, што је одредило улогу Председавајућег као посредника у преговорима. „Посредовање је кључни састојак доношења одлука ЕУ. Углавном постоје различите склоности око тога које политике усвојити. Потребан је неко ко ће вршити улогу брокера који прави и формулише компромисе око којих се могу ујединити државе чланице и Комисија“ (Elgström, 2003b:38). Пошто су се првобитна два пута⁶ за постизање компромиса показала као неефективна, Председавајући је преузео улогу посредника и сачиниоца компромиса.

За доброг посредника кључно је да зна историјат предлога политике и распона позиције појединачних влада како би или сачинио предлог компромиса, или знао да ли договор није могућ због различитих интереса. Стога би Председавајући требало да (1) унапред одвоји време за темељно испитивање предмета; (2) буде упознат са питањима која можда нису релевантна за земљу која председава; (3) искористи предност коју пружају помоћ и смернице Секретаријата (Wallace, Edwards, 1976:545). Председавајући има и одређене надлежности које олакшавају постизање споразума, као што су управљање календаром и састанцима. Председавајући има контролу над предлозима политика држава чланица у преговорима и, заједно са Секретаријатом, задужен је за сачињавање сопствених предлога споразума који су основа за даље преговоре.

⁵ Утицај Председавајућег на процес преговарања ограничен је углавном постојањем неформалних норми и формалних правила. Председавајући треба да спроводи свој мандат под нормама неутралности, непристрасности, ефективности (Tallberg, 2004:1005-7) и тражења консензуса (Elgström, 2006:178-9). Поред неформалних норми, ту су и формална правила која ограничавају председавајућу земљу, најчешћа правила одлучивања у сачињавању политика ЕУ – једногласност и гласање квалификоване већине (QMV) (Tallberg, 2004:1005-7).

⁶ Два пута за развој компромиса била су Комисија и гласање већине. Пре свега, Комисија је при изношењу својих предлога требало да промовише интересе целе Заједнице и затим да то испрати на сесијама Савета посредујући између влада. Друго, постепено увођење гласања већине би издвојило дисиденте и омогућило доношење одлука. У пракси ни једно средство није функционисало онако како је планирано, пошто се показало да је способност Комисије да доведе до консензуса варљива, а било је и велике невољности од стране Савета да прихвати већину гласова (Wallace, Edwards, 1976:544).

Због те моћи је било доста дискусија о пристрасности и непристрасности Председавајућег у улози посредника (Elgström, 2003b; Jönsson, 2002; Metcalfe, 1998). Иако неки тврде да је пристрасност неопходна⁷ јер повећава ефикасност преговора и решавање предмета, опште мишљење је да Председавајући лакше може да осигура легитимитет сопствених активности тако што ће бити „непристрасан и незаинтересован“ (Metcalfe, 1998:420). То умањује несигурност међу државама чланицама, повећава ниво поверења, давање информација и води до корисних решења.

Руковођење

Кроз одређивање дневног реда Председавајући може да обрати пажњу на извесна питања. Може предлагати иновативне политике као решења и посредовање, тако преузимајући улогу лидера у преговорима. Може користити своје вештине преговарања да утиче на динамику расправе и начин увођења одређених питања политика у преговарање институција, стварајући узајамно прихватљиве и повољне споразуме за државе чланице. Вршећи улогу вође, Председавајући такође има предност поседовања асиметричног приступа информацијама и контроле процедура, што му помаже да утиче на активности других актера у преговарању с одређеним циљем у одређеном временском року (Underdal, 1994:178). Иако Председавајући обично добије отворен мандат за преговарање и ограничен је формалним механизмима и неформалним праксама, вођа често може бити виђен као пристрасан, да покушава да прогура сопствене интересе у преговорима.

Из перспективе доношења одлука односи између Савета, Комисије и ЕП су најбитнији пошто су то три кључна актера у процесу заједничког доношења одлука – ако могу да остваре продуктивну везу са земљом која председава ЕУ, значајно доприносе квалитету руковођења Председавајућег. Председавајући игра централну улогу у комуникацији у име Савета са Комисијом, као и са ЕП. У том смислу су односи између Комисије и Председавајућег ојачали, као последица појачане сарадње између Одбора Сталних представника (Coreper) и општин управа Комисије, резултирајући сарадњом на заједничким шестомесечним програмима рада који одређују постигнуће и изгледе за будућност. Ово је Комисију учинило прилично зависном од добре воље Председавајућег да је укључи у расправе, као и од способности саме Комисије да се избори да се њен

⁷ У свом оправдању резултујуће пристрасности, Jönsson (Jönsson, 2002:222) тврди да изгледа да постоји консензус да управо „ресурси и способности посредника да доведе до промене, а не њихова привидна непристрасност, одређују њихово прихватање и ефективност.“ Metcalfe (Metcalfe, 1998:420-2) такође сумња у потпуну непристрасност у преговарању јер је, по његовом мишљењу, легитимно да председавајућа земља подржава извесна повољна решења све док за предлоге има подршку већине.

глас вреднује према тежини њених аргумената (Hayes-Renshaw, Wallace, 1997:148-9). С друге стране, односи са ЕП су такође ојачали због повећане улоге коју је ЕП играла у процесима доношења одлука у ЕУ последњих неколико деценија. Председавајући такође извештава ЕП о битним сесијама са Саветом и одговара на могућа прелиминарна питања.

Представљање

Улога Председавајућег као представника је напредовала од самог почетка ЕУ. Може се поделити на два аспекта: 1) спољно представљање у односу на међународне организације и треће државе, и 2) улога везе у унутрашњем представљању у односу на остале институције ЕУ и државе чланице. Стварање и оснаживање Европске политичке сарадње (ЕПС)⁸ 70-их година прошлог века служило је да Председавајућег учини знатно и видљиво битнијим, стварајући основ за настанак улоге Председавајућег као представника у односу на институције ЕУ, државе чланице и државе кандидате (Hayes-Renshaw, Wallace, 1997:134-5). Тек по ступању *Лисабонског споразума* на снагу, Председавајући више није вршио улогу спољног представљања. *Лисабонским споразумом* је предвиђено јединствено наступање ЕУ у односима са партнерима широм света, па је од тада улога спољног представника под надлежношћу Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику (ВП) и нове Европске службе спољних послова (ЕССП)⁹. После ратификације *Лисабонског споразума* представници држава чланица председавају сваким сазивом Савета према принципу једнаке ротације, осим Саветом за опште послове и спољне односе (GAERC) (*Лисабонски споразум*, 2007/09, чл. 9ц (9)).

Да закључимо: постоје разни начини и средства да Председавајући утиче на дневни ред, уобличије процес преговарања и сачињава предлоге политика као решења за питања која се разматрају. Јасно је да ове способности омогућавају председавајућој држави да врши већи утицај на исход преговарања, него у време обичног чланства. Међутим, домашај овог утицаја је оспораван из две различите перспективе – једна је реалистичка а друга социолошка. Прва тврди да председавајуће државе имају тенденцију да користе овај утицај ради сопствених државних интереса, док друга резонује да председавајуће државе користе ову моћ да траже консензус и трагају за заједничким „европским“ интересом.

⁸ ЕПС је дао податке за консултовање држава чланица о питањима спољних послова, сачињавајући заједничку позицију у међународним организацијама без обзира на позицију ЕП. ЕПС је замењен Заједничком спољном и безбедносном политиком (CFSP) 1992. године.

⁹ Нова функција Високог представника за спољне послове, наиме, обезбеђује већу доследност и препознавање спољних политика ЕУ него заједничко представљање под покровитељством Председавајућег и ЕЗ. ЕУ је добавила правни идентитет који ојачава њену улогу у преговорима, њену међународну ефикасност унутар међународне заједнице, а постала је и препознатљивија међу трећим државама и међународним организацијама (Europa, 2011a).

Премисе реалистичког приступа углавном се могу применити на понашање већих држава током председавања. Иако формална правила доношења одлука и неформалне норме представљају озбиљна ограничења њиховог утицаја, оне и даље имају тенденцију да користе своје додатне изворе моћи да испуњавају сопствене државне интересе, занемарујући оне заједничке „европске“. Док је, према резонувању социолошког приступа, потпуно супротно тачно за председавање мањих држава. За њих, формална правила и неформалне норме представљају извор додатне моћи, увећавају њихову репутацију, легитимитет и поверење других држава чланица. Мале државе знају да не могу вршити исти утицај као оне веће, па имају тенденцију да свој утицај ограниче на исходе одлука и теже постизању европских интереса пре него сопствених. Пошто их везују разни фактори који значајно утичу на допринос њиховог председавања¹⁰, мале држава морају да прилагоде *modus operandi* свог председавања у смислу организационе структуре, као и понашања у преговорима Савета. На основу примера председавања Словеније Саветом 2008. године, следеће поглавље ће показати који су изазови за учинак председавања мале државе.

Председавање Словеније ЕУ 2008. године

Припреме и организациона структура

Словенија је држава која је председавала над, ни мање ни више, четири велике међународне организације у само 10 година. Као не-стални члан Савета безбедности Уједињених нација председавала је овим органом у јуну 1998. и новембру 1999. Године 2005. Словенија је преузела позицију Руководиоца канцеларије Организације за европску безбедност и сарадњу. Јануара 2008. је преузела председавање Саветом Европске уније. Од маја до новембра 2009. године Словенија је председавала Саветом министара Савета Европе.

Од четири међународне организације којима је Словенија председавала, председавање Саветом ЕУ је свакако било највећи изазов. На пример, број манифестација које су планиране током председавања Словеније био је око 8.000.¹¹ Није ни чудо што су неки посматрачи пре јануара 2008. изразили сумње у то да ли ће ова сићушна држава уопште моћи да поднесе председавање Европском унијом. *Economist* је, на пример, приметио да Словенија заправо има само један приоритет током свог манда-

¹⁰ Ове факторе могу чинити ограничени људски ресурси, скромнији финансијски ресурси, већа зависност од помоћи и сарадње са другим институцијама ЕУ као што су Комисија и Секретаријат, и ужи спектар државних интереса у политикама ЕУ. За детаљније информације о томе како ови фактори утичу на председавање малих држава видети: Cerjak, 2010.

¹¹ *Vlada sprejela poročilo o predsedovanju Slovenije EU*, Владина канцеларија за европска питања, <http://www.svez.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/2028/1819/>

та: да све глатко прође, или, према једном званичнику којег је *Economist* интервјуисао, „само да не зезнемо“.¹²

С друге стране, Словенија је имала етикету „најбољег ђака“ (Klemenčič, 2007:12) већ током преговора о приступу, и исти ентузијазам и вредноћу је унела у председавање. Прво председавање Словеније ЕУ у много чему је личило на њен приступ током приступних преговора, пошто су га карактерисале темељна и добро промишљена припрема, уз подршку ефикасне (и често креативне) информативне кампање, а протекло је уз висок степен консензуса међу главним политичким актерима и становништвом у целини о значају овог престижног задатка и јединствене прилике која се пружала (Klemenčič, 2007:22).

Словенија је почела своје припреме веома рано, 2005. године, две године пре уобичајене процедуре припреме. Недостатак искуства није нужно лош. То се може преокренути у корист државе, у смислу да је чини флексибилнијом и отворенијом за информације и нове начине председавања (Rebić-Avğuštin, 2009). Међутим, председавање ЕУ је врло комплексна и изнад свега техничка ствар, и зато је рана припрема имала доста смисла. То је дало могућност јавној администрацији, као и доносиоцима политика, да прибаве додатно знање и вештине, као што је веће знање о предметима, вештина преговарања у вођењу састанака, и побољшано знање радних језика ЕУ, нарочито енглеског и француског (Strniša, 2009).

Почетком јануара 2005. Влада Словеније је успоставила Основну радну групу за председавање ЕУ¹³ (Основна група), која је дефинисала организациону структуру за припреме и приоритете, дала политичке смернице и додељивала задатке које је било неопходно извршити у оквиру припрема. Обично нема потребе за укључивањем тако високог политичког тела у припреме за председавање. Међутим, пошто је то био први пут да председава, Словенија је проценила да је укључивање Основне групе корисно, јер је требало доћи до доста политичких одлука и потврдити их на политичком нивоу (Мејаџ, 2009).

Управљајући оперативним аспектом председавања, Основна група је оформила Оперативну групу за припрему активности и председавање (Оперативна група), на чијем челу је био државни секретар за европске односе и представници министарстава. Главни задатак им је био да дају подршку Основној групи, прате управљање председавањем и његову припрему и функционишу као контакт за комуникацију са друге две државе председавајућег триа, Португалијом и Немачком. Основна група је дефинисала пет скупова активности које су чиниле пет подгрупа у оквиру Оперативне групе: Подгрупу за програм председавања (којом је предсе-

¹² Pocket president, 2006, стр. 51.

¹³ Њоме је председавао актуелни премијер и министри финансија, спољних послова, јавне администрације, као и државни секретар за европске односе.

давао министар спољних послова), Подгрупу за људске ресурсе (којом је председавао министар јавних администрација), Подгрупу за односе с јавношћу и промоцију (којом је председавала Влада канцеларија за комуникацију), Секретаријат председавања (којим је председавао генерални секретар Владе) и Подгрупу за буџет председавања (којом је председавао министар финансија) (Евгора, 2012).

Ослањајући се на искуства председавања сличних малих држава, Словенија се одлучила за такозвани модел председавања заснован на Бриселу, дајући Сталним представницима ојачану, централизовану улогу у председавању. Ојачати стално представништво је била добра организациона одлука јер је концентрисала најспособније словеначке званичнике у мало, али флексибилно и агилно језгро. Пошто су у центру збивања, „Стални представници су били најзначајнији актери председавања Словеније што се тиче сарадње и уговора, и формалних и неформалних, са европским институцијама и државама чланицама, као и са администрацијом самог Председавајућег у престоници. То су биле уши и очи Председавајућег за цео низ политика. Остатак јавне администрације у престоници је имао много мање контакта са актерима на европском нивоу, иако тај контакт није био знатно мање задовољавајући“ (Кајнџ, 2009а:17).

Поред улоге у координирању послова ЕУ, имали су и додатну битну едукативну улогу – да се побрину за „координацију и организацију семинара о питањима ЕУ, као и учење језика новог словеначког кадра за ЕУ и запослене Сталног представништва“ (Fink-Hafner, Lajh, 2008:35-6). Такође су организовали обуке за државне службенике из Љубљане у Секретаријату Савета, као и у Сталном представништву. Пошто је био битан не само у контексту људских ресурса, модел заснован на Бриселу се показао вредним и из перспективе мандата, с обзиром на дипломате у Сталном представништву, као и на природу координације (хоризонтална и вертикална) са престоницом. Хоризонталну координацију су у великој мери преузели експерти и дипломате у Сталном представништву, а не министри у престоници. Међутим, и даље је било неких одлука које је доносила престоница, као што су оне о политичким смерницама, избору приоритета, мандату преговарања, контроли и припреми државних позиција.

Председавање засновано на Бриселу је такође донело промене у вертикалном ланцу команде. „Због удаљености од престонице и највиших доносилаца одлука у Влади, дипломатама у Сталном представништву се углавном даје знатно шири мандат у преговарању – нарочито, али не и искључиво, о питањима у којима Председавајући не заступа своје јасне интересе – него у „нормална“ времена, или него што је уобичајено за оне на истим позицијама у другим државама у случајевима председавања заснованог на престоници“ (Кајнџ, 2009а:3). Важан елемент за председавање Словеније ЕУ такође је био у вези са добрим односом словенач-

ке администрације и администрације европских институција. Док су се формирале организационе структуре, постало је очигледно да у неколико одељења недостају експерти адекватне стручности у одређеним пољима. Како би попунила кадровске недостатке који су почели да се појављују, Словенија је потражила помоћ независних експерата, других држава чланица и Секретаријата и Комисије.

За помоћ и консултовање око припрема Словенија је углавном тражила помоћ упућених дипломата и експерата, страних експерата и назависних експерата из Словеније. Ови последњи су углавном били чланови академија и истраживачких института. Међутим, на основу споразума на највишем политичком нивоу између министара и комесара, словеначки експерти који су радили у институцијама ЕУ су се за време председавања такође придружили словеначком Сталном представништву како би помогли и преузели неке реферате у којима су стручни. Поред држављана Словеније, кадрова упућених из Комисије, и друге државе чланице су помогле у задацима председавања. С овом врстом помоћи, Словенија је пружила заиста потребно појачање у пољима на којима је недостајала стручност (Кажнч, 2009а:17).

Понекад Председавајући нема јаке интересе или стручњаке за одређено питање. Ако их има нека друга држава чланица, рутинска је процедура оставити управљање предметима тој држави чланици. Такође се често дешава да су предмети врло специфични и да толико држава, нарочито малих, није ни способно да пружи знање и стручност да води преговоре. Због мањка кадрова у јавној администрацији, то је био случај и током председавања Словеније. Словенија за неколико области¹⁴ није била у могућности да пружи високо специјализоване стручњаке и врло детаљне информације о одређеном реферату (Marn, 2009). Стога је уступила управљање радним групама Немачкој, као претходној Председавајућој, и Француској, као следећој Председавајућој (Marn, 2009).

Анализа председавања такође показује да се мале државе, упркос њиховим малим државним администрацијама, успешно сналазе са задацима председавања јер више рачунају на помоћ коју пружа Секретаријат и Комисија (Кажнч, Svetličič, 2010:89; Metcalfe, 1998:430). Свесна тога, Словенија је са обе институције сарађивала на свим нивоима, од оперативног до политичког, и у свим областима, од суштинских до организационих. Сарадња са обе институције је почела веома рано током процеса припреме, са Секретаријатом у пролеће 2005, а са Комисијом средином 2006. године. На тај начин је Словенија добила врло битан рани увид у функционисање тих институција, канала за доношење одлука и главних актера Уније (Косијанчић,

¹⁴ Словенија је уступила Немачкој реферат пољопривреде. Такође је тражила њену стручност и помоћ, у сарадњи са GSC-ом, у области увећања, нарочито у приступу преговорима са Турском и Кипром (Weingerl-Požar, 2009). Француска је Словенији помогла са рефератом животне средине, а пружила је дипломатске и конзуларне услуге својих амбасада у трећим земљама у којима Словенија нема своја представништва.

2009). У почетку је особље Сталног представништва имало много састанака са особљем Секретаријата, што се преклапало са састанцима пројектних група у Владиној канцеларији за развој и европске односе (GODEA), подгрупа о председавању и званичника Сталног представништва према њиховим рефератима (Strniša, 2009).

Учинак

„Уобичајено је у ЕУ да је око 90% питања која дођу на дневни ред Председавања наслеђено од ранијих Председништава. Ипак, свака председавајућа држава има тенденцију да ставља нека питања на агенду ЕУ. Број и амбиција тих питања махом зависе од улоге и амбиције државе у оквиру ЕУ“ (Klemenčič, 2007:26). Мање земље имају мање специфичне националне интересе, што подиже њихов кредибилитет при постизању компромиса међу земљама чланицама на преговорима у Савету (Kajnc, 2008:2-3). Као што је то често пракса са мањим земљама, оне имају тенденцију да се фокусирају само на један или неколико приоритета и посвете своје административне ресурсе доброј припреми у овим областима (Klemenčič, 2007:25). У областима где не следе своје интересе имају тенденцију да управљају преговорима на тај начин што координирају различите позиције земаља чланица, усмеравајући их ка могућем компромисном решењу (Marn, 2009). Словенија је себи поставила „пет нарочитих приоритета¹⁵: координација процеса рагификације *Лисабонског споразума*, покретање трећег циклуса обновљене *Лисабонске стратегије*, даље промовисање климатско-енергетског пакета путем тражења споразума о даљој либерализацији интерног тржишта гаса и струје, интеркултурни дијалог, као и превасходни приоритет: довођење земаља Западног Балкана корак ближе ЕУ. Док су прва три приоритета махом део наслеђене агенде, а промоција интеркултурног дијалога више симболични покушај, фокусирање на земље Западног Балкана је био истински приоритет Словеније“ (Kajnc, 2009b:89).

Словенија има дугу историју и интересе везане за регион, те је враћање питања будућности Западног Балкана на дневни ред ЕУ био високи приоритет за Љубљану. Због свог обимног познавања региона, Словенија је била у стању да пласира и спроведе сопствене политичке предлоге (нпр. иницијатива за визну либерализацију). Такође је била веома мотивисана да одржи динамику преговарања на високом нивоу, што је био случај у преговорима у вези са Споразумом о стабилизацији и придруживању (ССП) са Србијом. Судаћи према случају Словеније евидентно је да мале државе могу имати битан утицај на политику формирања у областима у којима имају националне интересе. По окончању рунде преговора о ССП за све

¹⁵ За детаљнију расправу о приоритетима и другим постигнућима словеначког председавања виде-ти: Kajnc (2009b) и Brinar (2008).

земље региона и ушавши у процес либерализације, Словенија је показала способност да игра улогу лидера у преговорима и да постигне своје интересе на исти начин као и веће земље за кормилом ЕУ (Šabič, Mehikić, Roter, 2010).

Међутим, у свим другим приоритетним областима и наслеђеним питањима на дневном реду где Словенија није имала националне интересе, њено управљање председавањем је било типично за председавање малих држава. Словенија је председавала према логици умесности, играјући улогу искреног заговарача, што је значило да је тежила да постигне максимум успеха ефективном и непристрасном координацијом позиција држава чланица, како би нашла компромисно решење у преговорима. Словенија је била екстремно отворена и спремна да саслуша све позиције и могуће проблеме држава чланица, увек покушавајући да издејствује договор који би био прихватљив за других 26 држава. Захваљујући свом непристрасном ставу при председавању, Словенија је задобила велико поверење и поштовање међу осталим државама чланицама, што јој је омогућило да издејствује договоре о предметима на секторском нивоу који су дуго били отворени, а то је нешто што ни веће земље чланице нису успеле да постигну (Vratković, 2009)¹⁶.

Још један разлог што је Словенија била у стању да постигне битан допринос и стварање компромиса међу 26 земаља чланица је тај што је темељно упозната са процедурама које су јој биле на располагању. Словенија је била успешна у структурирању дневног реда и стварању праве количине притиска за правовремено постизање одлука. Комисија и Секретаријат су играли круцијалну улогу у помагању да Словенија формира компромисне циљеве, Комисија више у суштинском, а Секретаријат више у процедуралном смислу. Све у свему, Словенија је показала способност да води, премда је у погледу политичког вођства резултат могао бити бољи, на шта јасно указује и прича о ратификацији *Лисабонског споразума*.

Ратификација Лисабонског споразума и председавање ЕУ

Као што је већ показано у тексту, Словенија је веома добро изнела логистички део председавања, постигавши успех на неким приоритетима, поготово по питању Западног Балкана. Међутим, било је и других питања вредних детаљног разматрања, али она нису била приоритети анализе сло-

¹⁶ Ти предмети су били *Правилник о оснивању комуналног система за превенцију, спречавање и елиминацију непрописног, непријављеног и нерегулисаног риболова* (Правилник Савета (СЕ), бр. 1005/2008), *Правилник о рибарским дозволама* (Правилник Савета (СЕ), бр. 1006/2008), *Правилник о заштити рањивих морских екосистема у дубоким морима од штетног утицаја опреме за дубински риболов* (Правилник Савета (СЕ), бр. 734/2008), *Директива о повратку илегалних имиграната и потврда о мандату за преговарање о новом Уговору за партнерство и сарадњу између Русије и ЕУ*. Видети више у: Церјак, 2010.

веначког председавања ЕУ. Једно од њих је недостатак домаће дебате о *Лисабонском споразуму*. Поред Западног Балкана, ратификација *Споразума* је била први приоритет словеначке владе приликом њеног председавања ЕУ. Ипак, није било посебних планова словеначке владе за иницирање јавне дебате о садржају *Споразума*. Такав један приступ ратификацији *Лисабонског споразума* је био у складу са општом оријентацијом европске политичке елите која је, још увек трауматизована неуспехом Европског устава, тражила брз и лак начин да потврди *Споразум* што је пре могуће. Потреба за брзом ратификацијом је била базирана на поређењу са неуспелим Уставом. Изношени су аргументи у корист тезе да је Устав био производ паневропске дискусије о „будућности Европе“, да су измене у *Лисабонском споразуму* само козметичке и да нема потребе за широм јавном дискусијом, а камоли референдумом. Бивши француски председник и шеф Савета за будућност Европе, Валери Жискар Д’Естен, рекао је да је формат новог споразума измењен управо да би се избегли референдуми. „Поврх свега,“ рекао је, „служи избегавању референдума захваљујући чињеници да су чланови разуђени, а уставни речник избачен.“¹⁷

Словеначка влада је следила такав став. Посветила се ратификацији *Лисабонског споразума* што је пре могуће, како би дала пример другим земљама ЕУ и позвала их да учине исто. Словенија се, очигледно, надала да би могла бити прва од 27 земаља ЕУ која би ратификовала *Споразум*.¹⁸ Ове наде су угашене веома брзо. Мађарска је ратификовала споразум већ 17. децембра; само четири дана након што су га потписали лидери ЕУ. То, међутим, није ни на који начин умањило словеначку тежњу да Словенија буде међу првима који ће закључити процес ратификације. Парламент Словеније је ратификовао *Споразум* 29. јануара 2008.

Само три недеље између краја јавних празника и датума ратификације сигурно нису оставили Словенцима простора за ширу дискусију о *Лисабонском споразуму*. Словеначка влада као да то није сматрала проблематичним. Словеначки премијер Јанша је у неколико наврата приметио да *Лисабонски споразум* углавном копира садржај неуспелог Устава Европе око којег се, по његовим речима, водила значајна расправа у Словенији; па се, према Јанши, могло рећи да је словеначка јавност била довољно информисана о садржају *Лисабонског споразума*.¹⁹ Према његовим речима, „то није документ који би био направљен у децембру, у Лисабону, и о којем јавност у Словенији не би много знала.“²⁰ Међутим, овакво становиште није наишло на опште одобравање међу свим политичарима. Током засе-

¹⁷ *Lisbon Treaty made to avoid referendum, says Giscard*, EUObserver, 29. октобар 2007, <http://euobserver.com/9/25052>.

¹⁸ Интервју са званичником словеначке скупштине, 17. октобар 2008.

¹⁹ Janša: *Dileme, na katere odgovarja Lizbonska pogodba, že na mizi leta 2004*, STA (Словеначка агенција за штампу), 24. јануар 2008.

²⁰ Janša: *Lizbonska pogodba ni novost, MMC RTVSLO*, 24. јануар 2008.

дања Скупштине Словеније на тему ратификације *Споразума* (29. јануар 2008), већина странака са представницима у Парламенту је изразила незадовољство чињеницом да је Влада деловала више него спремно да ратификује *Споразум* што је пре могуће, чак и по цену шире дебате о документу. Жалили су се да је и њима самима у Скупштини дато ограничено време за дискусију о *Споразуму*.²¹

Осим изјава премијера да словеначка јавност зна довољно о *Лисабонском споразуму*, и други аргументи су понуђени медијима о томе зашто није била потребна дискусија о *Споразуму* пре ратификације. Међу њима, најконтроверзнија је била изјава гласноговорника шефа Владине канцеларије за европска питања. По његовом мишљењу, било је бесмислено сачињавати документ стратегије комуникације од 300 страна који је, по њему, био неприкладан за просечног грађанина, који би почео да верује у *Лисабонски споразум* тек након што би почео да увиђа разлику коју тај споразум за њега/или њу лично прави.²²

Критичари су упозорили да је тако брза ратификација непотребна. *Лисабонском споразуму* сигурно треба одати признање за позитиван искорак према демократизацији Уније, нпр., дајући већи глас националним парламентима (путем ревидиране примене принципа финансирања и пропорционалности) и умногоме изједначавајући Европски парламент са Саветом у процесу доношења одлука. Ипак, како је приметио један коментатор, Словенија није требало да остане на томе. Заправо, требало је да искористи ту јединствену шансу, будући да је била држава које председава Саветом ЕУ, да покрене дискусију на националном и европском нивоу о *Лисабонском споразуму* уопште, као и о демократској природи институција ЕУ.²³

Словеначка влада је претрпела удар на крају свог председавања ЕУ када су грађани Ирске одбили *Споразум* на референдуму одржаном 13. јуна 2008. Лекција је изгледала јасно: на политичком нивоу, Споразум је имао широку подршку. Свака већа политичка партија у Ирској, са изузетком Шин Фејна, подржала је позитиван глас. Међутим, јако противљење је стигло од Либертаса, „мале, приватно финансиране кампањске групе“²⁴ која је, како неки тврде, служила као оруђе америчких неоконзервативаца да утичу на исход референдума.²⁵ Да ли је ово тачно или не, барем у контексту садашње анализе, мање је релевантно. Оно што је битно је да је у постреферендумској анализи тврђено да је мањак информација о садржају

²¹ Janša: *Ratifikacija reformne pogodbe pomembna za Slovenijo in EU*, STA, 29. јануар 2008.

²² *Neprebavljivo besedilo*, Mladina, 01/2008, http://www.mladina.si/tehdnik/200801/clanek/slo--evropski_dom-marjan_horvat/.

²³ *Op. cit.*

²⁴ EU referendum: Brussels in disarray over Ireland's rejection of Lisbon Treaty, Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ireland/2127726/EU-referendum-Brussels-in-disarray-over-Irelands-rejection-of-Lisbon-Treaty.html>

²⁵ *Transatlantic Interference? US Neocons Accused of Role in Irish 'No' Vote*, Der Spiegel Online, <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,561984,00.html> (приступљено 25. јуна 2008)

*Споразума*²⁶ заиста играо улогу у исходу референдума (*Holmes, 2008*). При-тужбе на мањак информација нису биле нове. У Холандији је недостатак разумевања Устава Европе био добар разлог за његово одбијање (Мајоне, 2009:16). Не само да лекција није била научена – чак је довела и до неких нервозних реакција са обеспокојавајућим порукама у вези са улогом јавности у процесима евроинтеграције.²⁷

Словеначка влада је, разуме се, била разочарана тиме што се ирско одбијање *Лисабонског споразума* десило за њиховог мандата.²⁸ Ипак, у ретроспективи се може рећи да је Словенија пропустила добру шансу да понуди, као неко ко је председавао ЕУ, једну ширу перспективу процеса ратификације *Лисабонског споразума*, оног који би ставио питање јавног учешћа у жижу постреферендумских дискусија у Европи. Барем на симболичком ни-воу, словеначка влада је на крају свог председавања препознала да је треба-ло да, упркос журби за што бржом ратификацијом *Лисабонског споразума*, владе ЕУ ураде више како би *информисале* своје грађане о *Споразуму* и сти-мулисале дебату о променама које он за њих носи. У свом говору на ванред-ној седници Европског парламента, 24. јуна 2008, словеначки министар се присетио „прототипа“ дебата широм Европе, Хашког конгреса 1948, које је сматрао „добром дискусијом са европским цивилним друштвом.“ Признао је да Европа треба поново да покрене такву дискусију: „Верујем да треба да се фокусирамо на комуникацију. Комуникација има задатак да јасно покаже грађанима Европе зашто Европској унији треба нови *Споразум*.“²⁹ Међутим, овај изазов је остављен за будућа председавања ЕУ.

Закључак

Аутори тврде да „председавање Саветом ЕУ нема, уопште узевши, мно-го дугорочног утицаја на политику државе-носиоца. Овај период не утиче на свакодневне правне, политичке и економске обавезе и прилике које др-жава чланица обавезно трпи или ужива“ (Aylott, 2002).³⁰ Ипак, председа-вање ЕУ има компоненте супстантивности и вођства. Током свог мандата

²⁶ „Гардијан“ (The Guardian) је навео следећа питања о којима ирски гласачи нису били довољно обавештени када је у питању *Лисабонски споразум*: суверенитет, могуће усклађивање пореза, не-утралност и страх да би *Споразум* могао угрозити забрану абортуса у Ирској. *Ireland delivers stunning blow to Europe's leaders*, Guardian, 14. јун 2008, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/jun/14/eu.ireland1>.

²⁷ Немачки политичар Волфганг Шаубле (Wolfgang Schäuble) је изјавио: „Наравно да морамо озбиљно схватити ирски референдум, али сигурно неколико милиона Ираца не може одлучити у име 495 милиона Европљана“. *Irlands 'Nein' lässt Schäuble kalt*, Stern, 15. јун 2008, <http://www.stern.de/politik/ausland/EU-Reform-Irlands-Nein-Sch%E4uble/623921.html>.

²⁸ *Delo Says Slovenian EU Presidency Lacked Content*, STA, 1. јул 2009.

²⁹ Обраћање премијера Републике Словеније и председника Европског већа, Јанеза Јанше, на ванред-ном пленарном заседању Европског парламента, http://www.eu2008.si/en/News_and_Documents/Speeches_Interviews/Juni/0624KPV_Jansa_EP.html.

³⁰ Међутим, неколико аутора се не слаже са овом линијом закључивања. На пример, видети: Tallberg, 2004.

носиоца председавања Словенија је достигла опипљива достигнућа и стекла вредно искуство.

Почевши са припремама од ране фазе, Словенија је обезбедила максималну укљученост стручних и компетентних људи у пројекат председавања. Током тог процеса је стекла незамењиво знање, вештину, искуство и контакте, који су за резултат имали дубинско познавање процедуралне материје, као и канала одлучивања током преговора у Савету. Ово се одразило и на успехе Словеније по приоритетним питањима (посебно у области Западног Балкана), као и на напредак у вези са наслеђеним дневним редом и приоритетима секторског нивоа. Акумулација знања и искуства које је Словенија стекла током припремне фазе и периода председавања имала је и шире импликације. Она је имала утицај и побољшала учинак, како интерно, у функционисању јавне администрације, тако и екстерно, као држава чланица ЕУ. Према речима једног инсајдера, „словеначка јавна администрација је научила како да функционише у оквиру ЕУ, јер су министри задржали сва одељења за ЕУ основана за потребе председавања. На овај начин су министри одржали континуитет и контакт са питањима везаним за ЕУ на дневној бази, што је покренуло процес европеизације словеначке јавне администрације“ (Bratkovič, 2009). На европском нивоу Словенија је, с друге стране, доказала да је способна да води преговоре и по тешким питањима. Она је стекла и показала много знања у суштинским и процедуралним стварима које су помогле Словенији у реализацији државних интереса и након окончања председавања (Kosijančič, 2009). У позицији председавајућег Словенија је добила прилику да прошири и значајно унапреди своју мрежу контаката у институцијама, као и међу државама чланицама. Имати приступ правим људима, поготово на вишим нивоима, од кључне је важности при постизању договора о веома спорним питањима, јер то омогућава председавајућем да лобира и утиче на доношење одлука (Dolinšek, 2009).

Између осталих поука, прича о ратификацији процеса *Лисабонског споразума* је сигурно вредна помена. Томас Педерсен (Thomas Pedersen) има право када повлачи линију између инструменталног и симболично-емоционалног вођства. „Имајући у виду краткоћу ротирајућег председавања, углавном се, по природи ствари, концентрише на инструментално вођство, као што је развој мера. Међутим, ово не имплицира да не постоји простор за то да ротирајућа председништва предузму *стратешку реторику* и прихвате симболично-емоционално вођство“ (Pedersen, 2003:301). Процес ратификације *Лисабонског споразума 2008.* је завршен простом поруком: још много посла треба да буде урађено да би се створила јака, чврста веза између европске елите и јавности. Европски пројекат је осмишљен на нивоу политичке елите, али се спроводи у име грађана. Словенија, председавајућа Саветом Европе у првој половини 2008. је, на крају, признала значај активне улоге јавности за Европску унију; могла је урадити више да ту поруку пошаље у првој половини 2008. године.

Проф. др *Саша МИЈАЛКОВИЋ*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK - 343.9.02 :: 343.326 : 168

Прегледни научни чланак

Примљено: 22.07.2012.

Методолошки оквир једног научног истраживања организованог криминала и тероризма

***Апстракт:** Експанзија организованог криминала, тероризма и оружаних конфликта у условима друштвене, економске и политичке нестабилности у последње две деценије отежала је Републици Србији потпуну изградњу институционалних капацитета, стандарда и процедура за ефикасну превенцију и сузбијање ових видова криминала и за заштиту, помоћ и подршку жртвама. Истовремено, постојећи стандарди и процедуре нису у потпуности сагласни са стандардима и процедурама разних облика међународних интеграција којима Република Србија тежи. То је, с позиције кандидатуре Републике Србије за чланство у међународним организацијама, а пре свега у Европској унији, недовољно, јер међународне интеграције подразумевају и самосталност и ефикасност држава у контроли изазова, ризика и претњи безбедности.*

Као прилог превазилажењу такве ситуације, Криминалистичко-полицијска академија у Београду је, под окриљем министарства надлежног за науку у Републици Србији, започела реализовање научноистраживачког пројекта под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“. Генерално, од овог истраживања очекују се нова теоријска знања о етиолошкој, феноменолошкој, виктимолошкој и последичној димензији организованог криминала и тероризма у Републици Србији, као и предлози, смернице и решења за јачање институционалних капацитета и за усаглашавање стандарда и процедура безбедносно-криминалистичке праксе националног система безбедности са захтевима међународног јавног и кривичног права.

***Кључне речи:** организовани криминал, тероризам, међународне интеграције, институционални капацитети, стандарди и процедуре, национална безбедност, научноистраживачки пројекат, методологија научног истраживања.*

Увод

Република Србија је у доба последње смене миленијума доживела експанзију организованог криминала, тероризма и оружаних конфликта. Услови друштвене, економске и политичке нестабилности додатно су јој отежали потпуну изградњу институционалних капацитета, стандарда и процедура за ефикасну превенцију и сузбијање ових (али и других) видова криминала, као и за заштиту, помоћ и подршку жртвама.

Свакако да је Република Србија имала развијен национални систем безбедности, и то један од развијенијих када су реалсоцијалистичке државе у питању. Међутим, услед друштвено-економске транзиције и појаве сета нових безбедносних проблема, била је неопходна и реформа сектора безбедности. Ово стога што постојећи стандарди и процедуре нису били довољни да ефикасно одговоре новим изазовима организованог криминала и тероризма, али нису ни у потпуности били сагласни са стандардима и процедурама разних облика међународних интеграција којима Република Србија тежи. То свакако умањује и ефикасност државе, али спутава и успешну међународну криминалистичку и друге видове сарадње у сфери безбедности. Тренутно, проблем се ублажава искључиво сарадњом са међународном заједницом, појединим државама и међународним организацијама. То је, с позиције кандидатуре Републике Србије за чланство у међународним организацијама, а пре свега у Европској унији, недовољно. Разлог је тај што међународне интеграције захтевају и самосталност и ефикасност држава кандидата у контроли изазова, ризика и претњи безбедности.

Паралелно с праксом, домаћа теорија безбедносних и криминалистичких наука у неким доменима „каска“ за дометима европске науке. Стога је било неопходно систематизовати постојећа и стећи нова научна знања о етиолошкој, феноменолошкој, виктимолошкој и последичној димензији организованог криминала и тероризма у Републици Србији на основу којих би се израдили предлози, смернице и решења за јачање институционалних капацитета и за усаглашавање стандарда и процедура безбедносно-криминалистичке праксе националног система безбедности са захтевима међународног јавног и кривичног права.

У настојању да допринесе расветљавању наведене проблематике, Криминалистичко-полицијска академија у Београду је током 2010. године аплицирала код Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије са идејом реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат је одобрен и он ће се, под покровитељством и надзором Министарства науке и просвете Републике Србије (бр. 179045), реализовати од 2011. до 2014. године. Аутор и руководилац пројекта је

проф. др Саша Мијалковић, а у његовом реализовању учествује тридесет троје актуелних и бивших наставника, сарадника и истраживача Криминалистичко-полицијске академије, као и једна докторанткиња – стипендисткиња Министарства просвете и науке, која је по препоруци Министарства постала спољни сарадник на пројекту. Резултати истраживања објављују се у бројним домаћим, страним и међународним научним часописима, зборницима радова и монографијама, као и у тематским зборницима радова од националног значаја под називом *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму* (едиција *ΑΣΦΑΛΕΙΑ*), у издању Криминалистичко-полицијске академије.¹

Овај рад је још један покушај да се да скроман допринос реализовању овог научноистраживачког пројекта. Идеја је да се указивањем на методолошки оквир истраживања да подстрек и другима да својим радовима, примедбама и сугестијама допринесу успешности његовог реализовања. Такође, жеља аутора је и да створи извор инспирације за нове пројекте о овој и сродним темама. Најзад, мотив писања овог рада је и да се научној јавности и студентима постдипломских студија и студија другог степена елаборира начин реализовања пројекта, на чијим ће добрим решењима и грешкама градити свој научни и истраживачки идентитет.

Научноистраживачки тим настоји да што свеобухватније и на један нови информативни, стручни и научни начин осветли актуелну феноменологију организованог криминала и тероризма, као и да укаже на недостатке и могуће правце развоја институционалних капацитета, стандарда и процедура за решавање ових безбедносних проблема. Тиме би се, осим задовољења интересовања шире читалачке јавности, допринело и развоју безбедносне и криминалистичке праксе и науке, те дао скроман допринос и унапређењу безбедносне културе у друштву.

Такође, ваља нагласити и то да су методологија писања нацрта пројекта истраживања и пријаве научноистраживачког пројекта биле строго формализоване. Конкретније, биле су прецизиране документима и стандардима министарства надлежног за науку, чије је проучавање захтевало велике напоре и доста времена. Израда нацрта и пријаве истраживања била је подржана бројним типским обрасцима са ограниченим бројем карактера који се у њих уносе. Сви обрасци су попуњавани on-line, електронским путем, у програме и базе података министарства за науку. То је, с једне стране, поједноставило писање нацрта пројекта истраживања али је, с друге стране, захтевало знатније напоре на прецизирању формулација, идеја, циљева и планова истраживања. Посебни напори уложени су на израду финансијских планова истраживања, о којима овде неће бити речи.

¹ До сада су објављена два зборника: Мијалковић, С., (уредник) (2011). *Супротстављање савременом организованом криминалу и тероризму I и II*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.

Најзад, неопходно је поменути и то да наставници, сарадници и истраживачи Криминалистичко-полицијске академије тренутно учествују у реализовању укупно шест интерних и 11 екстерних научних истраживачких пројеката које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, као и у реализовању једног екстерног комерцијалног пројекта који финансира Јавно предузеће Путеви Србије (види: <http://www.kpa.edu.rs/cms/nauka/projekti>). Сви ови пројекти су од директног или индиректног значаја за развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у Србији. У том смислу, Академија је неспорно лидер у области научног истраживања савремених безбедносно-криминалистичких проблема у земљи, али и у региону. То посредно указује на чињеницу да научни пројекат о коме је овде реч реализују искусни и референтни истраживачи, па је и реално очекивати квалитетне резултате.

Предмет и проблем научног истраживања

Организовани криминал и тероризам спадају у ред најозбиљнијих и најдеструктивнијих постхладноратовских транснационалних невојних претњи безбедности појединаца, група, држава и међународне заједнице. Најчешће се третирају као облици тзв. тешког (имовинског, насилничког, економско-финансијског, односно политичког, па и еколошког и високотехнолошког) криминала. У томе је евидентан консензус готово свих модерних демократских држава, међународних организација, научно-образовних и истраживачких институција, струковних и невладиних организација. Такве ставове ови субјекти потврдили су бројним актима и документима правног и доктринарно-стратегијског, националног и међународног значаја. У прилог томе евидентни су и све већи напори држава у супротстављању организованом криминалу и тероризму, пре свега на пољу њихове превенције и сузбијања, као и заштите, помоћи и подршке жртвама (Мијалковић, 2009:119-132).

Последице и безбедносни ризици које собом носе организовани криминал и тероризам, као и описана реакција држава, недржавних актера и међународне заједнице, те потребе за њиховим научним истраживањем, оправдане су из више разлога (Мијалковић, 2012: 154-156):

- с једне стране, *организовани криминал* је трајни криминални подухват који се рационално обавља ради профита од нелегалних активности, који се трајно одржава коришћењем силе, претњама, контролом монопола и/или корумпирањем јавних службеника (Albanese, 2000:413). Инфилтриран је у готово све „поре друштвеног и државног – националног и међународног живота“ и остварује противправне профите који су већи од бруто наци-

- оналних доходака многих земаља (Hough, 1998:252). С таквим средствима криминалне организације и групе способне су да утичу на националну и међународну политику и привреду, а тиме и на будућност *малих и слабих држава* и њихових грађана;
- с друге стране, *тероризам* је смишљена, сврсисходна и често организована и систематска употреба насиља и застрашивања ради стварања или искоришћавања атмосфере страха грађана и носилаца власти, у циљу прокламовања извесних идеолошких, најчешће политичких вредности, циљева или интереса и присиљавања државних власти да удовоље захтевима терориста, те која озбиљно угрожава човека, државу, међународну заједницу, али и планету у целини кроз потенцијалну употребу нуклеарног, хемијског и биолошког оружја (Цветковић, Поповић, 2011:149,150; Милојевић, 2009:46-67);
 - даље, евидентно је да *између криминалних и терористичких организација и група често долази до тесне спреге*, па и симбиозе (пре свега у сфери финансирања и наоружавања терористичких група од стране организованог криминала), односно до метаморфозе једног проблема у други тако што организоване криминалне групе прибегавају терористичким методама, а терористи се баве организованим криминалом (Маринковић, 2010:46-49).² У таквим ситуацијама привидно се губи граница између ова два очигледно различита типа злочина. Ситуацију додатно компликује евидентно повезивање криминалних и терористичких организација на националном нивоу, њихово прекогранично деловање, али и повезивање са сличним носиоцима угрожавања безбедности у иностранству. Синергија организованог криминала и тероризма представља нови – сложенији и повећан ниво деструктивности и угрожености виталних друштвених, државних и међународних вредности и интереса;
 - уз то, и *организовани криминал и тероризам све више одликују заједничке доминантне карактеристике*: висок степен организованости, тајност у организовању и деловању, интернационализација деловања и вршења утицаја, планско вршење злочина, ради-

² Примери за то су бројни, попут атената на судије који су судили припадницима Картела Меделин и Сицилијанске мафије. Супротно, Блистави пут у Перуу профитирао је штитећи узгајиваче и пошиљаоце дроге од владиних снага, а Војска Шана из Бурме је током година прерасла из револуционарне организације у нешто више од групе препродаваца дроге (Viotti, Каурпи, 1997:173-175). О повезаности тзв. Албанске мафије и тзв. Ослободилачке војске Косова, Ослободилачке војске Бујановца, Прешева и Медвеђе, Албанске националне армије и других терористичких организација, те о томе да су наведене терористичке организације предводиле бивше вође албанских криминалних кланова, који су после окончања оружаних сукоба постали високи политичари и званичници самопрокламоване тзв. Републике Косово, не одричући се ни вођства над криминалним организацијама, није ни потребно нарочито пољемисати.

- кализација метода деловања и све већа насилност и бруталност, прибегавање прању новца и корупцији јавних службеника и носилаца власти, тежња ка инфилтрирању у структуре власти и стицању политичког утицаја, тежња ка контролисању националних економија и међународне економске размене, велика финансијска моћ, злоупотреба високе технологије у криминалне сврхе, подривање демократије, политичког и економског поретка, угрожавања људских слобода и права, слабљење поверења грађана у државне институције, продубљивање економске кризе и друго;
- најзад, евидентно је и да је, због наведеног, један од озбиљнијих проблема у праћењу, истраживању, превенцији и сузбијању организованог криминала и тероризма, а тиме и у идентификовању и квалификовању њихових релација, то што се у криминолошкој, криминалистичкој и безбедносној теорији и пракси тероризам неретко третира као облик организованог криминала. Овај приступ је погрешан и може да има негативне импликације по безбедност грађана и државе, јер је први тип злочина лукративног (имовинског и неидеолошког), а други идеолошког (политичког) карактера (Мијалковић, 2011б:244-248).

Поменути су само неки од бројних разлога због којих је данас веома тешко да се организовани криминал и тероризам посматрају независно једно од другог. Уз то, њих управо и треба истовремено посматрати и истраживати, јер њихово синергично деловање представља нови вид озбиљне претње по безбедност човека, друштва, државе и међународне заједнице. Најзад, и Република Србија, нажалост, има озбиљних проблема са овим безбедносним претњама (Мијалковић, 2012:156). То су били основни мотиви за њихово истовремено истраживање, те иницирање овог научноистраживачког пројекта.

Наиме, Република Србија је већ дуже време континуирано суочена са проблемима организованог криминала и тероризма. Проблем организованог криминала је заступљен широм Републике Србије, док је нарочито изражен на подручју Косова и Метохије. Уз Космет, тзв. Рашка област на југозападу, и Бујановац, Прешево и Медвеђа на југу централне Србије неспорно су *неуралгичне тачке* по питању могуће ескалације тероризма (Мијалковић, 2012:156).

Република Србија је свесна да проблеми организованог криминала и тероризма већ дуже озбиљно угрожавају грађане, државу и шири регион. Она је такође свесна и очекивања међународне заједнице која се тичу успешног решавања ових проблема. С тим у вези, она има двоструки циљ: унапређење националне безбедности и јачање позиције кандидата за пријем у разне облике међународних интеграција, нарочито у Европс-

ку унију (Мијалковић, 2012:157). На том путу Република Србија је потписала и ратификовала бројне међународне документе, од којих су свакако најважнији: *Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала* (Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001); *Конвенција Уједињених нација против корупције* (Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 12/2005); *Кривичноправна конвенција Савета Европе о корупцији* (Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 2/2002 и Сл. лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 18/2005); *Грађанскоправна конвенција Савета Европе о корупцији* (Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 102/2007); *Конвенција о полицијској сарадњи у југоисточној Европи* (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 70/2007); *Конвенција Савета Европе о високотехнолошком криминалу* (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009); *Конвенција Савета Европе о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма* (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009); *Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима* (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009); *Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма* (Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 7/2002); *Конвенција Савета Европе о спречавању тероризма* (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009) итд.

Испуњавање обавеза које су преузете њиховим потписивањем и ратификовањем један је од националних приоритета Републике Србије. У том смислу донети су бројни законски прописи и стратегијско-доктринарни документи из области правосуђа, унутрашњих послова, безбедносно-обавештајног система, супротстављања тероризму, организованом и високотехнолошком криминалу, као и из области ванредних ситуација, националне безбедности и одбране итд. (*Законик о кривичном поступку, Закон о јавном тужилаштву, Закон о уређењу судова, Закон о полицији, Закон о Безбедносно-информативној агенцији, Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије, Царински закон, Кривични законик, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку, Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела, Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала, Закон о кривичној одговорности правних лица, Стратегија националне безбедности Републике Србије, Стратегија одбране Републике Србије, Национална стратегија за борбу против организованог криминала, Национална стратегија за борбу против корупције, Национална стратегија за борбу*

против прања новца и финансирања тероризма итд.) (Мијалковић, Бајагић, 2012:15).

Последица доношења наведених прописа и докумената је и реформа извесних сектора националног система безбедности (формирани су Савет за националну безбедност, Биро за координацију рада служби безбедности, Канцеларија Савета за националну безбедност и заштиту тајних података, Специјални суд, Специјално тужилаштво, Специјална притворска јединица, Посебно одељење за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала, Дирекција за управљање одузетом имовином, Служба за борбу против организованог криминала, Служба за борбу против високотехнолошког криминала, Јединица за финансијске истраге, Јединица за заштиту учесника у кривичном поступку, Преговарачки тим Министарства унутрашњих послова, Сектор за ванредне ситуације, реформисане су Безбедносно-информативна агенција, Војнообавештајна агенција, Војнобезбедносна агенција итд.) (Мијалковић, Бајагић, 2012:15).

Међутим, стална „модернизација“ организованих криминалних група и терористичких организација применом нових злочиначких форми, садржаја, техника и средстава, уз ослањање на извесне формалне и неформалне центре политичке и финансијске моћи у земљи, иностранству и у међународним организацијама, отежала је Републици Србији изградњу неопходних институционалних капацитета, стандарда и процедура за ефикасно спречавање и сузбијање организованог криминала и тероризма и заштиту, помоћ и подршку жртвама. Истовремено, њени стандарди и процедуре нису у потпуности сагласни стандардима и процедурама разних облика међународних интеграција којима тежи. То, осим неефикасности националног система безбедности, спутава и успешну међународну криминалистичко-полицијску и друге видове сарадње у сфери безбедности. Додатни проблем је свакодневно појављивање нових форми организованог криминала који су у жаргону познатији као: економски и корпорацијски криминал, нарко-мафија, кријумчарење оружја, трговина људима, кријумчарење миграната, секс-мафија (проституција, порно-мафија), ауто-мафија (опширније у: Жарковић et al., 2011:158,159), крађа и кријумчарење старина и уметнина, коцкарска мафија, урбанистичка и грађевинска мафија, трансплантациона мафија, беби-мафија, фармакомафија, погребна мафија, фалсификовање новца и хартија од вредности, рекет, разбојништва, криминал војних структура, просветна мафија, друмска мафија, стечајна мафија, царинска мафија (опширније у: Николић, 2011:202-220), дуванска мафија, нафтна мафија, струјна мафија, ђубретарска мафија, просветна мафија итд. (Мијалковић, Бајагић, 2012:158)

Развоју организованог криминала доприносе његове везе са политичком и економском елитом, али и са новим центрима финансијске моћи (тзв. *тајкуни*), односно са извесним облицима политичког, економског и

еколошког криминала. Како је инфилтриран у готово све сфере друштвеног и државног живота, реално је очекивати развој нових форми и садржаја организованог криминала. Најзад, корупција је „везивно ткиво“ између носилаца појединих видова организованог криминала, појединаца и група из структура државне власти и из међународних институција (Мијалковић, 2012:158).

Истовремено, евидентно је присуство исламистичког терористичког фактора на подручју Рашке области, али и у суседним државама, пре свега у Црној Гори, у Македонији и у Федерацији Босни и Херцеговини. Приметно је и бујање нових исламистичко-екстремистичких струја познатијих као Вахабизам, који нетолерантно пропагирају изворни ислам и насилнички су настројени не само према неисламском свету, већ и према (осталим) неистомишљеницима међу Муслиманима. Такође, очигледна је и њихова спрега са најпознатијим светским терористичким организацијама, као што су Ал Каида, Хамас, Хезболах и друге, али и са појединим арапским и муслиманским државама које *спонзоришу* балканске исламистичке покрете (Мијалковић, 2012:158).

Најзад, евидентна је и извесна симбиоза организованог криминала и тероризма у Републици Србији, кроз тзв. *наркотероризам*, и то кроз две форме: финансирањем албанских терористичких организација и активности профитом који је стечен трговином наркотицима, односно настојањима наркокартела да применом терористичких метода стекну политичку моћ, што се и догодило стварањем институција тзв. Републике Косово. У овом случају је, осим неспорне симбиозе ова два феномена, очигледна и метаморфоза тзв. нарко-мафије у терористичке групе и организације (разне самопрокламоване тзв. ослободилачке војске), а по окончању тероризма масовних размера – у нарко картеле чији су појединци и групе постали највиши „државни руководиоци“ (опширније у: Мијалковић, 2009:169-190).

Изнете тврдње указују на то да спрега организованог криминала, тероризма и политике поседује капацитете којима може да угрожава националну безбедност Републике Србије, па и безбедност читавог региона. Проблем је тим већи што је реч о тзв. постконфликтној регији у којој је створено више држава које још увек „изграђују демократију“ и које немају све неопходне институционалне капацитете за самостално успешно супротстављање организованом криминалу и тероризму. Ови недостаци се трепутно преошћују ослањањем Републике Србије на помоћ међународне заједнице и појединих држава (Мијалковић, 2012:159). Међутим, приступање постојећим облицима међународних интеграција захтева самосталност и ефикасност у контроли изазова, ризика и претњи безбедности, што подразумева и јачање безбедносних, правосудних и криминалистичко-полицијских институционалних капацитета, стандарда и процедура (Мијалковић, Бајагић, 2012:17).

Ово је краћи осврт на актуелну ситуацију у погледу организованог криминала и тероризма на подручју Републике Србије. Мотиви научног истраживања ове проблематике управо су у тежњи да се да скроман допринос утврђивању научно недовољно познатих и проучених етиолошких, феноменолошких и виктимолошких обележја организованог криминала и тероризма, њихове спреге и утицаја на безбедност људи, државе и међународне заједнице. Истовремено, пројекат се спроводи и у нади да ће бити једна од бројних корисних основа за конципирање извесних решења за изразу и доношење нових и ревизију постојећих правних и стратегијских докумената и криминалистичко-безбедносних стандарда и процедура у области супротстављања овим појавама, те за извесну реорганизацију појединих сегмената националног система безбедности.

Најзад, жеља је и да се покрену националне снаге и подстакну извесне активности и мере на унапређењу укупног стања безбедности у Републици Србији, на јачању њене позиције као лидера и гаранта безбедности на Балкану, на јачању поверења Европске уније у Србију као будућу чланицу, те на унапређењу образовне функције високошколских установа из којих се регрутују будући припадници националног система безбедности и на развоју безбедносне културе грађана (Мијалковић, Бајагић, 2012:17).

Значај и опис научног истраживања

Испуњавање обавеза које је Република Србија преузела потписивањем и ратификовањем бројних наведених међународних уговора и докумената један је од наших националних приоритета. Иако је већ доста учинила на том пољу, захтеви јачања институционалних капацитета и развијања стандарда и процедура још увек нису у потпуности испуњени. Стога је и *циљ* овог научноистраживачког пројекта да се изнађу адекватни модели компатибилизације националног система безбедности Републике Србије са организовањем и функционисањем система безбедности у земљама Европске уније, с једне, али и да се наш систем безбедности прилагоди савременим безбедносним потребама Републике Србије, с друге стране.

Аналогно исказаним безбедносним потребама Републике Србије, те овако постављеном генералном циљу истраживања, као *очекивани кључни резултати* овог истраживања могу да се издвоје:

- идентификација, класификација и дескрипција са елементима експланације фактора развоја организованог криминала и тероризма, њихових савремених форми и последица по безбедност и међународне односе Републике Србије;
- идентификација, класификација и дескрипција недостатака у превентивном и репресивном криминалистичком поступању и у заштити, помоћи и подршци жртвама, који су плод непостојања

- стандарда и процедура или њихове некомпатибилности са међународним стандардима;
- предлози решења за развој криминалистичких процедура и стандарда, и то уважавањем актуелних и очекиваних безбедносних потреба и стандарда и уважавањем процедура разних облика међународних интеграција;
 - иницијатива за формирање стручних тела, органа и организација за превенцију и сузбијање организованог криминала и тероризма, те за заштиту, помоћ и подршку жртвама;
 - предлози за развој и унапређење међународне сарадње у супротстављању организованом криминалу и тероризму.

Из овако постављеног циља научноистраживачког пројекта, као и на основу очекиваних кључних резултата истраживања, неспоран је и значај овог пројекта.

Научни значај истраживања огледа се у: давању доприноса утврђивању научно недовољно познатих и проучених етиолошких, феноменолошких и виктимолошких обележја организованог криминала и тероризма, њихове спреге и утицаја на безбедност људи, државе и међународне заједнице; конципирању решења за изразу и доношење нових и ревизију постојећих правних и стратегијских решења и криминалистичко-безбедносних стандарда и процедура у области супротстављања овим појавама.

Друштвени значај научноистраживачког пројекта огледа се у: унапређењу укупног стања безбедности у Републици Србији; јачању њене позиције као лидера и гаранта безбедности на Балкану; јачању поверења Европске уније у Србију као будућу чланицу; унапређењу образовне функције високошколских установа из којих се регрутују будући припадници националног система безбедности.

У реализацији овог научноистраживачког пројекта биће примењене све *научноистраживачке методе* које се иначе користе у реализовању истраживања у области друштвених наука. Реч је, пре свега, о методу анализе садржаја, испитивању (анкета, интервју), компаративном методу, методу моделовања, статистичком методу, студији случаја итд. (опширније у: Мијалковић, 2011а:133-154).

Иначе, ово истраживање је теоријског и емпиријског карактера. У оквиру њега организовани криминал и тероризам се разматрају у правном и друштвеном контексту, уз уважавање свих посебности социокултурног амбијента у Србији, али и у другим земљама у транзицији и земљама развијене демократије. Истраживање је посвећено изучавању феноменолошке, етиолошке, виктимолошке и последичне димензије ових типова злочина. Потом ће се истражити недостаци механизма формалне социјалне контроле организованог криминала и тероризма, пре свега у деловању поли-

ције и служби безбедности, у њиховом односу са тужилаштвом и судовима, сарадњи са грађанима и субјектима недржавног сектора безбедности, и у међународној обавештајној и криминалистичкој сарадњи. Даље, синтезом резултата који су добијени првим и другим делом истраживања идентификоваће се могућности превазилажења недостатака и проблема криминалистичко-безбедносне функције државних органа Републике Србије. Најзад, тежиће се дефинисању конкретних предлога за јачање институционалних капацитета и за развој стандарда и процедура за ефикасније безбедносно и криминалистичко поступање у превенцији и сузбијању организованог криминала и тероризма у Србији и у заштити, помоћи и подршци жртвама.

Научноистраживачки пројекат се реализује током четири календарске/истраживачке године, почев од 2011, закључно са 2014. годином. Током 2011. године, научноистраживачки тим Криминалистичко-полицијске академије настојао је да:

- изради детаљан план активности научноистраживачког тима и да истраживаче организује у радне групе – тимове који ће бити формиран по критеријумима компетентности и заједничких интересовања истраживача за поједине сфере супротстављања организованом криминалу и тероризму у Републици Србији;
- изради инструменте помоћу којих ће се прикупљати подаци о предмету истраживања (анкете, нацрте интервјуа, тестове, дописе појединим организацијама, органима и институцијама), да обучи поједине истраживаче (анкетаре и интервјуере), те да прикупи писани материјал из сфере безбедносно-криминалистичке науке и праксе;
- идентификује, класификује и опише појавне облике организованог криминала и тероризма на подручју Републике Србије, а посебно тзв. нове облике који у научној и стручној литератури нису довољно или нису уопште обрађени;
- сагледа ефекте организованог криминала и тероризма у Републици Србији на безбедност људи, државе и међународне заједнице;
- аналитички и критички сагледа актуелну праксу појединих субјеката државног и недржавног сектора националног система безбедности Републике Србије који у свом раду примењују безбедносно-криминалистичке методе, те да идентификује најчешће пропусте и недостатке у њиховом деловању, а нарочито оне који су плод непоштовања постојећих стандарда или су последица непостојања стандарда и процедура;
- анализира постојећа законска и стратешка решења којима су појаве организованог криминала и тероризма инкриминисане, као и она којима се даје правни основ за организацију, надлежност (послове, мере и активности) и поступање (стандарди и процедуре) полиције,

- безбедносних служби, правосудних органа и субјеката невладиног сектора у спречавању и сузбијању организованог криминала и тероризма и у заштити, помоћи и подршци жртвама ових злочина;
- идентификује и образложи потребе формирања нових субјеката националног система безбедности Републике Србије, у чијој би надлежности били превенција и сузбијање организованог криминала и тероризма, као и заштита, помоћ и подршка жртвама;
 - општој, научној и стручној јавности промовише идеје и циљеве научноистраживачког пројекта, и да стекне сараднике и „пријатеље пројекта“ који ће уступити неопходне научне податке и документа, а који би могли да буду и корисници резултата научног истраживања;
 - уз помоћ Криминалистичко-полицијске академије, у форми два тематска зборника националног значаја, публикује резултате истраживања који су остварени на крају прве године реализовања научноистраживачког пројекта;
 - по потреби, остварује контакте са Министарством науке и технолошког развоја Републике Србије у циљу отклањања недоумица у вези са реализовањем научноистраживачког пројекта и ефикаснијег извршавања уговорних обавеза Криминалистичко-полицијске академије.

Даље, током ове, 2012. године, научноистраживачки тим настоји да:

- развије стандарде и методологију за идентификовање нових појавних облика организованог криминала и тероризма у Републици Србији, и организационо-функционалних веза између њих;
- развије стандарде и интердисциплинарне и мултидисциплинарне методе и процедуре безбедносног процењивања и криминалистичког прогнозирања трендова организованог криминала и тероризма у Републици Србији;
- развије стандарде нове, тзв. квалитативне криминалистичке аналитике;
- преиспита потребе за реформом и јачањем постојећих, као и формирањем нових субјеката националног система безбедности, који би били специјализовани за спречавање и сузбијање организованог криминала и тероризма и за заштиту, помоћ и подршку жртвама;
- размотри потребе ревизије актуелних законских и доктринарно-стратешких докумената из области супротстављања организованом криминалу и тероризму у Републици Србији, односно потребе доношења нових истородних аката, као и оправданост потписивања и ратификовања извесних међународних аката, докумената и стандарда из ове области;

- развије стандарде и изради нацрте прописа и инструкција о обавезној сарадњи субјеката националног система безбедности Републике Србије;
- развије принципе и стандарде за међународну полицијску, криминалистичку и друге видове сарадње у сфери безбедности, како оптимизацијом могућности постојећих видова сарадње у оквиру Интерпола, Европола и СЕЦИ центра, тако и развијањем извесних модела билатералне и мултилатералне сарадње са државама чланицама Европске уније и НАТО-а;
- промовише резултате постигнуте реализовањем научноистраживачког пројекта.

Током следеће, 2013. године, научноистраживачки тим настојаће да:

- изради предлоге извесних безбедносних режима у сферама превенције и сузбијања тероризма и организованог криминала и заштите, помоћи и подршке жртвама организованог криминала и тероризма у Републици Србији;
- анализира могућности институционализације ангажовања субјекта недржавног сектора националног система безбедности Републике Србије у супротстављању организованом криминалу и тероризму;
- развије стандарде и процедуре за сузбијање организованог криминала и тероризма у условима ванредних ситуација које су условљене и узроковане појавама природног, људског и техничко-технолошког порекла, као и у ситуацијама у којима организовани криминал и тероризам представљају узрок ванредних ситуација;
- развије стандарде за унапређење заштите људских слобода и права приликом вршења службене дужности припадника полиције и служби безбедности, како жртава тероризма и организованог криминала, тако и осумњичених за извршење ових тешких кривичних дела;
- идентификује проблеме у функционисању снага за спровођење закона, пре свега полиције и обавештајно-безбедносних служби, у супротстављању организованом криминалу и тероризму и дефинише предлоге за њихово успешно превазилажење;
- развије стандарде и изради моделе прописа за ефикаснију контролу рада служби безбедности, пре свега обавештајних и безбедносних служби и полиције;
- конципира криминалистичку методiku откривања, разјашњавања и доказивања нових појавних облика организованог криминала и тероризма;
- промовише резултате постигнуте реализовањем научноистраживачког пројекта.

Најзад, у 2014. години, научноистраживачки тим ће се потрудити да:

- развије протоколе и стандарде примене савремених форензичких метода проналажења, идентификовања, фиксирања, изузимања, вештачења и тумачења трагова и предмета кривичних дела из области организованог криминала и тероризма;
- развије процедуре и стандарде за психолошко и географско профилирање криминала и извршилаца кривичних дела;
- унапреди стандарде безбедносног менаџмента (управљања сектором безбедности и руковођења у њему) у извршавању послова и задатака на супротстављању организованом криминалу и тероризму у Републици Србији;
- размотри могућности примене нових метода психолошких, педагошких, андрагошких, економских, организационих, техничких, хемијских, физичких, математичких, географских, информатичких, правних, политичких и других наука у супротстављању организованом криминалу и тероризму;
- изради предлоге измена и допуна наставних планова и програма на свим нивоима студија Криминалистичко-полицијске академије, у складу са резултатима овог истраживања;
- генерише постојеће и дефинише генералне закључке научног истраживања, са смерницама за (евентуална) будућа истраживања организованог криминала, тероризма, као и појава које су сродне и са њима умрежене;
- организује научну конференцију са темом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*;
- промовише резултате који су постигнути реализовањем научноистраживачког пројекта, издавањем одређене научне публикације међународног значаја.

По окончању пројекта и научном верификовању резултата истраживања биће озбиљно размотрене могућности иницирања новог научноистраживачког пројекта (а можда и више њих) који ће се базирати на донетима ових истраживања. Такође, није искључено ни да неки од тих пројеката, за разлику од актуелног који спада у ред основних истраживања (ОИ), буде и интердисциплинарног карактера (ИИИ), тј. да се реализује у сарадњи са другим научноистраживачким институцијама. Најзад, било би идеално уколико би Криминалистичко-полицијска академија учествовала у истородним истраживачким пројектима међународног значаја, под окриљем научних институција Европске уније.

Закључак

Научно сагледавање националних безбедносних потреба, као и механизма за њихово достизање, данас је преко потребно и оправдано. У савременим условима безбедност је веома „скупа“, али су још скупљи губици које држава, нација и међународна заједница трпе услед бројних угрожавајућих појава. Организовани криминал и тероризам су свакако у врху агенде безбедносних претњи савременом човечанству. Стога и наука мора да уложи значајније напоре за изналажење што ефикаснијих, али и што економичнијих решења за њихову формалну социјалну контролу.

У том смислу, реализовање научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција* има пуну научну и друштвену оправданост и сврсисходност. Томе ће нарочито допринети бројни научни радови истраживача на пројекту, у којима су садржани конкретни предлози за решавање конкретних безбедносних проблема.

Истовремено, ово је прилика за стручно усавршавање научних радника Криминалистичко-полицијске академије, како за *нове победе* у сферама њиховог научног интересовања, тако и за (у)освајање нових научних знања. О значају овог научноистраживачког пројекта за развој научног подмлатка, како сарадника у настави Академије, тако и доктораната – стипендиста Министарства просвете и науке, није ни потребно говорити.

Такође, ово је и прилика за припаднике Министарства унутрашњих послова, али и других служби безбедности, да се ангажовањем у реализовању пројекта докажу и као врсни научни радници, те да нам пренесу своја знања и стручна запажања из безбедносно-криминалистичке праксе. Синергичким научним радом истраживачи из редова Криминалистичко-полицијске академије и Министарства унутрашњих послова створиће нови фонд научног знања којим ће још једном потврдити да су лидери у области безбедносно-криминалистичке теорије и праксе, не само у земљи, већ и у региону. Најзад, методолошки оквир овог научног пројекта је приказан са намером да буде подстрек за будуће сличне научноистраживачке пројекте, те инспирација многима да истражују проблематику супротстављања организованом криминалу и тероризму.

Литература

1. Albanese, J. S., (2000). *The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?*, Journal of Contemporary Criminal Justice, No 16, pp. 409-423.

2. *Актуелни пројекти Криминалистичко-полицијске академије*, <http://www.kpa.edu.rs/cms/nauka/projekti>, доступно 22. маја 2012.
3. Viotti, P. R., Kauppi, M. V., (1997). *International Relations and World Politics – Security, Economy, Identity*, Prentice Hall, New Jersey.
4. *Годишњи финансијски извештај на Пројекту број 179045* (руководилац пројекта проф. др Саша Мијалковић), (2012). Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
5. Жарковић, М. et al., (2011). *Крађе моторних возила као савремени вид организованог криминала у домаћој криминалистичкој пракси*, Безбедност, год. 53, бр. 1, Београд, стр. 158-176.
6. *Извештај о наменском трошењу финансијских средстава за период 1. 1. 2011 – 31. 12. 2011. године на Пројекту број 179045* (руководилац пројекта проф. др Саша Мијалковић), (2012). Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
7. *Извештај о раду на пројекту број 179045 за 2011. годину* (руководилац пројекта проф. др Саша Мијалковић), (2012). Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
8. *Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001.
9. Маринковић, Д., (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*, Нови Сад: Прометеј, 2010.
10. Мијалковић, С., (2009). *Феноменологија савременог тероризма – безбедносни и криминалистички аспекти*, Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета IV, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 169-190.
11. Мијалковић, С., (2010). *О методологији истраживања у области безбедносних наука*, Безбедност – полиција – грађани, бр. 3-4, Бања Лука, стр. 361-371.
12. Мијалковић, С., (2011а). *Прилог конципирању методологије истраживања појава од значаја за националну безбедност*, Србија: изградња капацитета система безбедности, Институт за политичке студије, Београд, стр. 133-154.
13. Мијалковић, С., (2011б). *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
14. Мијалковић, С., (2012). *Псеудо-Република Косово - „царство“ организованог криминала и тероризма - отимање Косова*, Институт политичких студија, Београд, стр. 153-181.
15. Мијалковић, С., Бајагић, М., (2012). *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
16. Милојевић, С., (2010). *Нуклеарни тероризам*, Безбедност, год. 51, бр. 3, Београд, стр. 46-67.
17. Николић, Ђ., (2011). *Корупција у робним царинским испоставама, царинско прекршајном и управном поступку и реферату продаје робе*,

- Безбедност, год. 53, бр. 3, Београд, стр. 202-220.
18. Hough, P., (2004). *Understanding Global Security*, Routledge, London – New York.
 19. Цветковић, В., Поповић, М., (2011). *Мозућности злоупотребе оружја за масовно уништавање у терористичке сврхе*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 149-168.

Methodology of One Scientific Research Organized Crime and Terrorism

***Abstract:** The expansion of organized crime and terrorism in conditions of social and economic crisis, armed conflicts and political instability of the last decade of the XX century, have made it difficult for the Republic of Serbia to fully develop its institutional capacities, standards and procedures for more effective prevention and suppression of these forms of crime, as well as for the protection, help and support to the victims. At the same time, the existing standards and procedures are not fully harmonized with the standards and procedures of various forms of international integrations, towards which the Republic of Serbia inclines. This, besides the inefficiency of the state, obstructs the successful international cooperation in the field of crime investigation, as well as other forms of cooperation in the security field. Presently, the problem is being mitigated through the cooperation with the international community, certain international organizations and countries. From the aspect of Serbian candidacy for the membership in international organizations, above all European Union, this is inadmissible, due to the fact that international integrations imply both the independency and efficiency of the states in control of challenges, risks, and threats to the security. As one way for improvement of security practice, the Academy of Criminalistics and Police Studies in Belgrade started the realization of the Scientific Research Project entitled „The Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Combating Organized Crime and Terrorism in the International Integration Conditions“. Generally, this research is expected to provide the new theoretical knowledge on etiological, phenomenological, victimological and consequential dimension of organized crime and terrorism in the Republic of Serbia, as well as proposals, guidelines and solutions for strengthening the institutional capacities and harmonizing the standards and procedures of the security and criminalistic practice of the national security system with the demands of international public and criminal law.*

***Key words:** organized crime, terrorism, international integrations, institutional capacities, standards and procedures, national security, scientific-researching project, methodology of scientific researching.*

Проф. др *Богдан ИЛИЋ*

Редовни професор Економског факултета у Београду у пензији,
члан Научног друштва економиста Србије, члан Руске академије
друштвених наука

Др *Небојша ПРАЋА*

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

UDK – 332.142.6 : 330.101.8

Прегледни научни рад

Примљено: 20.3.2012.

Безбедносни аспекти еколошке економије

Анстракт: У раду је представљен приступ еколошке економије у анализи и решавању нових, невојних извора угрожавања безбедности у савременом друштву. Анализирани су извори угрожавања безбедности: економска нестабилност, социјалне разлике и еколошки проблеми. Истакнут је значај и допринос екологије у борби са овим новим изворима угрожавања безбедности и научној и стручној јавности ближе представљена нове економска дисциплина – Еколошка економија, која нуди другачији поглед на еколошке проблеме и један нов економски начин посматрања и анализе еколошких проблема, који инсистира на одрживом развоју, поштовању захтева екологије и ограничења природних ресурса. Представљен је настанак и развој Еколошке економије и савремене тенденције у развоју ове модерне економске дисциплине. Предочене су импликације еколошки оријентисане економије на проблеме безбедности и анализирани безбедносни аспекти еколошке економије.

Кључне речи: Еколошка економија, екосистем, природна средина, еколошки трошкови, безбедност.

Увод

У савременом друштву појавили су се нови, не војни извори угрожавања безбедности: економска нестабилност, социјалне разлике и еколошки проблеми. Ови извори угрожавања безбедности доводе се у везу са последицама неолибералног модела капитализма и несавршености деловања тржишта (Ђорђевић, Кековић, 2011:90, 91). Потрага за профитом иманентна либералном капитализму генерише нестабилност, доводи до социјалних разлика и уништава биосферу. Прекомерно трошење људских ресурса и загађивање човекове околине – земље, воде и ваздуха води непосредној претњи опстанку људских бића и угрожавању њихове безбедности.

Природни и друштвени системи се нужно мењају сами по себи, али и под утицајем људи. Долази до промене природних и друштвених категорија, токова, процеса, механизма. Многе од тих промена су негативне и манифестују се као еколошки проблеми. И као да није довољна чињеница да је у XXI веку цео свет суочен са еколошким проблемима услед дејства природе и људи (климатске промене, киселе кише, цунами, поплаве, пожари, епидемије, губици људских живота и сл.), о чему се одржавају међународни скупови (Кјото, Копенхаген) и расправља у Уједињеним нацијама, већ и крупни капитал садржан у мултинационалним корпорацијама због своје моћи и утицаја на друштвено - економске и политичке токове спроводи пословне активности које угрожавају животну средину. Због тога је настала потреба за новом парадигмом у друштвеној теорији која произилази из нове глобалне праксе и реалности безбедносних претњи. Није више прихватљив став да пословно одлучивање може зависити „...од искључиво економских критеријума“ пословних субјекта. Појављује се тенденција за постизањем друштвеног консензуса у вези са решавањем нарасталих проблема неједнакости, нестабилности и екологије у савременом друштву. Усвајањем нових културних и етничких норми дошло је до развоја свести да треба да се допринесе рационалнијем односу према заједници и окружењу. Читав овај процес је почео 1970-их година 20. века кроз критичку анализу научно-технолошке револуције и њених социјалних последица.

Као одговор на потребу за новом парадигмом и тежњу за постизањем тог консензуса, настала је Еколошка економија, нова економска дисциплина која покушава да нађе одговор на нарастале проблеме неједнакости, нестабилности и еколошких проблема са аспекта економске науке. Приступ Еколошке економије анализи еколошких проблема који је представљен у раду, нов је и релативно непознат широј научној и стручној јавности у Србији. Овај приступ састоји се у анализи економских аспеката еколошких проблема и примени економских метода у решавању ових проблема. Поред еколошких проблема, постоје могућности примене принципа Еколошке економије у анализи последица економске неједнакости и економске нестабилности. Такође, постоје импликације еколошки орјентисане економије на проблеме безбедности. О свему томе биће речи у овом раду.

Након увода, у другом делу рада биће елаборирани нови, не војни извори угрожавања безбедности: економска нестабилност, социјалне разлике и еколошки проблеми. У трећем делу рада биће истакнут значај и допринос Екологије као науке у борби са новим изворима угрожавања безбедности. У овом делу рада биће представљен економски начин посматрања и анализе еколошких проблема, који проистиче из економске науке и који се афирмисао кроз појаву Еколошке економије као нове економске дисциплине. Такође, у овом делу рада биће представљен наста-

нак и развој Еколошке економије и савремене тенденције у развоју ове модерне економске дисциплине. Приступ еколошке економије у анализи еколошких проблема представљен је у четвртном делу рада. У петом делу рада предочене су импликације еколошки оријентисане економије на проблеме безбедности и анализирани безбедносни аспекти еколошке економије. У шестом делу рада изложени су закључци.

Извори угрожавања стабилности и безбедности друштвено-економског развоја у савременом друштву

Чињеница је да безбедност савременог друштва није више угрожена само ратом и војним конфликтима. У новим условима савременог друштвеног живота, нови, не војни извори угрожавања као што су економска нестабилност, социјалне разлике и еколошки проблеми постају примарни узроци угрожавања мира и безбедности у свету.

Савремени свет се суочава са бројним економским проблемима као што су презадуженост, сиромаштво, економске кризе. Велики проблем представља постојећи јаз између сиромашних и богатих. Уместо да ефекат технолошког и економског развоја и напретка у развијеним тржишним економијама допринесе смањењу броја сиромашних у свету и подизању њиховог стандарда, сиромашни постају још сиромашнији у односу на богатство развијених региона света. Такође смо сведоци да се економске кризе које се периодично дешавају углавном решавају на штету неразвијеног дела света преко повећања цене капитала и пада цена примарних производа (сем нафте). Еколошки проблеми само још додатно оптерећују савремено друштво које посрће под теретом економске и социјалне неједнакости.

Економска нестабилност као извор угрожавања безбедности

Криза система који почива на слободном тржишту и профиту постаје све дубља, о чему сведоче проблеми на глобалном нивоу: раст незапослености, повећање јаза између сиромашних и богатих, корупција и угроженост животне средине (Нинчић, 2011:127). Слабости модела неолибералног капитализма генеришу економске нестабилности које се манифестују као економске кризе, пораст сиромаштва и несигурности у свету. Последњи пример за то је Светска економска криза, која је почела 2008. године и која још увек траје.

Последња криза је финансијска криза, и није прва таква криза до сада. Финансијске спекулације су већ више пута показале какве последице могу да оставе на глобалну привредну структуру. Дужничке и финансијске кризе изазване су, углавном, транснационалним спекулативним

капиталом који без икаквих ограничења мења локације. С обзиром да је реч о огромним сумама онда и мале турбуленције на финансијским тржиштима могу да изазову тешке порамећаје. Примера ради, дневна сума новчаних спекулација превазилази за више од 15 пута дневни промет роба и услуга (Scholte, 2002:72), док дневни обрт на девизним тржиштима износи 1,5 билиона долара (Сол, 2011:30). „Финансијски сектор можда и јесте крив за економску кризу, али не би требало сву кривицу сваљивати на њега“ (Сол, 2011:349). Тако се поред финансијског сектора, за повећану економску нестабилност у свету као значајни фактори у литератури најчешће наводе штетно деловање мултинационалних компанија и негативне последице процеса глобализације. Финансијски капитал, мултинационалне компаније и идеологија процеса глобализације, као што чита лац вероватно и сам препознаје, представљају стожерне стубове система неолибералног капитализма.

Мултинационалне корпорације одређују главне економске токове и утврђују правила пословања на глобалном плану. Познато је да 500 највећих мултинационалних корпорација контролише 42% светског богатства, располажу са 90% технологије и патената те да су укључене у 70% светске трговине. Мултинационалне компаније имају готово неограничену слободу у спровођењу инвестиција и политике запошљавања. Као високо профитне организације оне не носе одговорност за социјалне последице својих активност. При том, оне моделирају националне економије према својим интересима, намећући владама мање развијених земаља своје моделе организације привредних и финансијских структура, не водећи рачуна о последицама својих поступака на националне економије, становништво и животну средину. На тај начин, еколошки, културолошки, политички и друштвени аспекти безбедности националних економија постају подређени светском мултинационалном капиталу.

Глобализам као интерес и идеологија у први план намеће стварање светског тржишта роба, услуга и финансија као једине вредности глобализације, док се потискују остали, не мање важни аспекти овог процеса. Позитивни ефекти глобализације су оптимизација употребе производних фактора у светским оквирима и теоретски, остваривање значајне *економије обима, тј. растућих приноса* (Реинерт, 2006:57). Међутим, негативни ефекти превазилазе позитивне. Наиме, у глобалној привреди фактори производње (нпр. природни ресурси, капитал, технологија, рад, као и робе и услуге) се, теоретски, слободно крећу светом. Шпекуланти селе финансије с места где су јефтине на локације где су скупље; произвођачи граде своје погоне тамо где су фактори производње најјефтинији – у неразвијене земље. На овај начин се профитира не само на разлици у цени рада, него и на ниским стандардима заштите радника и животне средине. Сматра се да глобализација није у интересу многих сиромашних у

свету, да у многим деловима света делује лоше на животну средину, као и да не доприноси стабилности глобалне економије (Стиглиц, 2002:225).

За решавање нараслих проблема и противречности, са снагом мултинационалних компанија и феномена глобализације може да се носи само економска снага државе. Лоша искуства и слабости неолибералног модела показују да су институције државе - формалне и неформалне, неопходне у процесу реформи, као и да регулишу несавршеност тржишта, коригују деловање мултинационалних компанија и усмеравају процес глобализације. Економске и коњуктурне кризе друге половине XX и почетком XXI века превазилажене су углавном захваљујући државној регулативи. За ефикасност тржишта и његово функционисање, поред деловања државе, неопходне су и нове норме и вредности социјалног понашања које су почеле да се постепено развијају као последица критичког размишљања о постојећем стању у свету.

Социјалне разлике и њихове последице по безбедност

У светској економији доминира неолиберални капиталистички економски модел који фаворизује развијене тржишне економије. Просечан ГНИ по глави становника 20 најбогатијих земаља (37.898 УСД) већи је од истог показатеља за 20 најсиромашнијих земаља (213 УСД) за 178 пута (World Bank, 2005:34-37). У дужем периоду мултинационалне корпорације имају обим пословања који превазилази бруто национални производ (БНП) средње развијених земаља (UNCTAD WIR, 2004: 23).

Све неравномернија расподела прихода између богатих и сиромашних делова света је дефинитивно деградирала сва социјална очекивања од технолошке револуције, привредног развоја и глобализације. Социјалне тензије на развијеном Западу и веома ниске зараде у земљама у развоју продубљују кризу с обзиром да економско-технолошки развој ствара „нову матрицу зависности и доминације и повећава јаз између неразвијених и развијених земаља“ (Галбрајт, 1990:38-41). Тежња ка економском расту по сваку цену довела је до ширења неједнакости и раста сиромаштва великог броја држава и њихових грађана¹. Глобализација је само додатно заострила противречности између државе као традиционално схваћене заједнице народа и њене суверене територије и савремене праксе транснационалног бизниса и прекограничних миграција. Постало је јасно да капитализам и глобализам са собом носе опасност по демократију и социјалну правду и безбедност државе и њених грађана.

Неразвијеност и велике социјалне разлике погодују омасовљавању

¹ Земље Југоисточне Европе су од почетка транзиционог периода имале нагли пад бруто националног производа и још увек већина њих није достигла ниво из 1989. године. Уочавањем грешака наметнутих модела мења се приступ развојним транзиционим проблемима који води одрживом развоју и решавању проблема животне средине.

криминала и тероризма који се и регрутује из најсиромашнијих слојева становништва. Социјалне разлике и неразвијеност држава плодно су тле и за друге негативне појаве од којих неке могу имати утицаја на националну безбедност. На пример, приватизација енергетских ресурса у неразвијеним државама, пијаће воде или чак људских гена доводи у питање основна људска права и квалитет живота и представља озбиљну претњу по националну безбедност.

Еколошки проблеми безбедности: угрожавање животне средине

Чињеница је да се човек одувек суочавао са различитим изазовима опстанка људске врсте. Данас су као најзначајније идентификоване две врсте изазова који угрожавају постојање људске врсте: прекомерно трошење људских ресурса и загађивање човекове околине. Уочава се да је та потрошња неједнака и у зависности је од тога да ли она настаје као последица коришћења природе од стране богатијих или сиромашнијих делова човечанства. Нека истраживања показују да је нагло повећана потрошња природних добара која се не могу ни на који начин обновити од стране најбогатијих земаља. На пример, десет процената најбогатијег становништва троши 58 процената укупне енергије. У просеку, појединац који живи у развијенијој земљи троши природне ресурсе по стопи која је 10 пута већа него у неразвијенијој земљи (Гиденс, 2003:75).

Истовремено су евидентирани еколошки проблеми загађивања: загађење ваздуха, губитак обрадивог земљишта, загађење воде. И човек и природа утичу на ширење загађења животне средине. Најдрастичнији пример људске грешке је катастрофа у Чернобилу, док је пример за деловање сила природе нуклерана катастрофа у Фукушими. Према речима званичника Јапана „земљотрес и цунами изазвали су најтежу националну кризу од Другог светског рата“.² Због глобализације политичке границе националних држава постале су пропустљиве и за материје загађиваче биосфере и животне околине. Повећан ризик од проблема загађивања као својеврстан извор угрожавања безбедности је тако постао још један нус-продукт глобализације.

Нарасли ризици безбедности указују да више није довољно имати само високе домаће стандарде и оштру контролу, већ да је потребан глобални приступ еколошким проблемима како би се избегли ризици од угрожавања безбедности. Друштво може да се заштити на више начина: изградњом институција са регулативом и санкцијама за њено непоштовање. Затим, неопходно је да постоји свест о томе да су за проблеме животне средине потребна решења националних, регионалних и глобалних политика, промена пословне политике и промена у свести људи (Љушти-

² Дневни лист *Политика*, 14. 3. 2011. године.

на, 2009:167). Екологија и Еколошка економија су понудиле свој приступ у решавању ових проблема. Екологија и Еколошка економија указују да су питања животне средине од суштинске важности и да је неопходан свеобухватан приступ разумевању односа економије, природног света и људске безбедности.

Екологија и Еколошка економија

Екологија и Еколошка економија су младе научне дисциплине које се јављају у прошлом веку, а свој интезивни развој попримају почетком XXI века. Дубље и шире њихово изучавање отпочиње појавом глобализације и транзиције политичких и економских система. јер се увидело да економски процеси и нови друштвени феномени као што је глобализација имају значајан утицај на природне ресурсе и човекову околину.

Назив екологија потиче од грчке речи „оикос“ што значи кућа, газдовање, привређивање и „логос“ што значи разум, принципи, што се заједно може превести као „принципи Земље“. Појам екологије у ужем смислу састоји се у хуманој екологији и фокусира се на истраживање односа између човека и његове природне средине. Зато можемо рећи да под екологијом подразумевамо науку о принципима који детерминишу узајамне односе и процесе прилагођавања на Земљи. У првом реду су односи између човека и његове околине. Изучавање екологије води новим спознајама о природним узајамним вредностима у процесима прилагођавања човека природи.

Повезаност еколошког и економског система и економско вредновање еколошких процеса

Предмет изучавања Екологије је хијерархијски низ организационих нивоа живе и неживе природе, од индивидуалног организма преко популације, животне заједнице, екосистема и система друштва и околине, па све до екосфере и обезбеђења безбедности живота на земљи.³ Овај хијерархијски низ организационих нивоа живе и неживе природе чини свеукупан еколошки систем. Еколошки систем има сопствени кружни ток који је одређен законима физике и биологије, али како ћемо видети, и како указује Еколошка економија, све више и законима економије.

Економски систем, који функционише као део свеобухватног еколошког система, почива на употреби фактора производње. Ови фактори обезбеђују „инпуте“ за производњу добара и услуга и задовољавање потрошње домаћинства односно становништва. На тржишту, производи

³ Извор: Miller, 1975. цитирано према Haber, W., (2002). *Култивирани крајолик између слике и стварности*, Akademievortrdge, свезак IX, Akademija humanističkih i društvenih znanosti, Bern, стр. 9; Видети и: Hansruedi, M., (2004). Turizam i ekologija, prevod, Zagreb, стр. 40.

се реализују, а међусобни односи понуде и тражње одређују тржишну цену и равнотежни аутпут. Природни ресурси укључују минерале, воду, фосилна горива, шуме, риболовне воде и обрадиво земљиште. Неки од њих су обновљиви док су други необновљиви. Друга два фактора производње, рад и капитал, непрекидно се обнављају у економском процесу кружног тока који се креће од инпута ка аутпутима, који даље обезбеђују нове инпите за производњу.

Кружни ток економског система функционише унутар ширег кружног тока који обухвата процесе екосистема. Када се тако посматра, добија се увид у повезаност екологије и економије. Мада упрошћено, оваквav начин посматрања пружа широк оквир за смештање економског система у еколошки контекст.

Економски приступ анализи еколошких процеса користи исту врсту *економског вредновања* које се примењује на факторе производње, добра и услуге. Ако функцијама природних ресурса и животне средине доделимо новчане вредности, онда их можемо укључити у унутрашњи, односно економски кружни ток и на њих применити тржишно оријентисану економску анализу.

Економска анализа еколошких процеса тежи да одреди цену сваком инпуту у економији који потиче од природних ресурса и животне средине, укључујући и процене цена за инпите који обично не учествују у тржишним трансакцијама, као што су чист ваздух и вода. Економске технике се такође могу користити да се процени новчана вредност штета које су начињене загађењем и одлагањем отпада. Циљ економске анализе ресурса и животне околине је одређивање цена које тачно изражавају „праву вредност“ инпута, ресурса и оштећења животне средине, и њихово поређење са користима, односно ценама аутпута.

Из овог сажетог дефинисања појмова економије и екологије произилази могућност међусобних конфликтних релација, што не значи да међу њима нема одређене интеграције, посебно у повезаним моделима разматрања економско–социјално–еколошко–безбедносног развоја.

Данас у *екологији* разликујемо два приступа. Први приступ заступљен је у класичној економској теорији, где се економски појмови (трошкови и резултати) примењују на животну средину. Други приступ познат под називом *Еколошка економија* и уместо да економске концепте примењује на животну средину, она тежи да економске активности стави у контекст биолошких и физичких система, који одражавају начин живота. На тај начин, Еколошка економија иде корак даље у процесу економског вредновања еколошких процеса.

Предмет изучавања Еколошке економије

Током 20. века свет се умногоме променио. Реалне привреде највећих делова света су се „глобализовале“: скоро све државе света зависе једна од друге, док су актери на глобализованим финансијским тржиштима у међувремену добили огромну моћ. Човечанство се нагло увећало на седам милијарди становника. Све ове огромне промене утичу веома значајно на народе широм света, на њихове државе и на њихово благостање. Неке процене показују да ће средином 21. века девет милијарди људи истовремено живети на земљи.

Након губитака током Велике економске кризе и Другог светског рата, развијени свет ушао је у „велику акцелерацију“ раста и популације након 1950-их г. Период 1950–1971. године привредног раста неки називају „златно доба капитализма“. Међутим, нове технологије почињу да изазивају еколошке проблеме. Иновације у технологији укључивале су пластику, синтетичке кемикалије и нуклеарну енергију. Појавили су се негативни утицаји развоја нових технологија, као и могућности њихове злоупотребе, од којих посебно забрињава злоупотреба нуклеарне енергије у терористичке сврхе (Милојевић, 2010:46-67). У овом периоду настао је еколошки покрет. Еколошки покрет настоји да скрене пажњу на еколошке проблеме и указује на негативне утицаје развоја технологије и повезаности технолошког напретка са крупним капиталом, те негативних последица које су из ове повезаности произашле.

Негативне утицаје нове технологије документовали су многи аутори. Током 70-их забринутост еколошког покрета око загађености, пораста становништва, конзумеризма и исцрпљења необновљивих ресурса пронашао је израз у радовима *Is growth obsolete?* („Је ли раст застарео?“) америчких економиста *William Nordhaus* и *James Tobin*, као и *The Limits to Growth* („Границе раста“) из 1974. године које је публикувао „Римски клуб“.

До краја 20. века еколошки проблеми попримили су глобалне размере, а енергетске кризе из 1973. и 1979. показале су колико је много глобална заједница постала зависна од необновљивих ресурса. Тако се јавила идеја о формирању нове научне дисциплине назване Еколошка економија која представља интердисциплинарни приступ решавању еколошких проблема. Њен циљ је да на свеобухватан начин изучи међуоднос екосистема и економских активности. Ова два концепта су комплементарна пошто еколошка економија треба да пружи свој допринос реалном одрживом развоју и решавању нараслих еколошких проблема.

Фундаментални принцип *Еколошке економије* је тај да људска активност мора бити ограничена могућношћу животне средине. Ради се о питању хране, питке воде, необновљивих извора сировина (нафта, гас), јер

се предвиђа да ће број становника од шест милијарди из 2000. године порастати на осам до десет милијарди 2030. године. Еколошки економисти сматрају да ограниченост природних ресурса ограничава економски развој. Сматра се да класичне економске теорије не придају овом питању довољно важности, те да су неопходне значајне структуралне промене у привреди да бисмо се прилагодили ограничењима животне средине.

Савремене тенденције у развоју Еколошке економије

Еколошка економија постаје све значајнија економска дисциплина. Еколошка економија данас покушава премостити јаз између екологије и традиционалне неокласичне економије те предлаже инклузивни и етички економски модел за друштво. Појавило се много нових техника за помоћ у мерењу и имплементацији одрживости укључујући процену животног циклуса, „од колевке до колевке“, анализу еколошког аспекта. Појавила се такозвана „дубинска екологја“ која настоји да успостави принципе за благостање читавог живота на Земљи, богатства и разноликости животињских облика. Како би се то постигло, „дубински еколози“ заговарају политику за основне економске, технолошке и идеолошке структуре које ће унапредити квалитет живота.

На глобалном нивоу под утицајем Еколошке економије појавило се неколико кључних принципа усмерених на постизање одрживог раста: осигуравање садашњег економског потенцијала за будуће генерације; управљање еколошким растом на начин да буде мање ресурсно интезиван и с мање загађења; интегрисање еколошког, социјалног и економског сектора при развоју политике одрживости; спречавање иреверзибилних дугорочних штета на екосистем и људско здравље; избегавање непоштених или високих еколошких трошкова; прихватање глобалне одговорности за еколошке ефекте; едукација људи и заједнице који испитују проблеме и развијају нова решења, и сл.

Еколошка економија се развија кроз пројект којег финансира Европска унија, а има за циљ омогућити заједничко истраживање научницима из области еколошке економије. Пројект је усмерен на учење на примерима кроз које ће представници друштва и научници идентификовати и истражити кључна питања: управљања водама, рудама, енергијом, шумарством, пољопривредом и сл. Такође, Еколошка економија покушава одговорити на питање како у трошкове економског развоја уврстити и трошкове услуга које пружају екосистеми, а у циљу њиховог одрживијег коришћења о чему се расправљало на конференцији одржаној 2010. године у Бремену (Немачка).

Као основни задатак економије у односу на природну средину истиче се изналажење поступака и метода којима ће се, путем производног про-

цеса, обезбедити најефикаснија „прерада“ ресурса природе у добра и услуге за задовољавање неке од људских потреба. Насупрот томе, основни „интерес“ екологије, такође са циљем задовољавања одређених човекових потреба, је да природну средину, са њеним ресурсима, очува непромењеном. Супростављење ових циљева економије и екологије са становишта употребе природне средине и њених ресурса, највидљивије долази до изражаја кроз супростављеност еколошких принципа и мера заштите природне средине и примени тржишта као основног механизма алокације друштвених ресурса које користи економија. Стога се захтеви за слободом приступа и коришћења природних ресурса кроз процес ничим ограничене конкуренције, коју подразумева тржишни механизам алокације, појављују као сасвим неспојиви (еколошким) захтевима за успостављање јавних институција контроле и ограничења коришћења природне средине и њених ресурса. Еколошка економија настоји да премости овај јаз.

Приступ еколошке економије: микроекономија и макроекономија животне средине

Еколошки економисти заступају став да стандардне економске технике вредновања и процењивања морају или да се промене како би осликавале реалности екосистема, или морају да се замене другим облицима анализе усмереним на токове енергије и захтеве еколошке равнотеже и безбедности живота. Економско вредновање изражено у ценама може само несавршено да обухвати сложеност еколошких процеса и понекад може довести до озбиљних конфликта са захтевима екосистема. Тако на пример, када се ради о проблему глобалних климатских промена, стандардни економски модел обухвата уравнотежавање трошкова и користи избегавања будућих климатских промена. Штета која настаје услед повећања нивоа мора или јачих топлотних удара процењује се у економском смислу, а затим се упоређује са трошковима који би настали при покушају да се климатске промене ублаже смањењем потрошње фосилних горива и другим мерама. Предлози политика се затим формулишу тако да максимално повећавају нето економске користи. Примена стандардног економског модела на проблем глобалних климатских промена често резултира у препорукама да се примењују ограничене мере политике животне средине да би се избегли превелики економски трошкови.

Модел еколошке економије, за разлику од стандардног економског модела, прво посматра физичке захтеве за стабилнијом климом, а нарочито ограничења концентрације угљен-диоксида и осталих гасова који задржавају топлоту у атмосфери. Када се једном утврде физички захтеви за стабилном климом, анализирају се економско-безбедоносне превентивне мере које су потребне да се то постигне. Еколошки економисти такође воде ра-

чуна о минимализацији трошкова, али тек пошто су задовољени основни биофизички захтеви за стабилност екосистема.

Микроекономија и технике вредновања

Још једна разлика између стандардног економског и еколошког приступа односи се на супротност између макроекономског и микроекономског погледа на животну средину. Стандардна анализа економије животне средине умногоме се ослања на микроекономске теорије. Макроекономија животне средине, међутим, омогућава да се економски систем смести у шири еколошко-безбедоносни контекст. Микроекономска анализа се усредсређује на поједина питања ресурса и животне средине. Макроекономски поглед бави се међусобним односима економског раста и екосистема.

Методе вредновања које се користе у *микроекономији животне средине* обухватају:

- *мерење екстерних трошкова и користи*. То значи, на пример, процену новчане вредности за штете које изазивају загађења киселим кишама. Та вредност може да се упореди са трошковима санирања штете применом технологије за контролу загађења или смањењем аупута загађивачких активности. *Интернализација екстерналија* може да се изведе, на пример, опорезивањем загађивачких активности;
- *вредновање природних ресурса и животне средине као фактора производње, без обзира на то да ли су у приватном власништву или су јавна добра*. То подразумева разматрање *интертемпоралне алокације ресурса*, т.ј. избор између коришћења ресурса одмах и њиховог очувања за будућу употребу;
- стандардна економска метода за израчунавање садашње вредности будућих користи и трошкова јесте употреба *дисконтовања*. Дисконтовањем се израчунава садашња вредност будућих користи и од примене еколошких мера. Колико ће те вредности бити више зависи од примењене дисконтне стопе и од тога колико се ово поређење протеже у будућност;
- *уравнотежење економских трошкова и користи неким од облика анализе трошкова и користи*. То често обухвата комбинацију вредности које се уочавају на тржишту, као што је вредност земљишта или добара, и процену нетржишних вредности, као што су природна лепота и очување разноврсности живих врста.⁴

⁴ На пример, доношење одлуке о томе да ли да се дозволи изградња новог скијашког центра на претходно некоришћеној површини захтева процену рекреативне вредности скијања, вредност алтернативне намене земљишта, као и мање мерљивих фактора попут утицаја на изворе воде, дивљину и рурални карактер подручја.

Политика усмерена ка заштити животне средине има економске трошкове и користи, а та економска димензија је често најважнији фактор када се одлучује о томе које ће се политике усвојити.⁵ Варијације стандардне тржишне анализе могу се применити на оне случајеве где економска активност има штетан утицај на животну средину или када користи оскудне ресурсе.

У контексту кружног тока еколошког система, претходно описане методе анализе изведене су из мањег „економског“ круга: заправо, оне примењују концепт одређивања цена изведен из економског система на токове природних ресурса и отпада који повезује та два тока. Овај приступ је адекватан за специфичне и мерљиве проблеме, као што је рецимо одређивање адекватне накнаде за издавање дозволе за сечу стабала на државном земљишту или одређивање лимита фабричким емисијама загађујућих материја.

Макроекономија животне средине

Макроекономија животне средине наглашава однос између економске производње и главних глобалних природних циклуса. У многим случајевима као последица економске активности људи јављају се значајни конфликти између активности економског система и природних система, при чему се стварају регионални и глобални проблеми, као што су глобалне климатске промене које узрокују претерана акумулација угљен-диоксида. Тај шири приступ захтева нове начине мерења економских активности, као и анализу начина на који обим економских активности утиче на системе животне средине. (Harris, 2009:118).

Проширење стандардне макроекономске теорије на подручја помоћу којих природним ресурсима и животној средини можемо одредити цену, може да помогне у сагледавању процеса постизања равнотеже на тржишту природних ресурса и услуга животне средине т.ј. капацитета животне средине да апсорбује отпад и загађујуће материје, задржи соларну енергију и да на друге начине обезбеди темеље за одвијање економских активности. Технике процене су мање ефикасне за одређивање важних немерљивих вредности као што су питања естетике, етике и *биодиверзитета* (очување различитих међусобно повезаних живих врста у еколошкој заједници).

Централно питање макроекономије животне средине постаје како уравнотежити величину економског система, или макроекономски обим, са подржавајућим екосистемом. Када се проблем сагледа на такав начин, то представља значајну промену парадигме за економску анализу која до скоро није узимала у обзир целокупна ограничења екосистема.

⁵ У неким случајевима могу бити неопходни компромиси између економских циљева и циљева животне средине, у другим случајевима ти циљеви могу да се подударају и међусобно појачавају.

Проблеми као што су глобалне климатске промене, исцрпљивање озона, изумирање живих врста, деградација обрадивог земљишта, недостатак воде у регионима, оштећења шума и океанских система и други глобални проблеми животне средине захтевају ширу перспективу. Због тога се теоретичар еколошке економије Херман Дали (Daly, 1991:89) залаже за развој макроекономије животне средине, која захтева другачији приступ од стандардних економских техника. Развој такве макроекономске перспективе проблема животне средине захтева стављање економског система у шири еколошки контекст.

Као што је већ речено, економски кружни ток је заправо само део већег еколошког кружног тока. Тај еколошки ток се заправо састоји од многих других циклуса, као што су: *циклус угљеника*, *циклус азота*, *циклус воде* и *други органски циклуси раста*. Сви ти циклуси се ослањају на соларну енергију и налазе се у сложеној равнотежи која је еволуирала током миленијума. Посматрана у таквом контексту, економска активност је процес убрзавања *протока* материјала кроз еколошке циклусе. Појам „проток“ означава укупан утрошак енергије и материјала као инпута и аутпута процеса.⁶ Најважнији начин убрзавања протока ресурса је коришћење већих количина енергије за покретање економског система. Како економски раст напредује, расту и потребе економског система за еколошким циклусима. Повећава се коришћење енергије, ресурса и воде и стварање отпада.

Импликације еколошки оријентисане економије

Национална и глобална питања животне средине и безбедности су један од највећих изазова у 21. веку. Одговор на овај изазов захтева разумевање економије животне средине и изнедрио је нову економску дисциплину Еколошку економију. Еколошка економија је познату крилатицу „*Екологија мора да се пита, али економија одлучује*“ трансформисала у „*Економија предлаже, Екологија одлучује*“ да би се рационално користили природни ресурси и обезбедио „одрживи развој“. О чему се заправо ради и какав је однос економије и екологије? Како ове две науке приступају проблему безбедности и на којим тачкама су се оне „сусреле“ у разматрању проблема безбедности?

Али пре тога, размотримо какав је однос економије и екологије и како је супротности ове две науке помирила Еколошка економија.

⁶ На пример, у модерној пољопривреди се примењује мноштво разноврсних вештачких азотних ђубрива да би се остварили већи приноси усева. Токови вишка азота стварају проблеме у животној средини и загађују воду. И пољопривреди и индустрији су потребни велики извори воде. Заједно са потрошњом домаћинства, та тражња може да превазиђе капацитете природног циклуса воде, да исцрпи резервоаре и подземне резервоаре воде.

Економија, екологија и безбедност

Економија однос према природи разматра као *рационалност експлоатације ресурса*, дакле као активан однос. Екологија, насупрот тој активної улози економије коју можемо дефинисати појмом „користи“, има контеплативну улогу истраживања узајамних односа између живог света и физичке средине и њихову безбедност. Екологија нема за циљ максимизирање добитака. Пре би се могло рећи да екологија за циљ има *минимизирање губитака* који по животну средину настају као последица економске активности.

Чињеница је да циљеви економије нису истоветни са циљевима екологије. Екологија указује на ограничења, на стабилност, док економија тежи сталном привредном расту. Ипак, тржиште није универзалан и рационалан регулатор посебно у сектору заштите животне средине и природних вредности нити на кратак нити на дуг рок. Због тога је потребно да привреда буде планирана као целина, уз деловање институција државе које би утицале на пословање уз очување и унапређење квалитета заштите животне средине. Ово би била најважнија порука Еколошке економије.

Што се тиче проблема безбедности којима се баве екологија и Еколошка економија, економска теорија је релативно рано поставила нека од питања која су данас предмет изучавања Еколошке економије а имају импликације на безбедност. Прво питање у том смислу поставио је J. S. Mil, а то је како сачувати безбедност за природне погодности и лепоте за које тржиште нема адекватан одговор и ово питање је и данас актуелно. Или рецимо супротност између индивидуалних и друштвених интереса и индивидуалних користи и друштвених трошкова која данас евидентно има последице по природну средину и ресурсе. Систематска анализа овог проблема први пут се среће код А.С. Pigou-а који је у свом раду *Економија благостања* уочио проблеме разлике између индивидуалног и друштвеног производа. Тако на пример, код *необновљивих ресурса који немају супституцију*, власник ресурса тежи да максимизира своје добитке и нема интереса за издатке који би се улагали у очување природне средине и безбедност друштва.

Свакако, проблеми безбедности у савременом друштву данас су много сложенији и комплекснији у односу на време када је су класични економисти поставили ова питања. Наведимо овде неколико проблема који представљају потенцијалну безбедносну претњу, а последица су економских активности и њиховог утицаја на екостистем. Имперфектности тржишне алокације ресурса и слободне приватне својине отворили су проблем односа између рационалног понашања предузетника и друштвених трошкова које нико не сноси а самим тим и небриге за животну средину. Нова технологија остварује велики утицај на развој савремених тр-

жишних економија, али је последица евидентно превелико коришћење природних ресурса. Обнова богатства друштва, уз велико исцрпљивање природних ресурса, може да доведе до еколошке катастрофе. Чињеница је да се у периодима економских криза, рецесије и незапослености тежи економском расту који не води рачуна о исцрпљивању ресурса нити о загађењу животне средине, док се истовремено заштита средине оцењује као врло скупа. „Човек, па и читаво друштво, може бити угрожен природним и вештачким опасностима“ (Плавшић, 2001:377), услед небриге за здраву животну средину. Са концентрацијом капитала, знања и културе, капиталистички начин производње у потрази за профитом постао је и највећи узрочник деградације природне средине и здравља људи.

Од свих ових ризика по безбедност савремено друштво може да се заштити само изградњом институција са адекватном регулативом, како на државном, тако и на глобалном нивоу. Међународна заједница треба да решава суштинске узроке људске небезбедности. Уз решавање проблема искорењивања сиромаштва и унапређења друштвеног и хуманог развоја у недовољно развијеним земљама ово је њен најважнији задатак. У условима глобализације и неолибералног модела економског развоја, неопходан је међународни институционални систем са новим вредностима и један нови „глобални споразум“ који ће онемогућити штетне последице пословања мултинационалних корпорација и глобализације на животну средину и људску безбедност.

Безбедносни аспект одрживе еколошке економије

Тражење равнотеже између економског раста и здравља екосистема подстакло је стварање концепта *одрживог развоја*. Облици економског развоја усмерени на очување уместо на деградирање животне средине обухватају коришћење обновљиве енергије, органску пољопривреду, нискоимпутну пољопривреду и технологије конзервирања ресурса. Шире узевши, промовисање одрживог развоја даје решење за многе проблеме који се тичу ресурса и животне средине, и посматра те проблеме у смислу утицаја на екосистем, а не као појединачне проблеме. Критично осиромашени природни ресурси у свету су последица људског егоизма и неодговорности пред науком и знањем и њиховим неуважавањем. Као што је и анализа овог рада показала кључно питање је: како обезбедити одрживи развој који ће остварити потребе данашњих људи, а да се при томе не угрозе будуће генерације?

У том смислу, повезаност економских циљева *максимизације ефикасности коришћења ресурса* са еколошким циљевима заштите човековог окружења последњих година се, све чешће, изражава кроз *формулу о „одрживом развоју“*, ка оном развоју (привреде и друштва у целини) који

је усклађен са потребама и ограничењима природе. Како се тржиште данас појављује и као основни регулатор и, истовремено, основни (и незаменљиви) реализатор основног циља функционисања економског система (максимизација алокативне ефикасности), суштина те комплексности и проблематичности се, заправо, своди на проблем избора конкретних механизма заштите и очувања природне средине.

Постепена погоршања природних услова прво су остајала непримећена иза сталног увећавања материјалних добара, а потом су занемарена, некад из небриге, а понекад свесно због давања приоритета политички осмишљеним пројектима, а који увек нису компатибилна са еколошким критеријумима. Негативне последице повећане производње и потрошње енергије у људским заједницама су допуњене чињеницом да највећи део економских активности утиче на стварање неравнотеже у природним системима. Стиче се утисак да се у динамици технолошког развоја током 20. века, изгубио осећај мере за потрошњу и правду, као и за безбедност, јер упркос економском расту на глобалном нивоу, у свету је створен огроман јаз између развијених и неразвијених земаља и нови извори угрожавања безбедности.

Поставља се питање: како се са аспекта безбедности може утицати на спречавање тих појава? Кључно питање које тражи одговор у условима глобализације је како држава и постојеће међународне институције могу да гарантују безбедност људи? Неопходно је да се процена ризика врши и са економског, политичког и културолошког аспекта. Превентивним мерама, добрим институционалним решењима, одговорним управљањем и адекватном стратегијом економског и друштвеног развоја – ето то је одговор на ово питање.

Знање, потребе и могућности указују на потребу за проналажењем таквог модела одрживог развоја, који ће бити заснован на новим вредностима. Како би се постигло смањење коришћења природних ресурса, одговорно управљање, заштита здравља грађана и њихове безбедности, неопходно је повећати еколошку ефикасност новим технологијама, обезбедити праведнију расподелу економске добити, као и прихватити нове вредности у односу према природној средини. Уједињене нације указују на неопходност ових промена и на значај едукације, и с тим у вези деценију 2005–2014. прогласиле су деценијом едукације за одрживи развој, чији је циљ „усвајање нових понашања и пракси ради осигурања наше будућности“.⁷

⁷ Република Србија уређује заштиту и унапређивање квалитета животне средине доношењем регулаторног оквира, којим се остварује одрживо управљање природним ресурсима. Правне норме у овој области чине закони и други прописи. Национални програм заштите животне средине Србије садржи концепт одрживог развоја који је прихваћен од УН-а и усклађен са интересима Републике Србије. Програм треба да буде подржан акционим плановима за поједине секторе, а посебно сектор енергетике који има и највећи утицај на стање животне средине.

Закључак

Савремена економска наука развила је валидан инструментариј за истраживање законитости и токова понашања утемељених у економском животу на релацији: *максимизирање доходака - минимизирање издатака (утрошака)*. Међутим, када се поље анализе премести ка проблему животне средине наведени инструментариј се показује несавршеним. Неопходност усаглашавања развоја привреде, која тржиште користе као основни и доминантни механизам алокације својих ресурса, са потребом очувања што здравије и чистије природне средине је, током последњих двадесетак година, постала чињеница око које нема спора. Индивидуализам као највиша прокламована вредност *тржишног фундаментализма* у свету не пружа гаранцију за стабилност и укупан друштвени развој. У дањашње време није више прихватљиво пословање само ако „вредност учинака покрије трошкове и оствари добит“, а не уважавајући проблеме животног окружења. Ове ставове изнедриле су Екологија и Еколошка економија.

Постоје два различита приступа економској анализи животне средине. Стандардни приступ примењује економску теорију на животну средину, користећи концепте новчаног вредновања и економске равнотеже. Тај приступ је усмерен на ефикасно управљање природним ресурсима и адекватну процену утицаја отпада и загађења на животну средину. Приступ Еколошке економије посматра економски систем у целини као подскуп ширег биофизичког система. Тај приступ наглашава потребу да се економска активност усклади са биолошким и физичким пре свега природних ресурса, а затим и са захтевима за очувањем животне средине, чиме ће се осигурати безбедност живота и здравља људи.

Концепт безбедности захтева мултидисциплинарни приступ који у својој свеобухватности истражује потребу за променама економске активности, начина живота, функционисања и организације људског друштва. Од ризика по безбедност савремено друштво може да се заштити изградњом институција, како на државном, тако и на глобалном нивоу. Међународна заједница треба да решава суштинске узроке људске небезбедности. У условима глобализације и неолибералног модела економског развоја, неопходан је међународни институционални систем са новим вредностима, који ће онемогућити штетне последице развоја технологије, пословања мултинационалних корпорација и глобализације на животну средину и људску безбедност.

Литература

1. Гиденс, Е., (2003), *Социологија*, Економски факултет, Београд.
2. Ђорђевић, И., Кековић, З., (2011). *Концепт људске безбедности – алтернатива или нужност*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 90-115.
3. Intergovernmental panel on climate change – IPCC, (2007), Paris.
4. Љуштина, А., (2009). *Угрожавање еколошке безбедности недозвољеном трговином биљним и животињским врстама*, Безбедност, год. 51, бр.1-2, Београд, стр. 167-179.
5. Милојевић, С., (2010). *Нуклеарни тероризам*, Безбедност, год. 52, бр. 3, Београд, стр. 46-67.
6. Министарство за заштиту животне средине Републике Србије, (2008) *Економија екологије и Екологија економије*, Београд.
7. *Национална стратегија одрживог развоја*, Службени гласник РС, број 57/08.
8. Нинчић, Ж., (2011). *Корупција и реаговање државе*, Безбедност, год. 53, бр. 3, Београд, стр. 125-148.
9. Плавшић, М., (2001). *Макроекономија*, ФЦО, Београд.
10. Реинерт, Ерик С., (2006), *Глобална економија*, Чигоја, Београд.
11. Сол, Џ. Р., (2011). *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд.
12. Scholte, J.A., (2002). *Governing Global Finance*, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, University of Warwick, Coventry, Working Paper No. 88/02.
13. Стиглиц, Џ. Е., (2002). *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд.
14. *Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије у периоду од 2010. до 2015. године*, Службени гласник РС, број 13/10.
15. UNCTAD (2004). *World Investment Report*.
16. Haber W., (2002). *Култивирани крајолик између слике и стварности*, Akademievortrdge, свезак IX, Akademija humanističkih i društvenih znanosti, Bern.
17. Hansruedi, M., (2004). *Туризам и екологија*, превод, Загреб.
18. Harris, J. M., (2009). *Економија животне средине и природних ресурса – савремени приступ*, друго издање, превод, Београд.
19. World Bank, (2005). *World Development Indicators database*

Security Aspects of Ecological Economics

Abstract: *This paper presents the approach taken by ecological economics towards analyzing and resolving the issues of new, non-military sources of security threats in the contemporary society. We have analyzed the sources of the security threats such as economic instability, social inequalities, and environmental problems. The emphasis is placed on the significance of contribution of ecology in coping with these new sources of security threats and the scientific and professional community has been presented with a new economic discipline – Ecological Economics, which offers a different view of the environmental problems and a new way of looking at the economic analysis of such problems, focusing on sustainable development, respect for the environmental demands, and observing the limited natural resources. The paper outlines the origin and development of Ecological Economics and current tendencies in the development of this modern economic discipline. It also presents the implications of the ecologically oriented economy for security problems and offers an analysis of security aspects of ecological economics.*

Key words: *Ecological (Green) Economics, ecosystem, environment, environmental costs, security.*

Мр Зоран КЕСИЋ *

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK – 343.352 : 351.74

Прегледни научни рад

Примљено: 18.07.2012.

Теоријско дефинисање корупције у полицији **

Анстракт: Коруптивно понашање, као типичан облик злоупотребе овлашћења, побуђује велику пажњу научне и стручне јавности. Значај научног истраживања овог феномена је вишеструк, посебно уколико имамо у виду да се тим истраживањем може допринети отклањању или санирању вишеструких последица које ова понашања стварају на индивидуалном и друштвеном нивоу. Посматрано у том контексту проучавање корупције у полицији добија нарочит значај, јер се у овом случају коруптивно понашају појединци од којих се заправо очекује да се супростављају овој појави. Међутим, свако ко изабере коруптивно понашање полицијских службеника за предмет свог истраживања већ на самом почетку ће се сусрести са проблемом како да дефинише појаву коју намерава да истражи. Познато је да теоријско дефинисање предмета истраживања представља први и неизоставни корак на путу до што објективнијих показатеља проучаване појаве. Тачније, прецизно и недвосмислено дефинисање је кључни предуслов успешности самог истраживања. Отуда је и тежња аутора овога рада да критички преиспита постојеће дефиниције корупције у полицији и изнађе што прихватљивије одређење које би представљало битан ослонац у дефинисању предмета истраживања неких будућих студија о корупцији у полицији.

Кључне речи: полиција, овлашћења, злоупотреба, корупција, дефинисање.

Увод

Чињеница је да припадници полиције током извршавања службених задатака морају да се придржавају закона. Ова обавеза логично произлази

* kesiczoran@yahoo.com

** Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супростављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

из њихове функције. Прецизније речено, будући да су задужени за спровођење закона полицајци морају бити и репрезенти његовог поштовања (Зекавица, 2010:42,43). Стварност међутим неретко демантује ово правило, о чему сведоче различити видови противзаконитог понашања полицајских службеника. Већина таквих поступака представља прекорачење овлашћења, односно његову примену мимо правног основа или без довољног разлога за употребу конкретног овлашћења. Овде је реч заправо о погрешној примени службених мера и радњи, а које најчешће представљају последицу нехата полицајског службеника.

У полицајској пракси се, међутим, бележе и класични случајеви злоупотребе овлашћења, односно злоупотребе полицајског овлашћења у сврхе које нису допуштене прописима, које нису повезане са остварењем службеног задатка или је, пак, циљ злоупотребе овлашћења у супротности са интересима службе. У знатном броју случајева реч је заправо о злонамерном коришћењу полицајског овлашћења или његовој употреби у циљу остварења, пре свега, личног интереса. Коруптивно понашање представља типичан облик оваквог понашања.

Закупљеност научне и стручне јавности проблемом корупције у полицији доказују бројни радови из ове области. Све већи број систематских и монографских дела обрађује овај сегмент полицајског деловања. Поред тога, у већини уџбеника посвећених деловању полиције неизоставни део су и теме о корупцији у полицији и другим облицима одступајућег понашања полицајаца. Такође, све чешће се организују научна саветовања посвећена анализирању проблема корупције у полицији, а неретко овај проблем представља и предмет научних истраживања. Посебно значајан извор података о овој теми представљају теоријски и стручни радови објављени у специјализованим научним часописима.

Намена овог рада и захтеван обим не дозвољају нам да детаљно анализирамо бројне изворе података и резултате ранијих истраживања. Овом приликом само указујемо на чињеницу да се научна истраживања корупције у полицији углавном ограничавају на земље тзв. „западне демократије“, док је на нашем подручју ова тема прилично запостављена. Заправо, код јужнословенских народа истраживање „полицајских девијација“ уопште, па тиме и корупције у полицији, најзаступљеније је на подручју Републике Словеније, где је током протекле деценије организовано неколико научних саветовања и стручних скупова посвећених овој проблематици.

Истраживању коруптивног понашања у полицији на подручју бивше СФРЈ значајно је допринео и пројекат „Отворено о полицији и корупцији“ спроведен на подручју Босне и Херцеговине у временском периоду од 2002. до 2004. године, а у организацији невладине организације *Transparency International* и Удружења дипломираних криминалиста БиХ.

У материјалу објављеном 2006. године, поред мера значајних за супростављање корупцији у полицији, представљени су и резултати истраживања, међу којима се истичу анализа статистичких података полиције и правосудних органа и резултати анкетирања полицајаца и грађана о овом феномену (Maljević et al., 2006).

Када је реч о стању у нашој земљи приметно је да се истраживању корупције приступа као једном системском проблему. Тачније, ниједан научни пројекат није посебно посвећен истраживању корупције у полицији, већ је у оквиру шире постављеног предмета истраживања делимично скренута пажња и на корупцију у овом сектору. Тако, на пример, у научној студији „Корупција у Србији“ (Антонић et al., 2001), која је иначе спроведена током 2001. године на подручју 60 општина у Србији, корупција у полицији се помиње само у контексту става грађана. Конкретно, износећи своје мишљење о овом проблему испитаници, међу области у којима је корупција веома раширена, сврставају полицију, поред царине, здравства, правосуђа, док било какви прецизнији показатељи о њеној раширености у овој области нису наведени. Сличан приступ је забележен и у студији „Професија (и) корупција: Активирање професионалних удружења у борби за интегритет професија и против корупције“, који је организовао и спровео Центар за мониторинг и евалуацију (Гредел et al., 2005). Зборник радова „Корупција: Основни појмови и механизми за борбу“ (Илић ed, 2007) такође представља значајан извор сазнања о корупцији уопште и начинима супростављања. Овде се читалац може упознати са размерама корупције у одређеним секторима (али не и у полицији), као и са делатностима међународних и националних организација у борби против корупције.

Запостављеност проблема корупције у полицији међу научним студијама не треба да нас заваарава како коруптивно понашање полицијских службеника у нашој земљи не представља проблем. Полиција је и у Србији несумњиво један од кључних субјеката у обезбеђивању личне и имовинске сигурности грађана и супростављању криминалним појавама (Симоновић, 2009:236-238). У остварењу своје функције полицијски службеници се свесно излажу бројним ризицима и опасностима по властити живот. Специфична природа полицијске професије, међутим, пружа њеним припадницима и бројне прилике да користе овлашћења ради остварења личних интереса. Ипак, услед одсуства егзактних показатеља ове појаве критике упућене полицији базирају се превасходно на утиску створеном из личног искуства или на медијском представљању ове појаве. Лично искуство ипак пре може да представља изузетак, а не правило, док медији проблему обично приступају површно и селективно.

Како би се спречило нагађање размера корупције у полицији и изношење коначних судова на основу паушалних процена, потребно је применом одговарајућих метода, уз поштовање принципа научне перспек-

тиве, приступити анализирању овог проблема. У противном, јавност ће и даље бити лишена могућности свеобухватног критичког вредновања полицијског деловања у Србији, због чега ће (не)поверење у рад полиције бити засновано на слободној процени, а не на објективним показатељима. Први корак на том путу и уједно кључни предуслов научног истраживања ове појаве јесте њено теоријско дефинисање. У свету међутим тренутно не постоји јединствен став шта заправо представља „полицијску корупцију“. Отуда нам се чинило важним да кроз једну критичку анализу постојећих дефиниција дођемо до што прихватљивијег одређења, а које би представљало битан ослонац у дефинисању предмета истраживања неких будућих студија о корупцији у полицији.

Преиспитивање постојећих дефиниција „полицијске корупције“

Увидом у бројне стране и домаће изворе установљено је да у свету тренутно не постоји јединствено одређење појма „полицијске корупције“. То међутим и не треба да нас чуди будући да сагласност мишљења није постигнута ни у погледу значења корупције уопште, због чега у литератури наилазимо на веома разноврсна тумачења ове појаве (v. Нинчић, 2011). Поставља се међутим питања да ли је уопште могуће прецизно дефинисати једну овако сложену појаву која, попут „организованог криминалитета“ или „уличног криминалитета“, у себи обједињује више разноврсних понашања, односно више различитих инкриминација. Извесно је да оваква природа коруптивног понашања отежава његово правно тумачење и намеће обавезу једног ширег сагледавања. Проблем међутим представља чињеница да такав приступ даје превелику слободу, што доводи до великих одступања у дефинисању појма корупције уопште, али и „полицијске корупције“, као њеног специфичног израза.

Чак се и међу самим полицијским службеницима бележе огромне разлике у тумачењу ове појаве, што су потврдила и искуства научног пројекта „Корупција у јавној управи“, које је реализовала Криминалистичко-полицијска академија из Београда. Конкретно, на питање „Шта, по Вашем мишљењу, спада у коруптивно понашање полицајаца?“ анкетирани полицијски службеници су одговарали: „Ако полицајац узима новац од грађана да би им опростио учињен прекршај или кривично дело“; „Када за неку финансијску или другу услугу уради нешто што није смео или не уради оно што је морао“; „Коришћење службеног положаја за стицање материјалних добара“; „Прављење уступака лицима из криминогене средине, дружење са истима уз обострану корист“; „Селективно сузбијање криминала“; „Непоступање по закону“; „Непрофесионалан став према странци“; „Свако понашање и поступање које је у супротности са пози-

тивним законским нормама и прописима“; „Поступање у предметима на начин супротан моралу, етици и струци“, итд.

У овом шаренилу дефиниција могуће је донекле увести ред уколико користимо критеријум обима и природе понашања који су обухваћени самом дефиницијом корупције. Конкретно, Huberts и сарадници праве разлику између уже и шире дефиниције корупције. Према *ужој* дефиницији, корупција се представља као понашање којим се крше правила вршењем одређене врсте утицаја, а које је мотивисано личним интересима, односно кршење норми понашања и вредности ради остварења властите користи. С друге стране, *шира* дефиниција корупцију види као синоним за све видове кршења моралних норми и вредности, без обзира на мотив извршења (Huberts et al., 2007:589).

Полазећи од истог критеријума већину постојећих дефиниција корупције у полицији би могли свести на:

- уже (конвенционално) одређење - корупција у полицији се своди на злоупотребу полицијског овлашћења (ауторитета, положаја) у циљу остварења личне користи, обично кроз примање мита, и
- шире схватање - корупција у полицији представља синоним за злоупотребу полицијских овлашћења уопште.

Овако подељена тумачења створила су дилеме и оставила отвореним питање која дефиниција најприближније описује праву природу корупције у полицији. Међутим, одговор на ово питање нећемо пронаћи бирајући између ове две понуђене дефиниције будући да су обе мањкаве. Прва је преуска, а друга преширока. Ослањајући се на било коју од њих можемо битно умањити вредност самог истраживања. У првом случају природа и размере појаве могу бити потцењени, а у другом прецењени. Дакле, прецизну дефиницију полицијске корупције би требало тражити између ове две крајности. У том покушају анализираћемо неке од уобичајених тумачења полицијске корупције указујући на њихове предности и недостатке.

Конвенционална одређења корупције у полицији

Објашњење корупције бројни аутори свде на њено конвенционално одређење према ком се корупција најчешће дефинише као поступање противно правилима службе, које се састоји у чињењу или пропуштању радње у замену за новац или неку другу материјалну корист. Тако, на пример, McMullan сматра да је „јавни службеник корумпиран ако прихвати новац или новчану вредност за нешто што му је дужност да свакако уради или му је дужност да не уради то“ (Newburn, 1999:6). Према овом схватању коруптивни процес укључује понуђача мита, примаоца мита и дого-

вор између актера о размени услуга. Због своје прецизности ова дефиниција је доста актуелна и кад је реч о корупцији у домену полицијског рада. Како образлаже Датзер (2007:104): „О корупцији се не може говорити ако не постоје две стране у корупцијској интеракцији и трансакцији, односно само уколико неко утиче на полицајца да незаконито, односно непрописно обавља своју дужност, можемо говорити о корупцији *stricto sensu*.“

Неспорно је да овакав приступ даје једну од најпрецизнијих дефиниција корупције, будући да процес подмићивања и представља њену суштину. Поставља се, међутим, питање поступамо ли правилно уколико при дефинисању корупције у полицији сву пажњу усмеримо искључиво на „примање мита“, односно да ли тиме занемарујемо и друге видове полицијских злоупотреба, које би због њихове природе ипак требало сврстати у коруптивно понашање. Мишљења смо да овакво одређење корупције, упркос његовој прецизности, не изражава адекватно природу корупције у полицији. Оно, пре свега, иницијативу за извршење деликта своди искључиво на друго лице (грађанина), док полицајца третира као пасивног субјекта, занемарујући чињеницу да понекад полицајац игра активну улогу у коруптивном процесу, подстичући остварење корупције кроз тражење мита од грађанина, чиме је смер иницијативе обрнут. Овакво поступање полицајца може довести до обострано задовољавајућег споразума, али и до веома непријатне ситуације за грађанина уколико полицајац, користећи моћ над применом закона, уз примену силе или претње изнуђује мито. Конкретно, у дефиницији коју заступа McMullan, таква улога корумпираног полицајца не може се препознати.

Свесни сложености коруптивних пракси полицијских службеника несумњиво је да у дефинисању ове појаве морамо применити нешто шири приступ. Питање је, међутим, докле у томе ићи, а да при том не одемо у другу крајност. Очигледно је да било какво проширење легалистичког схватања корупције мора бити извршено с посебном обазривошћу, јер морамо бити свесни да свако одступање од конвенционалног тумачења морамо додатно појаснити и преиспитати његову оправданост. Такође, уколико тежимо прецизном дефинисању тако сложене појаве каква је корупција потребно је водити рачуна и о адекватности коришћених израза и формулација које одступају од традиционалних одредница и пружају евентуалну могућност шире интерпретације. Размотримо, на пример, следећу дефиницију: „Корупција је злоупотреба службеног положаја и овлашћења која се у основи своди на противправно прибављање материјалне или друге користи, у ужем смислу посматрано – путем давања и примања мита, а у ширем смислу – давањем и коришћењем услуга, погодности, привилегија, односно злоупотребом службе на други начин“ (Милетић, 2001:35).

Оваквим приступом Милетић очигледно заступа нешто шире одређење корупције у полицији будући да за њега примање мита представља само

један, основни (најужи) вид корупције. За разлику од дефиниције коју заступа McMullan, ово одређење нам даје нешто већу слободу у тумачењу корупције у полицији, али и довољно простора за нагађања и претпоставке. У том смислу, ова дефиниција нам се не чини довољно прецизном, а као посебно проблематичне сматрамо формулације типа „... или друге користи“ и „... односно злоупотребом службе на други начин“. Коришћењем ових неодређених формулација аутор је нека питања оставио отвореним, као на пример: „Какву корист, поред материјалне, полицајац може да оствари злоупотребом положаја и овлашћења?“ и „На које све начине полицајац може да злоупотреби службу и тиме оствари одређену корист?“. На ова питања је неопходно дати што прецизнији одговор како би се спречила могућност да се под корупцију сврстају и нека понашања којима ту није место. Међутим, на који начин то урадити а да се при том не пређе у казуистику, односно да не оптеретимо дефиницију силним набрајањима. Балансирање између ове две крајности је очигледно веома деликатан задатак, због чега је и само дефинисање корупције у полицији захтеван процес.

Међу делимично проширеним тумачењима полицијске корупције, а које се такође ослања на правну логику, издваја се и следеће: „Корупцију у полицији представља чињење или нечињење, односно обећање чињења или нечињења, предузето од стране полицијског службеника или групе полицијских службеника, окарактерисано искориштавањем положаја и највећим делом мотивисано постизањем властите користи“ (Kutnjak-Ivković, 2005:16). Оригиналноста ове дефиниције огледа се у прецизирању чињенице да коруптивно понашање може бити предузето од стране полицајца-појединца, али и од групе полицајаца, чиме је указано и на могућност организоване корупције у полицији.

Поред тога, радња извршења је обogaћена новим видовима, чиме је и зона инкриминације проширена. Овде пре свега мислимо на радњу „обећања“ чињења и нечињења. Ова радња извршења међутим отвара питање основа кажњивости у ситуацијама када извршење радње (пружање услуге искориштавањем положаја) није ни покушано, већ је само дато обећање за то, иако можда оно никад неће бити ни испуњено. Наравно, подразумева се да постојање корупције неће бити спорно уколико је полицијски службеник, на основу датог обећања, већ остварио одређену корист, без обзира што то обећање можда и неће испунити.

Такође, израз „искориштавањем положаја“ ствара одређене недоумице. Наиме, без јасног прецизирања начина на који положај (претпостављамо да је реч о службеном положају) може бити искоришћен, ауторка оставља могућност сврставања у коруптивно понашање већине кривичних дела против службене дужности (фалсификовање исправа, одавање службене тајне), али и других деликата које полицајац може извршити искоришћа-

вањем положаја ради остварења користи (изнуда новца, крађа са места злочина и слично).

На крају, формулацијом „највећим делом мотивисано постизањем властите користи“ ауторка нам, поред указивања на пресудну мотивацију извршиоца (лична корист), оставља простора за претпоставку да полицајац може бити мотивисан за учешће у коруптивном процесу и неким другим разлозима. Питање је, међутим, који су то разлози, односно ради чијег још интереса, осим властитог, је полицајац спреман да искористи службени положај. Тиме долазимо до следеће дилеме, да ли поред остварења „личне добити“, у корупцију треба уврстити и оно понашање којим се омогућава добит за „другога“. Управо је на овај сегмент корупције указано у *Закону о Агенцији за борбу против корупције* у коме је корупција дефинисана као „однос који се заснива злоупотребом службеног, односно друштвеног положаја или утицаја у јавном или приватном сектору, у циљу стицања личне користи или користи за другога“ (подвукао З. К.) (Ненадић, 2007:22).

Као што видимо, ова дефиниција инсистира на испуњењу неколико предуслова којима се не даје посебан значај у претходним одређењима корупције. Пре свега, реч „однос“ је веома битна у дефинисању природе и карактера корупције, јер даје до знања да је у питању трансакција која се остварује између две стране. Поред често спомињане радње извршења, опредмећене у злоупотреби службеног положаја, овде се инсистира и на злоупотреби „друштвеног положаја“ који извршилац заузима, али и утицаја који остварује у том друштву. Инсистирање на задовољењу овог елемента, посматрано у контексту полицијске корупције, има смисла, посебно уколико узмемо у обзир специфичност полицијске улоге, могућност утицаја на понашања и поступке чланова друштва и обавезаност на поштовање њихових слобода и права.

Оригиналност ове дефиниције лежи и у јасном наглашавању могућности извршења корупције у приватном сектору. Полиција је природно везана за јавни сектор, тачније за јавну управу, чиме је и корупција у полицији логично везана за функционисање овог сегмента власти. Нису, међутим, ретке ни ситуације у којима се коруптивно понашање појединих полицајаца везује и за приватни сектор, посебно уколико узмемо у обзир све већу ангажованост припадника полиције у приватном сектору безбедности, пре свега на пословима обезбеђења личности и имовине (v. Kesić, 2009). Оваква пракса додуше често доводи и до сукоба интереса у раду полиције (v. Ћирић, 2005; Davids, 2008), што иначе представља појаву веома блиску корупцији. Тачније, однос између сукоба интереса и корупције можемо посматрати као однос узрока и последице.

При разматрању дефиниције корупције из *Закона о Агенцији за борбу против корупције* посебну анализу захтева формулација „корист за другога“. У нашем случају дилему ствара питање ко осим полицајца – актера

корупције може остварити корист, да ли су то њему блиске особе (рођак, пријатељ) или пак корист могу да стекну и колеге полицајци или можда полицијска организација, односно да ли је корупција акт у ком је изражена искључиво индивидуална корист или је пак реч о деликту у ком понекад преовлађује групни интерес.

На ову другу могућност указују Mischkowitz и сарадници, који под корупцијом у полицији подразумевају злоупотребу полицијске службе која се састоји у кршењу закона или непоштовању организацијских правила, а све ради остваривања властитих или интереса трећих, приватних лица (подвукао З. К.) (Mischkowitz et al., 2000:117). Newburn заступа још шире виђење дефинишући коруптивно понашање полицајаца као „примену или пропуштање примене овлашћења са намером да се оствари приватна корист или корист за организацију“ (подвукао З. К.) (Newburn, 1999:6).

Инсистирањем на „личној користи“ као пресудном елементу у постојању корупције запоставља се чињеница да коруптивне праксе у полицији често укључују договор више учесника, који на противзаконит начин настоје придобити одређену корист или задовољство. Дајући значај колективним видовима корупције у полицији указује се заправо на проблем организованости полицајаца у кршењу прописа. Иначе, на ову димензију полицијске корупције упозориле су бројне независне комисије у својим извештајима поводом спроведених истрага (Knapp Commission, 1972; Mollen Commission, 1992; Royal Commission, 1997), указујући при том како су полицајци злоупотребом овлашћења често настојали остварити интерес једне шире организације. При том се превасходно мисли на корист коју стиче неформална организација (нпр. повезана група полицајаца који раде на истом подручју).

Неки аутори међутим не искључују могућност да и формална полицијска организација (нпр. оперативна група) оствари корист због кршења прописа њених чланова. Иако је ова ситуација прилично дискутабилна, заступници оваквог схватања је ипак сматрају остварљивом, посебно уколико се сагледава у контексту тзв. „корупције процеса“. Овакав приступ међутим наговештава знатно шире тумачење корупције у полицији.

Шира схватања корупције у полицији

Приликом дефинисања корупције у полицији поједини аутори излазе значајно из оквира конвенционалног поимања ове појаве укључујући у њу и понашања која правни систем не препознаје као таква. Овом приликом највећу пажњу придајемо поступцима окарактерисаним као „корупција процеса“ (ен. *process corruption*)¹, а под који заправо предста-

¹ У литератури се иначе за овакво понашање често користи и формулација „корупција племенитог повода“ (ен. *noble cause corruption*) (v. Crank, Caldero, 2010).

вљају „свако нарушавање законских процедура и правила кривичног поступка извршено од стране припадника полиције у циљу обезбеђења осуде конкретног лица (прикупљање информација илегалним путем или уз помоћ незаконитих средстава, намештање доказа, задржавање ослобађајућих доказа, лагање на суду, принуђивање осумњичених да признају злочин)“ (Prenzler, 2009:16).

У научној и стручној јавности се често воде полемике има ли основа ове поступке сврставати у коруптивно понашање. Иако такве активности можда нису оно што нормално потпада под „класичну корупцију“², Kleinig сматра да оне треба да се размотре јер су мотивисане „духом корупције“, правдајући то ставом како се у средишту корупције налази више морални него правни или административни проблем (Kleinig, 1996:166). За разлику од овог аутора, Сања Кутњак-Ивковић сматра да активности мотивисане остваривањем добити за организацију не би требало укључивати у дефиницију корупције, и то из следећих разлога: • за разлику од корупције мотивисане постизањем личне добити, „корупција процеса“ може представљати резултат притиска заједнице, политике одељења и одобравања такве праксе; • иако кршење нечијих уставних права, мотивисано постизањем „више правде“, може имати веома озбиљне последице, злоупотреба службене дужности у циљу постизања личне добити укључује нешто што је само по себи девијантније (Kutnjak-Ivković, 2005:29).

Понашања полицијских службеника, окарактерисана као „корупција процеса“ несумњиво представљају злоупотребу (положаја, овлашћења), што их и повезује са „класичном корупцијом“. Упркос томе, међу овим понашањима постоје неке суштинске разлике које отежавају њихово обједињено сагледавање. Пре свега мислимо на мотивацију која покреће полицијске службенике да крше правила службе. Конкретно, код „корупције процеса“ прописи се крше превасходно да би се остварила полицијска улога (племенит повод), док је код „класичне корупције“ више изражен лични интерес, опредмећен пре свега у мотиву користољубља. Не треба, међутим, изгубити из вида вероватноћу да „корупција процеса“ може бити мотивисана „духом корупције“, како то тврди Kleinig. Наиме, сасвим су могуће ситуације када полицајци под окриљем остваривања племенитог циља, користећи потпуно исте методе (лажирање извештаја, подметање доказа) могу заправо остварити и лични интерес. Чињеница је да у већини полицијских организација извршиоци делују под притиском продуктивности. Илустрације ради, руководиоци криминалистичке полиције као приоритетну обавезу оперативцима намећу расветљавање кривичних дела, руковођени логиком да је проценат расветљавања најбољи показа-

² Класична корупција (ен. graft) подразумева злоупотребу овлашћења ради остварења, пре свега, личне користи, најчешће кроз новчану исплату полицајцу за необављену дужност (Prenzler, 2009:16).

тељ ефикасности полиције. Неретко се при том мотивација извршилаца подстиче награђивањем кроз стимулације, унапређења итд. Свесни такве могућности неки полицајци се могу лако одлучити на злоупотребу овлашћења како би под велом „племенитог повода“ остварили и личну корист.

Могућност мешања мотива и намера дала је повод неким ауторима да изврше одређене термилошке корекције. Punch конкретно, поред „корупције процеса“, у литературу уводи и појам „ратоборне корупције“, коју са претходним обликом повезују коришћене методе. Он при том наглашава како се, за разлику од „корупције процеса“, којом полицајац може остварити и лични интерес (нпр. „ослабити“ неки случај за одређену надокнаду), иза „ратоборне корупције“ искључиво крију напори за остваривање резултата у супростављању криминалитету и „обезбеђењу“ осуђујуће пресуде, посебно за извршиоце тешких облика криминалитета (Punch, 2009:29). Дакле, израз „ратоборна корупција“ овај аутор резервише искључиво за понашања којима се тежи остварити „племенит“ циљ и корист за целокупну организацију. Приликом одређења оваквог назива Punch је очигледно имао на уму синтагму „рат злочину“ и чињеницу да значајан број полицајаца сматра како тај рат не може бити добијен без „заобилажења“ законских прописа и званичних процедура.

Анализа полицијских злоупотреба свакако не сме запоставити ова понашања. То ипак не значи аутоматски да се „корупција процеса“ мора сагледати заједно са „класичном корупцијом“, односно у оквиру јединственог појма корупције у полицији. Напротив, због бројних специфичности они се морају анализирати одвојено, а кључни предуслов за то јесте њихово независно дефинисање. Међутим, да би се то и учинило, претходно је потребно појам „корупције процеса“ заменити адекватнијим изразом, будући да коришћење речи „корупција“ у овом контексту непотребно оптерећује ионако сложен појам корупције, али и уноси додатну забуну у схватању „класичне корупције“. Из истог разлога ни израз „ратоборна корупција“ није адекватан.

Овде је важно напоменути да се иза већине поступака, окарактерисаних као „корупција процеса“, заправо крије манипулација и обмана. Тачније, у остварењу конкретног циља користе се „прљава“ средства (подметање доказа, провоцирање дела, лажно сведочење) чиме се настоје остали актери процеса (осумњичена лица, судије) довести у заблуду. Узимајући то у обзир сматрамо да је за опис таквог понашања адекватније користити израз *полицијске обмане*. Не треба, међутим, изгубити из вида ни чињеницу да формални процес може бити „нарушен“ полицијским поступцима потпуно другачије природе. Примера ради, признање осумњиченог не мора бити добијено на преваран начин, већ може бити изнуђено уз примену физичке силе. Употребљена чак и у овом контексту сила свакако не представља полицијску обману, али не ни класично коруптивно

понашање. Који онда термин употребити а да њиме обухватимо сва противправна понашања полицијских службеника, која су у суштини различите природе, али истоврсног мотива.

Трагајући за адекватним изразом не сме се заборавити да је овде реч о ситуацијама где полицијски службеници свесно и намерно крше прописе којима се регулише полицијска дужност, односно предузимају активности на које немају законско право. Отуда нам се чини да је формулација *злоупотреба племенитог повода* добар избор, будући да израз „злоупотреба“ довољно прецизно описује праву природу и карактер оваквих полицијских поступака, упркос чињеници што се иза њих крије „добра намера“. Овде је међутим вредно размотрити и формулацију *недолично понашање племенитог повода* (ен. *noble cause misbehavior*), која је иначе већ заступљена у литератури (Bailey, 2002:135) као синоним изразу *корупција процеса*. Тумачећи ову формулацију могли бисмо закључити да упркос „племенитом“ циљу, чијем остварењу полицијски службеник тежи, поступци и средства које он том приликом користи више доликују делинквентима и криминалцима, а не људима који треба да буду оличење владавине права и симбол правне државе.

Постоје међутим и аутори који у дефинисању полицијске корупцију иду још даље. Један од тих аутора је Maurice Punch. Размотримо његову дефиницију: „Понашање једног полицајца се сматра коруптивним када злоупотреби моћ и ауторитет, искористи службену позицију и средства да би избегао спречавање криминала, да би подстицао криминал, да би учествовао у криминалу, да би се борио против криминала или једностранно, да би употребио моћ за противзаконите циљеве“ (Punch, 2009:31).

Примећујемо да је реч о веома широком тумачењу корупције које аутор гради на злоупотреби овлашћења, моћи и поверења, као централним елементима, сматрајући при том како специјалан статус, ауторитет и овлашћења претварају полицијске поступке у корупцију. Овакав приступ несумњиво омогућава обједињено сагледавање разноврсних манифестација полицијских злоупотреба. Како сам аутор истиче: „Моја усредсређеност при разматрању корупције у полицији је на озбиљним одступањима од званичних правила, кривичног права и од поверења јавности у полицију. Због тога се, по мени, корупција манифестује на више начина, али најчешће у споразумним и користољубивим везама са криминалцима, у дискриминацији над одређеним групама, у прекомерном насиљу и у кршењима правила закона и редовног законског поступка“ (Punch, 2009:47).

Ценећи намере аутора сматрамо да је овакво виђење корупције ипак екстремно широко, јер омогућава сврставање свих злоупотреба полицијских овлашћења под корупцију, без обзира на њихов начин извршења, њихову природу и тежину, без обзира да ли су извршена на дужности или ван ње. Видимо да Punch под коруптивним понашањем третира чак и по-

лицејско насиље, за које је иначе у већини систематизација полицијских девијација резервисано посебно место. Овакав потез Punch правда чињеницом да полицајци понекад желе да остваре одређену корист за себе или организацију „пребијањем“, наводећи као пример одржавање ауторитета и обезбеђивање контроле терена. Он при том подсећа како су Gaffigan и McDonald на националном симпозијуму о интегритету полиције из 1997. године уврстили полицијску бруталност у корупцију (Punch, 2009:31). Имајући у виду да је реч о понашањима са бројним особеностима у односу на традиционално поимање корупције сматрамо да полицијско насиље ипак треба сагледавати одвојено од корупције.

Иначе, приступ који Punch користи у дефинисању корупције је типичан пример коришћења израза „корупција“ као описа људске покривености која се изражава кроз различите форме одступајућег понашања, у овом случају разноврсне облике девијантности полицијских службеника. У литератури, међутим, већ постоје изрази који обједињују оваква понашања, а као најчешће коришћен издваја се термин „полицијска девијантност“.³ Приступ који заступа Punch међутим није усамљен случај екстензивног тумачења појма корупције. Примера ради, Roebuck и Barker сматрају како коруптивно понашање треба истовремено схватити као „нечасно, неприкладно, неетичко, девијантно и криминално понашање“ (Roebuck, Barker, 1974:423).

Примећујемо да ови аутори заступају одређење које коруптивном понашању даје веома разуђену природу, од лошег понашања полицајца које је у супротности са моралним принципима и етичким правилима службе, преко девијантног понашања које одступа од нормативних очекивања друштвене заједнице, па све до криминалног понашања схваћеног као кршење норми кривичног права. Међутим, овакво тумачење полицијске корупције може створити проблем у утврђивању размера, нивоа и праве природе ове појаве. Уколико томе додамо чињеницу да оно што је девијантно за већину грађана унутар полицијске организације може бити дозвољено, проблем се додатно усложњава. Поред тога, неетичко понашање полицајца обично се карактерише као дисциплински прекршај који се кажњава у интерном поступку или се чак никада формално не региструје, већ се решава путем неформалних мера. Отуда би сврставање

³ Полицијска девијантност (е. police deviance) представља активност која није у складу са нормама, очекивањима и стандардима етичке, организационе и правне природе полицијске професије. Све полицијске девијације можемо сврстати у две категорије: 1) злоупотреба ауторитета – дефинисана је као било који чин полицајца, чији је циљ да повреди, увреди или погази људско достојанство, доведе до осећаја инфериорности или прекрши полицијско право; 2) професионалне девијације – представља девијантно понашање извршено током обављања уобичајених полицијских активности, које има две подкатеорије: непрописно понашање полиције – подразумева кршење смерница полицијске организације, чија је сврха дефинисање прописног и непрописног понашања полицајца, и корупција полиције – забрањена радња која укључује злоупотребу службене дужности ради стварне или очекиване материјалне награде или добити (Barker, Carter, 1994:6).

и ових понашања у корупцију само додатно допринело ионако високој тамној бројци.

Закључак

Из досадашњег излагања могли смо запазити веома различите приступе у дефинисању корупције у полицији, чија међусобна одступања несумњиво отежавају доношење једне универзалне дефиниције. При том се овде не ради о простој разлици у редоследу речи у реченици, већ о суштинским и концептуалним разликама у приступу дефинисању овог феномена. Упркос овим одступањима научно истраживање захтева изналажење одговарајуће дефиниције. Она би при том требало да задовољи два, на први поглед противречна захтева: 1) да буде довољно прецизна како би омогућила јасно разграничење корупције од других блиских облика девијантног понашања полицајца, и 2) да буде довољно широка како би могла да обухвати бројне манифестације коруптивног понашања полицијских службеника.

Преиспитујући претходне дефиниције „полицијске корупције“ приметили смо како, поред свих непомирљивих разлика, постоје и неки заједнички елементи који повезују сва ова тумачења. У том смислу, први сигуран корак ка формулисању једне прецизне дефиниције представља идентификовање универзалних елемената појмовног одређења корупције и њихово сублимирање у једну дефиницију. Илустрације ради, у једном истраживачком пројекту, посвећеном истраживању корупције у полицији, носиоци су изабрали дефиницију која је садржавала следеће елементе: злоупотреба службене функције; пружање повода или властита иницијатива и стицање личне погодности или настојање да се она оствари (Holz, 1998:270). У овом случају коришћена дефиниција указује на три кључна елемента корупције: 1) радња извршења (злоупотреба службене функције); 2) улога полицајца и његов допринос извршењу корупције (пасивна и активна улога), и 3) мотив извршења (стицање личне користи).

Ови елементи несумњиво представљају основно полазиште у процесу теоријског дефинисања корупције у полицији, чијим се спајањем конституише једно опште одређење. Међутим, будући да је реч о апстрактним категоријама, њихово значење мора бити додатно појашњено. Тачније, како би отклонили евентуалне дилеме, а одређење учинили што прецизнијим и кориснијим за истраживање, потребно је операционализовати конститутивне елементе теоријске дефиниције. Реч је наиме о следећим елементима:

- радња извршења – у каквим поступцима је опредмећен чин корупције, да ли је то искључиво примање мита или је реч и о неким другим облицима злоупотребе службеног положаја (нпр. одавање службене тајне);
- однос између актера – каква је природа тих односа, да ли је за

- постојање корупције неопходан договор између актера и сагласност њихових воља, као и добровољност учешћа у трансакцији, каква је улога и колики је допринос полицијског службеника остварењу трансакције (пасивна и/или активна);
- тренутак исплате – у ком тренутку приспева корист (нпр. да ли је за постојање корупције битно да је исплата договорена пре или после предузете активности), водећи рачуна и о устаљеним случајевима корупције (нпр. редовно исплаћивање дела зараде од неlegalних активности);
 - врста добити – које све погодности се могу третирати као плод коруптивне трансакције, да ли је то само новац и новчани еквивалент или пак и друге погодности које појединцу доносе нематеријалну корист (нпр. углед) или му пружају други вид задовољства (освета, сексуално задовољство);
 - вредност добити – који је доњи праг „вредности“ коју полицајац може остварити коруптивним понашањем, где је посебно важно размотрити праксу примања поклона и бесплатних „привилегија“ јер, према концепту „клизавог терена“, оваква пракса заправо представља први корак ка озбиљнијим видовима коруптивног понашања;
 - прималац добити – у чијем све интересу се полицајац понаша коруптивно, односно да ли тиме настоји остварити добит искључиво за себе или пак омогућава одређену корист и другима, под којим околностима и с ким се расподељује коруптивна добит, где је неопходно правити разлику између спорадичних случајева и организоване делатности више учесника.

Литература

1. Антонић, Д., (2001). *Корупција у Србији*, Београд.
2. Barker, T., Carter, D., (1994). *A Typology of Police Deviance, Police Deviance - 2nd edition* (Barker T. and Carter D., eds.), Cincinnati, pp. 3-12.
3. Bayley, D., (2002). *Law Enforcement and the Rule of Law: Is There a Tradeoff?*, Criminology & Public Policy No. 1, pp. 133-154.
4. Гредел, С., (2005). *Професија (и) корупција: Активирање професионалних удружења у борби за интегритет професија и против корупције*, Београд.
5. Davids, C., (2008): *Conflict of interest in policing*, London.
6. Датзер, Д., (2007). *Појам корупције у полицији*, Наука – Безбедност – Полиција, год. 12, бр. 2, стр. 97-107.
7. Зекавица, Р., (2010). *Ставови припадника криминалистичке полиције ПУ Београд о најзначајнијим питањима демократске реформе поли-*

- ције – резултати истраживања*, Безбедност, год. 52, бр. 2, Београд, стр. 41-74.
8. Kesić, Z., (2009). *Privatni sektor u kontroli kriminaliteta*, Beograd.
 9. Kleinig, J., (1996). *The Ethics of Policing*, Cambridge.
 10. Kutnjak-Ivković, S., (2005). *Fallen Blue Knights: Controlling Police corruption*, New York.
 11. Maljević, A., (2006). *Otvoreno o policiji i korupciji*, Sarajevo.
 12. Милетић, С., (2001). *Појмовник полицијског права*, Београд.
 13. Mischkowitz, R., (2000). *Einschätzungen zur Korruption in Polizei, Justiz und Zoll*, ВКАForschungsreihe, Bd.46, Wiesbaden, http://www.bka.de/kriminalwissenschaften/veroeff/band/band46/001_582.pdf_download (12. 4. 2009);
 14. Ненадић, Н., (2007). *Појам и узроци корупције*, Корупција: основни појмови и механизми за борбу, (Илић, Г. П., ed.), Београд, стр. 11-28.
 15. Newburn, T., (1999). *Understanding and Preventing Police Corruption: Lessons from the Literature*, Home Office – Policing and Reducing Crime Unit: Research, Development and Statistics Directorate, London, http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/fprs110.pdf_download (8. 7. 2010);
 16. Нинчић, Ж., (2011). *Корупција и реаговање државе*, Безбедност, год. 53, бр. 3, стр. 125-147.
 17. Prenzler, T., (2009). *Police Corruption Preventing Misconduct and Maintaining Integrity*, Boca Raton.
 18. Punch, M., (2009). *Police Corruption – Deviance, Reform and Accountability in policing*, London.
 19. Roebuck, J., Barker, T., (1974). *A Typology of Police Corruption*, Social Problems No. 3, pp. 423-437.
 20. Симоновић, Б., (2009). *Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе*, Безбедност, год. 51. бр. 1-2, Београд, стр. 236-254.
 21. Ћирић, Ј., (2005). *Сукоб интереса и полиција*, НБП - Наука - Безбедност - Полиција, бр. 1, стр. 25-50.
 22. Holz, K., (1998). *Korupcija u policiji – Istraživanje o opsegu korupcije unutar policije i o stavu policijskih službenika prema korupciji*, Izbor, бр. 4, стр. 267-279.
 23. Huberts, L., Kaptein, M., Lasthuizen, K., (2007). *A study of the impact of three leadership styles on integrity violations committed by police officers*, Policing: An International Journal of Police Strategies and Management 30(4), pp. 587-607;
 24. Crank, J. Caldero, M. (2010). *Police Ethics: The Corruption of Noble Cause*, Cincinnati.

Theoretical Definition of Police Corruption

Abstract: *Corrupt behavior, as a typical form of abuse of authority, draws great attention of the scientific and professional community. The importance of scientific research on this phenomenon is great, especially if we bear in mind that this research contributes to the removal or remediation of the dangers and consequences that these behaviors create on individual and social levels. In this context the study of "police corruption" has special importance because it contributes to spreading of knowledge about the phenomenon that is shrouded in secrecy. Due to the lack of precise indicators, the conclusions on this phenomenon are primarily based on the impressions created from personal experience or by the media presentation of the phenomenon. Personal experience can, however, represent the exception rather than the rule, while the media, burdened by sensationalism, and usually approach the problem superficially and selectively. In order to avoid passing the final judgments on the basis of flat-rate assessment, it is necessary to start analyzing the problem of police corruption by applying the appropriate methods, while observing the principles of scientific perspective. This, however, is not an easy task. Anyone who chooses corruption in the police as the subject of his research will, at the beginning, encounter the problem of how to define the phenomenon which he intends to research. It is known that the theoretical definition of the research subject is the first and infallible step towards the more objective indicators of the studied phenomenon. More specifically, a precise and unambiguous definition is the essential prerequisite of success of the research. Hence the origin of the author's desire to critically review the existing definitions of corruption in the police and to find a more appropriate determinations, which would represent an important support in defining the subject of some future research studies and a starting point for fixing the boundaries between corruption and similar phenomena in the police actions.*

Keywords: *police, authority, abuse, corruption, definition*

Вељко ПОПАРА,
Управа криминалистичке полиције МУП-а РС
Иван ЖАРКОВИЋ,
Управа криминалистичке полиције МУП-а РС

UDK – 343.137 : 911.372.3

Прегледни научни рад

Примљено: 08.09.2012.

Криминалистичка опсервација у руралним условима

***Апстракт:** Све већи значај и бројне особености у фази припреме и током реализације криминалистичке опсервације у руралним условима нису на нашим просторима праћени адекватним радовима на теоријско-стручном плану. У настојању да овим радом допринесу побољшању постојеће ситуације, аутори представљају поједине особености овог облика криминалистичке опсервације, и то пре свега оне које су, због значаја који имају, разматране међу првима, а потом и искуствено провераване и изграђиване у циљу оптимализације резултата. Базирана на квалитетно осмишљеној и доследноведеној селекцији људства, поштовању нужних специфичности у фази обуке, а потом и ангажовању у посебно формираним тимовима за њено вршење, криминалистичка опсервација у руралним условима, у случају да је добро припремљена и дисциплиновано спровођена, уз коришћење адекватне опреме, представља један од ефикасних инструмената супротстављања специфичним облицима криминалног деловања појединаца и група.*

***Кључне речи:** руралне области, тајно праћење, опсервациона тачка, заклон, камуфлажа.*

Увод

У свакодневной комуникацији израз руралне области се користи при означавању врло различитих подручја, од оних која се препознају као приградска, у околини градова, до пашњака на високим планинама. Према методологији OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), која уважава и критеријум густине насељености, руралне заједнице (насеља) су оне чија је густина насељености испод 150 становника/км² (Differences between rural and urban populations, OECD Regional Typology). Кад је реч о регионима, они се сврставају у претежно руралне (где више од 50% популације региона живи у руралним насељима), средње руралне

(од 15% до 50% становника регија живи у овим локалним заједницама) и претежно урбане (мање од 15% становништва регије живи у руралним насељима). Позитивноправни прописи Републике Србије не садрже дефиницију руралних подручја, а критеријуми које примењује Републички завод за статистику не укључују стандардне индикаторе руралности који се срећу у међународној пракси (густину насељености, број становника, учешће пољопривредног становништва и др.). Ово, као и чињеница да се руралним подручјима сматрају делови земље који не спадају у урбане, се наглашава и у Националном програму руралног развоја од 2011. до 2013. године, усвојеном на седници Владе Републике Србије 17. фебруара 2011. године.

Уколико се прихвати одређење дато у Нацрту плана стратегије руралног развоја Републике Србије 2009-2013 (*Нацрт плана Стратегије руралног развоја Републике Србије 2009-2013*), према коме је рурални простор онај чија је главна физичка и географска карактеристика коришћење земљишта за производњу пољопривредних и шумарских производа, приближно 70% територије Србије се може класификовати као рурална област. У овом контексту посматрано, Србија се може одредити и као средње шумовита земља. Уколико се у обзир узму шуме и остало шумско земљиште, којем по међународној дефиницији припадају и шикаре и шибљаци (обухватају 4,9% територије), под шумама се у Србији налази 34% укупне површине. У односу на 1979. годину, шумовитост је у 2007. години била увећана за 5,2%. Према подацима из ове године, од укупне површине Србије 29,1% налази се под шумом – у Војводини 7,1%, а у средишњој Србији 37,6%. (Банковић et al., 2009:7-30).

Гледано кроз призму демографске дистрибуције становништва, Републику Србију карактеришу поремећаји у простору настали услед неравномерног распореда становништва, односно због високе концентрације у урбаним срединама с једне стране, и пражњења руралних простора, с друге стране. Од значаја за разумевање особености криминалног испољавања и антикриминалне праксе у руралним областима је и то што депопулација сеоских подручја за последицу има и старења сеоске популације. Расељавање села у Централној Србији и Војводини приметно је већ од почетка педесетих година прошлог века, да би почетком деведесетих разарајућа депопулација кулминирала захватајући више од 71% насеља у Централној Србији и преко 78% насеља у Војводини. Према подацима из 1991. године, више од половине становништва Централне Србије (53,4%) и Војводине (55%) чинило је градско становништво (Радовановић, 1995:8). Резултати пописа становништва из 2002. године показују да је укупан удео градског становништва повећан на 56,36%. Демографско пражњење села посебно је изражено у брдско-планинским областима и подручјима мање погодним за интензивну пољопривредну производњу. С друге стране, слично као и у суседним земљама у транзицији (Румунији и

Бугарској), забележене су и реверзибилне миграције, односно повратак у руралне области. Ти процеси у Републици Србији су последица економске кризе и затварања великих индустријских комплекса, као и чињенице да је значајан број избеглих и расељених лица са простора бивше Југославије насељен током деведесетих управо у руралним подручјима. Пораст руралне популације у периоду од 1991. до 2002. године забележен је у субурбаним и руралним подручјима у околини већих привредних центара.

У Националном програму руралног развоја Србије 2011 – 2013. истиче се и то да тренд депопулације села у Републици Србији значајним делом поприма родни карактер, при чему се усмереност женске популације ка градској средини повећава што је популација млађа. Као одлика руралних подручја истиче се и тзв. рурално сиромаштво, (процент сиромашних који живе у руралним подручјима порастао је на преко 61% у 2007. години, а сиромаштво је и даље двоструко више распрострањено у поређењу са урбаним подручјима – 9,8%:4,3%).

Упркос деценијама присутном тренду пражњења руралних простора, смањењу броја становника села и знатно мањој виктимизацији у руралним областима, криминално деловање у Републици Србији се значајним делом одвија и у овим срединама. Производња појединих врста дрога (нпр. марихуане) везује се, пре свега, за руралне области (Игњатовић, Симеуновић-Патић, 2010:38, 50 и 73). Истовремено, све је очигледнији пораст злоупотребе психоактивних супстанци и њихове продаје и у срединама које нису урбане. Руралне области се од стране припадника појединих криминалних група користе и као сигурне локације за сакривање и планирање нових криминалних активности, или као међуодредишта у транспорту наркотика, крадених возила и друге робе. Житељи ових предела све чешће су изложени специфичним облицима кривичних дела, као што су организоване крађе стоке, пољопривредне механизације и усева, шумске крађе, разбојништва (изузетно брутална и нарочито над старијим особама), а у руралним областима све су присутније и криминалне активности попут кријумчарења људи, недозвољеног ископавања и продаје културних добара и кривичних дела против животне средине (Милосављевић, 2010:31-37).

Стога не треба да чуди што се, у циљу спречавања, откривања, расветљавања и доказивања криминалних активности у руралним срединама, неретко предузимају и сложенији облици криминалистичког поступања. Конкретни оперативни захвати све чешће подразумевају и примену посебних доказних радњи, а њихова практична реализација неретко је подразумевала и тајну опсервацију, односно праћење релевантних објеката (појединаца или група). С обзиром на чињеницу да у руралним пределима борави мање људи, да је мрежа путева знатно мање развијена, отежано је и прикривено оперативно деловање припадника јединице за опсервацију.

У урбаним срединама опсерванти се на улици лако могу сакрити међу остале пролазнике, возила и зграде. У руралним областима ово је готово немогуће извести (сви становници се међусобно познају, а новопридошла возила бивају брзо уочена).

Бројне специфичности које се везују за наведене оперативне захвате препознате су и од стране законодавца, који је у *Законику о кривичном поступку* из 2011. године (Службени гласник РС, бр.72/2011 и 101/2011), који је ступио на снагу осмог дана од дана објављивања у Службеном гласнику Републике Србије, а примењиваће се од 15. јануара 2013. године, изузев у поступцима за кривична дела организованог криминала или ратних злочина који се воде пред посебним одељењем надлежног суда у којима се примењује од 15. јануара 2012, као посебну радњу доказивања предвидео и тајно праћење и снимање (чл. 171-173 ЗКП/2011). У тексту који следи указаћемо на најзначајније особености тактике вршења ових мера.

Опште напомене о криминалистичкој опсервацији

Супротстављање свим облицима криминала, а посебно оним које карактерише организовано криминално деловање, подразумева примену адекватних метода спречавања и сузбијања. У овом контексту посматрано, криминалистичка опсервација постаје незамењива оперативна и истражна техника у готово свим оперативним обрадама организованих криминалних група. Њено вршење подразумева тајно осматрање одређених лица и/или објеката обухваћених оперативном обрадом, са циљем да се уоче и документују одређене криминалистички и кривично правно релевантне чињенице (Кривокапић, Жарковић, 2003:183).

С обзиром на разлике у погледу начина реализације и динамике одвијања активности полицијских службеника током реализовања опсервације, у криминалистичкој пракси као посебни облици издвајају се специјално осматрање (подразумева мању динамику људства и трајнију усмереност на одређени објекат, односно простор, па и формирање осматрачке базе) и (тајно) праћење (подразумева изразиту динамику људства, тј. тајно слеђење и осматрање). За означавање криминалистичке опсервације неретко се користи и израз присмотра – разликује се статична и мобилна (Мијалковић, 2006:26), односно стационарна (присмотра одређених места и објеката које користи надзирана особа), динамична (мобилна, када се надзирана особа физички следи) и комбинована (Ракочевић, 2011:16 и 17). *Закон о полицијским пословима и овластима Републике Хрватске*, у члану 80 мотрење и пратњу издваја као две посебне прикривне полицијске радње (Народне новине РХ, бр. 76/09).

Иако се, сагласно постојећем нормативном оквиру, криминалистичка опсервација може спроводити у склопу криминалистичко оперативног

поступања, тј. као општа оперативно-тактичка мера, али и као радња доказивања (Жарковић, 2009:151), практично поступање полицијских службеника подразумева поштовање истих принципа и правила.

У члану 71 *Закона о полицији* (Сл. гласник РС, бр. 101/05, 63/09 и 92/11) истиче се да овлашћена службена лица могу, и пре постојања основа сумње да је извршено кривично дело или прекршај, а ради провере добијених обавештења и формирања предлога надлежним органима за које су овлашћени законом, путем полицијског непосредног и прикривеног опажања, опсервирања, да прикупљају обавештења и податке од користи за утврђивање да ли су се стекли основи сумње да је извршено кривично дело или прекршај. Уз овај општи циљ, који се у контексту криминалистичког поступања може дефинисати као провера постојећих и стицање нових оперативних података, као циљеви криминалистичке опсервације издвајају се и:

- утврђивање веза и контаката лица које се опсервира, односно прати (објекта) са другим лицима;
- утврђивање идентитета праћеног лица, односно лица са којима оно контактира;
- уочавање примопредаје предмета кривичног дела, односно њихово проналажење;
- проналажење лица за којима се трага;
- утврђивање места боравка и откривање тајних склоништа и скровишта објекта праћења, као и лица са којима он ступа у контакт;
- проверавање анонимне пријаве;
- проверавање оперативних веза;
- утврђивање појединих околности из живота објекта праћења (активности, склоности, навика, порока, утрошка новца и сл.);
- спречавање извршења кривичног дела, односно хватање извршилаца на делу код крађе, разбојништва, трговине наркотицима, изнуда и др.
- прибављање и провера оперативних сазнања, посебно оних значајних за припрему, планирање и предузимање других мера и радњи репресивног карактера (лишења слободе, блокаде, рације, заседе, привременог одузимања предмета, прегледа и претресања лица, стана и осталих просторија, превозних средстава, слободног простора);
- уочавање стварних активности, склоности и навика праћеног лица значајних за откривање и расветљавање криминалне делатности поводом које се поступа.

У члану 171 ЗКП/2011 наведено је да, ако су испуњени услови из члана 161, ст. 1 и 2 овог законика, на образложени предлог јавног тужиоца

суд може одредити тајно праћење и снимање осумњиченог ради: 1. откривања контаката или комуникације осумњиченог на јавним местима и местима на којима је приступ ограничен или у просторијама, осим у стану; 2. утврђивања истоветности лица или лоцирања лица или ствари. Места или просторије, односно превозна средства других лица могу бити предмет тајног надзора и снимања само ако је вероватно да ће осумњичени ту бити присутан или да користи та превозна средства.

Једна од основних карактеристика криминалистичке опсервације огледа се у чињеници да се она, у циљу реализације конкретних оперативних задатака, а након темељне припреме и детаљног планирања, врши конспиративно (тајно), од стране одабраних и обучених лица која су снабдевена адекватним техничким средствима. Како је већ истакнуто, ангажовање специјализованих јединица за опсервацију, односно њених припадника је често у оперативној пракси. Због низа специфичности које се везују за припрему и реализацију криминалистичке опсервације, независно од тога да ли се врши као општа-оперативно тактичка мера и посебна доказна радња, претпоставка њеног вршења је и одобрење старешине органа у којима се налази јединица за опсервацију. Уз то, када се опсервација врши у склопу посебне доказне радње тајног праћења и снимања, претходна претпоставка је образложена наредба судије за претходни поступак (чл. 172 ЗКП/2011). Наредба садржи податке о осумњиченом, законски назив кривичног дела, разлоге на којима се заснива сумња, означавање просторија, места или превозног средства, овлашћење за улазак и постављање техничких уређаја за снимање, начин спровођења, обим и трајање посебне доказне радње. Тајно праћење и снимање може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа може се продужити највише за три месеца. Ако је реч о кривичним делима за која је посебним законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности, тајно праћење и снимање може се изузетно продужити још највише два пута у трајању од по три месеца.

Припрема и планирање реализације криминалистичке опсервације

Квалитетно спроведене припремне активности и планирање по свим битним елементима претпоставка су, али не и гаранција успешне реализације криминалистичке опсервације у сваком конкретном случају. Почетне информације од значаја за поступање јединице за опсервацију морају се налазити у захтеву/налогу за ангажовање јединице за опсервацију упућеном од стране оперативца који води оперативну обраду, односно од организационе јединице МУП-а у којој он ради (иако се захтев/налог најчешће подноси у писаном облику, то не искључује усмена објашњења и догова-

рање учесника у конкретном криминалистичком ангажовању). По правилу, реч је о информацијама о:

- идентификационим обележјима (генералијама) објекта који треба тајно пратити (укључује и податке о личним опису лица, његове фотографије, адресу стана), његовом занимању и месту рада;
- уобичајеном начину живота „објекта“, његовим склоностима, начину кретања (креће се у комбинацији пешице и возилима јавног превоза, такси возилима, односно сопственим возилом, и то марке ...) и сл.;
- разлогу праћења (о претходним, актуелним и очекиваним криминалним активностима лица које треба пратити), о контактима и везама које остварује објекат, као и местима које посећује, о томе шта се праћењем жели постићи;
- временском периоду у којем ће се примењивати тајно праћење, односно о временским периодима/интервалима који су од посебног значаја;
- имену и презимену оперативног радника који непосредно води акцију, број његовог телефона (ради консултовања пре и у току успостављања праћења).

Професионалан приступ подразумева анализу постојећих и прибављање других релевантних података, укључујући и оне који који су од значаја за разматрање безбедносних ризика, а потом и прецизно планирање по свим битним елементима ангажовања кадровских и техничких ресурса јединице за опсервацију. Планирање сваке, а посебно оне опсервације која ће се реализовати у руралним условима може да потраје дужи временски период. Ипак, иако детаљно планиране, некада данима и недељама, поједини елементи поступања у оквиру акције опсервације у руралним условима веома често бивају мењани у последњем тренутку (Jenkins, 2003:33). Подразумева се и то да, сходно измењеним условима на терену, нужно долази и до *ad hoc* измена у одабраној тактици поступања.

Избор људства за вршење опсервације у руралним условима

Један од кључних и најкритичнијих елемената планирања акције опсервације у руралним условима је селекција људства. Ово се не односи искључиво на одабир појединаца који ће бити укључени у опсервацију, већ и на селекцију оперативаца који ће пружати директну подршку опсервационом тиму на терену.

За разлику од опсервација у урбаним условима, код којих се акценат при избору појединца/појединаца ставља на психо-физичке одлике које их чине другачијим у односу на стереотипе у погледу изгледа полицијских

службеника, чињеницу да су непознати у криминогеним срединама, неупадљивог су физичког изгледа (просечне су висине, тежине, неупадљиве боје и изгледа косе, одевени одговарајуће за старосно доба и временске услове и сл.), при одабиру службених лица која ће опсервацију вршити у руралним условима, као кључни критеријум истиче се висока мотивација за поступање у сличним ситуацијама, па и у конкретном случају (Ritch, 2003:14). Ово подразумева да се избор врши међу оним припадницима јединице који се добровољно јаве за учешће у акцији. Снажна мотивација је неопходна и зато што ова врста ангажовања подразумева прековремени рад, а неретко и екстремно физичко напрезање које није карактеристично за остале дужности у криминалистичкој полицији. Један од одлучних критеријума који старешина јединице мора уважавати приликом селекције људства је и питање менталне снаге и стабилности оних службеника који су се добровољно пријавили за учешће у акцији, њихове способности да ефикасно функционишу под стресом и да се у дужем временском периоду фокусирају на посматрану појаву (простор, активност, појединца). Ово због тога јер се већ показало да и снажно мотивисани и добро обучени и истрајни оперативни радници, суочени са неконфором руралног окружења, реагују изненађујуће и на тај начин угрозе целу акцију. Старешине које бирају чланове тима као кључне квалитете морају да вреднују и њихову способност уочавања, памћења и правилног тумачења детаља, самопоуздање, стрпљење, емотивну стабилност, поверење које појединац ужива, његову поузданост, дисциплинованост, зрелост и искуство.

Веће могућности избора постојаће у оним јединицама за опсервацију у којима су ангажовани појединци који дужи временски период заједно раде, а пре тога су обучавани за рад у различитим условима на начин који омогућава дефинисање и унапређење њихових индивидуалних квалитета и изградњу тимског духа. Одабрани службеници морају бити оспособљени и за преживљавање у природи, јер се и то може појавити као квалитет који ће им омогућити да воде рачуна о себи и колегама из тима за време боравка и ангажовања у појединим руралним пределима (посебно у случају дужег временског ангажовања у неповољним метеоролошким условима). Као и код ангажовања у другим ризичним ситуацијама, и овом приликом треба ангажовати само посебно стабилне личности способне да се носе са страхом од деконспирације, као и са емоцијама које се јављају у условима дужег временског и исцрпљујућег ангажовања.

При избору појединца и формирању тимова за опсервацију у руралним условима у појединим ситуацијама од значаја могу бити и:

- претходно искуство у камповању и планинарењу, као и уживање у природи;
- ловачко искуство;
- познавање извиђачких вештина;

- развијене склоности и интересовање за фото и видео документовање;
- развијене способности квалитетне процене конкретне ситуације;
- поседовање физичке кондиције високог нивоа;
- да су непушачи и да не конзумирају алкохолна пића.

Дефинисање опсервационе тачке

За разлику од урбане опсервације која може бити статична или динамична, опсервација у руралним условима је искључиво статична, тј. везана за опсервациону тачку (Jenkins, 2010:215). Опсервациона тачка у руралној опсервацији јесте позиција која омогућава најбољи увид у дешавања на одређеном терену, без опасности да се присуство оперативаца деконспирише. Припрема за излазак на терен подразумева и прикупљање и анализу података о рељефу, вегетацији, саставу земљишта. Као извори релевантних информација могу да послуже географске карте, орто-фото снимци (снимци из ваздуха, google maps). Посебан значај имају извештаји настали поводом претходног оперативног ангажовања на истом терену.

Приликом одабира опсервационе тачке посебна пажња се мора посветити и томе:

- колико су објекти опсервације опрезни и способни да уоче и деконспиришу активности опсервационих тимова на терену;
- колика је удаљеност опсервационе тачке од локације за остављање и прихват опсервационих тимова, и које су могуће алтернативе;
- да ли је и колико пешачка рута која води од локације за остављање до опсервационе тачке заклоњена од нежељених погледа;
- да ли оперативци располажу са довољно времена да се сместе на опсервациону тачку и које доба дана је за то предвиђено;
- да ли опсервациона тачка омогућава прикривено постављање и одговарајући преглед терена;
- да ли на опсервационој тачки постоји довољно растиња које се може искористити као камуфлажа;
- да ли оперативци имају преглед доласка објекта опсервације на опсервирано подручје (у ситуацијама када се објекат опсервације служи моторним возилом);
- да ли је на опсервационој тачки могућа радио комуникација и комуникација мобилним телефоном;
- да ли су тимови за подршку на довољно далеком растојању да остану непримећени, а да у случају потребе могу на време да интервенишу.

Средства која се користе при опсервирању у руралним условима

Вршење криминалистичке опсервације у руралним условима подразумева и коришћење адекватних техничких средстава. Њихова примена олакшава, али и проширује могућности оперативног ангажовања. Природа и окружење објекта посматрања условљава и врсту средстава. Данас се не може замислити успешно опсервирање у руралним условима без примене возила за подршку, средстава везе, средстава за документовање и осматрање, средства за камуфлажу и других техничких средстава, као што су нпр. термовизијске камере, уређаји за глобално позиционирање и сл. (Попара, 2006:309).

Возила за подршку

У урбаној опсервацији најчешће се користе путничка моторна возила, а у употреби су и мотоцикли и бицикли, док се за подршку у руралној опсервацији, због својих перформанси, најчешће користе теренска, пик-ап и комби возила. То стога што возила која се користе као подршка у операцијама руралне опсервације морају бити пространа, са довољно простора за оперативце и за опрему коју ће користити током акције, али и таква да омогућавају релативно брз улазак и излазак чланова тима (клизна врата). Процедура улажења и излажења из возила претходно мора бити добро увежбана од стране чланова тима, и то тако да се време неопходно да оперативци изађу из возила и заузму сигурну позицију, односно да са сигурне локације уђу у возило, сведе на пар секунди. Возила за подршку морају да имају снажне моторе и погон који омогућава вожњу у теренским условима, изворне/модификоване перформансе које омогућавају рад мотора без претеране буке, као и рестриктивно коришћење осветљења унутар возила, фарова и стоп светала. Од кључног значаја је и то да одабрана возила не привлаче посебну пажњу, тј. да марком, моделом, општим изгледом и у детаљима одударају од опште познатог и стереотипног изгледа полицијских возила и да се уклапају у оне категорије и моделе возила која се уобичајено појављују у локалној средини и окружењу.

Поред тога што се користе за довоз и одвоз оперативаца у близину или са локације, ова возила се могу користити као командна возила или возила за посредовање између оперативаца на терену и штаба акције. Поред тога, наведена возила могу бити адекватно адаптирана, тј. опремљена специјалном опремом: мониторима (контрола дешавања око возила) и видео камерама (видео документовање), усмереним микрофонима (аудио документовање), конзолом за ГПС мониторинг (Милојковић, Маринковић, 2007:44), пуњачима батерија, аудио видео снимачима (складиштење

документованог материјала), радио уређајима (комуникација између возила, штаба и оперативаца на терену) и опремом за бежични пренос документованог аудио и видео сигнала.

Средства везе

Средства везе служе за комуникацију између тима, односно оперативаца који врше опсервирање у руралним условима и старешина, као и за комуникацију са тимом за подршку. Најчешћа средства везе која се користе у раду су мобилни телефони и радио уређаји. Средствима везе се решавају следећа питања:

- ручне радио станице омогућавају међусобни договор оперативаца који опсервирају, као и комуникацију и координацију са тимом за подршку;
- омогућава се комуникација и координација, тј успостављање везе између оперативаца позиционираних на различитим опсервационим тачкама, а тиме и ефикасније опсервирање;
- обезбеђује се веза командног центра или штаба са екипом која врши опсервирање, чиме се омогућава увид у ток акције, дају савети, омогућава адекватна и благовремена помоћ или интервенција и сл. С друге стране, оперативац је у могућности да извештава о свом раду, о новим моментима, о непредвиђеним околностима и да тражи савет и помоћ старешине у таквим случајевима.

Руковање средствима везе, режим и начин комуницирања мора бити такав да онемогућава неовлашћено детектовање комуникације и њеног садржаја (по потреби поруке се морају шифровати, а радни канал заштитити – скрембловати). Због велике осетљивости уређаја који се користе, са њима се мора веома пажљиво руковати. Оно што се подразумева је дисциплина у комуницирању, јављању и разговорима. На овај начин ће се, поред осталог, избећи неугодности којима је изложен оперативац који опсервира и који, у условима сталног ризика да ће га објекат опсервације или неко из његовог окружења чути, мора да понавља већ речено. У зависности од начина преноса радио сигнала, ситуације, временских прилика и доба године, опрема која се користи уз радио станице може бити жична – користи се углавном зими и носи испод јакне, и бежична – користи се и зими и лети, лако се сакрива испод гардеробе.

Средства за документовање

И код криминалистичке опсервације у руралним условима поступање ангажованих појединаца подразумева обавезу да се опажено, тј. оно што

је непосредно или уз помоћ адекватне опреме регистровано, на адекватан начин и документује. Фото и видео снимци направљени у току опсервирања, снимљени детаљи разговора и сл. могу се користити као врло поуздан извор оперативних сазнања, али и као врло важно доказно средство у кривичном поступку. Посебно зато што се неретко дешава да поједина лица негирају своје везе са објектом опсервације, односно оне контакте који их доводе у везу са његовим криминалним активностима. Као најзначајнија средства за документовање користе се фотоапарати и видео камере врхунских перформанси који, уз то, имају и могућност прилагођавања условима снимања у руралном окружењу. Значајне су, пре свега, перформансе које омогућавају снимање са даљине и употребу одговарајућих објектива и телеобјектива примерених различитим условима и параметрима снимања. Предности видео камера су у томе што имају могућност снимања низа активности, па самим тим и целовитијег документовања важних чињеница и околности (нпр. долазак објекта на локацију ради састанка, сам састанак, његово трајање и динамику, као и низ других детаља). У пракси се дешава да везе објекта опсервације не признају своју повезаност, контактирање и рад. Ако се не би поседовали снимци, тј. документа која то потврђују, онда би читава оперативна обрада пропала.

Средства за камуфлажу

Као и код опсервације у урбаним условима, претпоставка успешног вршења ове радње у руралном окружењу је прикривено присуство оперативних радника, односно обезбеђење адекватног заклона. По дефиницији, заклон је било која структура или чврст објекат, природног или вештачког порекла који оперативцу омогућава несметано опсервирање без опасности да буде примећен. У ситуацијама када у близини опсервационе тачке не постоји одговарајућа структура или чврсти објекти, користе се камуфлажна средства (Ritch, 2003:77). У пракси су присутне две врсте средстава која омогућавају адекватну заштиту од уочавања оперативаца и њихове опреме током руралног опсервирања – природна и вештачка камуфлажна средства. У природна камуфлажна средства сврставају се они облици вегетације и природни материјали који се могу наћи у подручју у коме се налази опсервациона тачка. Обезбеђење адекватних камуфлажних средстава не сме се препустити случају, тј. камуфлажа не сме бити условљена могућностима које пружа терен на ком се налази опсервациона тачка, као ни инвентивношћу оперативаца, већ се у том циљу мора извршити претходно извиђање терена.

Када је то целисходно и могуће, при опсервацији у руралним условима треба користити адекватна вештачка камуфлажна средства. Реч је о материјалима, односно одевним предметима који су креирани и произведени

са циљем да омогуће прикривање (маскирање) присуства оперативаца у руралном окружењу. Вештачки материјали који се користе за камуфлажу производе се у бојама и дезенима који одговарају различитим окружењима, тако да је и у случају примене вештачких камуфлажа неопходно извршити извиђање терена са ког ће се опсервирати. Вештачка камуфлажна опрема која се најчешће користи током опсервације у руралним условима обухвата: камуфлажне боје за лице, камуфлажне капуљаче, камуфлажна одела, камуфлажне кабанице (пончо) и камуфлажне покриваче (цили).

Основни принципи избора и коришћења камулажних материјала код опсервације у руралним условима су:

- проучити терен и вегетацију у близини опсервационе тачке у циљу одабира адекватног камуфлажног материјала;
- уважавати чињеницу да се вегетација мења у складу са годишњим добрима, тако да камуфлажа која је одговарајућа током једног годишњег доба није адекватна током другог;
- користити искључиво онолико камуфлажног материјала (природног и/или вештачког) колико је неопходно (превише камуфлажног материјала може оперативце учинити подједнако упадљивим као и његово премало коришћење);
- имати на уму да употреба вештачких камуфлажних материјала, као и добро бирање заклона, у већини случајева омогућава успостављање адекватне опсервационе тачке без нарушавања вегетације и природног окружења;
- у случајевима када се природни материјали користе као камуфлажа, неопходно је сакупити их са ширег подручја (природни материјал сакупљен са једног места може привући пажњу лица која су под опсервацијом, нарочито оних која су упозната са конкретним окружењем);
- избећи премештање земљишта приликом изградње опсервационе тачке (ископане рупе у земљишту и гомиле земље око опсервационе тачке такође могу деконспирисати присуство оперативаца);
- простор око опсервационе тачке треба оставити онаквим какав је био пре доласка и постављања оперативца.

Тактика поступања на терену

Тактика поступања на терену везана за опсервациону тачку је готово идентична тактици која се примењује у статичној опсервацији у урбаним условима. Оно што опсервацију у руралним условима чини специфичном су активности опсерванта на полазној тачки, локацији за остављање, током кретања ка и са опсервационе тачке, као и на тачки за скупљање. Пошто су извршене све неопходне припреме које се тичу људства, опреме и

анализе терена, опсервациони тимови који ће бити ангажовани током руралне опсервације се окупљају на претходно договореној полазној тачки где старешине дају последње инструкције, а оперативци врше последњу проверу опреме коју ће користити на терену.

Након ове фазе опсервациони тимови и опрема се возилима за подршку превозе до локације за остављање (drop off point), која се налази у близини опсервационе тачке. Излазак из возила треба извести тако да возач остане у возилу, а да мотор настави да ради. Поред тога, возач мора да обрати пажњу на евентуална дешавања на путу и око возила. Оперативци морају да напусте возило за подршку на најтиши могући начин избегавајући разговор и непотребну буку, укључујући и ону коју би могли изазвати несмотреним руковањем опремом. Када оперативци безбедно напусте возило, довољно је да руком сигнализирају возачу на претходно договорен начин да може да настави вожњу, избегавајући непотребну вербалну комуникацију, лупање по возилу и стварање буке.

Након изласка из возила оперативци остају сакривени у најближем заклону ради провере радио-везе са другим тимовима и возачем возила за подршку. Ако се ради о ноћним условима рада, пожељно је да сакривени сачекају петнаестак минута ради адаптације чула вида на услове смањене видљивости и на ново окружење.

Приликом планирања акције важно је предвидети довољно времена да тимови за опсервацију са позиције на којој су остављени на време стигну на планирану опсервациону тачку. Најбољи резултати код пребацивања на опсервациону тачку се остварују ако се:

- за долазак на опсервациону тачку бира прилаз са стране или отпозади, уз избегавање непотребног експонирања;
- пребацивање врши током ноћи, чиме се избегавају нежељена експонирања;
- за пребацивање бирају руте без већих препрека;
- при избору руте и током пребацивања избегавају пољопривредна домаћинства и животиње;
- приликом пребацивања чешће користе заклони;
- с времена на време застаје и послушкују се звукови у окружењу;
- константно одржава везе са тимовима и возилом за подршку.

По доласку на опсервациону тачку пожељно је да оперативци 5-10 минута опсервирају и послушкују окружење ради провере да ли су примећени. Након тога, може се приступити изради неопходних заклона и камуфлаже, као и монтирању специјалне опреме коју ће користити током опсервације. Пошто је опсервациона тачка успостављена, о томе се радио уређајем обавештавају тимови за подршку. Уз то, потребно је извршити и реферисање у погледу ситуације на терену, његових карактеристика и

дати опис тренутног стања (присуство и опис грађевина, моторних возила, људи). Ово нарочито у случају уочавања објеката опсервације. Сва неопходна опрема, као што су фото апарат, видео камера, објективи, двоглед, радио уређај, диктафон, бележница и сл. треба да буде доступна, тј. при руци, док остала опрема треба да остане у руксаку, што омогућује брзо паковање и покрет у случају опасности. Сва храна и пиће морају бити унапред припремљени за конзумирање да би се избегло непотребно кретање током њихове припреме, које би могло деконспирирати присуство оперативца на опсервационој тачки. Све активности везане за евентуално вршење физиолошких потреба морају бити обављене унутар простора који дефинише опсервациона тачка (Jenkins, 2010:225).

Приликом напуштања опсервационе тачке по завршеној опсервацији чланови опсервационог тима морају:

- спаковати сву опрему;
- радио-везом обавестити тимове и посаду возила за подршку о тачном времену напуштања опсервационе тачке;
- размонтирати сву на месту опсервације постављену вештачку камуфлажну опрему, као и употребљено растиње (оставити ситуацију што сличнију оној какву су затекли);
- напуштање опсервационе тачке вршити појединачно (никако у групи);
- приликом кретања одржавати радио-везу с тимовима и посадом возила за подршку (обавештавати их о напретку кретања, као и о времену потребном да се стигне на тачку за окупљање).

Пошто тим за опсервацију дође на договорену тачку за окупљање (pick-up point) неретко мора да сачека краћи временски период пре него што стигне возило за подршку. Тактика уласка у возило на тачки за окупљање је готово идентична оној која се примењује при изласку из возила на тачки за остављање. По доласку возила за подршку на договорену локацију, возач/сувозач ће обавестити чланове тима за опсервацију о евентуалним опасностима које је уочио током доласка, а у случају безбедне ситуације омогућиће им улазак у возило. Након уласка у возило тим креће ка безбедној локацији користећи време проведено у возњи за пресвлачење у цивилна одела.

Извештавање и документовање

Оперативци су у обавези да током опсервирања врше фото и видео документовање и да заинтересованим оперативним радницима подносе писане извештаје, свакодневно или на крају целокупне акције криминалистичке опсервације. Документовање је неопходно да би се фиксирале, а

тима и илустровале појаве и догађаји који су запажени при опсервирању, а потом и описани речима. Ово поготово када је опсервирање предузето ради документовања делатности извесних објеката на чију се криминалну активност сумња и треба је потврдити. Извештај о састанку објекта са неким лицем може се порицати, али негирање видео снимка, односно сета фотографија начињених том приликом током опсервације ићи ће знатно теже.

Фото и видео документовање

Квалитетно направљени снимци су поуздан показатељ одређеног дешавања (састанка два лица, боравка на одређеном месту, уласка у одређену зграду, извршења кривичног дела итд.). Кад год то ситуација дозвољава, треба вршити снимање свега што може бити од значаја за илустровање криминалне активности објекта и његових веза. Оперативац који врши снимање мора да буде обучен за рад са фото и видео опремом, смирен и концентрисан. Они полицијски службеници који нису у стању да се носе са емотивним набојем који прати опсервирање објекта не смеју се ангажовати у оваквим ситуацијама (скрећу пажњу на себе упадљивом збуњеношћу, дрхте им руке и сл.) јер би њихово понашање узроковало настанак некавалитетних снимака, а могло би допринети и деконспирирању целе операције (Попара, 2008:175).

Како би избегли деконспирацију при документовању опсервације у урбаној средини, оперативци се служе адаптираним видео и фото камерама, на првом месту због релативно малог растојања сопствене позиције у односу на објекат опсервације (праћења). Пошто се код опсервације у руралној средини видео и фото снимање врши са већих дистанци, подразумева се коришћење уобичајених средства за снимање (телеобјектив), али и њихово маскирање лишћем или маскирним платном. Како би се омогућило благовремено реаговање и снимање релевантних кадрова у најбољем могућем квалитету видео записа, уређај за снимање мора бити усмерен у правцу из ког, или ка месту на ком се очекује појављивање објекта опсервације (улаз у простор у ком се одвијау криминалне активности, улаз у склониште и сл.).

Који ће се уређаји за снимање користити у конкретной ситуацији зависи од бројних околности, а пре свега од врсте задатка који је постављен пред екипу за опсервацију, од услова у којима се опсервација спроводи, броја ангажованих оперативаца и сл. Предност коришћења видео камере је у томе што она може да сними читав низ активности, па самим тим и да пружи сликовиту репродукцију важних чињеница и момената (долазак објекта на састанак, сам састанак, примопредају предмета и низ других детаља). Важно је да се сниме они моменти који ће пружити слику свих

релевантних активности објекта и његових веза. Снимком треба обухвати и детаље места догађаја који ће омогућити његово препознавање и идентификацију, а тиме и просторно и временски орјентисати контекст у ком су се активности објекта опсервације одвијале (број куће, натпис крај улаза итд.). Важно је да се на начињеном снимку могу препознати и сва снимљена лица, јер ће само у том случају снимак бити користан.

Извештавање

По извршеном задатку оперативци који су радили на опсервирању подносе исцрпан писани извештај заинтересованом оперативном раднику, тј. организационој јединици у којој он ради. Извештај, као оперативни документ, треба да пружи потпуну слику о процесу рада и о оствареним запажањима јер се, у значајној мери, на основу њега доносе оперативне одлуке о даљем поступању у конкретном случају. Ово стога што је правилно опажање одређене појаве или процеса током тајног задатка много више од простог посматрања како се неки догађај одиграва (Маринковић, 2010:462). Уз заглавље организационе јединице која је извршила меру опсервирања, уводни део извештаја мора да садржи податке о томе на чији је захтев опсервација вршена, као и списак радника који су учествовали у акцији или оперативни назив тима који је био ангажован (Алфа, Браво, Делат и сл.) и временски период у ком је она реализована. Након детаљног описивања свих релевантних околности које се односе на објекат и његове активности и понашање (посебну пажњу треба посветити променама које су том приликом уочене), извештај мора бити потписан од стране оперативног радника који га је сачинио или од стране старешине који је руководио тимом на терену. Како је већ речено, садржај извештаја треба да омогући стицање што је могуће потпунијег увида у стање утврђено током опсервације. У извештају се обавезно наводи и то да ли је, и ако јесте, на који начин је снимљен објекат опсервације, односно лице које је са њим контактирало. Уколико то лице није идентификовано, у извештају треба навести што је могуће више елемената који ће допринети томе да се овај циљ што брже и поузданије оствари.

Поред извештаја који се подноси након извршеног задатка или периодично, током вршења опсервације у урбаној средини практикује се и подношење дневних извештаја, па чак и више извештаја у току дана. Јасно је да због природе ангажовања опсервационих тимова у руралним условима то, у највећем броју случајева, није могуће, али ни ова могућност не сме да се искључи. Ипак, и код опсервација које се врше у руралним условима увек када то околности налажу и омогућавају, извештавање се може вршити коришћењем средстава везе. Подразумева се ће се и у оваквим ситуацијама, по окончању опсервације подносити писани извештаји.

У погледу начина бележења и формирања садржаја извештаја нужно је поштовање принципа који траже објективност, јасност, исцрпност и чит-кост. Оперативци у извештај уносе чињенице онакве какве су они запазили, уколико уносе и своје оцене и мишљење, морају изричито нагласити да су то њихова гледишта и одвојити их од чињеница. Оно што је запажено мора бити написано тако да се не може схватити двосмислено и да не може доћи до забуне. Мора се јасно разликовати шта су чињенице, шта претпоставке, а шта су закључци. Ако се у извештај уносе претпоставке у које оперативци нису сигурни, онда то треба назначити, како би се такве информације примиле са резервом и у даљем раду проверавале.

Сви оперативци који су учествовали у опсервирању истог објекта пишу један заједнички извештај. Извештај се пише одмах, по истеку смене или по извршеном задатку, и то још истог дана док је сећање свеже. Уколико има разлике међу оперативцима у запажању чињеница и различитих оцена, они треба то јасно да наведу у извештају. До ових разлика може доћи услед различите способности запажања, услед осматрања са више страна, различитих одстојања од објекта и сл. Таквих разлика се не треба бојати и зато у извештају треба избегавати да се гледишта по сваку цену уједначе.

Закључак

С обзиром на чињеницу да се криминал уопште, укључујући и организовани, иако у мањем броју случајева, одвија и у руралним областима, и да се контакти извршилаца реализују на овим просторима, евидентна је и потреба криминалистичког поступања на овим просторима. Ову констатацију, поред осталог, потврђује и све чешће ангажовање јединица за опсервацију у руралним условима. У мноштву оперативних обрада, за илустрације ситуација у којима се подразумевало дуже временско опсервирање у руралним условима могу послужити нарочито оне које су након окончања привукле посебну пажњу јавности. Таква је и она која је реализована у рашко-полимској области и која је била усмерена на надзирање и спречавање даљих активности у два кампа за обуку терориста лоцирана у неприступачним планинским пределима. Као пример могу послужити и оне које су биле усмерене ка објектима у којима су се, у мање или више опремљеним лабораторијама, производиле синтетичке дроге. У великом броју случајева се, због јаких и непријатних мириса који се током процеса производње ослобађају, као знатно погодније локације бирају оне у руралним областима или на периферији насељених места.

Из наведеног се да закључити да је организовани криминал одавно освојио руралне пределе, као и то да је друштво по ко зна који пут закаснило да одреагује на адекватан начин. Нема сумње да ће и криминалистичка опсервација (као тајно праћење и снимање), која је од 15. јануара

2012. године уведена у сет посебних доказних радњи, у комбинацији са осталим радњама допринети подизању квалитета оперативног рада и прикупљању доказног материјала. Реализација криминалистичке опсервације у руралним условима захтева бројне модификације и прилагођавања, а све у циљу да њеним вршењем утврђено допринесе успеху сваког конкретног ангажовања припадника полиције, али и надлежних јавних тужилаца и судија. Ако је базирана на добро осмишљеној и доследно спроведеној селекцији људства, на креирању ефикасних опсервационих тимова и тимова за подршку, на правилној примени адекватне опреме, спровођење опсервације у руралним условима, уз уважавање особености утврђених у фази припреме сваког конкретног ангажовања и деловање у складу са претходно сачињеним планом, уз дисциплиновано поступање на терену, даје изузетне резултате. Маскирани у покретне жбунове, „стопљени“ са окружењем (понекад и у дужем временском трајању) оперативни радници који врше ову врсту опсервације и изгледом и понашањем по дефиницији више личе на припаднике специјалних анти-терористичких јединица него на криминалистичке полицајце. Ово је само један од показатеља еволутивних промена кроз које пролази криминалистичка полиција данас. Исто-времено са овим мењају се, могли би рећи, развијају се и решења која законодавац сматра нужним и прихватљивим када је реч о супротстављању савременим облицима криминалитета, посебно организованог. Поред осталог, и овим се подстиче слобода професионалног деловања и развијања креативности код припадника јединица за опсервацију и документовање.

Литература

1. Банковић, С. et al., (2009). *Шумски фонд Републике Србије – стање и проблеми*, Гласник Шумарског факултета, Београд, бр. 100, стр. 7-30.
2. Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). *Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права*, Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство, зборник радова, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.
3. *Differences between rural and urban populations*, OECD Regional Typology; Интернет: <http://www.cid-bdc.ca/useful-definitions>
4. Дундовић, Д., (2003). *Тајне полицијске операције*, Информатор, Загреб.
5. Ђокић, З., (2004). *Проблеми у примени ЗКП везани за положај и улогу полиције у преткривичном поступку*, зборник радова, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
6. Жарковић, М., (2009). *Криминалистичка тактика*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
7. Игњатовић, Ђ., (1996). *Криминологија*, НОМОС, Београд.

8. Игњатовић, Ђ., (2003). *Криминалитет и реаговање државе*, Безбедност, год. 45, бр. 4, Београд, стр. 499-520.
9. Игњатовић, Ђ., Симеуновић-Патић, Б., (2010). *Виктимологија*, Београд.
10. Кривокапић, В., Жарковић, М., Симоновић, Б., (2003). *Криминалистика тактика*, ВШУП, Београд.
11. Кривокапић, В., Крстић, О., (1999). *Криминалистичка тактика II*, Полицијска академија, Београд.
12. Маринковић, Д., (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*, Прометеј, Нови Сад.
13. Милојковић, Б., Маринковић, Д., (2007). *Системи за глобално позиционирање и њихов значај у откривању и доказивању кривичних дела*, Наука – Безбедност – Полиција, год. 12, бр. 2/07, стр. 41-59.
14. Мијалковић, С., (2006). *Могућности обезбеђења доказа у организовању сексуалне експлоатације*, Темида, вол. 9, бр. 2.
15. Милосављевић, Љ., (2010). *Баштина и криминал – сељак као надри-археолог*, Етноантрополошки проблеми – еМонографије, Филозофски факултет, Београд, стр. 31-37.
16. Милошевић, М., (2003). *Организовани криминал – збирка прописа са уводним објашњењима и напоменама*, Службени лист СЦГ, Београд.
17. Милошевић, М., Матић, Г. Д., (2007). *Посебне доказне радње којима се задире у право на приватност – позитивноправни и упоредноправни аспекти*, Безбедност, год. 49, бр. 1, Београд, стр. 9-34.
18. Милошевић, М., Кесић, Т., (2009). *Полиција у кривичном поступку*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
19. *Национални програм руралног развоја од 2011. до 2013. године*, Влада Републике Србије, 17. фебруар 2011; Интернет: <http://www.ruralinfoserbia.rs/dokumenta/Nacionalni%20program%20ruralnog%20razvoja.pdf>
20. *Нацрт плана Стратегије руралног развоја Републике Србије 2009-2013*, (2009); Интернет: www.mpt.gov.rs/download/ruralnirazvoj-strategija.pdf
21. Павковић, Н., (1978). *Село као обредно-религијска заједница*, Етнолошке свеске I, Београд, стр. 51-65.
22. Попара, В., (2004). *Дизајнер дроге на нарко сцени*, Безбедност, год. 46, бр. 4, Београд, стр. 573-585.
23. Попара, В., (2006). *Тајно праћење – нови аспекти*, Безбедност, год. 48, бр. 2, Београд, стр. 302-320.
24. Попара, В., (2008). *Тактика тајног праћења*, Безбедност, год. 50, бр. 1-2, Београд, стр. 161-180.
25. Попара, В., (2010). *Специфичности поступања јединица за опсервацију приликом реализације контролисаних испорука дроге*, Безбедност, год. 52, бр. 1, Београд, стр. 238-257.

26. Радна група против организованог криминала и корупције, (2008). *Борба против организованог криминала у Србији – од постојећег законодавства до свеобухватног предлога реформе*, Досије, Београд.
27. Радовановић, С., (1995). *Становништво градова и села у Србији после Другог светског рата*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIV, Београд.
28. Ракочевећ, В., (2011). *Етика у криминалистичким истражним методама*, EXPERTUS FORENSIS, Подгорица.
29. ACM IV Security Services, (1993). *Secrets Of Surveillance: A Professional's Guide To Tailing Subjects By Vehicle, Foot, Airplane, And Public Transportation*, Paladin Press, Boulder, Colorado, USA.
30. Jenkins, P., (2003). *Advanced Surveillance, The complete manual of surveillance training*, Intel publications, Oxenhope Keighley UK.
31. Jenkins, P., (2010). *Surveillance Tradecraft-The professionals guide to surveillance training*, Intel publishing, Pateley Bridge, Harrogate UK.
32. Ritch, V., (2003). *Rural Surveillance, A cop's guide to gathering evidence in remote areas*, Paladin Press, Boulder, Colorado.

Criminalistic Surveillance in Conditions of Rural Areas

Abstract: *Great significance and numerous peculiarities in the preparation phase and in the course of realization of rural surveillance was not the subject of interest for crime theory authors in the Republic of Serbia in the past. The effort of this review aims to improve the present conditions. The authors will present several peculiarities of this kind of criminalistic surveillance, focusing primarily on those that have - due to their significance - been the first ones to consider and then test in the field in an effort to achieve the best results. Thanks to the high quality of personnel selection, the emphasis on the essential peculiarities in the surveillance training phase, and the engagement of special surveillance teams in the field, the criminalistic surveillance in rural conditions can be a highly efficient tool in the combat against specific crime groups and individuals, especially if it is well prepared and performed, using the proper equipment.*

Key words: *rural areas, surveillance, observation point, covert, camouflage.*

Др *Наташа ТАЊЕВИЋ* *

Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд

UDK – 343.542.1 – 053.2 : 004.7

Прегледни научни рад

Примљено: 08.8.2012.

Сузбијање дечје порнографије на интернету – међународни и домаћи кривичноправни оквир

Анстракт: Облици у којима се јавља сексуално насиље над децом, као и методи који га омогућавају, попримили су запањујуће размере широм света, а томе је посебно допринео развој информатичких и комуникационих технологија. Информациона технологија је омогућила да се многи облици класичног криминала врше на не класичан начин, односно на начин који раније није био могућ. С обзиром да је број рачунарских корисника, међу којима су и деца, у сталном порасту и опасности и ризик од злоупотреба којима су деца овим путем изложена расте. Бројне могућности злоупотребе интернета, између осталог, значајно су олакшале производњу, дистрибуцију, ширење и објављивање порнографских садржаја са децом. У раду је дат приказ међународног и домаћег кривичноправног оквира заштите деце жртава кривичних дела везаних за њихово искоришћавање у порнографске сврхе злоупотребом рачунарских система и мрежа. У оквиру тога указали смо и на који начин су одредбе новог Кривичног законика Србије усклађене са преузетим међународним обавезама из ове области.

Кључне речи: дечја порнографија, жртве, кривичноправна заштита, рачунарски системи и мреже.

Уводне напомене

Интернет је највећа светска рачунарска мрежа на којој могу слободно да се размењују најразличитије идеје, садржаји, подаци, производи. Поједине одлике интернет комуникације попут анонимности, доступности, слободног протока различитих садржаја и слично отвориле су простор и за различите врсте злоупотреба и многобројне опасности којима су посебно изложена деца (Урошевић, 2009:145). Када се говори о опасностима за децу на интернету, обично се мисли на појавне облике сексуалног узнемиравања и дечију порнографију. Врбовање деце – жртава путем интернета

* E-mail: ntanjevic@sbb.rs

може се обављати на стандардне начине – оглашавањем сумњивих огласа и пословних понуда, али и путем тзв. причаоница, путем електронске поште или путем специјализованих програма за разговор (нпр. ICQ или SKYPE). Жртва може постати свако дете, без обзира на пол, а злоупотребама посебно доприноси психолошка и емоционална незрелост деце, која искрено и наивно пружају податке о себи, својим годинама, адреси на којој станују, школи коју похађају и сл., и прихватају познанство непознатих особа на друштвеним мрежама типа Фејсбук и Твитер, или учествују на форумима и у причаоницама са потпуно анонимним особама. У вези са тим постоји нови тренд код младих да на друштвеним мрежама имају што већи број пријатеља, због чега су девојчице посебно склоне да на своје профиле постављају фотографије на којима су оскудно обучене¹. С друге стране, као извршиоци овог вида криминала јављају се лица из свих друштвених структура, са веома различитим мотивима који су предмет психолошког профилисања извршилаца од случаја до случаја². Случајеви хапшења осумњичених за прибављање, поседовање, дистрибуцију дечје порнографије и искоришћавање деце у порнографске сврхе показали су да је међу ухапшенима било студената, инжењера, професора, али и јавности познатих медијских личности, што указује на то да не постоји одређени тип извршилаца ове врсте криминала. Иако би се могло рећи да се као извршиоци најчешће јављају лица мушког пола, интересантан је случај да су у Шведској 23 жене оптужене за умешаност у дечју порнографију, при чему су неке од њих шириле материјал са порнографском садржином, а неке и саме производиле фотографије са дечјом порнографијом.³

Као један од новијих облика ове врсте криминала јавља се и прављење слика и аудио визуелних материјала коришћењем мобилних телефона, а потом и размена путем ММС услуге. На жалост, сведоци смо чињенице да се деца често и сама међусобно снимају мобилним телефонима, добровољно или под разним врстама принуде, а онда те снимке шире путем интернета или bluetooth-a⁴. Често и родитељи необазриво постављају слике беба и своје деце са летовања, не слутећи да оне могу бити искоришћене у порнографске сврхе.

¹ У децембру прошле године девојчица из Новог Сада, стара 14 година, на друштвеној мрежи Фејсбук окачила је своју обнажену слику, а за месец дана још десетине девојчица учиниле су исто. Видети на: <http://www.vesti011.com/2011/12/decja-pornografija-preplavila-fejsbuk/> (Приступљено 10. 3. 2012)

² Видети на: http://www.mup.rs/cms_cir/saveti.nsf/saveti-zastitimo-decu-od-pedofilije-na-Internetu.h (Приступљено 7. 8. 2011)

³ Видети на: <http://www.vesti-on-line.com/Vesti/Svet/138614/Za-deciju-pornografiju-optuzene-23-zene> (Приступљено 9. 8. 2011)

⁴ У скорије време познат је случај тринаестогодишње девојчице из Пирота коју су четири старије ученице сексуално злостављале и то снимиле мобилним телефоном. Сличан случај десио се у Француској где су два дечака силовали десетогодишњу сестру једног од њих и те сцене снимили приказујући као порно филм у школи. Видети на: <http://www.naslovi.net/2008-05-16/mondo/maltretiranje-i-decja-pornografija-u-skolama/674436> (Приступљено 28. 10. 2011)

У нашој земљи не постоје тачни подаци о димензијама, специфичним појавним облицима и карактеристикама деце жртава дечје порнографије јер не постоји јединствен систем евидентирања и праћења ове појаве. Важан извор података пружају истраживања која су спровеле поједине научне институције и организације цивилног друштва.⁵ Међутим, истраживања о овом проблему се углавном односе на посредна сазнања јавности и стручњака о овим појавама, због чега се намеће потреба за даљим истраживањима у овој области како би се идентификовали узроци и размере дечје порнографије у нашој земљи, а што је од велике важности приликом осмишљавања и примене мера за сузбијање и спречавање појаве дечје порнографије на интернету. У даљем тексту ћемо кроз анализу међународног и домаћег кривичноправног оквира покушати да укажемо на систем заштите деце од искоришћавања у порнографске сврхе путем рачунарских система и мрежа. Такође, указаћемо на одређене проблеме и тешкоће у откривању и доказивању ове врсте криминала, и на могуће правце даље заштите.

Међународни кривичноправни оквир

Право на заштиту од свих облика насиља представља основно право сваког детета утврђено у *Конвенцији о правима детета* и другим документима Уједињених нација, Савета Европе и осталих међународних организација, које је држава Србија ратификовала као чланица тих организација. *Конвенција о правима детета* (Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 15/90) садржи посебне одредбе о правима детета на физички, психички и морални интегритет. Чланом 34 *Конвенције* предвиђено је да су државе уговорнице обавезне да заштите децу од свих облика сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања. У том циљу, предвиђа се обавеза за државе уговорнице да предузму одговарајуће националне, билатералне и мултиратералне мере за спречавање:

⁵ Примера ради, НВО АСТРА је, уз подршку Мисије ОЕБС-а у Србији, током 2006. године спровела истраживање „Трговина људима (децом) – поглед кроз интернет прозор“, у оквиру којег је анализирана појава регрутовања жртава трговине децом и осталих облика експлоатације путем интернета. Истраживање је спроведено на узорку од 1.205 ученика средњих стручних школа и гимназија, узраста од 14 до 18 година, у шест градова у Србији (Шабач, Нови Сад, Нови Пазар, Врање, Ужице, Београд). У оквиру истог истраживања спроведен је и експеримент у коме се систематски приступало интернет причаоницама а за чије потребе је дизајниран профил петнаестогодишње девојчице, која је за 15 дана систематског четовања (50 сати) примила 457 позива за разговор. У наведеном периоду „виртуелну девојчицу“ су контактирале првенствено особе мушког пола (у 86% случајева), које углавном нису откривале податке о себи везане за године, место становања и сл. Такође је значајан податак да је сексуално узнемиравање било присутно у 27% случајева, односно у 125 разговора, а да је поред сексуалног узнемиравања креирана виртуелна девојка за 50 сати разговора на интернету 20 пута наишла на одређене проблеме – саговорници су експлицитно нудили новац за сексуалне услуге (2), покушавали да остваре своје сексуалне фантазије са њом (14) или нудили своју помоћ у остваривању „бољег“ живота (Илић et al., 2006:61-85).

1. навођења или присиљавања деце на учешће у ма којој незаконитој сексуалној активности;
2. искоришћавања деце за проституцију или друге незаконите сексуалне радње;
3. искоришћавања деце у порнографским представама и материјалима.

Потреба да државе потписнице регулишу ову материју на адекватан начин кривичним законодавством истакнута је и *Факултативним протоколом уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији*⁶. Протокол у свом уводном делу спомиње интернет и друге технологије у развоју, и скреће пажњу на потребу сарадње влада на међународном нивоу, као и интернет индустрије. Дечјом порнографијом, у смислу овог протокола, сматра се „било какво представљање било каквим средством неког детета укљученог у стварне или симулиране експлицитне сексуалне активности или било какав приказ делова тела неког детета који могу да изазову сексуално узбуђење“ (члан 2 (ц)). Истим документом изричито се предвиђа и обавеза сваке државе уговорнице да обезбеди кажњивост за следеће радње: „производњу, дистрибуцију, ширење, увоз, извоз, нуђење, продају или поседовање дечје порнографије“ (члан 3, ст. 1 (ц)). Најзад, чланом 10 *Протокола* прописана је обавеза за све државе уговорнице да ојачају међународну сарадњу мултилатералним, регионалним и билатералним договорима за спречавање, откривање, истрагу, гоњење и кажњавање лица одговорних за дела која укључују продају деце, дечју проституцију, дечју порнографију и туризам ради секса са децом.

Значајну улогу у овој области има и *Конвенција о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања*, која је усвојена 25. 10. 2007. године у оквирима Савета Европе⁷. *Конвенцијом* се „дечја порнографија“ одређује као: „сваки материјал који визуелно приказује дете које се стварно или симулирано експлицитно сексуално понаша или сваки приказ дететових полних органа за првенствено сексуалне сврхе“ (члан 20, ст. 2). *Конвенцијом* се за државе уговорнице предвиђа обавеза санкционисања:

- производње дечје порнографије;
- нуђења или стављање на располагање дечје порнографије;
- дистрибуције или преноса дечје порнографије;
- набављања дечје порнографије за себе или другу особу;

⁶ *Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији* усвојен је 25. маја 2000. године и ступио је на снагу 18. јануара 2002. Република Србија је ратификовала *Протокол* (Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 22/02).

⁷ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, Lanzarote⁶, 25. 10. 2007.

- поседовања дечје порнографије;
- свесно прибављање приступа, преко информационо-комуникационих технологија, дечјој порнографији.

Сврха ове *Конвенције* је спречавање и борба против сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања деце, заштита права деце – жртава сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања и унапређење националне и међународне сарадње у овој области. У вези одредаба процесне природе *Конвенција* обавезује потписнице да предузму законске и друге неопходне мере како би судије, тужиоци и остала лица која учествују у кривичним поступцима била адекватно обучена, односно стекла потребна додатна знања неопходна за поступање са малолетним жртвама које су биле подвргнуте сексуалној експлоатацији и злоупотреби. Такође, предвиђа се обавеза за све стране уговорнице да законским путем или предузимањем других одговарајућих мера оформе службу за помоћ жртвама (Уљанов, Ивановић, 2009:173). У складу с тим, државе уговорнице се обавезују на предузимање неопходних законодавних и других мера којима се обезбеђује: да се разговори са дететом одрже без неоправданог одлагања по пријављивању чињеница надлежним органима; да се разговори са дететом обаве, када је неопходно, у просторијама за то пројектованим или адаптираним; да разговоре са дететом води стручњак за то оспособљен и по могућности иста особа; да број разговора буде што мањи и то само онолико колико је преко потребно за потребе кривичног поступка; да дете прати његов правни представник или, када је одговарајуће, одрасла особа по његовом избору, сем ако суд не донесе образложену одлуку о супротном у погледу те особе (члан 35).

Савет Европе је 23. новембра 2001. године донео *Конвенцију* о сајбер криминалу⁸. Ово је први међународни документ у коме се експлицитно доводи у везу дечја порнографија и компјутерски систем. *Конвенција*, дакле, директно везује дечју порнографију са компјутерским системима, а не са интернетом. У складу са одредбама ове *Конвенције*, под појмом „дечје порнографије“ подразумева се материјал који визуелно показује:

1. малолетника који учествује у експлицитно сексуалној радњи;
2. лице које изгледа као малолетник које учествује у експлицитно сексуалној радњи;
3. реалистичне слике које представљају малолетника у експлицитно сексуалној радњи.

Такође, *Конвенцијом* је прописана обавеза криминализације понашања која представљају:

⁸ *Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу (Convention on Cybercrime, 23. November 2001, Budapest)* Скупштина Републике Србије усвојила је 18. марта 2009. године.

- производњу дечје порнографије у циљу њене дистрибуције преко рачунарског система;
- нуђење или чињење доступним дечје порнографије преко рачунарског система;
- дистрибуција или преношење дечје порнографије преко рачунарског система;
- набављање дечје порнографије преко рачунарског система за себе или другог;
- поседовање дечје порнографије у рачунарском систему или на медијима за чување рачунарских података (члан 9).

У складу са наведеним, *Конвенцијом* се, између осталог, предвиђа да ће свака држава предузети неопходне законодавне или друге мере како би обезбедила да се криминализује бављење сексуалним активностима са дететом које, сходно одговарајућим одредбама унутрашњег права, није навршило правни узраст у коме су сексуалне активности допуштене, као и ступање у сексуалне активности са дететом када је притом примењена принуда, сила или претња, злоупотребљен признати положај поверења, ауторитета или утицаја над дететом, или злоупотребљена посебно осетљива ситуација у којој се дете налази, његов рањиви положај, првенствено због менталног или физичког хендикепа или зависности.

Најзад, у оквиру Европске уније донете су две веома важне одлуке у овој области и то: Одлука Савета ЕУ о борби против дечје порнографије на интернету⁹ и Оквирна одлука Савета ЕУ о борби против сексуалног искоришћавања деце и дечје порнографије¹⁰. Прва одлука усвојена је 2000. године како би се приближиле националне политике чланица на плану спречавања и сузбијања производње, обраде, дистрибуције и постављања порнографских садржаја са децом на интернет. Одлуком се предвиђа обавеза за државе чланице да обавесте надлежне органе ако посумњају да је дечја порнографија дистрибуирана путем интернета, као и да обезбеде да се ова дела процесуирају и буду кажњена тако што ће се образовати специјалне јединице у оквиру посебних органа. Како би се олакшала сарадња држава чланица, предвиђа се оснивање потребних контактних чворишта чије би радно време било од 00-24 часа. Предвиђена је и сарадња под окриљем Европола у виду одржавања редовних састанака националних службеника задужених за борбу против дечје порнографије ради размене података, анализе стања и усаглашавања тактике полицијског рада (Кораћ, 2008:49). Државе чланице треба да испитају које су то мере ефикасне у борби против дечје порнографије на интернету и да обавесте о

⁹ *Council Decision of 29 May 2000 to combat child pornography on the Internet*, Сл. лист ЕЗ L 138, од 9. јуна 2000. године.

¹⁰ 2004/68/ЈНА, Сл. лист ЕЗ L 013, од 20. јануара 2004, стр. 44-48.

најбољим искуствима. Исто тако, оне треба да испитају могућност да се интернет провајдерима наметне обавеза да обавештавају надлежне органе о материјалима дечје порнографије који су дистрибуирани њиховим посредством, да такве материјале повуку из даље употребе, задрже их и учине доступним надлежним органима, као и да успоставе сопствене контролне системе. Најзад, предвиђа се да ће државе чланице подстаћи производњу филтера и других техничких средстава којима се може спречити дистрибуција или олакшати задржавање таквих материјала (Тањевић, Гаљак, 2011).

Оквирна одлука о борби против сексуалне експлоатације деце и дечје порнографије усвојена је 22. децембра 2003. године. Овом одлуком дечја порнографија се дефинише као „порнографски материјал који визуелно приказује или представља: дете које је умешано или врши експлицитно сексуални чин, укључујући и ласцивно представљање гениталија или неког другог дела дечјег тела, или лице које заиста постоји, а представља се као дете умешано у чин описан у претходном ставу, или реалне слике непостојећег детета умешаног или које врши поменуто понашање“. У вези са тим, Одлуком се прописује кажњивост следећих понашања: производња дечје порнографије или дистрибуција; ширење или преношење дечје порнографије; нуђење или на други начин чињење доступним дечје порнографије; набављање или поседовање дечје порнографије (члан 3). Казне које су предложене крећу се од максималне казне затвора од најмање једне до осам година, где је последња предвиђена ако је понашање праћено отежавајућим околностима везаним за године жртве, немилосрдност и извршење у оквиру криминалне организације (члан 5). Уједно, предвиђа се обавеза за државе чланице да у своја кривична законодавства уграде кривичну одговорност правних лица засновану на користи коју је извршењем дела сексуалног и порнографског искоришћавања деце стекло физичко лице – било делујући индивидуално, било као део неког органа правног лица – са водећим положајем унутар правног лица (Кораћ, 2008).

Априла 2005. године Савет Европске уније је усвојио нову одлуку о установљавању програма „Сигурни интернет плус“, који треба да промовише безбедну употребу интернета и нових on-line технологија.¹¹ Оно по чему је наведени акт значајан је проширење поља заштите, односно предлог да се сарадња прошири и ван граница ЕУ, па се препоручује сарадња са државама чланицама ЕФТА споразума, Европског економског простора и другим заинтересованим државама. Предвиђају се и конкретне мере сарадње оних који ће на терену радити на обезбеђивању безбедније употребе интернета, односно нових on-line технологија (успостављање врућих линија као директних телефонских веза којима ће бити могуће пријавити противзаконите и штетне садржаје, било да се ради о физич-

¹¹ Одлука 854/2005/ЕС од 11. маја 2005. године, *Службени лист ЕУ*, бр. 149, од 11. јуна 2005.

ким или правним лицима, а овакве специјализоване телефонске линије постојаће и када су у питању државни органи).¹²

Наведени приказ међународних конвенција и одлука ЕУ из ове области указује да је на међународном нивоу велика пажња посвећена проблему заштите жртава овог вида криминала. Дефинисање основних појмова у овој области и њихово разграничење на нивоу међународних норми и стандарда, као и њихова имплементација у национална законодавства, представља први важан корак ка стварању свеобухватног законодавног оквира у циљу унапређења заштите деце жртва ових кривичних дела (Стевановић, 2006:30).

Домаћи кривичноправни оквир

Будући да је наша земља потписала и ратификовала велики број конвенција, њихова имплементација у правни систем Републике Србије подразумевала је да се изврше и одређене измене и допуне *Кривичног законика* и то како у погледу увођења нових кривичних дела, тако и у погледу измена инкриминација постојећих кривичних дела. У складу са наведеним изменама и допунама кривичног законодавства Републике Србије на нивоу материјалног кривичног права, извршене су измене законског описа кривичног дела: приказивање порнографског материјала и искоришћавање деце за порнографију (члан 185 КЗ), и уведена два нова кривична дела: навођење малолетног лица на присуствовање полним радњама (члан 185а КЗ) и искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (члан 185б КЗ). Такође, чланом 25 *Закона о изменама и допунама Кривичног законика* (Службени гласник РС, бр. 72/09), поред осталих, измењени су и допуњени појмови: рачунски податак и рачунска мрежа (члан 112, ст. 17-18 КЗ), и уведени нови појмови: рачунар и рачунарска систем (члан 112, ст. 33-34 КЗ).

У члану 185 КЗ-а у наслову дела додато је поред приказивања и прибављање и поседовање порнографског материјала, а реч „деце“ замењена је речима „малолетног лица“. На тај начин кривичноправна заштита код овог кривичног дела проширена је и на малолетнике, и то тако што се сада и основни и тежи облик могу извршити према малолетнику, а додат је и нови тежи облик, са запређеном још тежом казном, који постоји ако се неки од прва два облика дела изврши према детету. Предмет основног облика кривичног дела чини онај ко малолетнику прода, прикаже или јавним излагањем учини доступним текстове, слике, аудио-визуелне или друге предмете порнографске садржине, или му прикаже порнографску

¹² Видети: *Трговина људима (децом) – Поглед кроз интернет прозор*, АСТРА, 2006, доступно на <http://www.astra.org.rs/sr/pdf/InternetSRP.pdf>, стр. 101.

представу. У том случају прописана је новчана казна или казна затвора до шест месеци. Други облик овог кривичног дела је коришћење лица млађег од 14 година за производњу слика, аудио-визуелних или других предмета порнографске садржине, или за порнографску представу. То се може учинити позирањем, учешћем у некој од блудних активности, а може и уз дозволу да се над њим врши блудна радња (Симић, 2007:219). За овај облик предвиђена је казна затвора од шест месеци до пет година. Примера ради, дете је искоришћено за производњу слика порнографске садржине када је учинилац сачинио 160 фотографија порнографске садржине злоупотребом поверења ћерке свог доброг пријатеља која није навршила 14 година (пресуда Врховног суда Србије Кж. 453/06, од 1. јуна 2006. године). Трећи облик је продаја и на други начин чињење доступним предмета порнографске садржине насталих искоришћавањем детета. Примера ради, када је учинилац у свој стан доводио сестре које су старе 12 и 8 година и приказивао им порнографске касете, уз гласна коментаришања еротских сцена, извршио је ово кривично дело (пресуда Врховног суда Србије Кж. 592/05 и Окружног суда у Београду К. 1241/03). Тежи облик дела постоји ако је дело учињено према детету или применом силе или претње, за шта је прописана казна затвора од једне до осам година. Законом је предвиђено и обавезно одузимање предмета који су настали извршењем кривичног дела.

Порнографију у смислу кривичног дела из члана 185 треба схватити као експлицитно приказивање сексуалног акта или делова тела у циљу побуђивања и подстицања полног нагона (Тањевић, 2010). Порнографску садржину могу имати текстови, слике, аудио-визуелни и други предмети, а може се радити и о порнографској представи. Нема сумње да највећи проблем данас представља коришћење деце за производњу предмета порнографске садржине. Наиме, *www* и многи други *on line* сервиси имају изузетно снажан утицај на живот деце. Милиони деце широм света користе Web и имају приступ до њега због чега је, као што смо већ констатовали, опасност од овог вида злоупотребе деце огромна. Слике дечје порнографије данас се веома лако конвертују у компјутерски читљиву форму и у таквој форми се лако преносе кроз рачунарске мреже и дистрибуирају на различите локације широм света. Лице које је извршилац дечје порнографије може да оде, на пример, на Тајван, тамо сними порно филм, укључи се на интернет и слике пошаље на своју приватну е mail адресу. Када при повратку дође на царину своје земље, он при себи нема никаквог порнографског материјала због којег би кривично одговарао (Петровић, 2000:160). Педофили и лица која врше ова кривична дела не користе електронску пошту само за смештање и транспорт слика, већ и за комуницирање, договарање и међусобно организовање, али и за налажење жртва међу малолетницима (Тањевић, 2009:162).

Новим чланом 185а КЗ-а предвиђена је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна за онога ко наведе малолетника на присуствовање силовању, обљуби или са њом изједначеним чином или другој полној радњи, а у случају да је ово дело учињено употребом силе или претње или према детету, законом је прописана казна затвора од једне до осам година.

Законским описом кривичног дела искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе (члан 185б) наша држава се, између осталог, обавезала на предузимање кривичноправног санкционисања и онога ко „користећи рачунарску мрежу или комуникацију другим техничким средствима договори са малолетним лицем састанак и појави се на договореном месту ради састанка“, и у вези производње дечије порнографије. За основни облик предвиђена је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна, а ако се дело изврши према детету, законодавац је прописао казну затвора у распону од једне до осам година.

На овај начин је постављен законодавни окир на нивоу материјалног кривичног права који треба да допринесе адекватнијој заштити малолетних лица од њиховог искоришћавања у порнографске сврхе злоупотребом рачунарских система и мрежа.

На крају, морамо напоменути да је Влада Србије ове године усвојила и Предлог Закона о посебним мерама за спречавање вршења кривичних дела против полне слободе према малолетним лицима, познатији као „Маријин закон“.¹³ Циљ Закона је да почиониоци ових кривичних дела¹⁴ након одслужења казне буду под сталним надзором полиције и друштва како би се спречило да понове дело. Такође, предвиђена је забрана ублажавања казне испод минимума за кривично дело и забрана условног отпуста. Поред тога, окривљени неће моћи да обавља било какву јавну функцију, нити да се запосли у било којој институцији, фирми или установи која има било какав контакт са децом. Ове мере спроводиће се двадесет година након извршене казне затвора, после чега ће сваке четири године суд који је донео првостепену пресуду по службеној дужности одлучивати о потреби њиховог даљег спровођења.

¹³ Закон је добио име по девојчици која је у осмој години силована и угушена, а нацрт закона предложио је отац девојчице Слободан Јовановић.

¹⁴ У питању су следећа кривична дела: силовање, обљуба над дететом, обљуба над немоћним лицем, обљуба злоупотребом положаја, недозвољене полне радње, подвођење и омогућавање вршења полног односа, посредовање у вршењу проституције, искоришћавање малолетног лица за порнографију, навођење малолетног лица на присуствовање полним радњама и искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе.

Тешкоће у откривању и доказивању дечје порнографије у нашој земљи

Случајеви дечје порнографије откривени у Србији последњих година указали су да је проблем овог вида криминала у нашој земљи итекако присутан. Једна од највећих акција у последње време одиграла се 2010. године у полицијској акцији „Армагедон“, када је ухапшено преко 30 осумњичених за прибављање, поседовање, дистрибуцију дечје порнографије и искоришћавање малолетника за порнографију (Петковић et al., 2010:62). Поред тога, према извештају МУП-а Србије о активностима предузетим у овој области у 2010. години, на основу података српске полиције у Великој Британији је ухапшено више лица због дистрибуције малолетничке порнографије путем интернета, а по захтеву Интерпола Немачке лишена су слободе два лица која су на интернет постављала слике и сцене сексуалног злостављања деце¹⁵.

Према саопштењу Завода за статистику Републике Србије¹⁶, у 2010. години (последњој години за коју су доступни подаци) поднето је укупно 387 кривичних пријава за кривична дела против полне слободе, од чега је 21 пријава поднета за кривично дело из члана 185 КЗ-а. На жалост, осуђена су свега три лица, при чему је једна казна била казна затвора, а друге две условна осуда. И подаци за 2009. годину показују да је мали број кривичних пријава био поднет за ово кривично дело (свега 16), од чега је оптужено седам, а осуђено шест лица. Међутим, с обзиром да је у овој области тамна бројка изразита, можемо претпоставити да број откривених и процесуираних случајева дечје порнографије у Србији не одговара правом стању ствари, односно да је број случајева који се односе на искоришћавање деце у порнографске сврхе злоупотребом рачунарских система и мрежа много већи него што то бележе званичне статистике. Наиме, у откривању и доказивању ових кривичних дела постоје бројне тешкоће. Оне се, између осталог, односе на чињеницу да се све дешава у виртуелном простору, односно да нема места злочина, сведока и других материјалних доказа, као и да се извршилац најчешће крије иза лажног идентитета (блиског потребама детета) и даје лажне податке о себи како би лакше остварио комуникацију са дететом и стекао потребно поверење, да би након тога прибавио фотографије са порнографском садржином или пак остварио директан контакт са жртвом. У вези с тим, извршиоци обично на интернет постављају различите садржаје блиске интересовањима и потребама деце, дају решења љубавних проблема и конфликта између родитеља и деце, баве се проблемима деце из растурених бракова, често

¹⁵ Више о томе на: www.mup.rs/cms/resursi.nsf/rezultati.doc

¹⁶ Видети на: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/38/85/SK122010.pdf> (Пристапуљено 14. 10. 2011)

се позивају на различита путовања и курсеве у иностранству, учешће у разним квизовима и играма, па се свако дете може пронаћи у некој од наведених група (Милић, 2009:55). Ако имамо у виду и чињеницу да извршиоци овог вида криминала стално усавршавају начине извршења кривичних дела како би омогућили лакши и бржи приступ порнографским садржајима уз што већу анонимност „клијената“, јасно је да је у питању веома опасна форма криминала која захтева ефикасну политику спречавања и сузбијања.

Такође, дечја порнографија је јавно публикована и постоји велики број порно сајтова који су правно покривени on-line пословањем, а своје услуге наплаћују преко уговора са мобилним телефонијама.

У систему заштите деце од искоришћавања у порнографији уочене су бројне тешкоће које доприносе ширењу ове појаве. Неке од њих су: лоша обученост службеника; недовољна координација јавних служби; недовољни материјални ресурси; низак ниво свести међу грађанима, а посебно децом о проблему трговине децом и искоришћавања деце у порнографији и проституцији; недовољно развијен национални систем заштите деце од искоришћавања деце у порнографији; неразвијен информациони систем за прикупљање података; недовољна заступљеност ове теме у редовном школском програму основних и средњих школа; недовољно дефинисане процедуре за идентификацију деце жртава и проактивних приступа за проналажење потенцијалних жртава и сл.¹⁷ На жалост и медији, пре свега писани, уместо да реагују у правцу едукације и спречавања ширења ове појаве, и сами учествују у њеном ширењу, па смо тако сведоци да се фотографије са порнографским садржајем на којима су приказани малолетници објављују у дневним листовима, а поједини медији објављивали су и фотографије снимака направљених мобилним телефоном који сведоче о сексуалном злостављању деце, упркос генералној забрани сачињавања, поседовања и ширења дечје порнографије преко електронских и штампаних медија. Њихово објављивање несумњиво доноси жртвама нове трауме, будући да средина зна њихов идентитет. Због тога се као неопходност намеће потреба да се након откривања неког случаја дечје порнографије и сексуалне експлоатације посебна пажња посвети жртвама и њиховим породицама, односно „да рад са жртвама буде праћен адекватним облицима збрињавања и дугорочне ресоцијализације“ (Стевановић, 2009:39).

Важно је напоменути да ни родитељи често нису у довољној мери свесни опасности које њихову децу вребају на глобалној мрежи. У вези с тим дошло се до податка да постоји велика разлика у информисаности

¹⁷ Видети: *Алтернативни извештај о спровођењу Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Факултативног протокола о учешћу деце у оружаном сукобима у Републици Србији*, (2010:36), доступан на http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2008/07/1zvestaj_po_Protokolima_Preporuke_Srbija_2010.pdf

између родитеља у старим и новим чланицама Европске уније, те да они у Западној Европи стављају различите заштитне филтере у компјутере своје деце како би спречили могућност да она буду изложена злоупотребама на интернету, док су родитељи у Источној Европи углавном компјутерски „неписмени“, и имају слабо развијену свест о опасностима које вребају на интернету¹⁸. Због тога се у многим европским земљама спроводе програми „сигурног интернета“ у којима се родитељи обучавају како да деци представе опасности које вребају на глобалној светској мрежи.

Важну улогу у спречавању дистрибуције порнографског материјала имају и интернет провајдери који су дужни да обавештавају надлежне државне органе о постављеним спорним садржајима, уклањају такве материјале, омогуће технички приступ полицији и тужилаштву ради прикупљања доказа и сл. У нашој земљи су представници компаније „Теленор“ и Министарства унутрашњих послова потписали споразум о примени филтера за блокаду приступа илегалним сајтовима са елементима сексуалног злостављања деце. „Теленоров“ корисник који са мобилног телефона или рачунара покуша да приступи сајту са недозвољеним садржајем аутоматски ће бити информисан да покушава да приступи забрањеном сајту, а српска полиција се обавезала да „Теленору“ редовно доставља списак илегалних домена који ће одмах бити стављени на листу недозвољених сајтова¹⁹.

У јуну 2010. године усвојен је и *Закон о електронској комуникацији* (Сл. гласник РС, бр. 45/2010), чијим се одредбама, између осталог, регулишу и питања безбедности и интегритета електронских комуникационих мрежа и услуга, тајности електронских комуникација, законитог пресретања и задржавања података. Примена овог закона би требало да допринесе унапређењу система превенције и заштите деце од могућих злоупотреба употребом савремених комуникација и технологија, а пре свега њиховој заштити од искоришћавања у порнографске сврхе.

Закључак

Иако се може констатовати да су у нашој земљи ратификовани бројни међународни уговори из ове области и да су одређени резултати постигнути, пре свега на законодавном плану²⁰, чини се да се усвојена решења споро и недовољно примењују у пракси, посебно у односу на чињеницу да се криминалне активности у овој области стално и свакодневно

¹⁸ Више о томе на: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Regionalna-borba-protiv-dechje-pornografije.lt.html> (Приступљено 10. 8. 2011).

¹⁹ Више о томе на: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/260653/Stop-za-sajtove-sa-decijom-pornografijom> (Приступљено 9. 8. 2011)

²⁰ Поред закона који су поменути у раду, Влада је 2008. године усвојила и *Националну стратегију за превенцију и заштиту деце од насиља*, а 2004. године *Национални план акције за децу*.

унапређују. С друге стране, казнена политика је и даље генерално блага према извршиоцима ових кривичних дела и не делује превентивно јер су прописане казне, односно њихов распон, неадекватни у односу на последице и степен друштвене опасности од ових кривичних дела, а што је иначе проблем са санкционисањем сексуалних деликата у нашој земљи. У складу са тим, Комитет за права детета је 2010. године упутио Србији препоруке за даље унапређење положаја деце и извршавање обавеза презетих ратификацијом *Факултативног протокола уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији*²¹. Комитет је при том изразио забринутост због повећане доступности дечје порнографије на интернету и преко других технологија које се развијају, и због тога што се наставља, у одређеној мери, некажњавање за кривична дела наведена у *Факултативном протоколу*, а почињена преко интернета, посебно дечје порнографије. Због наведеног, Комитет је, између осталог, упутио следеће препоруке нашој земљи: да настави да предузима мере за борбу против сајбер криминала, посебно дечје порнографије преко интернета; да појача своје напоре, у сарадњи са медијима, на обавештавању деце и њихових родитеља о безбедном коришћењу интернета; да обезбеди и надгледа потпуну примену прописа о контроли и регулацији просторија у којима се пружају интернет услуге; да усвоји и спроведе посебне законе о дужностима интернет провајдера да спрече (колико је то могуће) дисеминацију и приступ дечијој порнографији на интернету.

Наведено подразумева да ова област мора бити приоритет за законодавца, али и за ресорна министарства, службе, интернет индустрију и све професионалце који су овлашћени да поступају у случајевима сексуалног насиља, укључујући и искоришћавање деце у порнографске сврхе. То подразумева свеобухватну сарадњу и координацију надлежних државних органа и институција, али и адекватну обученост и техничку опремљеност полицијских службеника, тужилаца, информатичара, психолога.

Чињеница да овај вид криминалитета погађа управо децу захтева и велико ангажовање родитеља и наставника у правцу информисања и превентивног оспособљавања. То подразумева да деца морају да се оспособе да препознају ситуације на интернету које су ризичне, и да буду свесна последица и опасности од комуникације са непознатим особама на интернету, као и начина на који могу и треба да реагују у ризичним ситуацијама.

Литература

1. Уљанов, С., Ивановић, З., (2009). *Сексуална експлоатација деце са аспекта упоредноправне анализе међународне сарадње у криминалистичком праву*.

²¹ Видети: *Праћење и извештавање о правима детета у Србији по Факултативним протоколима уз Конвенцију о правима детета*, Центар за права детета, Београд, 2010, стр. 52-53.

- тичким истрагама*, Европско законодавство, бр. 29-30, стр. 171-186.
2. Урошевић, В., (2009). „*Нигеријска превара*“ у Републици Србији, Безбедност, год. 51, бр. 3, Београд, стр. 145-157.
 3. Илић, Н. et al., (2006). *Да ли су интернет причаонице безбедна места*, Трговина људима (децом) – поглед кроз интернет прозор, АСТРА, Београд, стр. 61-85.
 4. Кораћ, С., (2008). *Сузбијање дечје порнографије на интернету: ЕУ стандарди*, Ревизија за безбедност, бр. 11, стр. 47-51.
 5. Милић, Д., (2009). *Трговина децом: врбовање путем интернета*, Ревизија за безбедност, бр. 3, стр. 53-59.
 6. Петковић, Н., Ђорђевић, Д., Балос, В., (2010). *Анализа ставова јавности у Србији према феномену сексуалне злоупотребе деце*, Темида, бр. 4, стр. 61-83.
 7. Петровић, С., (2000). *Компјутерски криминал*, Министарство унутрашњих послова, Београд.
 8. Симић, И., (2007). *Кривични законик – Практична примена*, Службени гласник, Београд.
 9. Стевановић, И., (2009). *Кривична дела везана за искоришћавање деце у порнографске сврхе злоупотребом рачунарских система и мрежа (међународни и домаћи кривичноправни оквир)*, Темида, бр. 3, стр. 27-43.
 10. Стојановић, З., (2006). *Коментар Кривичног законика*, Сл. гласник, Београд.
 11. Таћевић, Н., (2009). *Компјутерски криминалитет – правна заштита на националном нивоу*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, стр. 152-167.
 12. Таћевић, Н., (2010). *Кривичноправна заштита деце жртава сексуалног насиља у Србији*, Темида, бр. 4., стр. 17-36.
 13. Таћевић, Н., Гаљак, И., (2011). *Регулатива Европске уније у борби против дечје порнографије на интернету*, Европско законодавство, бр. 37-38.
 14. *Конвенција о правима детета*, Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 15/90.
 15. *Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији уз Конвенцију о правима детета*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 22/02.
 16. *Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу (Convention on Cybercrime, 23. November 2001, Budapest)*, усвојен 18. марта 2009.
 17. *Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања*. Отворена за потписе 25. октобра 2007.
 18. *Одлука Савета ЕУ о борби против дечје порнографије на интернету (Council Decision of 29 May 2000 to combat child pornography on the*

- Internet*), Сл. лист ЕЗ Л 138 од 9. јуна 2000.
19. *Оквирна одлука Савета ЕУ о борби против сексуалног искоришћавања деце и децје порнографије*, 2004/68/ЈХА, Сл. лист ЕЗ Л 013, од 20. јануара 2004.
 20. *Одлука 854/2005/ЕЦ од 11. маја 2005 године*, Службени лист ЕУ 149 од 11. јуна 2005.
 21. *Алтернативни извештај о спровођењу Факултативног протокола о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији и Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима у Републици Србији*, АСТРА, 2010, доступан на http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2008/07/Izvestaj_po_Protokolima_Preporuke_Srbija_2010.pdf.
 22. *Закон о изменама и допунама Кривичног законика*, Сл. гласник РС, бр. 72/09.

Combating Child Pornography on the Internet - International and Local Criminal Justice Framework

***Abstract:** Sexual violence against children, its manifestations and methods that allow it to take place have reached astounding proportions worldwide, and the development of information and communication technologies has particularly contributed to that. Information technology has enabled many of the classic forms of crime to be perpetrated in a non-conventional way, that is, the way that was not previously possible. Given the increasing number of computer users, including children, there are also the increasing dangers and risks of abuse to which children are exposed in this way. Numerous possibilities of the Internet abuse, among other things, have significantly facilitated the production, distribution, dissemination, and publication of pornographic materials with children. In this paper we present the international and domestic criminal justice framework for the protection of child victims of criminal offenses related to their exploitation for pornographic purposes, misuse of computing systems and networks. To this end we have also pointed out to the provisions of the new Serbian Criminal Code that fall into line with international obligations in this field.*

***Keywords:** child pornography, victims, criminal protection, computer systems and network.*

Доц. др *Оливер ЛАЈИЋ**

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK – 343.132 : 336
Прегледни научни рад
Примљено: 22.09.2012.

Криминалистичке провере у финансијским истрагама**

Анстракт: У Србији је примена института одузимања имовине стечене криминалом тековина новијег датума, за разлику од већине развијених европских земаља, где је овај институт пронашао пуну афирмацију још током последње деценије 20. века и где је посматран углавном као ефикасан вид борбе против организованог криминала. Правни оквир којим је у Србији омогућено ефикасније истраживање добити стечене криминалом, а који се примењује нешто више од три године, предвидео је и оснивање посебног истражног субјекта, Јединице за финансијске истраге (ЈФИ), организационе јединице Министарства унутрашњих послова, која под руководећом улогом јавног тужиоца предузима широк дијапазон мера и радњи усмерених ка утврђивању постојања „криминалне имовине“. У оквиру овлашћења којима располаже ЈФИ проналазе се махом од раније већ позната класична полицијска овлашћења, унеколико прилагођена специфичностима финансијских истраживања, намењена прикупљању доказног материјала или предузимању радњи које имају искључиво криминалистички значај. Предмет интересовања аутора су другонаведене радње, а међу њима првенствено криминалистичке провере, као комплексан скуп радњи којима се почетна сазнања о постојању имовине стечене криминалом потврђују или оповргавају. Аутор анализира почетне изворе сазнања о криминалном пореклу имовине који су најзаступљенији у пракси, а затим указује на специфичности које наведени вид провера поприма током финансијских истрага, како у погледу форме и садржине, тако и у погледу стандарда који су на овом плану успостављени и који су обележили досадашњи рад овог истражног субјекта.

Кључне речи: имовина стечена криминалом, одузимање криминалне добити, финансијске истраге, Јединица за финансијске истраге (ЈФИ), криминалистичке провере.

* Е-mail: oliver.lajic@kpa.edu.rs

** Овај текст резултат је рада на научноистраживачком пројекту под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011-2014).

Увод

Економски криминал, као вид илегалне делатности, представља једну од основних делатности припадника организованог криминала у Европи, а када је реч о оствареном профиту и нанетој материјалној штети, сматра се најважнијом активносту из домена организованог криминала (Council of Europe, 2005:6). Истовремено, материјална штета која је нанета у Србији услед овог облика криминала у не тако давној 2003. години процењена је на 300 до 500 милиона евра, при чему посебан проблем представљају финансијска кривична дела, у које спадају прање новца и корупција (Council of Europe, 2005:12, 64). Стварност у Србији показује да проблеми везани за одузимање незаконито стечене добити нису ограничени само на организовани и привредни криминал, већ и на ратне злочине, с обзиром да је врло тешко повући црту између ових криминалних области (Таћевић, 2010:174).

С друге стране, број правних и одговорних лица означених одговорним за привредне преступе у периоду од 2003. до 2007. године кретао се од 2.688 до 3.579 годишње за правна, односно у просеку око 3.130 за одговорна лица (Републички завод за статистику, 2009:439). Слична ситуација на том плану заступљена је и неколико година касније – 2.929 правних лица и 3.038 одговорних лица у 2009. години (Републички завод за статистику, 2011:375). Ако имамо у виду да је претходно поменута вредност причињене штете већим делом преливена у цепове физичких лица као учинилаца ових кривичних дела, а на штету привредних субјеката или друштвене заједнице, као и чињеницу да економски криминал представља само један од видова криминала који, поред организованих форми трговине дрогом, „секс индустрије“ и кривичних дела корупције, генерише највеће изворе профита¹, онда је несумњиво да привредне организације или државн буџет бивају сваке године ускраћени за изузетно велике количине новца (Врховшек, 2010:7, 8).

Расположиви подаци говоре да криминална предузећа остварују још веће приходе у развијеним земљама. Према проценама објављеним у часопису *Economy*, криминалне организације у Италији оствариле су само у једној години промет од 85 милијарди евра, док се њихова имовина процењује на око 100 милијарди евра², што чини 7% италијанског бруто националног производа (Laudati, 2007:3). Вредност добара стечених путем криминала у Великој Британији у току једне године процењује се на око 2 милијарде фунти, са додатне 3,3 милијарде фунти прихода који је послат

¹ Према истраживањима Федералног истражног бироа (ФБИ), која преноси Manning, током 90-их година прошлог века 95% свих предмета у САД чинио је криминал с елементима насиља, а „криминал белог оковратника“ свега 5%. Ипак, економски криминал одговоран је за 95% причињене штете (Manning, 2005:VII).

² На истом месту дата је и детаљна анализа појединих ставки у буџетима незаконитих делатности – 26 милијарди за опојне дроге, 12 милијарди за проституцију, 9 милијарди за зеленаштво, 8 милијарди за кријумчарење, 1,2 милијарде за илегалне имиграције, 13 милијарди за трговину фалсификованом робом итд.

у иностранство, од чега су британске службе у 2006/07. години повратиле свега 125 милиона фунти, или нешто више од 5% (Prichard, 2007:54, 73). Према ранијим подацима, вредност трансакција везаних за трговину дрогама у Уједињеном Краљевству достиже 1% бруто националног дохотка, односно 8,5 милијарди фунти годишње (Northern Ireland Assembly, 2001:2).

Пораст организованог криминалитета и пласирања тзв. прљавог новца у регуларне финансијске токове изазвао је веће интересовање стручне јавности и јавности уопште за проблематику ефикасног одузимања имовинске користи стечене криминалом (Бошковић, Маринковић, 2010:88). Као што се може видети из презентованих података, причињене штете, односно приходи остварени од криминала су огромни, без обзира да ли се ради о земљама у развоју или развијеним земљама. Међутим, штете проузроковане криминалом и даље пласирање криминалне добити на илегалном тржишту не погађају поменуто друштво на исти начин. Иако криминал представља значајан проблем и у богатијим европским земљама, сматра се да он у оваквим друштвима још увек не може угрозити стабилност економског и друштвеног система. Ситуација је другачија у економски мање развијеним земљама Средње и Источне Европе, где нарочито економски криминал доводи до значајног смањења јавних прихода, подрива развој, стабилност и функционисање тржишних економија и негативно утиче на директне стране инвестиције (Council of Europe, 2005:13). Извесно је да би се наша земља могла означити као друштво младе демократије, које несумњиво припада другој поменутој групи, те би спречавање одласка сваког динара у криминални профит, односно његово задржавање у легалним финансијским токовима, имало изузетан значај. Још већи значај има враћање нелегално стеченог профита у окриље државе, и то не примарно због економских ефеката (који се, узгред буди речено, не би могли означити као занемарљиви), већ у првом реду због изградње, а потом и очувања система друштвених вредности у којем би широј јавности јасно била послата порука о извесности спровођења у дело принципа о забрани богаћења путем криминала, који би био реализован одговарајућим правним инструментима, првенствено финансијским истрагама и одузимањем имовине стечене криминалом.

Међутим, како је уочио Levi, имовина стечена криминалом ретко доспева до судова као зрели плодови са дрвета, а изгледно је да оно што финансијске обавештајне службе или други овлашћени субјекти не истраже можда никада неће бити пронађено, с обзиром на тешкоће у реконструисању токова криминалног профита након дужег временског периода. У случајевима одсуства финансијских истраживања још је мање вероватно да ће овакав профит бити идентификован и одузет (Levi, 2000:6). Због тога овај угледни криминолог наглашава значај постојања одговарајућих фаза у поступку истраживања криминалне добити које увек започињу *финансијским истрагама* спроведеним од стране одговарајућих субјеката на национал-

ном или међународном нивоу (Levi, 2000:7). Значај финансијских истраживања несумњиво је огroman, а постојање специјализованих истражних субјеката намеће се као императив. Штавише, у данашње време могло би се рећи да постојање посебних истражних субјеката у оквиру полиције, односно њених криминалистичких служби, с одговарајућим спектром овлашћења датим у правцу идентификовања и привременог одузимања добара стечених криминалом, представља стандард у тој области.

Према изворима FATF-а, још пре деценију и по приближно половина чланица ове организације имала је финансијске истражне јединице у оквиру полиције или друге криминалистичке службе које имају у надлежности истраживање финансијских аспеката кривичних дела, укључујући идентификацију добара и праћење њиховог порекла у циљу одузимања (FATF, 1997:6). У нашој земљи одговарајући правни оквир за поменути делатност створен је доношењем *Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела* (у даљем тексту ЗОИПКД), (Службени гласник РС, бр. 97/08) којим је, између осталих, створен и посебан субјект у оквиру Министарства унутрашњих послова, у чијој је примарној надлежности истраживање токова криминалне добити – Јединица за финансијске истраге (ЈФИ). У тексту који следи биће махом разматрана делатност овог субјекта током криминалистичких провера, које се у овом раду посматрају као битан сегмент процеса истраживања токова добити стечене криминалом. Значајну помоћ у том смислу аутору су пружили припадници поменуте Јединице, као и заменици Специјалног тужиоца за организовани криминал, који су се у досадашњој пракси бавили практичним питањима од значаја за поступак истраживања криминалне добити.

Прибављање почетне информације о имовини стеченој криминалом³

Да би се кренуло у поступак финансијских истраживања неопходно је да постоји информација о наводном криминалном пореклу имовине. По-

³ Домаћи законодавац је, у намери да терминолошки разлучи институт одузимања имовинске користи од одузимања имовине стечене криминалом, у одређењу овог другог употребио синтагму „имовина проистекла из кривичног дела“. Када се каже да имовина проистиче из кривичног дела, онда то имплицира чињење учиниоца кривичног дела из којег настаје имовина. Међутим, оно што настаје његовом радњом, уколико је материјалног карактера, пре би се могло означити производом кривичног дела (предмет настао извршењем к. д.), него имовином у смислу ЗОИПКД. На такав производ кривичног дела односе се одредбе КЗ о одузимању предмета, те у том смислу они и нису предмет регулисања ЗОИПКД. Имовина која је предмет овог прописа најчешће није непосредно стечена извршењем кривичног дела, него је то она у коју су преточена средства стечена криминалом (за која учинилац најчешће није ни осуђен, односно осуђен је за неко друго дело које је послужило као повод за покретање поступка одузимања криминалне имовине), како би им се „заметну траг“, односно како би се уклонила директна и непосредна веза између учиниоца и стечене користи. Имајући у виду то, као и неке практичне реперкусије, законодавцу би се могло сугерисати да користи синтагму „имовина стечена криминалом“. Она несумњиво боље одражава суштину имовине која је предмет поступка, а у складу с изнетим требало би променити и назив законског прописа којим се уређује ова област

лазни основ за покретање финансијске истраге представља у претходном или кривичном поступку утврђена чињеница да је неко лице (вероватно) извршило кривично дело и да је прибавило нелегалну добит. Претпоставка о поседовању добара која су стечена криминалом поткрепљена је, дакле, извесним степеном вероватноће који подупиру чињенице утврђене у преткривичном или кривичном поступку (*Законик о кривичном поступку* из 2001, Сл. лист СРЈ, бр. 70/01 и 68/02; Сл. гласник РС, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 85/05 – др. закон; 49/07, 20/09 – др. закон; 72/09 и 76/10, у даљем тексту ЗКП/01), односно предистражном или кривичном поступку (*Законик о кривичном поступку* из 2011, Сл. гласник РС, бр. 72/11, у даљем тексту ЗКП/11). Домаћи нормативни оквир за спровођење финансијских истрага предвиђа покретање финансијске истраге искључиво против власника имовине⁴ када постоје основи сумње да поседује знатну имовину проистеклу из кривичног дела (чл. 15, ст. 1 ЗОИПКД).

Почетна информација о власнику и имовини за коју се сумња да је стечена криминалом може доћи из широког дијапазона извора. У том погледу Божовић разликује: а) полицијске изворе (нпр. криминалистичке обраде, информатори, сарадници и сл.); б) пријаве физичких и правних лица; в) пријаве Управе за спречавање прања новца (сумњиве трансакције на основу индикатора као што су велики или структурирани износи и сл.); г) пријаве осталих државних органа (пореска полиција, царина, девизни инспекторат итд.); д) информације добијене посредством међународне сарадње (преко Интерпола или путем билатералне сарадње), или њ) сазнања добијена на друге начине, као што су информације добијене путем интернета, штампе, електронских медија итд. (Божовић, 2010:18).

Поред наведених, за финансијске истраге могу бити интересантни и подаци до којих се може доћи истраживањем привредног пословања правних субјеката и са њима повезаних физичких лица, као што су: а) истраге великих криминалних или коруптивних мрежа; б) извештаји о ревизијама банкара, рачуновођа и осталих регулаторних тела, као и в) банкротство фирми или предузећа која генеришу информације о незаконитом учешћу посредника (Council of Europe, 2005:96). Подаци о криминалном пореклу новца могу потећи и из наизглед баналних информација, о чему сведочи пример који наводи Bell. Наиме, имовина стечена криминалом почива углавном на готовом новцу, како би се избегао банкарски систем. Уколико се тај новац пронађе у изворном облику, тамо где се сумња да је он зарађен продајом наркотика, сама ова чињеница може бити погодна за настанак доказа. Електронска микроскопија открила је да влакна новчаница представљају савршени медијум за хватање малих кристала дрога, као што је на пример кокаин. На овај начин може се доћи до доказа који јасно указују да је новац проистекао из препродаје дроге (Bell, 2000:20).

⁴ Појам власника имовине, као и други специфични изрази релевантни за поступак истраживања и одузимања, одређени су у чл. 3 ЗОИПКД.

Ипак, у већини случајева не постоји обиље прецизних информација о имовини коју поседују извршиоци поменутих кривичних дела. Због тога је неопходно да финансијски истражитељи знају шта и где је потребно тражити. У вези с тим значајно је размотрити и „словну биографију“ лица из криминалног милеа који се у данашње време представљају као успешни пословни људи, и у оквиру законских норми употребити све расположиве тактичке и техничке мере за утврђивање порекла имовине, увек када се сумња да је она стечена на незаконит начин. Животни стандард и друге манифестације богатства лица из криминалног милеа и са њима повезаних особа, као и постојање сумње о извршењу кривичног дела, само су почетне индиције, а истрајан и мукотрпан рад, уз употребу одговарајућих криминалистичких средстава у финансијским истрагама, моћан су алат који доприноси њиховом умножавању и трансформацији у доказе подобне за коришћење у поступку одузимања имовине проистекле из кривичног дела.

Уопштено о криминалистичким проверама и њиховој примени у финансијским истрагама

Суштина даљег полицијског посла у финансијским истрагама, без обзира на квантитет и квалитет почетних информација о лицу и потенцијалној имовини за коју се сумња да је стечена криминалом, своди се на различите врсте *криминалистичких провера*. Ова делатност дефинише се као активност која има за циљ да утврђивањем нових чињеница разјасни (потврди, допуни или оповргне) постојећа сазнања значајна за одлучивање и поступање у пословима спречавања и сузбијања криминала (Жарковић, 2009:101). То је непосредна полицијска делатност која, преведена у практичну раван реализације финансијских истрага, подразумева да се почетно сазнање о наводној имовини стеченој криминалом проверава како би се оно потврдило и поткрепило одговарајућим доказима, или оповргло и одбацило као неистинито. Приликом провера мора до пуног изражаја доћи квалитетна стручна едукација финансијских истражитеља, њихова развијена општа култура и интелигенција уз способност примене логике, и моћ креативног размишљања и деловања⁵. Ради се о претпоставкама неопходним за процес криминалистичког размишљања, као интелектуално-интуитивни процес који истражитељ развија у настојању да коришћењем властитих знања, а на основу свих прибављених информација и на темељу практичних искустава, увиди све односе и везе које постоје у узрочно-последичном ланцу догађаја, ради њиховог потпуног разјашњавања (Алексић, Шкулић, 2009:43).

⁵ Алексић и Шкулић наводе да су то особине које би требало да красе сваког криминалисту, како би му омогућиле да квалитетно обавља своје задатке, а поред набројаних, наводе и добру меморију и одређене карактерне особености које могу бити посебно значајне у неким случајевима (Алексић, Ж., Шкулић, М., 2009). Криминалистика, Правни факултет, Београд, „Службени гласник“, стр. 43).

Почетна информација о криминалној имовини упоређује се са статусом који лице – објекат финансијских истрага има у погледу прихода, те уколико се уочи нелогичност, приступа се криминалистичким проверама у циљу утврђивања евентуалне криминалне активности, а затим и широком кругу радњи из дијапазона финансијских истрага. Поред лица за која се сумња да су стекли знатну имовину вршењем кривичних дела, поступком криминалистичких провера морају се обухватити и сви њихови блиски сродници, с обзиром да особа која приходује на незаконит начин спроводи бар минимални опрез, желећи да новац или власништво који проистичу из кривичног дела изгледају као имовина која припада људима који су им најближи (Colombo, 1997:3). Отуда се веома често новац ставља на рачуне који припадају брачном партнеру или лицима од поверења, или се приступа куповини некретнина на име ових лица. Покушај да се сакрије новац зарађен криминалом полагањем на рачун члана породице је један од најједноставнијих облика прања новца, и открива се свуда у свету (Bell, 2000:19). При томе је неопходно обратити пажњу на животни стил неадекватан законитим приходима и препознати индиције о поседовању добара која су стечена криминалом. Ова околност је значајна због тога што лица која се појављују као фиктивни власници имовине најчешће немају непосредних додирних тачака с криминалним радњама, те као такви у редовном току ствари никад не побуђују пажњу органа који се баве откривањем кривичних дела, односно не постају предмет њиховог интересовања.

Levi и Osofsky наводе да се финансијски истражитељи обично баве имовином над којом појединци или оптужени који су предмет истраге имају власничко или неко друго право. Студија о финансијским истрагама и одузимању криминалне добити коју су ови аутори спровели у Енглеској и Велсу средином последње деценије прошлог века показује да се овај посао углавном састоји од прикупљања података из банака, грађевинских друштава, катастарa, регистара хипотека и осталих докумената који сведоче о праву власништва над имовином, затим података који су повезани са куповином или власништвом возила, предмета за домаћинство, накита и сл. (Levi, Osofsky, 1995:32-33). Истаживање спроведено за потребе овог рада говори у прилог чињеници да се суштина финансијских истрага углавном није променила, те оно што је речено тада важи и данас. У тексту који следи биће дат кратак приказ форме и садржине криминалистичких провера које се спроводе од стране ЈФИ.

Увид у документацију и провере код пасивних субјеката финансијских истрага⁶

Посебан вид криминалистичких провера које се спроводе током финансијских истрага је *увид у документацију*. Као једна од криминалистичких радњи, она је поменута у оквиру чл. 225, ст. 2 ЗКП/01, као и у чл. 286, ст. 2 ЗКП/11, у којима се набрајају мере и радње које је полиција дужна да предузме када постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности. Ова радња предузима се непосредним читањем стања у пословним књигама, као и испитивањем исправности (формалне, рачунске и суштинске) пословних књига и документације која је послужила за сачињавање пословних књига (Бановић, 2002:230). Њен значај за поступак финансијских истрага је несумњив, како у случајевима када је потребно проверити битне чињенице у документацији државних органа, тако и случајевима потребе увида у документацију предузећа, радњи, банкарских и финансијских организација и других правних лица.

Поред криминалистичких провера, као опште криминалистичке радње, и увида у документацију, као посебног вида криминалистичких провера, могао би се издвојити још један њихов посебан вид који се разликује по посредном начину предузимања, а састоји се у *кореспонденцији с надлежним државним органима*. За разлику од криминалистичких провера и увида у документацију које се спроводе непосредно од стране полицијских службеника, тј. финансијских истражитеља, овај вид прикупљања информација подразумева званично обраћање писаним путем државном органу, установи или другом правном лицу које располаже подацима о чињеницама занимљивим с аспекта финансијских истрага, ради њиховог достављања и каснијег коришћења у поступку истраживања и одузимања криминалне добити. Овлашћење Јединице за финансијску истрагу за прикупљање информација путем увида у документацију државних и других органа, организација и јавних служби, односно за добијање тражених података у писаној форми, предвиђено је чл. 19, ст. 2 ЗОИПКД. Према изричитој законској

⁶ Насупрот полиције, односно ЈФИ, тужилаштва и суда, који се могу означити као активни чиниоци, тј. *активни субјекти финансијских истрага*, односно субјекти финансијских истрага у правом смислу те речи, у другу групу могли би се сврстати различити државни органи, владине агенције, самосталне институције или регулаторна тела, чија улога није непосредно спровођење радњи финансијских истрага, али које ипак имају запажен значај у њиховој реализацији. Могло би се рећи да се њихова улога исцрпљује у евидентирању одговарајућих чињеница или праћењу одговарајућих процеса у оквиру властитог делокруга рада, који могу имати значај за предузимње финансијских истрага, односно у давању одговарајућих информација о тим чињеницама или процесима на захтев органа који су надлежни за спровођење финансијских истрага. С обзиром на овакву њихову улогу, могли бисмо их означити синтагмом *пасивни субјекти финансијских истрага*. Такве су, пре свега, банке и друге финансијске установе, мењачнице, лизинг куће, затим државни органи који воде евиденције о земљишним књигама и катастру непокретности, Агенција за привредне регистре, Агенција за приватизацију, трговински судови, различита регулаторна тела и друге владине агенције, царина, лучке капетаније, јавна предузећа која пружају услуге физичким и правним лицима из домена стамбено-комуналних послова итд.

одредби, поменути пасивни субјекти финансијских истрага дужни су да Јединици омогуће увид и доставе податке⁷, документа и друге предмете којима се доказују чињенице везане за имовину, законите приходе, трошкове живота, наслеђивање или накнаду за коју је имовина пренета на треће лице. Поменута законска одредба представља заправо својеврстан скуп одредаба које се односе на криминалистичку радњу увида у документацију и радњу обезбеђења доказа привременим одузимањем предмета. Вреди поменути још и чињеницу да увид и достављање тражених података није могуће ускратити позивањем на обавезу чувања пословне, службене, државне или војне тајне (чл. 19, ст. 3 ЗОИПКД).

Примена поменутих законских одредаба наметнула је неколико питања, првенствено практичног карактера. Наиме, питање писмене преписке уско је везано за пожељну тајност информација.⁸ Почетне информације које прибављају полицајци обично су неформалног карактера, а њихово проверавање подразумева добру сарадњу са државним органима и агенцијама, финансијским сектором и регулаторним телима која располажу информацијама о поседовању имовине, законитим приходима и евентуалним финансијским трансакцијама. Међутим, опште је познато да припадници организованих криминалних група, као и појединци умешани у криминалне радње из сфере привредно-финансијског пословања, настоје да стекну позиције у истим тим субјектима како би били упозорени на чињеницу да су скренули на себе пажњу органа гоњења (Бановић, Лајић, 2008:83). Због тога свако поступање у финансијским истрагама које претендује да буде успешно мора у почетним фазама бити праћено дозом поверљивости и ослањати се на властите изворе информација, било да су они из реда локалних полицијских службеника или са позиција у оквиру пасивних субјеката финансијских истрага који располажу траженим информацијама. Званична кореспонденција у неким случајевима би се могла показати контрапродуктивном, што зависи од конкретних околности сваког појединачног предмета.

Када је реч о кореспонденцији с надлежним пасивним субјектима финансијских истрага, постављају се још два изузетно значајна питања. Прво се односи на њено трајање, односно добијање тражене информације у жељеном року, а друго на форму и садржину информација добијених од пасивних субјеката финансијских истрага. Наиме, посматрајући про-

⁷ Од финансијског истражитеља, заправо, зависи да ли ће тражити непосредан увид у податке, документе и друге предмете значајне за поступак истраживања или ће их тражити посредно, писаним путем. У већем броју случајева приступа се овом другом решењу, првенствено из разлога целисходности.

⁸ Законодавац није испустио из вида питање поверљивости информација приликом креирања нормативног оквира за одузимање имовине стечене криминалом. Наиме, чл. 16, ст. 2 ЗОИПКД предвиђа да су подаци у вези с финансијском истрагом поверљиви и да представљају службену тајну. Ова обавеза односи се на службена лица, али и на друга лица којима ти подаци постану доступни током финансијске истраге. Одавање података од стране службеног лица представља кривично дело одавање службене тајне, а уколико је оно учињено од стране других лица, у питању је кривично дело повреда тајности поступка (Илић, Мајић, 2009:87-88).

цес прикупљања информација на описани начин из перспективе заменика Специјалног тужиоца за организовани криминал, Јекић-Брадајић, као непосредни корисник оваквих података, указује да је поступање државних и других органа и организација, као и јавних служби по поднесцима ЈФИ незадовољавајуће у погледу дужине трајања провера и времена достављања одговора, те их оцењује као непропорционално дуге (Јекић, Брадајић, 2010:7). Ово питање начелно је одређено у чл. 16, ст. 1 ЗОИПКД, у којем се каже да је дужност свих органа и лица који учествују у финансијској истрази да поступају с нарочитом хитношћу, али чини се да поступање у пракси није у складу с прокламованом законском нормом. Због тога се поменути ауторка залаже за обавезивање ових субјеката прецизним роковима који би морали бити одређени Законом, како би се избегло непотребно губљење времена и допринело ефикасности финансијске истраге.

У вези са овим проблемом потребно је поменути да су анализе досадашњег рада на плану истраживања и одузимања имовине стечене криминалом показала да се у великом броју достављених одговора надлежних органа и служби налазе и неразумљиви подаци. Уз то, није реткост ни коришћење уско стручних термина, непознатих истражитељској или правосудној популацији, а дешавало се и да су подаци представљени у форми табела које нису разумљиве лицима која не поседују ускостручна знања из дате области. Последице, већ у почетку финансијске истраге захтевају се додатна тумачења, односно одређивање вештачења (Јекић, Брадајић, 2010:7), што никако не доприноси ефикасности финансијске истраге па, самим тим, ни ефикасности целокупног поступка одузимања имовине стечене криминалом.

Изнети проблеми јасно указују да би практично поступање финансијских истражитеља требало да иде у правцу прецизног дефинисања захтева, како би запослени у оквиру пасивног субјекта финансијске истраге знали на шта да се фокусирају и на тај начин избегну оптерећивање одговора сувишним, нерелевантним подацима. С друге стране, било би корисно прописивање обавезе пасивних субјеката финансијских истрага на достављање прецизних и јасних, аналитички обрађених података. Вероватно је да би предвиђање такве обавезе у оквиру одредаба ЗОИПКД могло представљати оптерећивање тог прописа сувишним нормама, али би нека врста подзаконског акта којим би било регулисано ово и слична питања свакако била од користи.

Специфичности у поступању Јединице за финансијске истраге током криминалистичких провера

Готово увек се поставља питање колико далеко ићи у криминалистичким проверама током реализације финансијских истрага како се не би беспотребно расипало време и други ресурси када се више не могу очеки-

вати резултати сразмерни уложеном труду. У пракси се одлучивање о том питању обично своди на лични осећај истражитеља, уз претходно исцрпљивање стандардног „арсенала“ провера. Овај склоп криминалистичке делатности обухвата провере код следећих субјеката: а) електродистрибутивна предузећа; б) предузећа за наплату стамбено-комуналних услуга; в) Централни регистар хартија од вредности; г) Управу за спречавање прања новца; д) локалне (градске или општинске) управе јавних прихода; њ) Агенцију за приватизацију; е) Агенцију за привредне регистре; ж) Републички геодетски завод; з) јавна предузећа за пружање услуга фиксне и мобилне телефоније; и) Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање; ј) Пореску управу, и к) оперативне и евиденције о управним унутрашњим пословима у оквиру Министарства унутрашњих послова.

У практичном поступању Јединице за финансијске истраге провере које се врше код поменутих субјеката (како би се добили општи и подаци о власништву над непокретном и покретном имовином, законитим приходима, трошковима живота, основу наслеђивања и висини накнаде за коју је извршен пренос власништва) представљају тзв. „први круг провера“. Већ и сам назив указује на њихову изузетну важност, а вредно је поменути да њихов значај произлази из високог степена вероватноће да ће се барем неки од жељених података пронаћи у евиденцијама најмање једног од претходно набројаних субјеката. При томе и негативне чињенице, односно непостојање лица у неким од евиденција могу представљати информацију којим се доказује околност битна за предмет финансијске истраге. Тако, нпр. непостојање евиденције о неком лицу у Републичком фонду за пензијско и инвалидско осигурање говори да то лице није имало заснован радни однос, односно да по том основу није било осигурано код овог Фонда у својству запосленог, односно самосталног вршиоца привредне или пољопривредне делатности. Подаци из евиденција тог органа омогућују тужиоцу да у поступку трајног одузимања докаже ову чињеницу и спречава лица из криминалног миљеа да износе релативно често заступљен изговор о наводном стицању имовине путем легалне привредне или неке друге (услугне, пољопривредне итд.) делатности. Чак и ако таква делатност постоји, она је најчешће само параван иза којег се скривају стварни извори прихода који потичу од криминала. У таквом случају проверама пријављених прихода лако се може установити да обим остварених прихода обично није у сагласности с имовинским стањем. Почетни извори сазнања, обогаћени резултатима провера из тзв. „првог круга“, представљају солидан основ за захтев јавног тужиоца који ће бити стављен у правцу одузимања имовине. Међутим, постојећи подаци обично се настоје допунити информацијама које се могу добити у тзв. „другом кругу провера“. У овај круг спадају провере које се врше код свих осталих потенцијалних извора информација.

Приликом спровођења криминалистичких провера у финансијским истрагама треба разликовати две врсте чињеница, што опредељује и даље поступање финансијских истражитеља. Када се ради о чињеницама које се односе на законите приходе, извори информација нису бројни. Ради се о ограниченом кругу званичних релевантних извора из којих се могу црпети овакве информације. ЈФИ, дакле, прикупља расположиве податке о законитим приходима, а уколико се деси да овај посао не уради добро и изостави неки од законитих извора прихода, тиме није учињена велика штета, јер лице против којег се води поступак одузимања имовине тиме није спречено да изнесе додатне информације које може поткрепити одговарајућим документима.

Насупрот томе, када се ради о проверама везаним за поседовање имовине, ситуација је дијаметрално супротна. Лица из криминалног миљеа нису ничим ограничена приликом куповине покретних добара и непокретности на територији целе државе. Тачније, они могу стицати право власништва над непокретностима и у иностранству, уколико постоје билатерални међудржавни споразуми којима је уређена ова област. Осим тога, за разлику од законитих прихода, ова лица немају никакав интерес да Јединици и јавном тужиоцу презентују податке о имовини коју поседују, с обзиром да им је добро познато да им она може бити одузета у случају да се учини вероватним њена несразмерност са законитим приходима. Провере на целокупној територији Републике Србије, у условима непостојања централизоване електронске базе података о земљишту и непокретностима, могле би одузети и више месеци, при чему постоји реалан ризик од осујећења одузимања кроз располагање имовине за којом се трага. Ова чињеница јасно указује на потребу обједињавања информатичких ресурса различитих државних органа и јавних служби. Истражујући овај проблем у финансијским истрагама у Уједињеном краљевству, Levi и Osofsky су пре више од петнаест година констатовали да уколико је неопходно ручно вршити претраге сваки пут када неко постане предмет интересовања надлежних служби, време се губи на нешто што би требало да буде рутинска провера (Levi, Osofsky, 1995:49). Са жаљењем се мора констатовати чињеница да је степен информатичке опремљености у државним органима и јавним службама које су интересантне за реализацију финансијских истрага у Србији на ниском нивоу, те да у том погледу знатно заостајемо за развијеним земљама Западне Европе.

У оквиру практичног поступања ЈФИ временом се искристалисала оптимална пракса којом се истовремено настоји да се избегне предуго трајање поступка истраживања имовине, и пропусти у виду изостанка проналаска вредне имовине у поседу власника. Установљена пракса иде у правцу истраживања и прикупљања доказа о поседовању непокретности на подручју места уобичајеног кретања (пребивања и боравка) лица које

је предмет финансијске истраге, као и на локацијама које су популарне као туристичка одређишта од регионалног значаја, попут Златибора, Копаоника и сл. Раније спроведене финансијске истраге показале су да су Београд и Нови Сад такође популарне дестинације за куповину некретнина од средстава зарађених путем криминала.

С обзиром да у случајевима куповине некретнина ван подручја места пребивалишта или боравишта не постоји релевантан критеријум на основу којег би се са сигурношћу могао одредити даљи правац трагања, финансијски истражитељи тада приступају проверама кроз евиденције ЈП Телеком Србија и пет електродистрибутивних привредних друштава која се баве испоруком електричне енергије на територији Републике Србије. Истражитељи се приликом вршења криминалистичких провера руководе врло једноставним принципом који се заснива на претпоставци да у данашње време нико не борави у објектима који немају прикључак на електричну енергију, без обзира да ли је у питању стан, викендица, пословни простор или објекат неке друге намене. Приликом заснивања претплатничког односа код електродистрибутивног предузећа мора се приказати доказ о праву власништва над некретнином, који подразумева и податке о идентитету лица које је власник некретнине, као и детаљне податке о некретнини (адреса, спрат, број стана и сл.), што омогућује прецизну идентификацију непокретности на терену. Такође, и промене власништва релативно брзо се ажурирају у евиденцијама ових предузећа, с обзиром да претходни власник обично не жели да се прикључак води на његово име и да сноси финансијске обавезе које произлазе из те чињенице. Слично поступање је и код провера путем предузећа за пружање услуга фиксне телефоније. На овај начин избегава се предуго трајање поступка финансијских истраживања и истовремено се омогућује да се истражни потенцијали усмере на ону територију, односно оне некретнине у вези са којима ће резултати истраживања оправдати уложено време и труд.

Закључак

Почетна информација о власнику и имовини за коју се сумња да је стечена криминалом може доћи из широког дијапазона извора. Ипак, у већини случајева не постоји обиље прецизних информација о имовини коју поседују извршиоци кривичних дела, а суштина полицијског посла који следи у финансијским истрагама своди се углавном на различите врсте криминалистичких провера. Као посебан вид криминалистичких провера могла би се издвојити кореспонденција с надлежним државним органима, која се од претходних разликује по посредном начину предузимања. Овај вид долажења до релевантних информација подразумева значајно обраћање писаним путем државном органу, установи или другом

субјекту који располаже подацима о чињеницама занимљивим с аспекта финансијских истрага, ради њиховог достављања и каснијег коришћења у поступку истраживања и одузимања криминалне добити. Питање писмене преписке уско је везано за пожељну тајност информација.

Анализирајући досадашњи рад током финансијских истрага може се доћи до закључка да су у великом броју случајева прибављања информација на претходно описан начин достављени одговори надлежних органа и служби били нејасни, да су коришћени уско стручни термини, а није била реткост ни да су подаци представљани у форми табела које нису разумљиве лицима која не поседују специјалистичка стручна знања из те области. Изнети проблеми јасно указују на то да би практично поступање финансијских истражитеља требало да иде у правцу прецизног дефинисања захтева, како би радници пасивног субјекта финансијске истраге знали на шта да се фокусирају и тако избегну оптерећивање одговора сувишним, нерелевантним подацима. Било би корисно и прописивање обавезе пасивних субјеката финансијских истрага на достављање прецизних и јасних, аналитички обрађених података у тачно одређеном року (одређеног законом или подзаконским актом), с обзиром на уочена кашњења, упркос прокламованој хитности поступка.

У финансијским истрагама треба разликовати две врсте чињеница које су најчешће предмет доказивања, што опредељује и даље поступање финансијских истражитеља. Када се ради о чињеницама које се односе на законите приходе, у питању је ограничен круг званичних релевантних извора из којих се могу црпети овакве информације. Насупрот томе, када се ради о проверама везаним за поседовање имовине, треба имати у виду да лица из криминалног миљеа нису ничим ограничена приликом куповине покретних добара и непокретности на територији целе државе, а ни у иностранству, уколико постоје билатерални међудржавни споразуми којима је уређена ова област. За разлику од законитих прихода, ова лица немају никакав интерес да ЈФИ и јавном тужиоцу презентују податке о имовини коју поседују. Када су у питању евиденције о власништву над имовином за коју постоје централни државни регистри, ситуација је релативно повољна.

Међутим, криминалистичке провере на целокупној територији Републике Србије, у условима непостојања централизоване електронске базе података о земљишту и непокретностима, могле би трајати исувише дуго. Због тога се у оквиру практичног поступања ЈФИ временом искристалисала оптимална пракса којом се истовремено настоји да се избегне предуго трајање поступка истраживања власништва над непокретностима, и пропусти у виду изостанка проналаска вредне имовине у поседу власника. Установљена пракса ЈФИ иде у правцу истраживања и прикупљања доказа о поседовању непокретности на подручју места уобичајеног кре-

тања (пребивања и боравка) лица које је предмет финансијске истраге, као и на локацијама које су популарне као туристичка одређишта од регионалног значаја. Ове провере започињу у евиденцијама јавних предузећа која се баве пружањем различитих врста стамбено-комуналних услуга, а првенствено код електродистрибутивних предузећа и предузећа телефонског саобраћаја.

Литература

1. Алексић, Ж., Шкулић, М., (2009). *Криминалистика*, Правни факултет у Београду, Службени гласник, Београд.
2. Бановић, Б., Лајић, О., (2008). *Улога полиције у поступку утврђивања имовинске користи стечене извршењем кривичних дела*, Ревија за криминологију и кривично право, 46(2), стр. 71-87.
3. Бановић, Б., (2002). *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
4. Bell, R. E., (2000). *Proving the Criminal Origin of Property in Money-Laundering Prosecutions*, Journal of Money Laundering Control, 4(1), 12-25.
5. Божовић, В., (2010). *Финансијска истрага*, Семинар „Одузимање имовине проистекле из кривичног дела“, Суботица, 16. и 17. април 2010, под покровитељством OSCE – Mission to Serbia; US Department of Justice OPDAT & US Embassy of Belgrade, стр. 13-26.
6. Бошковић, Г., Маринковић, Д., (2010). *Финансијске истраге у сузбијању организованог криминала*, НБП – Журнал за криминалистику и право, 2(XV), стр. 87-100.
7. Врховшек, М., (2010). *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела у сузбијању криминала – важна карика у систему борбе против организованог криминала*, Безбедност, год. 52, бр. 2, Београд, стр. 7-41.
8. Жарковић, М., (2009). *Криминалистичка тактика*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
9. Илић, Г. П., Мајић, М., (2009). *Коментар Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела*, у: Илић, Г. П., Николић, Б., Мајић, М., Мелило, Ђ., *Коментар Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела са прегледом релевантних међународних докумената, упоредноправних решења и праксе ЕСЈП*, Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија у Србији, Београд, стр. 42-171.
10. Јекић-Брадајић, Г., (2010). *Примена Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела: позитивна и негативна искуства*, Семинар „Одузимање имовине проистекле из кривичног дела“, Суботица, 16. и 17. април 2010, под покровитељством OSCE – Mission to Serbia;

- US Department of Justice OPDAT & US Embassy of Belgrade, стр. 2-12.
11. Laudati, A., (2007). *Il sistema di contrasto alla ricchezza illecita nella legislazione europea*. International Conference on Asset Forfeiture. Belgrade: Special Prosecutor's Office Belgrade, US Department of Justice OPDAT & US Embassy of Belgrade, OSCE – Mission to Serbia.
 12. Levi, M., Osofsky, L., (1995). *Investigating, seizing and confiscating the proceeds of crime*, London: Home Office Police Department.
 13. Levi, M., [ed.] (2000). *Reversal of the burden of proof in confiscation of the proceeds of crime: a Council of Europe Best Practice Survey*. Strasbourg: Council of Europe – European Committee of Crime Problems (CDPC).
 14. Manning, G. A., (2005). *Financial Investigation and Forensic Accounting*. Boca Raton: CRC Press, Taylor & Francis Group.
 15. Northern Ireland Assembly (2001). *Proceeds of Crime*. Northern Ireland Assembly – Research and Library Services. Доступно 29. јуна 2010. на: <http://www.niassembly.gov.uk/io/research/0301.pdf>
 16. Prichard, S., (2007). *A suggested methodology for estimating the value of criminal assets available for seizure*. Organised crime: revenues, economic and social costs, and criminal assets available for seizure – Home Office Online Report 14/07 (52-77). London: Home Office.
 17. Републички завод за статистику, (2009). *Статистички годишњак Србије 2009*. Републички завод за статистику Србије, Београд.
 18. Colombo, G., (1997). *Monitoring the Assets and Lifestyles of Public Decision-Makers: Can It Be Made To Work?* Papers presented at the 8th International Anti-corruption Conference (Transparency International), http://www1.transparency.org/iacc/8th_iacc/papers/colombo.html, 22. 9. 2010.
 19. Council of Europe, (2005). *Organised crime situation report 2005 – Focus on the threat of economic crime*. Strasbourg: Council of Europe.
 20. Тањевић, Н., (2010). *Реформисање мере одузимања имовинске користи*, Безбедност, год. 52, бр. 3, Београд, стр. 158-176.
 21. Financial Action Task Force, (1997). *Evaluation of Laws and Systems in FATF Members dealing with Asset Confiscation and Provisional Measures*. Доступно 2. јула 2010. године на: <http://www.oecd.org/fatf/evaluati.htm>
 22. *Законик о кривичном поступку*, (ЗКП/01), Сл. лист СРЈ, бр. 70/01 и 68/02, и Сл. гласник РС, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07, 72/09 и 76/10.
 23. *Законик о кривичном поступку*, (ЗКП/11), Сл. гласник РС, бр. 72/11.
 24. *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела*, (ЗО-ИПКД), Сл. гласник РС, бр. 97/08.

Background Checks in Financial Investigations

Abstract: *The confiscation of crime-acquired assets, as an anti-crime measure has found full recognition in the legislations of most developed European countries in the last decade of the 20th century, as an effective way of battling organized crime. In Serbian practice, this institute is relatively new; it has been recently introduced, by the relevant normative-legal framework which was adopted more than three years ago. The mentioned framework set up a special investigating entity, the Financial Investigation Unit (FIU), as the organizational unit of the Ministry of Internal Affairs, which, under the formal command of the public prosecutor, is taking a wide range of measures and actions aimed at establishing the existence of "criminal assets". Within the powers available to the FIU, one can find mostly traditional, already known police powers along with somewhat adapted ones specific to financial investigation and designed to gather evidence or take actions that have only informal importance. The subject of exploration here are adapted measures, including primarily background checks, comprising of a complex set of actions which confirm (or deny) the initial findings of the existence of property derived from crime. The author has analyzed the initial sources of findings about the criminal origin of property and then tried to point to the specifics of these checks in financial investigations, both in the form and contents, as well as in terms of standards that are established in this area and have marked the previous work of this investigation subject (FIU).*

Key words: *assets derived from crime, confiscation of criminal profits, financial investigation, Financial Investigation Unit, background checks.*

Мр Данијела СПАСИЋ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK – 364.63 – 027.533 (497.11) (091)

Прегледни научни рад

Примљено: 20.10.2012.

Породично насиље у Србији – историјско-културолошка димензија*

Апстракт: Овај рад се базира на резултатима истраживања породичног насиља у Србији на размеђу два миленијума, при чему се посебно наглашавају темељне патријархалне поставке породичних релација у Србији, неговане кроз векове. Хронолошка матрица показује да су прва истраживања породичног насиља у Србији као криминолошког, социолошког и историјско-културолошког феномена обележила последњу деценију 20. века. Истовремено, тај период се поклапа са околностима дубоке економске кризе, друштвеног раслојавања и вредносних деградација.

Кључне речи: породично насиље, Србија, историјско-културолошка димензија.

Увод

Породично насиље је једна од многобројних друштвених, криминолошких, социопатолошких, историјско-културолошких и етиолошки комплексних појава које су обележиле 20. век, пресецајући све културне, религиозне и регионалне границе. Присутно је у свим друштвима, а нарочито је распрострањено у земљама у транзицији у којима је испољавање свих облика насиља повећано, а односи у друштву у знатној мери поремећени (Спасић, 2009:209,210; Бошковић:2009:94).

На основу резултата бројних истраживања, насиље у породици постало је синоним за насиље над женама и ове форме насиља се у пракси изједначају, при чему је физичко насиље најдрастичнији вид испољавања брачног насиља. То је потврдило и једно од најсвеобухватнијих антро-

* Овај рад је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Безбедност и заштита организовања и функционисања васпитно-образовног система у Републици Србији (основна начела, принципи, протоколи, процедуре и средства)* (бр. 47017), који реализује Факултет безбедности Универзитета у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Желимир Кешетовић.

Овај рад је настао и као резултат реализовања интерног научноистраживачког пројекта под називом *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвена реакција*. Пројекат реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду. Руководилац пројекта је доц. др Биљана Си-меуновић-Патић.

полошких истраживања, спроведено у 14 држава сахарске Африке, у 10 држава Средњег Истока, у 7 држава Европе, у 17 из Северне Америке и 16 из Јужне Америке, у 13 држава Океаније и 13 из Азије. Ово, методолошки занимљиво истраживање, које је спроведено тако што су антрополози живели у породицама и непосредним посматрањем пратили динамику породичног живота, истовремено је пружио увид и у распрострањеност насиља, најчешће облике испољавања и обележја феномена насиља, која су у већини друштава истоветна. Резултати истраживања показали су да:

- од свих облика насиља најчешће је злостављање супруге, које се појављује у 84,5% испитиваних култура;
- у 70% насиље се испољава када је супруг трезан, у 8,9% посматраних заједница када је у пијаном стању, а у 5,6% подједнако и када је пијан и када је трезан;
- у 45,5% култура главни разлог насиља над супругом јесте сумња у њену верност, односно љубомора;
- у 46,6% проучаваних друштава насиље над женом се окончава смрћу или озбиљним повредама;
- насиље над мужем је незамислива појава у 73,1% друштава, ретко се дешава у 20,2%, а често у само 6,7% испитиваних култура;
- убиство деце је изузетно редак облик насиља, али се у 78,5% случајева дешава искључиво у оним културама у којима постоји насиље над женом и физичко кажњавање деце (Levinson, 1989, *наведено према*: Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2007:7-8).

Из ових података се могло закључити да је насиље у породици раширена појава у већини региона света, да су жене најчешће жртве а мушкарци извршиоци насиља у браку. Управо су бројна истраживања, спроведена са циљем да се укаже на распрострањеност, узроке и последице насиља у породици, довела до закључка да су најчешће жртве породичног насиља жене (Spasić, 2010:79), деца, старе и немоћне особе, и да је породица, ако се изузму полиција и војска, најнасилнија група у друштву, односно да особа има више шанси да буде убијена и повређена у породици него у било којој другој друштвеној средини.

Породично насиље као општи друштвени проблем

Све до краја шездесетих година 20. века насиље у породици није изазивало пажњу друштва. Доминирало је схватање да је „дом човекова тврђава“ и да је насиље у породици приватна ствар, те да конфликте, уколико се не ради о наношењу тежих повреда или о лишењу живота, треба да реше сами чланови породице. До преокрета у односу друштва према насиљу у породици дошло је током седамдесетих година прошлог века. Захваљујући

залагању феминистичког покрета за права жртава породичног насиља, полако је сазревало схватање да насиље у породици није искључиво лични проблем и индивидуална патологија, већ комплексан друштвени проблем и социјална патологија, да има дубоке корене у патријархалној структури друштва, и да је партнерско насиље, као најчешћи вид насиља у породици, укоренено у традиционалном родном идентитету који подразумева подређеност жене мушкарцу (Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2007:135-141).

Разумљива је стога чињеница да је шездесетих и седамдесетих година 20. века започела нека врста светске кампање и процеса препознавања насиља над женама, и борбе за њихову кривичноправну заштиту. Тада се у оквиру женског покрета издвојио „покрет претучених жена“, који је идентификовао злостављање жене, али не као њен индивидуални проблем, већ као социјални проблем повезан са угњетавањем свих жена у друштву (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић, 2003). С друге стране, застрашујући подаци студија из различитих делова света¹ током 20. века о распрострањености насиља у породици представљали су један од најснажнијих аргумената за закључак да је реч о друштвено условљеној појави, а не о индивидуалним поремећајима.

Насиље у породици је постало синоним за насиље над женама као резултат неравнотеже моћи између жена и мушкараца. Према *Општој препоруци 19* УН Комитета CEDAW² (1992) насиље над женама представља облик дискриминације у смислу члана 1 CEDAW *Конвенције* и треба га смаграти озбиљним кршењем женских људских права. Насиље засновано на полној различитости представља кршење специфичних одредаба *Конвенције*, без обзира на то да ли те одредбе изричито спомињу насиље (ова дефиниција се користи и у *Детаљној студији Генералног секретара УН о свим облицима насиља над женама* из 2006. године).

Насиље које се чини према члановима породице разликује се од насиља учињеног ван породице. Насиље у породици увек представља злоупотребу моћи и контролисање чланова породице који имају мање моћи или располажу мањим ресурсима. У већини друштава, нарочито у традиционалним и патријархалним заједницама, мушкарци имају знатно више моћи – не само физичке, већ и економске и друштвене (Спасић, Никач, 2012:24).

Према члану 3 (тачка б) *Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици* (2011)³, „насиље у породици“ означава свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег долази у оквиру породице или домаћинства, односно из-

¹ Скоро 1,9 милиона жена сваке године је злостављано у САД. Само 1996. године 1.400 жена је убијено од стране својих супруга, што је чинило око 1/3 укупних убистава жена. Према: Schneider, E., (2000). *Battered Women and Feminist Law Making*, New Haven and London, стр. 12.

² *Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена*, усвојена 1979. године.

³ http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/violence/CAHVIO_2009_32_prov_en_2.pdf, приступљено 5. 4. 2012; http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Domaci/CAHVIO_tekst_pdf.pdf, приступљено 20. 6. 2012.

међу бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио исто бораваиште са жртвом.

Према истом члану (тачка а) ове Конвенције, „насиље над женама“ означава кршење људских права и облик дискриминације над женама и представља сва дела родно заснованог насиља која доводе до или могу да доведу до: физичке, сексуалне, психичке, односно финансијске повреде или патње за жене, обухватајући и претње таквим делима, принуду или про-извољно лишавање слободе, било у јавности било у приватном животу.

Породично насиље у Србији – препознавање проблема

Породично насиље као друштвени феномен у Србији дуго није сматрано озбиљним обликом насиља, већ уобичајеним и социјално прихватљивим понашањем. Томе су, између осталог, допринела и патријархална схватања о односу полова и родитељству, која су још доминантна у нашој средини.

Хронолошки, истраживања породичног насиља у Србији започета су 1993. године иницијалним истраживањем брачног насиља од стране Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, затим анализом трогодишњег рада СОС телефона за жене и децу жртве насиља од 1991. до 1993. године (Мршевић, 1994а; Мршевић, 1994б) и комплексним истраживањем породичног насиља у Србији које је 2001. године спровело Виктимолошко друштво, преко истраживања распрострањености насиља над женама у породици спроведеног у оквиру реализације програма *Женско здравље*, Аутономног женског центра, 2003. године, на територији града Београда (на репрезентативном узорку урбане популације Београда), у широј студији Светске здравствене организације о насиљу у партнерским односима и женском здрављу.⁴ Најновији подаци о распрострањености и карактеристикама насиља у породици потичу из студије Виктимолошког друштва Србије, спроведене 2009. године на узорку пунолетних жена са територије АП Војводине.

Ова, али и сва друга истраживања чији су резултати индиректно указивали на постојање, распрострањеност и интензитет различитих облика породичног насиља у Србији, дала су суморну слику савремене српске породице која, пролазећи кроз процес транзиционих трансформација у свим сферама њене егзистенције, није успела да се ослободи наметнутих стега традиције и стереотипа прошлости, занемарујући и угрожавајући права жена и деце кроз различите облике искључивости. Узимајући у обзир чињеницу да и Србија, као посткомунистичко друштво, у последњој деценији 20. и током прве деценије 21. века пролази све фазе интензив-

⁴ Истраживање је спроведено у оквиру кроскултуралне студије о женском здрављу и насиља над женама у породици (*The Multicountry Study on Women's Health and Domestic Violence against Women*), коју је осмислила и спровела Светска здравствена организација, по јединственој методологији, у десет земаља света, на укупном узорку од преко 24.000 жена.

них транзиционих промена,⁵ значајно је нагласити да су те промене везане за појачано раслојавање друштва, економске тешкоће, незапосленост, нестабилност, неизвесност и друштвени стрес, милитаризам, промене у родним (нарочито мушким) идентитетима, као и за структуралну неједнакост (Nikolić-Ristanović, 2008:15). У условима друштвене транзиције и рата долази до промена у свим областима живота, од макро до микронивоа, а пре свега породице (Nikolić-Ristanović, 2008:28-30). Поремећени брачни односи, промењене родне улоге, економска несигурност и озбиљни поремећаји брачног и породичног живота, били су значајан индикатор постојања услова за испољавање свих облика породичног, брачног или партнерског насиља. У свему томе није тешко препознати традиционалну, историјски неговану патријархалну матрицу и модел на коме се заснива трајање и одржавање овог друштвеног феномена.

Насиље у породици у прошлости Срба – историјско-културолошка димензија

*„Насиље је интригантно. Универзално осуђено,
а ипак га има свуда..*

Већина нас је и фасцинирана и ужаснута њиме...

*..У већини делова света је изузетно уобичајено у породичном животу,
верским питањима и политичкој историји.“*
(Роберт Литке)

Историјско-културолошка и феноменолошко-етиолошка димензија породичног насиља у Србији неизбежно се мора посматрати кроз призму пре свега насиља над женама, јер је овај облик насиља наслеђен и вековима негован као културни образац у култури Срба кроз форму жртвеног микро матријархата. „Жртвени микро матријархат је таква структура ауторитета која женама на нивоу примарних група даје моћ, при чему жене доминацију остварују жртвовањем. Жртвовање обнавља доминацију, и обрнуто, а и једно и друго обнављају патријархалну структуру на глобалном друштвеном нивоу, у јавној сфери“ (Благојевић, 1997). У основи жртвеног микро матријархата налази се традиција жртвовања жена, а његова традиционална упоришта су: 1) насиље над женама; 2) низак статус жена; 3) висока експлоатација женског рада; 4) значајан утицај жена на доношење одлука; 5) бројчана надмоћ жена после ратова; 6) спремност на протест и побуну; 7) јака наклоњеност и савези са децом.

С друге стране, постоји комплементарно асиметричан континуитет патријархата као система ауторитета заснованог на динарском ментали-

⁵ О општим друштвеним условима видети у: Nikolić-Ristanović, V., (2008). *Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje u postkomunističkom i postratnom društvu*, Službeni glasnik, Beograd.

тету као доминантном типу менталитета у српској популацији, који има следеће карактеристике: јак темперамент, емотивност, виолентност, борбену, ратничку традицију, такмичење између другова по јунаштву и мушкости и нервозну диспозицију (Цвијић, 1988; Дворниковић, 1939; Miletić-Stepanović, 2004))

Основу за историјско-културолошко проучавање породичног насиља над женама у Србији представља монографија „*Породица у трансформацији: студија у три стотине југословенских села*“.⁶ То је својеврсна слика српске породичне задруге првих деценија 20. века. Основни закључци до којих се дошло анализом ове студије су следећи: постоји корелација између борбене, ратничке традиције и насиља над женама, корелација између насиља над женама и насиља над децом, и веза између опште борбене диспозиције са једне стране, и динарске традиције, ратничке и имигрантске прошлости, са друге. Насиље је посебно било изражено у подручјима где се распао стари задружни тип породице, „стари задружни ред“, тј. посебно на територији Србије у границама пре доношења Видовданског устава 1921. године.

За породичну задругу, која је и сама деликатан културни модел мишљења и понашања, карактеристичан је однос међу половима у коме посебно место заузима однос мужа према жени, а који се користи као полигон за изражавање јунаштва, војничког угледа и мушкости. Жене саме себе стављају у положај жртве која трпи насиље. А насиље је уграђено у структуру патријархалне доминације, оно је нормативно регулисано друштвено деловање у односима међу половима, док се зло сматра општим обележјем жена. Зато је „жена без простеста сносила ударце или псовке свог мужа“; Црна Гора (Erlich, 1964:201-202); „Мужеве туку пред свима да би показали своју мушкост“ (Erlich, 1964:221); „Жену и коња треба човек свакога трећег дана тући“; „Ако не бијеш жену, за 40 дана полуди“; „Није никакав човек ако није жену ошамарио“; „Муж треба да бије жену, да се зна ко је мушка глава“ итд.

Поред угрожавања физичког интегритета жена, један од културолошких обичаја Срба било је и кажњавање деце. Крута дисциплина, страхом усађено покораване, спољашњи ауторитет, рано потискивање импулса и оштре реакције према прекршајима јесу карактеристика и односа према деци: „Мужеве туку жене обично на осами (без странаца и суседа), а много не крију то од деце, јер мушкарци хоће да докажу да имају то право и да улију у децу страх“ (Erlich, 1964:221). Међутим, посебан акценат се

⁶ Erlich, V., (1964). *Porodica u transformaciji*, Naprijed, Zagreb. То је једна од ретких социолошко-антрополошких студија која је посвећена жени и њеном положају на овим просторима, и садржи довољно материјала за анализу традиције жртвовања и насиља над женама. У овој студији српски културни круг подељен је на три територијалне јединице: Хришћанска Македонија (православна села Македоније, Санџака, Косова и Метохије), Хришћанска Босна (православна села) и подручје Србије у границама пре доношења Видовданског устава 1921. године.

ставља на кажњавање женске деце: „Девојке ударају и до 20 година старости, а дечаке до 15-те године, јер се онда, од 15-те године, већ рачуна на младићки понос“; „Више се туку девојке, тј. дуже се на њих пази, њих туку до удаје родитељи, после муж“ (Erlich, 1964:50-55).

У културном обрасцу Срба доминира и ауторитет млађег брата над старијом сестром (70-75% случајева): „Сестре су потчињене вољи своје браће... Ако сестра има 19, а брат 15, опет је он заповедник: схвата се да је мушкарац способнији, па ако је и млађи“ (Erlich, 1964:96).

Постоји и широка распрострањеност демонстрације потчињености жена, посебно младих, мушкарцима: љубљење у руку (око 85%), стајање код јела, обављање послова ниже вредности, и слично: „Жене свлаче обућу мужу, куму, свекру, деверима, старијим људима, гостима, господи. Перу им ноге“ (Erlich, 1964:196).

Девојке и младе жене су у специфично ниском положају, у фокусу контроле, изложене мноштву забрана, са наметнутим ригидним моделом понашања: „Син сме све да чује, види, оде без питања. Сигурни су у његово добро држање. Девојка никуд сама, ни са ким да прича, из куће да не излази без потребе“ (Erlich, 1964:91).

Негативан третман жена се одражава и на морталитет женске новорођенчади и породиља: „Женско дете кад умре није велика жалост. Мушкарац представља ненадокнадив губитак... мушка новорођенчад су пожељнија него женска... њима се поклања кудикамо већа пажња, добијају много бољу негу и смртност је, упоређена са смртношћу женске деце, много мања“ (Erlich, 1964:144).

У „мушком друштву“ је на снази базично мушки принцип груписања, патрилинеарност и патрилокалност, и сама та чињеница може се посматрати као вид насиља. Жене су присиљене да мењају своју непосредну околину, да се прилагоде новој средини, а нова околина је још мање спремна да их прихвати и подржи („Снаха је у селу прави роб“).

У околностима доминантности породичне задруге једна од њених карактеристика је и висока брачност становништва, при чему избор снахе има већу специфичну тежину за домаћинство него избор зета, и родитељи младића у томе имају јасну улогу: „Родитељи силе сина у већини случајева, јер траже добру девојку (мираз) и добру радну снагу“ (Erlich, 1964:153).

Поред свега тога форсирају се лоши, хладни партнерски односи: „Муж не гледа жену пред родитељима... немају једно за друго наклоност и љубав... мушкарци су груби, увек само мужјаци... о сексуалним односима се говори грубо, са цинизмом“ (Erlich, 1964:376). Тиме су значајно сасечене могућности осећаја заједништва између партнера.

За непоштовање императива женске невиности предвиђене су екстремно оштре казне: „Важност на девичанство се полаже. Зато и жене синове девојком из честите, моралне и угледне породице и, као таква,

породица јамчи девичанство девојке. Обично девојке које су имале однос остају уседелице презрене од свију“ (Erlich, 1964:114).

Други случај су ванбрачне трудноће и порођаји, за које младићи не сносе никакву одговорност, а девојке су оне које подносе сав терет: „Младић све може, он је момак, ђевојка је увек крива“ (Erlich, 1964:123).

Културолошку димензију породичног насиља у овој историјској секвенци карактеристише и екстреман облик интериоризације инфериорности, који се испољава и одржава преко модела мушке контроле, односно прихватањем батина или тешког рада: „Ако сам крива, ћутим и патим. Има и право (да бије) јер у његовој сам кући, његов хлеб једем, а мој рад се не признаје... жена мора увек да буде покорна човеку, јер друго је човек, а друго жена“ (Erlich, 1964:220).

С друге стране, доминантност жена за опстанак мушке групе базира се на женској способности рађања, на плодности, тако да је негативно просуђивање неплодности жена скоро универзално, а неплодност жене значи њену коначну немогућност уклапања у систем: „Узимају другу жену ако прва нема деце... Неплодну жену презиру. Обично се каже у иронији: он има само жену и кобилу“ (Erlich, 1964:262).

Дефинисан и прихваћен модел породичних односа намеће императив верности жена: „Муж напушта неверну жену... откине нос, језик, остриже косу... или ако ухвати жену у прељуби, убије обоје“, али толерише, прећутно подразумева и оправдава ванбрачне односе ожењених мушкараца: „Ашиковање је по правилу везано за домаћине, пропуштено момковање, под патронатом оца, надокнађује се у браку... жене ћутећи трпе“ (Erlich, 1964:280-290).

У српској породичној задрузи специфично је постављен и однос свекрва – снаха, а положај жена додатно отежан високом експлоатацијом њиховог рада. Подизање нивоа трећеразредне моћи свекрва, старијих жена максимално интегрисаних у мушко друштво, на женској линији хијерархије условљено је и њиховим насиљем над другим женама – снахама, младим, неинтегрисаним: „Снаха је свесна да треба да поштује мајку свекрву... снаха мора имати нарочиту пажњу према свекрви, слушати је и поштовати... синови поштују мајке, жене у сваком случају морају бити послушне“ (Erlich, 1964:70-76). Подела рада базирана је на стриктно патријархалним принципима, постоје мушки и женски послови, при чему жени припада тзв. кућни рад. То је комплекс свакодневних обавеза, послова коју су циклични, некумулативни, лоше вредновани, а са великим трошењем људских ресурса: „Тај посао заглупљује, и она га мрзи, али тако мора да буде“ (Erlich, 1964:209).

Истовремено, не постоји могућност образовања девојака и жена: „Женска деца не похађају школу, чак им забрањују полазак у школу... жена не треба да чита књиге, ионако много зна, шта би тек после са њом“,

што, повезано са наметањем кућног рада, држи жену у положају у коме она не зна за алтернативе: „Жене су бар у 98% случајева неписмене и не знају да има боље од рђавога“ (Erlich, 1964:211).

За српску породицу карактеристична је и јака мајчинска наклоњеност и савези са децом (према Erlich-у, 65%), а мајчинство је једна од две легитимне љубави жене (прва је љубав према рођеном брату), и она сигурно више љубави даје него што прима, али је и љубав према мајци нарочита, што говори о интензитету односа („У свим нашим подручјима опажа се нарочита љубав и срдачност деце према мајци, у све осећаје деце мајка је уклопљена као заштитница. Она може несметано испољавати своју нежност, јер не мора да узима у обзир одстојање, ауторитет, дисциплину. А деца према њој не развијају амбивалентне осећаје као према оцу“).

Посебно је изражено „савезништво“ мајки и кћери, као противтежа принципу мушке уважености (Erlich, 1964:69). Међутим, мајчински савези са децом, посебно са ћеркама, имају своју трагичну ноту јер уз сву јачину емотивних веза са децом, понашање мајке мора да остане крајње функционално: „Мајка воли више децу. Али, кад би у питању био живот мужа или једног детета, пре би жртвовала дете, јер је муж хранилац и бранилац породице, милији на живот. Кћер може мајци бити милија од сина, поклања јој више пажње, али кад би био живот у питању, мајка би се увек одлучила да сачува сина“ (Erlich, 1964:68).

Генерално, општи положај жене, као полазиште за објашњење и схватање и данас постојећих патријархалних стереотипа и вековних, непревазиђених аспеката родне социјализације, карактеристише следећи опис: „До сад није бивало да се опанци на глави носе, а капа на ногама... жене до мужева нису до праве робиње и људи се не жене ни за што друго но да имају порода, исто као да купи једну њиву да му роди круха без кога би човек умро као суви пањ у гори, те не видио од свога срца порода и тако му се угасила крсна свећа...“ (Erlich, 1964:151).

Спознавање феноменолошко-етиолошке димензије породичног насиља у Србији преко тумачења насиља над женама као културног обрасца у култури Срба, треба да послужи као спона са актуелним временским одређењем породичног насиља, али и основа за разумевање различитих облика породичног насиља присутних и данас, посебно у појединим сеоским срединама. Чињеница је да се културни образац једног националног ентитета споро трансформише, нарочито ако је у вишевековном стицају економско-социјалних и уопште друштвених тенденција био изложен истом или сличном утицају. То је био случај и са српским националним и културним бићем.

Ако се узме у обзир опште културолошко одређење насиља у породичним заједницама у Србији, објашњење распрострањености и карактеристика породичног насиља последњих деценија захтева да се детерми-

нантне културолошке димензије поставе у раван друштвених, социјалних и економских околности и етичких стандарда посматраног периода.

Социјални и културни контекст породичног насиља у Србији крајем 20. века

Општи социјални и културни контекст породичног насиља у Србији на крају 20. века, односно анализа макросоцијалних и економских прилика, показали су да је српска привреда, у оквиру општих економских тенденција тадашње југословенске привреде крајем 80-их година прошлог века, била далеко испред привреда осталих земаља реалсоцијализма. Примера ради, непосредно пред распад СФРЈ је имала укупан друштвени производ од око 70 милијарди долара и на светској ранг листи, у том погледу, делила је 30. место, а сматрало се да би 2000. године могла бити међу двадесет земаља највеће економске снаге у свету (Спасић, 2006:321). Међутим, економска регресија 90-их година као своју закономерност произвела је екстремно социјално раслојавање и друштвене тензије, опште осиромашење, слабљење социјалних, здравствених, школских институција, моралну хипокризију друштва, распад вредносног система. Овакво стање имало је за последицу дивљање психологије грабежи и сведозвољености са рапидним повећањем стопа криминалитета свих врста (посебно имовинског и организованог) и укупном друштвеном аномијом, као и разарање основних вредности друштва.

Међунационални, верски, међурејублички сукоби, сецесионизам појединих република, грађански рат, избеглички егзодус и међународна изолација, екскомуникација и маргинализација СР Југославије довели су до потпуне економске кризе и регресије и ивице егзистенцијалног опстанка.

Међу индикаторима кризе који ће, између осталих, посредно утицати на ширење и појаву различитих облика криминалног и девијантног понашања, поменимо незапосленост, сиромаштво, неквалитетну социјалну и здравствену заштиту, урушавање породичних вредности, висок проценат разведених бракова, изграђивање квази вредносних система и некритичко прихватање свих новина које се „увозе“ са Запада. Међу незапосленима у СР Југославији 1996. године било је, на пример, 444.099 стручних лица, од којих 239.560 жена.⁷

У овим условима недостатак материјалних средстава за егзистенцију већине породица, услед немогућности запошљавања или због губитка посла, и непостојање минималне социјалне сигурности, несумњиво и нужно су морали довести до пораста различитих облика насиља, социјално-патолошких појава, девијантних и недозвољених понашања (пораст породичног насиља и малолетничке деликвенције, наркоманије, алкохолизма,

⁷ Извештај о реализацији програма рада Републичког завода за тржиште рада у 1996. години.

проституције и другог). Економске прилике, дакле, неумитно су остваривале утицај на општу социјалну атмосферу: пораст сиромаштва, незапослености и аномије увећавао је компететивност⁸ између људи, умањивао солидарност, разарао социјалну кохезију и нормативни систем.

Пре свега су се у породици и кроз породичне односе рефлектовали сви спољашњи негативни егзистенцијални утицаји. Она је представљала „вентил“ за нагомилани бес, незадовољство и осећај неостварености. Кроз њу су се преламале све последице фрустрација и депривација, сви неуспешни одбрамбени механизми. То потврђује чињеницу о посредном дејству економских фактора, које се остварује хроничним гомилањем стреса и депривација са последицом слабљења толеранције на фрустрације и ослобађањем реактивних агресивних потенцијала.

Поред преживелих патријархалних стереотипа и израженог дејства економских фактора на појаву, распрострањеност и карактеристике породичног насиља у Србији утицала је и изложеност насиљу у свакодневном животу и друштвеном окружењу. Укупна и општа изложеност насиљу – као скуп личних доживљаја или као посматрање и учење насилничких образаца понашања од различитих модела са значењем ауторитета (почев од родитеља, преко школских, уличних, спортских и медијских јунака), има, са становишта теорије учења, велику важност за даље умножавање насиља. Директно или индиректно, на пораст насиља у посматраном периоду утицали су, између осталих, медији и рат.

Пронасилнички утицај медија условио је негативну идентификацију, одржавање стереотипних мачо-насилничких вредности и усвајање преференција у њиховом одабиру као стратегије решавања различитих интерперсоналних проблема (Simeunović-Patić, 2003). Позитиван однос према насиљу у медијима, усвајање насилничких модела понашања и десензитизацију⁹ на насиље потврдила су бројна истраживања. Бројни медијски садржаји насилног карактера пружали су прилику толеранције насиља, величајући „опасне момке“ којих се сви плаше, пружајући тако директну могућност негативне идентификације, при чему егзистира свест о „неопходности“, „нужности“ и „неизбежности“ насиља које, при том, остаје некажњено. Управо је чињеница непостојања законске инкриминације насиља у породици и недостатка јавне осуде додатно допринела „слободном“ испољавању агресије према члановима породице. Ово потврђује чињеницу да, због драстичног пада социјалне кохезије и аномије која је захватила Југославију и Србију почетком деведесетих, друштво као социјални систем није имало дефинисане циљеве.

Додатну и посебну тежину социјалном миљеу у Србији дао је рат и учешће великог броја грађана, пре свега мушкараца, у непосредним

⁸ Компетитиван (лат. *competens* – супарник) – који може да се такмичи, који сме да уђе у конкуренцију.

⁹ Десензитизација је процес хабитуације на насиље: дуговремено излагање насиљу резултира тиме да посматрач почиње да перцепира насилничко понашање као уобичајено и „нормално“.

ратним дејствима. За истраживање проблема породичног насиља важна је и чињеница да су повратници са ратишта два пута чешће од осталих осуђивани за крвне деликте, а нешто више од петине још пре одласка у рат осуђивано је за вршење кривичних дела против живота и тела (Simeunović-Patić, 2003:196). Поред ових околности, као последица ратних дешавања у окружењу, Србију су преплавили таласи избеглица, људи који су присилно напустили своја огњишта, преживели ратну катастрофу, доживели личне и породичне трагедије, а потом се нашли у новом окружењу и новим, тежим и комплекснијим животним приликама. Многи од њих неће се никад прилагодити. Деценију касније многим ће се истрошити сви психолошки механизми одбране, испољиће се тзв. ратни синдроми, „вијетнамски“ или „балкански“, свеједно, многи ће ирационални поступци бити објашњени тзв. ПТСП-ом (посттрауматским стресним поремећајем), али ће, у највећем броју случајева, дугогодишња тиха туга, нерасположење, осећај изгубљености и безнађа прећи у тешке облике депресије или неких других менталних поремећаја, при чему ће доћи до изражаја све последице деинхибиције њихових личности на манифестовање насиља, па и на сâм чин убијања (Simeunović-Patić, 2003:196).

Уместо закључка

Насиље које жене трпе у породици у тесној је вези са традиционалном патријархалном социјализацијом, њиховом родном, етничком и социјалном маргинализованомшћу и одсуством одговарајуће друштвене правне помоћи и подршке.

Подаци до којих се дошло у истраживањима недвосмислено показују да је насиље у породици у Србији у значајној мери присутно и да, пре свега, погађа жене и децу. Исто тако, истраживања су показала да насиље у породици има значајне и дугорочне последице по физичко и психичко здравље жена и деце, као и да се, преко учења модела родних улога, преноси са генерације на генерацију. Насиље које се врши над женама може бити психичко, физичко, сексуално, економско и по правилу је праћено разним контролним тактикама којима се над женом остварују различити облици доказивања патријархалне моћи. Жена је ухваћена у замку сопственог рода, не само објективним односима моћи у друштву, већ и васпитањем, односно социјализацијом коју и она сама прихвата.

Упркос свим овим чињеницама, доказано је да је бег од породичног насиља и даље толико тежак за многе жене и децу као што је био и пре двадесет година.

Анкете о ставовима према породичном насиљу, спроведене у бројним европским земљама у последњих десетак година, потврдиле су да многе службе и појединци и даље погрешно перципирају породично насиље као

лични проблем или проблем везе, или као прихватљив елемент савремених односа полова, што умногоме отежава и компликује координисани одговор свих институција једног друштва на ову појаву.

У том смислу, усвајање *Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (САНВИО)*, као првог регионалног правног међународно-правног инструмента на нивоу Европе за борбу против насиља над женама и породичног насиља, показује да су европске земље промениле ставове о овом проблему као негативној друштвеној појави, а не само о изолованом, појединачном приватном проблему, због чега је у већини европских земаља насиље у породици правно сврстано у категорију кривичних дела. Полазећи од Препоруке СЕ бр. 5 (2002) о заштити жена од насиља, Савет Европе по први пут утврђује *Конвенцију* са правно обавезујућим стандардима спречавања насиља над женама и насиља у породици, са принципима заштите жртава и кажњавања извршилаца (Гасми, 2012).¹⁰ Њен примарни циљ представља успостављање нулте толеранције у Европи према насиљу над женама и насиљу у породици.

На плану спречавања и борбе против насиља над женама и насиља у породици *Конвенција* прописује обавезу држава потписница да у своја домаћа законодавства унесу прописе о кривичном гоњењу одређених кривичних дела, као што су: генитално сакаћење жена и девојчица, принудни брак, узнемиравање личности, принудни абортус и принудна стерилизација. Далекосежна решења Конвенције предвиђају примену концепта „три П“,¹¹ обухватајући: превенцију насиља, протекцију жртава насиља и процесуирање починилаца, али и подразумевајући интегрисани родни приступ земаља потписница у свим сферама јавне политике на овом пољу.

Конвенција захтева од земаља потписница координисани приступ у решавању проблема насиља над женама и насиља у породици, уз учешће свих надлежних државних органа и невладиног сектора, те су они, у том смислу, обавезни да израде протоколе о сарадњи на националном нивоу. Конвенција установљава посебни надзорни механизам за праћење њене примене у форми независног експертског тела.¹² Један од значајних циљева представља унапређење међународне сарадње у погледу елиминисања

¹⁰ Конвенција је, као регионални инструмент, отворена за ратификацију и приступање државама чланицама Савета Европе, али такође и државама које нису чланице СЕ и Европској унији, као целини. Савет Европе окупља 47 држава чланица и око 800 милиона грађана. За ступање на снагу Конвенције потребно је да десет држава положи ратификационе инструменте о прихватању Конвенције, од којих најмање осам од десет иницијалних држава морају бити чланице Савета Европе. Конвенција ступа на снагу првог дана у месецу после истека периода од три месеца након полагања ратификационих инструмената од стране десет држава потписница којим се ратификује, прихвата или одобрава Конвенција. Тај документ је Србија потписала 11. маја 2011. у Истамбулу, али је Скупштина Р Србије још није ратификовала.

¹¹ „P- prevention; P- protection; P- punishment“

¹² Експертска група за борбу против насиља над женама и насиља у породици (*GREVIO*). *GREVIO* чини најмање 10 а највише 15 чланова, водећи рачуна о родној и географској равнотежи, као и мултидисциплинарној стручности.

насиља над женама и насиља у породици, која обухвата не само правну сарадњу у кривичним и грађанским правним стварима, него и размену информација ради спречавања кривичних дела предвиђених Конвенцијом и обезбеђивања заштите жена и других жртава насиља у породици.

У сагласности са одредбама САНВИО, месец дана пре њеног потписивања, Влада Републике Србије је, 1. априла 2011. године, усвојила *Националну стратегију за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима*, а 24. новембра исте године и *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и партнерским односима*, чиме је озваничен координисани и целовити одговор релевантних друштвених институција на проблем породичног и партнерског насиља над женама.

Литература

1. Благојевић, М., (1997). *Roditeljstvo i fertilitet*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
2. Бошковић, Д., (2009). *Спречавање насиља у породици*, Безбедност, год. 50, бр. 3, Београд, стр. 93-104.
3. Свијић, Ј., (1988). *Психолошки типови Балкана*, Београд.
4. Дворниковић, В., (1939). *Karakterologija Jugoslovena*, Београд.
5. Erlich, V., (1964). *Porodica u transformaciji*, Загреб: Нарпријед.
6. Гасми, Г., (2012). *Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици – Коментар*, Београд: Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике
7. Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., (2003). *Kriminologija*, Ниш: Правни факултет.
8. Konstantinović-Vilić S., Petrušić, N., (2007). *Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Београд: Аутономни женски центар, Програм развоја добрих пракси у области насилја у породици.
9. Levinson, D., (1989). *Family Violence in Cross-Cultural Perspective*, Newbury Park, Calif: Sage.
10. Litke, R., (1992). *Violence & Power*, International Social Science Journal, 132, pp. 173-183.
11. Miletić-Stepanović, V., (2004). *Nasilje u porodici: način proizvodnje nasilja nad ženama u Srbiji krajem devedesetih*, Београд: Оделjenje за социологију Филозофског факултета (magistarska teza).
12. Мршевић, З., (1994а). *Анатомија домаћег насиља резултати истра-*

- живања: „Три године рада СОС телефона“, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, бр. 2.
13. Мршевић, З., (1994б). *Истраживање „Три године рада СОС телефона за жене и децу жртве насиља“ – тенденција ускраћивања помоћи и разумевања женама жртвама насиља*, Феминистичке свеске, vol 4, бр 2, стр. 43-48.
 14. Nikolić-Ristanović, V., (2008). *Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje u postkomunističkom i postratnom društvu*, Beograd: Službeni glasnik.
 15. Simeunović-Patić, B., (2003) *Ubistva u Beogradu*, Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
 16. Schneider, E., (2000). *Battered Women and Feminist Law Making*, New Haven and London.
 17. Спасић, Д., (2009). *Модели заштите од породичног насиља у Републици Србији*, Безбедност, год. 50, бр. 3, Београд, стр. 208-221.
 18. Spasić, D., (2010). *Victims of domestic violence in Serbia*, NBP – Journal of Criminalistics and Law, 3/2010, str. 77-92.
 19. Спасић, Д., Никач, Ж., (2012). *Родна равноправности и родно засновано насиље – појмовни оквир*, Родна равноправност и родно засновано насиље – Приручник, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 3-18.
 20. Спасић, Д., (2006). *Безбедносни аспекти проституције у Београду*, Безбедност, год. 48, бр. 2, Београд, стр. 321-338.

Domestic Violence in Serbia - Historical and Cultural Dimensions

Abstract: *This paper is based on the results of research of family violence in Serbia at the end of the last millennium and at the beginning of this one, with a particular emphasis on the basic settings of patriarchal family relations cherished for centuries in Serbia. The chronological matrix shows that the first research of family violence in Serbia as criminological, sociological, historical and cultural phenomenon marked the last decade of 20th century. At the same time, this period coincided with the circumstances of deep economic crisis, social stratification and value degradation.*

Key words: *domestic violence, Serbia, historic and cultural dimensions.*

Проф. др *Дарко МАРИНКОВИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK – 343.541 : 343.123.1

Прегледни научни рад

Примљено: 18.09.2012.

Место и улога жртве у криминалистичким истрагама силовања*

Апстракт: *Силовање је једна од најтрауматичнијих форми виктимизације, код које у већини случајева емоционалне повреде превазилазе последице физичких траума. Зато је важно да криминалиста буде посебно пажљив према жртви и негативном искуству које је доживела, те да има слуха за њене потребе. Криминалисте који су саосећајни, искрени и који јој пружају утеху могу створити позитивну атмосферу у којој ће она повратити осећај контроле над својим животом и поступцима и одлучити да помогне у истрази. То важи за истраге свих кривичних дела, али посебно за случајеве истрага силовања.*

Жртва силовања је носилац круцијалних материјалних доказа о извршеном кривичном делу и учиниоцу, она је та која у већини случајева пријављује насилну обљубу и даје исказ о самом догађају и његовом учиниоцу. Ипак, чињеница да у пракси постоји висок проценат непријављених силовања захтева посебну тактичност и вештину криминалисте како би жртву навео на сарадњу, у првој инстанци да пријави кривично дело и потенцијалног извршиоца. С друге стране, случајеви лажног пријављивања и фингирања силовања указују на опрез у криминалистичким истрагама како би се избегла двострука опасност – у случају стварно извршеног силовања неповерење у тврдње жртве и њена секундарна виктимизација, односно оптужба и евентуална осуда невиних лица као силоватеља. У раду су обрађени основни аспекти улоге жртве у криминалистичким истрагама силовања, од саме пријаве кривичног дела и учиниоца (уз разматрање разлога непријављивања и фингирања), преко форензичко-медицинског прегледа жртве, све до криминалистичког разговора (интервјуа) са жртвом, као посебно комплексног дела истраге.

Кључне речи: *силовање, жртва силовања, фингирано силовање, форензички преглед жртве силовања, криминалистички разговор са жртвом силовања.*

* Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

Опште напомене о жртви силовања и стању у коме се налази током и након силовања

Специфичност кривичног дела силовања садржана је у чињеници да је реч о инкриминацији која се, на срећу, не испољава често, са једне стране, док, с друге стране, изазива посебну пажњу и интересовање, како најшире јавности, тако и науке и струке (Поповић, 2010:110; Marinković, 2012:53,54). Специфичност се огледа и у чињеници да је жртва силовања током извршења кривичног дела изложена нападу и агресији учиниоца, много више него што је то случај код других кривичних дела, са изузетком убиства. Њен положај током самог чина насилне обљубе веома сликовито описују Davison и Neale (Davison, Neale, 1999:409), који наводе да (парафразираћемо) *свака жртва на доживљено силовање индивидуално реагује на себи својствен начин, те да сама реакција варира у зависности од карактеристика и врсте сексуалног напада, места и начина извршења, саме жртве, социјалне подршке, односа између жртве и учиница и сл. У минутима или секундама које претходе силовању жртва почиње да препознаје опасну ситуацију у којој се налази, али једва може поверовати шта ће јој се догодити, док је током минута самог напада првенствено и више од свега у страху за свој живот. Физичко насиље над њеним телом и нарушавање њене слободе изазивају у њој бес, али жртва такође осећа и своју рањивост, у смислу да није у стању да надвлада јачег нападача, те да је њен могући отпор озбиљно смањен страхом и ужасом.* Када жртва осети страх који се граничи са паником, повећава јој се искривљеност перцепције, размишљања и расуђивања, при чему је њено целокупно понашање усмерено на спасавање сопственог живота. Све оно што је научено током живота, укључујући и механизме одбране од потенцијалног нападача, заборавља се у тим тренуцима, док до изражаја долазе инстинкти за преживљавање. Стање у којем се жртва налази током чина силовања Griffiths (Griffiths, 1992:177-179) пореди са стањем у којем се налазе таоци у току отмице (талачких криза), с том разликом што је трајање силовања, у поређењу са кризом са таоцима, неупоредиво краће, уз напомену да је перцепција времена код жртве силовања искривљена, тако да јој се чини да само силовање траје бескрајно дуго. Према Нерману (навед. према Војанић, 2006:46), код жртве се у тренутку сексуалног напада јавља *трауматска реакција*, њен систем самоодбране постаје дезорганизован, нарочито у тренутку када постаје свесна да ни бег ни отпор неће бити могући. Тек када учинилац доврши напад и насилну обљубу, жртва долази у ситуацију да може да се погађа са нападачем да је пусти, с тим да му обећава да га неће пријавити или да ће остати неко време непомична, или, с друге стране, да у паду концентрације учиниоца вреба прилику да побегне.

Губитак контроле над телесним покретима и функцијама се код силовања често сматра највише деградирајућим аспектом целог трауматског искуства кроз које жртва пролази. Недељама и месецима након силовања жртве прогони осећај понижености, одбачености, депресије и напетости. Жртве често осећају и преузимају на себе кривицу за чин који им се догодио, некада размишљају и о освети. Положај жртве се усложњава у самом кривичном поступку, посебно у судници, где се среће са осумњиченим и његовим браниоцима, док је жртва углавном сама, као сведок у поступку. Њена права брани тужилац, са којим углавном није у контакту изван суднице. У том погледу жртва је препуштена самој себи и нападима (одбрани) осумњиченог и његових адвоката, који на све начине настоје да је дискредитују питањима о сексуалној прошлости, сексуалним навикама, партнерима које је имала и сл. (Војанић, 2006:46).

Велика је вероватноћа да жртва након силовања испољава симптоме анксиозности и/или депресије. Емоционалне последице дела могу пореметити њене односе са родитељима, породицом, угрозити брачни статус, изазвати непримерене реакције и сл. Жртве могу осећати низ психолошких манифестација самог злочина, попут страха, туге, љутње или очаја праћеног сталним осећајем претње, услед чега се развија осећај сопствене или туђе кривице за оно што се десило, негирање сопствених жеља и ставова, промена понашања, губљење осећаја за улогу жене и мајке итд. Ради лакшег разумевања стања жртве након извршеног силовања, у литератури се истиче да оне, након извршеног кривичног дела, у основи пролазе кроз три специфичне фазе које се сукцесивно надовезују једна на другу, и то (Modly, 1996:17):

1. фаза (*стање*) *акутне реакције*;
2. фаза (*спољашњег*) *прилагођавања*, и
3. фаза *интеграције и резолуције*.

Стање или фаза акутне реакције се јавља у првим данима после извршеног силовања. Због шока у коме се налази, жртва често није у стању да пружи прецизнији опис догађаја и нападача. Акутна реакција на виктимизацију, односно повреду и угроженост њеног живота и тела, може довести до привременог поремећаја психичких функција, односно до стања снажног узбуђења, раздражљивости, сужења свести, потпуне или делимичне амнезије, у већој или мањој мери агресивности према околини или себи итд. Након фазе акутне реакције следи фаза спољашњег прилагођавања. Уствари, реч је о *псеудоприлагођавању* жртве амбијенту у којем живи и ради и враћању свакодневним обавезама и активностима, уз потискивање беса и било каквих других емоција везаних за трауматично искуство. Жртва у овој фази тврди да се опоравила и да јој (даља) помоћ није потребна, што по правилу не одговара њеном стварном психофизич-

ком стању. Потврда за то је и наступање треће, тзв. фазе интеграције и резолуције у којој жртва постаје депресивна, уз испољавање потребе да говори о ономе шта јој се десило. У таквом стању жртва постаје склона самооптуживању због свега што јој се догодило, јављају се фобије праће-не ноћним морама, које могу трајати и које је тешко пребродити.

Генерално, може се рећи да је данас у криминалистичко-психолошкој литератури и пракси општеприхваћен став да се, након виктимизације, код жртава силовања јављају стања анксиозности и депресије, поремећаја сна, осећаја кривице и срама, раздражљивости и сличне реакције које утичу на њено психофизичко здравље и опоравак, као и на квалитет дате изјаве о самом догађају. Реч је о дуготрајним, озбиљним и често неизбрисивим психичким траумама, а не о краткотрајним и пролазним стањима и реакцијама.

Обавештење (пријава) о силовању од стране жртве

Пријава (обавештење) о извршеном силовању у највећем броју случајева долази од саме жртве. После пријаве саме жртве, по учесталости су најбројније пријаве особа блиских жртви (најчешће родбина и пријатељи), којима се она поверила. Пријаве здравствених установа (у којима је жртви пружена медицинска помоћ), анонимне и псеудонимне пријаве и оперативна делатност полиције такође се могу јавити као начин сазнања, истина знатно ређе у односу на два претходно наведена начина, док се пријаве сведока, јавно поговарање и самопријава учиниоца у пракси изузетно ретко јављају. Сама пријава, односно обавештење о извршеном кривичном делу, суштински представља тзв. *прелиминарни разговор*¹ са жртвом силовања и генерално се може обавити на сваком месту, у било које време. То може бити полицијска станица, стан жртве или стан њеног пријатеља, медицинска установа и сл. Некада је боље отићи у стан жртве и примити пријаву, него инсистирати да она дође у полицијску станицу (жртва може да се плаши доласка у станицу). Пријава се може узети и у здравственој установи, када је жртва у лошем психофизичком стању и када јој се указује лекарска помоћ. У случају да се пријава прима у стану жртве, из просторије у којој се са жртвом обавља прелиминарни разговор треба одстранити све укућане, пријатеље, комшије и сл., односно све присутне, осим ако жртва не инсистира да неко буде уз њу док даје изјаву. У здравственим установама примање пријаве је отежано, имајући у виду

¹ Пријава силовања је суштински обавештавање о извршеном кривичном делу и, по правилу, подразумева краћи разговор полицијског службеника са жртвом силовања о томе шта се десило, где и када, ко је извршилац и слично. У том смислу, сама пријава представља *прелиминарни разговор* са жртвом силовања, након којег следи, када се за то стекну услови, детаљан *криминалистички разговор* или *интервју*, који обавља криминалиста, по правилу специјализован за сузбијање ове врсте деликата.

стање жртве, нарочито ако се ради о тешким повредама. Жртва може бити на интензивној нези, тако да разговору присуствују и други пацијенти, чиме се отежава сама комуникација. Разговор се може обавити и у ходнику, лекарској ординацији и сл., што изазива радозналост пролазника, услед чега жртва може бити деконцентрисана, или због стида може прећутати многе битне детаље.

Када је реч о пријави жртве, она може уследити одмах након извршеног силовања, чим је жртва била у могућности да то уради, или одређени период времена након тога. У првом случају жртва долази у просторије полиције, прилази позорнику на улици, са лица места позива телефоном полицију, хитну помоћ или чланове породице, долази у медицинску установу и сл. Обично је у стању великог шока и емотивне узнемирености, уплашена и повређена. Уколико се жртва не налази у медицинској установи, полицијски службеник ће узети податке о њој и обавити разговор кроз који ће се, у краткој и сажетој форми, упознати са догађајем. Полицијска дежурна служба ће на место догађаја упутити службенике у циљу његовог обезбеђења, док ће се жртва хитно упутити у медицинску установу како би јој се пружила лекарска помоћ и обавио форензичко-медицински преглед и анализе. Такође, дежурна служба ће о догађају обавестити и криминалисту специјализованог за проблематику сузбијања сексуалних деликата, који ће, заједно са екипом за вршење увиђаја, отићи на лице места и извршити увиђај, као и друге потребне мере и радње. Након доласка жртве из медицинске установе, криминалиста ће са њом обавити *детаљан* криминалистички разговор (криминалистички интервју).

Уколико жртва силовање пријављује након одређеног, краћег или дужег периода времена, претпоставка је да то чини доласком у просторије полиције, те да се не налази у ургентном психо-физичком стању које захтева хитну лекарску помоћ и преглед. Након прелиминарног разговора од стране полицијског службеника коме је кривично дело пријављено (обично у дежурној служби), жртва ће се упутити у просторије криминалистичке полиције, где ће криминалиста са њом обавити детаљан разговор. Ако има потребе и ако је то сврсисходно, следи њен форензичко-медицински преглед, док ће овлашћена лица извршити увиђај на лицу места. Треба имати у виду да се увиђајем могу утврдити и чињенице које указују на некомплементарност исказа жртве и њеног описа догађаја са општим изгледом лица места и предметима и траговима нађеним на њему. Тиме се поставља питање *лажног пријављивања силовања*, односно *фингирања* кривичног дела. Зато увиђај, у принципу, треба вршити и након дужег протеча времена од самог извршења силовања, јер се и тада на лицу места могу констатовати разне чињенице, како оне која иду у прилог исказа жртве, тако и оне која указују на нелогичности и контрадикторности њене изјаве.

Непријављивање и лажно пријављивање силовања од стране жртве

Из претходног излагања може се, макар и делимично, схватити сва сложеност феномена силовања и специфичност положаја жртве у њему, њеног трауматичног доживљаја и искуства. Зато не треба да чуди што из такве комплексности произлази чињеница да се жртве силовања, иако дубоко свесне кривичног дела и његових психофизичких последица, често одлучују да не пријаве догађај истражним органима, чиме елиминишу могућност проналаска учиниоца и његовог кажњавања. На тај начин се директно утиче на раст тзв. *тамне бројке* силовања, чије димензије су тешко мерљиве, због чега у литератури и нема јединственог става о њеним размерама – према неким проценама она прелази 50% (Бошковић, 2005:89; Hazelwood, Burgess, 2001:7), према другим износи 68% (Bureau of Justice USA, 1996; навед. према Hazelwood, Burgess, 2001:7), док се према трећим она креће у интервалу између 75% и 95% у односу на укупан број стварно извршених силовања (НМСПСИ, НМІС, 2007:8). На жалост, реалност је таква да понижење и бол које жртва доживљава током силовања могу бити додатно увећани, па чак и мултиплицирани његовом пријавом и истрагом. Зашто је то тако, зашто жртва не пријављује насилну обљубу којој је била изложена? Истраживања указују на више разлога, од којих се посебно истичу (Koss, 1993; Resnick and colleagues, 1996; Acierno, Resnick and Kilpatrick, 1997, навед. према Hazelwood, Burgess, 2001:7): 1) страх жртве од одмазде учиниоца, посебно ако је нападач познат жртви (живи у њеној средини или чак у породици); 2) страх жртве од етикетирања као жртве силовања, са свим негативним последицама такве етикете; 3) страх жртве од осуде средине и кривице ње саме за то што јој се десило; 4) негативни исходи истрага претходно пријављених силовања (укључујући ослобађајуће пресуде оптужених) о којима се жртва упознала кроз телевизијске емисије, путем новина или на неки други начин; 5) недостатак подстицаја од стране других да са жртвом разговарају о злостављању, и 6) страх од психолошких последица пријављивања (појава анксиозности или депресије као резултат разговора и подсећања на догађај). Нема сумње да су разлози непријављивања бројни и сложени, тако да их ради лакшег излагања условно сврставамо у четири групе:

1. разлози који проистичу из односа жртве и учиниоца;
2. разлози који проистичу из социјалне (друштвене) реакције;
3. разлози везани за рад истражних органа, и
4. субјективни разлози жртве.

Разлози непријављивања који произлазе из односа жртве и учиниоца сами по себи могу бити бројни и сложени. Наиме, да ли ће жртва прија-

вити силовање умногоме зависи од тога да ли је реч о жртви познатом извршиоцу, односно од степена њиховог познанства. Истраживања показују да се жртва и учинилац у великом броју случајева силовања познају, при чему жртве које познају своје нападаче често одуговлаче са пријавом или се једноставно не одлучују на тај корак (Feist, 2007:87). Разлози кашњења или непријављивања могу бити и страх од могућих репресалија од стране учиниоца или његових пријатеља и родбине, сумња да се неће поверовати у оптужбу против човека са којим је жртва претходно била у интимној вези и, на крају, забринутост због могућих негативних последица које би због кривичног гоњења могао доживети сам учинилац, у случају материјалне зависности жртве од силоватеља. У том смислу, жртве силовања могу постати својеврсни *таоци* учиниоца у смислу да су присиљене на непријављивање (претња смрћу, њој или лицу које јој је блиско, уколико пријави силоватеља). Жртва се може и идентификовати са учиниоцем или према њему имати осећај захвалности, љубазности или разумевања јер јој је у тренутку самог напада испунио највећу жељу – оставио је у животу. У таквим случајевима жртва уопште неће пријавити кривично дело или ће га пријавити са знатним закашњењем, када је прође осећај *захвалности*.

На жртву силовања се још увек гледа кроз призму многих друштвених предрасуда. Пријава силовања и сазнање да је она та која је била предмет насилне обљубе, изазваће у жртвиној околини различите коментаре, од оних који јој пружају подршку и сажаљење, до оних који је осуђују и критикују. У конзервативним срединама жртва ће понети својеврсну *стигму*, на њу ће се гледати са подозрењем, а уколико није удата, то ће јој знатно отежати ступање у брак. Њен брачни партнер гледаће је *другим очима*, сумњаће у њену честитост и допринос извршеном делу, што може угрозити и сам брак. У појединим случајевима жртва неће добити подршку чак ни своје породице и родитеља, јер је наводно осрамотила њихов углед и добила оно што је тражила (слободнијим стилем одевања или касним изласцима). С друге стране, непријављивањем силовања жртва жели да сачува свој и углед своје породице, односно да себе и њих заштити од осуде средине и презира. Питање сумње у допринос жртве силовању и његовом провоцирању неретко постаје централно питање, чему доприноси јаз између стварног искуства жртве и дубоко укореењених веровања и предрасуда везаних за силовање. Конвенционални друштвени ставови не само да не признају одређене форме силовања, већ их гурају у контекст добровољних сексуалних односа, због чега су многе жене навикнуте да угађају жељама својих партнера и да им се потчињавају, чак и онда када то не желе (силовање у браку или вези). На крају треба рећи да се жртве боје и публицитета (позитивног или негативног) кроз медије.

Разлози за непријављивање везани за рад полиције и правосудних органа такође су веома значајни. Један од типичних разлога у овом случају је

веровање жртве да јој полиција и правосудни органи не могу помоћи, односно да не могу или не желе да открију учиниоца. У том смислу, хронологија претходно вођених истрага и поступака који су често резултирали обуставом поступка или ослобађањем окривљеног могу обесхрабрујуће да делују на жртву. Код жртве може постојати и страх од реакције припадника служби за спровођење закона на њену пријаву. Полицијски службеници и радници правосуђа, иако је то на *папиру* недопустиво, у пракси могу изразити сумњу и подозрење у наводе жртве, посебно у случајевима када је жртва била у одређеном односу са учиниоцем, или се бави одређеним послом (конобарица, проститутка, хостеса и сл.). Независно од тога, сама истрага захтева од жртве да изнесе веома осетљиве податке у вези са силовањем, који код ње изазивају осећај непријатности и срамоте (да ли се радило о аналном или оралном сексу, какво је сексуално искуство жртве, да ли је дошло до пенетрације пениса, ејакулације и сл.). Као један од разлога за непријављивање силовања наводи се и дужина судског поступка, јер жртва не жели да буде изложена дуготрајном судском процесу. Некада жртва сама процењује да нема довољно материјалних доказа о извршеном силовању, посебно ако касни с пријавом. Уочено је да што је већи проток времена од тренутка извршења кривичног дела силовања до његовог пријављивања, већа је неповерљивост полиције у саму пријаву. Знатан број полицијских службеника верује у *стереотип* да је *одложена* пријава силовања једнака *лажној* пријави, иако такав став нема везе са реалношћу и не узима у обзир психофизичко стање жртве након силовања, као што је шок, понижење, срамота, страх и слично, о чему смо претходно говорили.

У групу личних (субјективних) разлога за непријављивање силовања спада непостојање свести код жртве о виктимизацији и погрешна перцепција самог догађаја. Разлози који доводе до непостојања свести о виктимизацији могу бити узраст жртве (деца), душевна болест или поремећеност, заостали душевни развој, алкохолна опијеност или дејство психоактивних супстанци које доводе до губитка свести и сл. У другом случају, услед погрешне перцепције догађаја узроковане шоком, страхом, алкохолном и опијеношћу изазваном психоактивним супстанцама, жртва сама себе осуђује за то што јој се десило, сматра да се није довољно бранила током напада и сл.²

² Криминалистичке истраге силовања под дејством алкохола или психоактивних супстанци обично прати недостатак доказа, с обзиром да многе жртве након освешћења и не знају да су силоване, или то схватају тек након протекла извесног времена које нужно узрокује *трасеолошку ентропију*. Силовање уз помоћ психоактивних супстанци представља наизглед идеално *кривично дело за учиниоца* – на овај начин њему је олакшан пут до силовања, не мора да користи физичку силу или претњу, не мора да брине да ће жртва пружати отпор или својим повидима некога узнемирити. Такође, жртвама је често нарушено сећање, налазе се у стању антероградне амнезије и не препознају знакове сексуалног насиља након злочина. Када дођу свести, обично примећују да се налазе на другој локацији од оне за коју се сећају да су на њој биле последњи пут. Чак и када жртва посумња да је силована под дејством дроге, органи кривичног гоњења налазе на баријери и непознаницу како да прикупе доказе на прави начин. Неке жртве су у стању да препознају да су силоване, јер на

Када је реч о пријави силовања и исказу жртве о самом догађају, могу се разликовати три ситуације у погледу његове истинитости, односно компатибилности са реалним догађајем и реалним стањем ствари. Прва подразумева пријаве, односно информације које у потпуности одговарају самом догађају, онако како се одиграо, и оне захтевају исправну перцепцију жртве о себи, свом трауматичном искуству и учиниоцу. У ову групу спадају и пријаве, односно искази, у којима жртва, свесно или несвесно, прећуткује одређене информације. Другим речима, у овом случају је важно да све што жртва наведе у свом исказу одговара реалности, како истражни органи не би поступали на основу погрешних информација, без обзира на квантитет таквих информација – важан је њихов квалитет. Друга ситуација укључује пријаве које су делимично истините и тачне, односно делимично нетачне и необјективне. У њима се подразумева да се инкриминисани догађај, односно силовање, заиста и десило, али да одређене информације у пријави у већем или мањем обиму не одговарају реалности. Нетачне информације жртва може изнети свесно, односно умишљајно, или несвесно. Такав случај је са пријавама стварно извршених силовања у којима жртве *преувеличавају* сам догађај и његове последице. Разлози за то могу бити умишљајни (жеља за осветом учиниоцу кроз већу казну) или нехатни (услед страха, узбуђења и сл. дошло је до погрешне перцепције догађаја). Поред њих, у ову групу спадају и пријаве у којима жртва, умишљајно или нехатно, износи нетачне информације о учиниоцу или саучеснику (како би га прикрила или како би оптужила невино лице, односно погрешно је запазила одређене детаље и околности везане за учиниоца), односно о себи и свом доприносу кривичном делу (изазивала је силоватеља, кокетирала са њим, пристала да оде у његов стан и сл.). Трећа ситуација подразумева пријаве силовања које су лажне, односно неистините у смислу да се само силовање није десило. По правилу, оне су умишљајне и могу укључивати одређено лице као извршиоца (силоватељ), или непознатог извршиоца. Шири контекст догађаја, који укључује и силовање, у пријави и исказу може бити измишљен у потпуности, или се сам чин насилне обљубе, који се није десио, смешта у оквире догађаја који се реално догодио (приватна журка, прослава у бару и сл.).

Које су размере лажних пријава силовања тешко је рећи – у релевантној литератури се налазе прилично опречна мишљења. Према једним, овај проценат је приближно исти као и код других кривичних дела, и креће се између 3% и 8% (Kelly et al., 2005:47), други указују на бројке од 30% до 40% у укупној маси пријављених силовања (Бошковић, 2005:89), док трећи тврде да овај удео износи од 41% до 77% укупног броја пријавље-

себи уочавају трагове сексуалног искориштавања, као што су трагови сперме, нису обучене или су полуобучене, осећају вагиналну или аналну трауму, тј. бол, имају модрице и огреботине по телу. Значајно је ако се жртва може сетити где је била пре него што је дошло до сужења свести, односно гдје је излазила, како би се могло започети трагање за лицима која су била у њеном друштву.

них силовања (League, 1985; Kanin, 1994). Веровање о великим размерама лажних пријава силовања посебно је распрострањено међу полицијом. Истраживање спроведено у САД почетком осамдесетих година прошлог века показало је да испитани полицајци верују да је приближно три од пет пријава силовања лажно или погрешно (Jordan, 2004:32). Слично је било и са истраживањем у Шкотској, у којем су се детективи изјаснили да верују да је број лажних пријава силовања веома чест, при чему је један од анкетираних истакао да је, према његовом искуству, однос стварних и лажних силовања чак 1:20 (Jordan, 2004:32). Kelly и сарадници (Kelly, L. et al, 2005:83) наводе да несугласице око процента лажних пријава подстичу *културу скептицизма* у погледу свих пријава, што може бити посебно опасно у случају таквог неповерења код полиције и правосудних органа. Жртве услед тога могу имати страх да њихова пријава неће бити озбиљно схваћена, те одлучити да не пријављују злочин.

Умишљајне пријаве силовања које се није десило, као и умишљајне, делимично (не)тачне пријаве, могу бити праћене предметима и траговима који не одговарају стварности и који су конструисани од стране жртве или њој блиског лица. Реч је о *фингирању кривичног дела силовања*, у потпуности или појединих његових делова. Другим речима, фингирано силовање је силовање које се није уопште десило, или се десило на другачији начин и под другачијим околностима од оних које се наводе у пријави. Такав приказ догађаја који не одговара стварности називамо фингираним догађајем, односно у случају силовања, с обзиром да је реч о кривичном делу, фингираним кривичним делом.

Поставља се питање зашто неко лажно пријављује силовање, односно који су мотиви фингирања силовања? Генерално, мотиви могу бити рационални и ирационални, односно непатолошке и патолошке природе. Наки од најчешћих непатолошких мотива су: 1) љубомора; 2) освета; 3) оправдање трудноће (најчешће ван брака, обљуба од стране члана породице, обљуба злоупотребом поверења и сл.); 4) принуда на склапање брака; 5) срам од затицања у добровољној обљуби (од родитеља, супруга и сл.); 6) приписивање силовању добијене полне болести; 7) жеља да се постигне нека имовинска корист; 8) добијање одобрења за легалан прекид трудноће; 9) жеља за деградацијом партнера; 10) жеља за већом пажњом и бригом (од стране супруга, емотивног партнера, родитеља и сл.); 11) жеља да се исходује прекид везе са особом која се оптужује итд.

Неки од патолошких мотива били би халуцинације (девојке у пубертету ако су психопатске конституције, могу у својој машти врло интензивно доживети разне сексуалне сензације и заменити их са стварношћу), мазохизам, хистерија и претерана сексуална узбуђеност и сл. (Modly, 1996:23).

Као што смо већ поменули, фингирана силовања могу укључивати пријаву конкретног лица као силоватеља, или се могу односити на непо-

знатог извршиоца. Далеко су опасније пријаве које се односе на конкретно лице као учиниоца, с обзиром да постоји опасност оптужбе и осуде невине особе, посебно ако су добро осмишљене и поткрепљене фингирањем траговима. Зато у овим случајевима криминалиста посебно мора да има на уму сентенцу да је *боље да сто извршилаца остане на слободи, него да једно невино лице буде осуђено*, односно, како је то често истицао Алексић (Алексић, Шкулић, 2002:26), да *криминалистика мора бити мач за преступнике и нада за невино оптужене*. Ако су у питању, као мотиви фингирања, љубомора, освета, принуда на склапање брака, срам приликом затицања у добровољној обљуби, жеља да се исходује прекид везе са особом која се оптужује, жеља за деградацијом партнера или жеља да се постигне нека имовинска корист, у том случају ће се фингирање односити на одређено лице као извршиоца насилне обљубе. Са друге стране, код мотива добијања одобрења за легалан побачај, приписивања силовању добијене полне болести или оправдања трудноће ван брака, најчешће се лажна пријава и фингирање силовања односе на непознатог учиниоца. Патолошки мотиви фингирања могу се односити како на познатог, тако и непознатог извршиоца.

У пракси, криминалиста се, по правилу, среће са следећим облицима фингирања силовања:

1. жртва пријављује силовање које је, према њеним наводима, извршило непознато лице. Циљ такве пријаве није оптужба одређеног лица као извршиоца, већ оправдање последица претходне обљубе, попут трудноће ван брака, добијања одобрења за легалан прекид трудноће, оправдања за добијену полну болест, односно жеља за већом пажњом и бригом у вези или унутар породице, када није реч о последици претходне обљубе;
2. жртва пријављује силовање и одређено лице као силоватеља. По правилу, у овим случајевима постоји сексуални и емотивни однос између наводне жртве и осумњиченог, из кога простичу разлози за фингирање и лажне пријаве. Најчешће је реч о емотивној или љубавној вези која је подразумевала једну или више добровољних обљуба између партнера. Разлози пријављивања су љубомора (партнер има другу везу, запоставља жртву изазивајући код ње љубомору и завист), освета (због раскида, преваре), принуда на брак, срам од затицања у добровољној обљуби са партнером, обично ван брака (од родитеља, супруга и сл.), жеља за деградацијом партнера, жеља да се постигне нека имовинска корист, жеља да се исходује прекид везе са особом која се оптужује, итд.;
3. жртва пријављује добровољну обљубу са партнером као силовање, уз фингирање трагова, као и ширег контекста у којем се обљуба дешава. Реч је о фингирању код кога женска особа умиш-

љајно, пре саме обљубе коју ће пријавити као силовање, планира место и време где ће се обљуба десити, као и које мере и радње ће предузети како би обезбедила релевантне трагове и евентуалне сведоке. Место и време обљубе обично се дефинишу на начин да трећа лица могу чути позиве у помоћ наводне жртве, док се трагови измишљеног силовања обезбеђују лукавством и захтевом од партнера да сам чин обљубе буде груб, уз међусобно гребање, уједање и сл. Током или при крају сексуалног односа жртва може почети да дозива у помоћ, да гребе или уједа партнера, чупа га за косу и сл, што ће чути комшије или пролазници, или након страствене обљубе, иза које остају трагови сперме, вагиналног секрета, уједа и гребања, уз фингирање трагова борбе у просторији у којој се десила обљуба, лажна жртва може позвати полицију и пријавити силовање. Најчешћи разлози фингирања ове врсте су ниске побуде, попут мржње или освете садашњем или бившем партнеру због раскида везе, неузвраћене љубави, преваре или друге повреде наводне жртве од стране партнера (реалне или умишљене).

Ищенко и Топорков (Ищенко, Топорков, 2006:557-558) запажају да на могућност лажног пријављивања силовања указују следеће чињенице, које, наравно, треба схватити само као индиције: 1) ако је пријава силовања уследила након протекла дужег времена од инцидента, или под притиском родбине или пријатеља жртве; 2) ако је реално мала вероватноћа да се силовање десило у датим околностима, према наводима жртве; 3) постојање одређених контрадикторности у самом исказу жртве, или између исказа жртве и чињеничног стања на лицу места или на осумњиченом; 4) знаци менталног обољења на страни жртве; 5) убедљивост аргумената осумњиченог који негира наводе пријавиоца; 6) позитивне особине личности осумњиченог које указују на малу вероватноћу да је реч о силоватељу.

Постојање лажних пријава фингирања силовања мора да делује упозоравајуће на криминалисту и да га наведе на додатни опрез у самој истрази. Другим речима, као што се са посебном пажњом мора наступати према жртви – пријавиоцу, исто тако треба бити опрезан и према осумњиченом, јер је можда реч о невином лицу (Swanson, et al., 2003:352). Криминалистичке истраге силовања у којима жртва пријављује насилну обљубу, док осумњичени тврди да је обљуба била добровољна, јако су комплексне и у њима централно место заузима питање *пристанка*, тј. да ли га је на страни пријавиоца (жртве) било или не. То важи и за случајеве фингирања у којима се добровољна обљуба пријављује као насилна, а партнер као силоватељ. Ипак, свакако највећи изазов за криминалисте представља фингирање у коме се консенсуални сексуални однос прика-

зује као силовање, уз фингирање трагова и ширег контекста догађаја у коме се обљуба дешава. У њему постоје како материјални трагови, тако и искази лица (жртве и сведока) који иду у прилог тезе да је у питању силовање, док сумњу у такву реалност једино узрокује исказ осумњиченог. Зато се у тим случајевима посебна пажња мора посветити постојању мотива фингирања и његовој провери, односно истраживању претходног односа потенцијалне жртве и осумњиченог.

Свака контрадикторност у исказу жртве и нелогичност трагова на лицу места, одећи и телу актера наводно насилне обљубе (тзв. *негативне чињенице*, тј. одсуство или присуство чињеница које по логици ствари требају, односно не требају бити присутне), представљају основ за расветљавање и ослобађање невино окривљеног лица. Наводна жртва измишља сам догађај и његов ток, приликом поновног испитивања покушава да се сети онога што је првобитно казала, неки детаљи долазе у супротност са објективним стањем ствари (на лицу места, на телу и одећи жртве, на телу и одећи осумњиченог) и информацијама добијеним током претходног испитивања, и тсл. Суочавање пријавиоца, односно наводне жртве, са осумњиченим у циљу отклањања контрадиција у њиховим исказима, такође има велики значај у откривању лажне пријаве силовања.

Форензичко-медицински преглед и испитивање стања жртве силовања

Тело жртве је основни и кључни носилац материјалних доказа код кривичног дела силовања. Форензичко-медицински преглед и испитивање стања жртве би, по правилу, требало да се обавља у медицинским установама, од стране лекара одређене специјалности, пре свих лекара судске медицине и гинеколога, као и једног форензичара (криминалистичког техничара). Уколико је то могуће, било би добро да прегледу и испитивању стања жртве, уз наведена лица, присуствује и криминалиста специјализован за проблематику сексуалних деликата.

С обзиром на то да су многи трагови повезани са силовањем осетљиве природе и подложни брзим променама, време је драгоцен фактор у њиховом проналажењу и евидентирању, односно анализи.³ Зато жртву треба

³ Дужина временског интервала од извршеног сексуалног насиља до медицинског прегледа је кључна и критична за сам налаз, посебно у односу на повреде гениталних органа. Уколико се преглед не изврши у прва 72 сата од насилне обљубе, вероватноћа да ће се документовати гениталне повреде значајно се смањује – другим речима, повреде на слузокожи полних органа веома брзо зацељују. Тако, нпр., Adams и Knudson наводе да су тек у око 32% прегледаних жена жртава силовања констатовали гениталне повреде, при чему такву, релативно ниску фреквентност објашњавају чињеницом да је само 26, од укупно 204 жртве, било подвргнуто прегледу у прва три дана (72 сата) након силовања (навед. према Алемпијевић et al., 2006). Алемпијевић и сарадници су у свом истраживању, које је обухватило 113 случајева силовања, од почетка 1995. до краја 1999. године, утврдили да је преглед жртава у 84% случајева извршен у прва три дана након сексуалног

одвести у медицинску установу што је пре могуће, где ће је полицијски службеник, уколико то већ није учињено, укратко испитати уз присуство доктора или медицинске сестре. Релевантне информације прикупљене током прелиминарног испитивања олакшаће лекару проналажење трагова. По правилу, лекар прво узима историју болести од жртве, након чега прелази на детаље који се тичу самог силовања. Подаци о последњој менструацији, последњем сексуалном односу, модрицама задобијеним независно од силовања, као и остале чињенице, представљају веома битне информације. Уколико жртва на себи носи одећу у којој је била нападнута, она ће бити прегледана од стране лекара и форензичара како би се на њој уочили, фотографисали и адекватно третирали релевантни трагови (трагови сперме, крви, цепања, траве, земље и сл.). Након тога одећу треба скинути са жртве и дати јој нешто друго да обуче, док се скинута одећа, сваки комад одвојено, пакује у папирне вреће и шаље на детаљне форензичке претраге.

Након узимања историје болести, лекар треба да изврши комплетан физички преглед жртве. У неким случајевима се, што је погрешно, врши преглед само гениталне области, при чему се многи битни докази са осталих делова тела пропуштају. Проналазак и евидентирање било које посекодине, модрице, раздеротине или контузије треба унети у лекарски извештај. У ову сврху је веома корисна примена *анатомских дијаграма*, у којима се брзо и прецизно уносе места повреда. Било који траг траве, земље, вегетације, осушене сперме, осушене крви, ишчупаних длака, влакна и сл., треба евидентирати и унети у записник. Присуство осушене семене течности, осушене крви и осушене пљувачке (на месту уједа) може бити посебно корисно, јер се на основу тих трагова врши ДНК анализа. У циљу проналаска трагова сперме користи се УВ лампа, с обзиром да сперма под овим зрацима флуоресцира. Фотографисање уочених и описаних трагова на телу жртве треба да врши форензичар, односно криминалистички техничар. Некада лекар може проценити, нарочито ако је од силовања до прегледа прошло јако мало времена, да ће се модрице у пуној мери исказати тек за један дан, када поплаве или поцрне. У том случају се, уз консултацију са жртвом, може поново обавити њен преглед и фотографисање таквих трагова.

Циљ форензичко-медицинског прегледа и испитивања стања жртве је да се уоче и документују физичке повреде које су наступиле услед напада, да се открију биолошки трагови настали услед примене силе и обљубе, као и да се уоче, документују и изузму сви други трагови са одеће и тела жртве који су у вези са извршеним кривичним делом. Форензичко-меди-

насиља, с тим да је нешто више од половине жртава (52%) прегледано у току првог дана. Преглед жртве је у 92 случаја (81,4%) извршио један лекар, а у осталим случајевима два, три или четири лекара различитих специјалности (Алемпијевић et al., 2006:408-413).

цински третман жртве силовања обично обухвата бројне радње, укључујући одговарајућу обраду рана, огреботина, крвних подлива и трагове угриза (могућност трагова пљувачке), прикупљање назалне слузокоже, оралних, вагиналних и ректалних узорака, преглед и анализу одеће коју је жртва носила током напада, узимање узорака испод ноктију жртве, као и сваког страног материјала или остатака на телу жртве (нпр. прљавштине), других супстанци које могу бити у облику мрља на телу жртве, стидних длака (које могу припадати и нападачу), узимање узорака крви и урина за токсиколошко испитивање (утврђивање присуства алкохола, опојних дрога), тестове на трудноћу и сексуално преносиве болести итд. Поред претходно наведеног, важно је и узимање *компаративних (неутралних) узорака* од жртве, њеног партнера, члана породице и сл. Компаративни узорци се прикупљају да би се утврдило да ли други трагови, тј. материјални докази (узети са тела жртве, одеће или са места злочина) припадају жртви, њеном партнеру или неком другом, односно силоватељу. Ови узорци се обично односе на крв, сперму, пљувачку, власи косе, стидне длаке, длаке са тела и влакна одеће.

Када је реч о одређивању ДНК профила из трагова сперме, који се могу пронаћи на телу и у телу жртве, њеној одећи, као и на месту извршења, треба имати у виду да сперму, односно семену течност, сачињавају сперматозоиди и секрет. Да би се могла извршити ДНК анализа и утврдити профил оставиоца, неопходно је да у трагу сперме, тј. узорку има сперматозоида. Детектовање сперме и њена сепарација (одвајање) од ћелија жртве представља круцијалан корак у идентификацији и типизацији ДНК профила учиниоца. Зависно од квалитета и количине трага сперме, ДНК профил оставиоца може бити утврђен или то, пак, није могуће учинити (недовољна количина материјала за анализу, његова контаминација, узорак потиче од више особа – нпр. више силоватеља код групног силовања). Уколико ДНК профил буде утврђен, његовим поређењем са ДНК профилом познатог или непознатог лица можемо имати *негативан* (упоређени ДНК профили се не подударају) или *позитиван* резултат поређења, односно претраге (упоређени ДНК профили се подударају, при чему вештак мора исказати и вероватноћу случајног подударања). Ипак, и у случајевима када се из узорка не може утврдити пун ДНК профил оставиоца, и тзв. *делимичан (парцијални) профил* може имати велики *индицијални* значај у даљем току истраге. На основу њега се може утврдити провизорна веза између два или више дела (што указује на серијског извршиоца), или помоћи у елиминисању осумњиченог – у случајевима истрага у којима се криминалиста суочава са идентификацијом непознатог силоватеља, парцијални профил може бити од драгоцене помоћи у смањењу броја осумњичених и усмеравању саме истраге у добром смеру (НМІС and НМCPSI, 2012:9).

Некада силоватељи користе кондоме у намери да спрече остављање биолошких трагова или да се заштите од сексуално преносивих болести. Ипак, и у таквим случајевима се на телу жртве могу пронаћи веома значајни, криминалистички релевантни трагови. Нпр., трагови праха који се користи у производњи кондома како се не би лепили при ролању (обично је то кукурузни или кромпиров скроб, аморфни силикон, пудер и сл.), трагови лубриканата (силоватељи често користе течни *лубрикант* или *вазелин* како би лакше остварили пенетрацију, као и презервативе са течним лубрикантима) и *спермицидеса* (крема или течност која убија сперматозоиде, најчешће је у употреби *нопохупол-9*), могу се пронаћи у унутрашњости вагине или ануса жртве, током форензичког испитивања (Swanson et al., 2003:360). Ако се такви трагови открију, могуће је одредити произвођача и марку кондома, што са криминалистичког аспекта може бити вишеструко значајно – могу се повезати злочини серијског силоватеља (користи исту врсту кондома), или се кондоми истог произвођања и марке, пронађени на месту злочина, могу касније пронаћи код силоватеља.

Посебну пажњу треба обратити на руке жртве и њене нокте, с обзиром да се жртва често брани гребањем нападача. Нокти могу бити поломљени или оштећени, док се у подноктном садржају могу наћи и биолошки трагови погодни за ДНК анализе (кожа, крв, мишићно ткиво, длаке). Уколико се сматра, или је она то сама изјавила, да је жртва била под утицајем неких психоактивних супстанци, узимају се узорци за токсиколошке анализе. Након прегледа екстремитета и торзоа жртве, следи преглед њених гениталија. Вагинални узорак се узима уз помоћ памучних апликатора, док ће се у случају исказа жртве да је током силовања дошло и до оралне или аналне пенетрације, узети брисеви и из уста и ануса жртве.

Трагови прикупљени форензичко-медицинским прегледом жртве силовања генерално се могу користити у три сврхе:

1. *утврђивање пенетрације* – присуство семене течности и сперматозоида у вагиналном каналу указује на вагиналну пенетрацију. Њихово одсуство не значи да пенетрације није било – разлог може бити дужи временски период од силовања до лекарског прегледа, силоватељ је користио кондом или није ејакулирао у вагини, лекар није узео адекватан узорак и сл. Треба имати у виду да семена течност и сперматозоиди у вагини могу бити присутни и од нормалног сексуалног односа, а не од силовања, што треба разјаснити кроз разговор са жртвом;
2. *утврђивање присилног сексуалног односа* – бројни трагови могу *указати* на то да жртва није пристала на сексуални однос. Поцепана или испрљана одећа, модрице, ишчупана коса, посекотине и остали трагови помажу у утврђивању постојања отпора током сексуалног односа;

3. *утврђивање идентитета силоватеља* – идентитет силоватеља може бити утврђен узимањем отисака прстију, трагова длака, влакана или крви са лица места. Поред тога, путем семене течности или ћелија са кореном длаке (посебно са свеже ишчупане косе) може се утврдити ДНК профил силоватеља.

Евидентиране и изузете биолошке и друге трагове (земље, траве, влакна и сл.) треба што пре доставити форензичкој лабораторији. У њој ће се извршити анализа самог трага и компаративне анализе са познатим и/или непознатим узорком.

Криминалистички разговор (интервју) са жртвом силовања

Са аспекта доказивања, криминалистички интервју (разговор) са жртвом је изузетно важан, с обзиром да је жртва обично једини сведок злочина. Једноставно речено, ако хоћемо да прибавимо информације о извршиоцу, највероватније је да ћемо их добити од жртве. Наравно, најкорисније је да жртва може да изнесе такве детаље који ће довести до идентификовања и хапшења извршиоца. У многим случајевима у којима је извршилац познат жртви, криминалиста ће од ње сазнати његово име. Ако се дође до те информације, истрага кривичног дела ће тећи без већих проблема – најпроблематичнија ставка код таквих случајева најчешће је утврђивање *пристанка* на чин обљубе. Интересантно је да је питање *пристанка* специфично и готово јединствено за кривично дело силовања – оно се ретко, можда и никада не јавља као релевантно питање код других злочина (Brandl, 2004:336).⁴

Криминалиста специјализован за сексуалне деликте по правилу није прва особа са којом жртва силовања разговара. Као и у већини других случајева, униформисана службена лица углавном прва реагују и разговарају са пријавиоцем кривичног дела, пружају помоћ жртви и/или је упућују у здравствену установу, обезбеђују лице места, лишавају слободе осумњиченог, раздвајају сведоке и тсл. Поред тога, врло је вероватно да ће жртва силовања пре криминалисте, имати контакт и са својим пријатељима, родбином, или медицинским особљем, због чега би му пре самог

⁴ Кључни елемент силовања је чињеница да се обљуба врши без *пристанка* (сагласности), односно против воље једног од актера сексуалног чина. Питање добровољности обљубе, односно (не) постојања *пристанка* је кључно у криминалистичким истрагама у којим осумњичени признаје да је са жртвом имао полни однос, али да је он био добровољан. Истовремено, питање *пристанка* је најтеже питање на које треба дати одговор везано за кривично дело силовања. Зашто? Зато што, хипотетички механизми добровољног и насилног сношаја, као и трагови који их прате, могу бити веома слични, чак и идентични, због чега не постоје материјални докази чије би постојање или непостојање апсолутно ишло у прилог добровољне или недобровољне обљубе, односно обљубе са или без *пристанка*.

разговора са жртвом било од помоћи да прво разговара са њима, како би имао јаснију слику о самом догађају и стању жртве.

Пре испитивања криминалиста би требало да се представи жртви и информише је о својој функцији. Жртви треба дозволити да поставља питања и охрабривати је у том правцу. Она може бити дезоријентисана, збуњена и преплашена, непријатељски настројена или емоционално сломљена и празна. Ипак, криминалиста мора задржати професионалан и, што је посебно важно, подржавајући став према жртви. Било какво непријатељско понашање жртве (нпр. љута је јер је полиција није пронашла и спасила, иако је дозивала у помоћ) треба преусмерити ка ултимативном циљу расветљавања злочина и проналажења силоватеља, уз наглашавање да сте ту да јој помогнете, да сте на њеној страни, да се осећате лоше због тога што се десило и да су питања која ћете поставити неопходна у циљу успешне истраге. Уколико криминалиста постигне да се жртва осећа као да је део *тима* са претходно наведеним циљем, обезбедиће њену максималну кооперативност и сарадњу, како тренутно, тако и убудуће.

Архаичним и сексистичким ставовима да жене провоцирају силовање или да га некада и заслужују јер саме себе доводе у такве ситуације, нема места у модерној криминалистичко-полицијској теорији и пракси. Поступање и понашање криминалисте током разговора може имати снажан ефекат на будућу сарадњу са жртвом у истрази и кривичном поступку. Жртви треба дозволити да сама доноси одлуке колико год је то могуће, како би поново почела да осећа контролу над својим поступцима и животом. Нпр., било би корисно дозволити јој да одлучи кад и где ће се обавити разговор, уколико не постоје снажни разлози да се он спроведе одмах. Жртва би требало да се изјасни и да ли ће нека трећа особа (рођак, пријатељ, адвокат) да присуствује њеном саслушању, докле год присуство такве особе не ремети истрагу. Ово се саветује да би се жртва осећала што комфорније током разговора. С друге стране, криминалиста не би требало да се понаша на начин да се жртва осети занемареном или запостављеном. Интерперсонална дистанца током разговора не сме бити премала, јер се тиме угрожава жртвин приватни простор и ограничава контрола њених поступака и кретања, која је већ била угрожена чином силовања. Додиривање жртве треба избегавати, осим уколико она то сама тражи – у неким случајевима криминалиста (обично женског пола) може постати и *раме за плакање* жртви. Ипак, препоручује се да барем једна особа увек буде присутна током било каквог физичког контакта криминалисте са жртвом.

У криминалистичкој литератури се среће класификација начина излагања жртава силовања током криминалистичког разговора, која диференцира *конфузан*, *делимично конфузан* и *јасан* начин излагања, односно исказ жртве (Modly, 1996:20). Мора се признати да таква класификација

великим делом одговара ономе шта се заиста дешава у криминалистичкој пракси. Наиме, жртве често нејасно и конфузно износе чињенице о самом догађају, посебно ако је од силовања до разговора протекло веома мали период времена (неколико сати). То се објашњава чињеницом да су оне због извршеног дела у стању шока, уплахиране, застрашене, бесне и/или хистеричне. Ипак, криминалиста и таквом излагању, односно изјави, мора поклонити пуну пажњу, уз висок степен тактичности и стрпљења. Делимично конфузан начин излагања жртве је најчешће присутан у случајевима разговора са жртвом након протекла одређеног времена од извршења дела (обично 12 до 24 часа). Излагање жртве је у овом случају обично конфузно у једном свом делу, најчешће у сегменту који се односи на најкритичније моменте догађаја (нпр. да ли се радило о оралном или аналном сексу, колико је однос трајао, да ли је силоватељ ејакулирао и сл.). У осталом делу исказа жртва јасно и хронолошки описује догађај, све до момента када практично треба да опише сам чин силовања. Трећи, јасан начин излагања жртве обично се среће код тзв. *закаселих* пријава (након протекла дужег временског периода), мада није искључен ни у било ком другом случају.

Ипак, претходно наведена подела начина излагања жртве, уколико се схвати дословце и безусловно, често може бити и штетна. Наиме, она донекле подржава уврежено мишљење да жртва силовања током давања исказа, посебно у случајевима када је протекло кратак период времена од самог догађаја, мора бити у шоку, узнемирена и преплашена, те говорити конфузно или макар делимично конфузно. На основу таквог стереотипа, неупућен или неискусан криминалиста може доћи до закључка да жртва, уколико се не понаша у складу са њим, не говори истину, уз констатацију да делује *неочекивано смирено за особу која је силована*, или да *не испољава знакове узбуђености типичне за силовану жену*.⁵ Криминалиста треба да зна да особе које се налазе у озбиљној емотивној кризи не морају одмах да испоље патњу и бол, како се то можда очекује. Није неуобичајено да жртва силовања буде потпуно смирена, и да приликом испитивања испољи завидну самоконтролу. Зато не треба мислити да у таквим слу-

⁵ Како истичу Tong и сарадници (Tong et al., 2009:179), важан фактор који утиче на криминалистичке истраге силовања јесте постојање *стереотипа стварног силовања*, који је широко распрострањен у јавности, укључујући и припаднике полиције, тужилаштва и судства. Према њему, да би се силовање сматрало стварним, односно реалним, оно мора испунити одређене критеријуме, од којих се посебно издвајају: 1) силовања се дешавају између странаца; 2) силовања се врше на пустим, напуштеним локацијама; 3) силовања прати принуда од стране силоватеља, која се најчешће манифестује кроз употребу физичке снаге и оружја, и 4) услед примене принуде, жртва током силовања мора бити физички повређена. Утицај стереотипа *стварног силовања* је вишеструк. Тако нпр., уколико се конкретно силовање не подудара са наведеним критеријумима, мање су шансе да га жртва уопште пријави, а уколико га пријави, велика је вероватноћа да ће бити сумњичена за лажну пријаву или осуђивања за допринос извршења дела. С друге стране, жртва која пријављује силовање које се уклапа у профил стварног силовања, биће далеко озбиљније схваћена, како од саме средине, тако и од полиције.

чајевима она можда није искрена. Такав закључак, донет само на основу једне околности, брзоплет је и опасан за даљи ток криминалистичке истраге, посебно за даљу сарадњу жртве, у случају да јој се укаже на *мане* њеног понашања. Сумња да се у конкретном случају можда ради о лажној пријави мора бити конституисана на основу свих расположивих околности, како исказа жртве, тако и исказа других лица, уз посебно вредновање материјалних доказа. При томе увек треба имати у виду и опасност од секундарне виктимизације жртве, уколико се сумња искаже, а покаже се као нетачна.

Криминалиста треба да охрабри жртву да исприча своју причу, у приповедном тону, од почетка до краја, без прекида. Детаљно бележење није неопходно у овој фази разговора, јер има негативан утицај на његов ток. Довољно је да се запишу кључне речи, док се пажљивим слушањем жртви поклања пуна пажња. У случајевима када жртва није у стању или не може да исприча цео догађај без прекида, криминалиста би требало да користи кратка, отворена питања која се односе на тренутне информације које је изнела, попут: – *И шта се десило после?* или – *Шта је он после рекао?* Ова питања никада не би требало да имају оптужујући или осуђујући призив (Warren, 2006:111).

Пригодно је да криминалиста користи предност природних пауза у жртвиној нарацији, посебно оних које се праве када лице прелази са једног сегмента приче на други, како би брзо сагледао оно што је речено и тражио разјашњење за било које питање. У исто време то ће омогућити да и сама жртва сагледа своју причу кроз *визуру* криминалисте и евентуално исправи оно што је можда погрешно схваћено или протумачено, односно недовољно разјашњено. Ипак, тако нешто не треба схватити као детаљно и дубиозно испитивање које ће ометати жртвино излагање, већ као кратке, разјашњавајуће паузе, које ће истовремено показати жртви да је слушате. Док слуша жртву, криминалиста мора идентификовати оне информације које могу бити потврђене од стране сведока или које могу бити проверене на неки други начин, што ће послужити за верификацију жртвиног исказа и редоследа догађаја који су саставни део криминалног случаја. Веза силоватеља и жртве може бити далека или блиска (интимна). Важно је да криминалиста током разговора са жртвом идентификује тип и дубину те везе, зато што ће то обликовати срж саме истраге. У случајевима када у прошлости (пре силовања) није било блиске или интимне везе, криминалиста ће морати да документује и касније провери оне догађаје који су довели до самог напада, односно силовања. Ако је реч о интимној вези силоватеља и жртве, криминалиста ће идентификовати природу и интензитет такве везе и обратити посебну пажњу на жртвин *непристанак* на обљубу. У неким случајевима такав непристанак ће бити евидентан и манифестован кроз документовање физичких повреда које је

жртва претрпела, док ће у другим морати да се тумачи и анализира сложен интерперсонални однос дугогодишњих партнера.

Током излагања жртве криминалиста ће се срести са делом приче којим она описује сексуални чин и интимне делове тела, као и људе. Он треба да утврди да ли је жртва способна да разуме и сведочи о сексуалним радњама силоватеља, попут недовољне ерекције, преране ејакулације, оралне, аналне или вагиналне пенетрације и сл. Важно је да схвати жртвину терминологију и да је разуме, при чему одређене термине или изразе својствене жаргону или сленгу треба разјаснити. На пример: – *Кад кажете да вас је натерао да му „попушите“, мислите да вас је натерао да ставите његов пенис у ваша уста?* (Warren, 2006:113). После оваквог типа разјашњења било би прикладно да криминалиста током остатка разговора користи употребљени(е) термин(е) жртве. С друге стране, криминалиста треба да користи анатомско-медицински коректну терминологију и дескрипцију, осим ако жртва употреби сленг или жаргон прва, или јој је таква терминологија непозната. Много пута малолетници и деца, као и одрасли, имају термине везане за пол и секс који су на неки начин *тепање* за делове тела којима одговарају – криминалиста треба да одреди и забележи права значења таквих израза (нпр. *мишко, рибица, дуда* и сл.). Успешно интервјуисање одрасле особе, жртве сексуалног напада свакако је изазов за криминалисту, али нема сумње да је интервјуисање детета жртве сексуалног напада посебно тежак задатак. Вођење разговора са дететом у овим случајевима захтева познавање и владање посебним комуникативним вештинама, познавање дечје психологије и различитих додатних метода интервјуисања, као што су коришћење слика, цртежа и анатомских лутака. Без обзира на узраст или друге карактеристике жртве, разумевање и емпатија од стране криминалисте током интервјуа су апсолутно неопходни (Brandl, 2004:337). У писаном извештају би требало користити тачне речи жртве, а не *пречишћене*, и поред тога што често могу бити вулгарне (Warren, 2006:113).

Када жртва заврши своје излагање, криминалиста њену причу треба да упореди са информацијама које је, пре њене изјаве, добио од полицијских службеника, медицинског особља, социјалних радника, адвоката, пријатеља или рођака жртве, тражећи било какву недоследност и њено разјашњење. Тако нпр., криминалиста може увидети да је жртва описала силовање, али да је изоставила да помене акт оралног или аналног насиља, што је претходно обелодањено доктору или медицинској сестри. Једноставно, то се може приписати осрамоћености жртве, али се таква недоследност мора одмах уклонити. Жртва треба да буде информисана да силовање може укључивати многе бизарне, незаконите и насилне радње које криминалиста треба да идентификује и наведе у истражним актима. У свом исказу жртва може изоставити и неке своје радње и поступке којих се стиди

или за које мисли да су допринели нападу, као што је добровољно узимање дроге или претходни однос са оптуженим уз пристанак. Питања у погледу ових чињеница морају се поставити на начин да не делују оптужујуће, уз уверавање жртве да такво понашање никако није оправдање за принудну обљубу силоватеља. Када обавља разговор са жртвом тзв. *центлмена силоватеља*⁶, криминалиста мора имати у виду да жртва може осећати сопствену кривицу за силовање зато што није пружила довољно снажан отпор или зато што је партиципирала у самом чину обљубе, слушајући захтеве силоватеља, често истичући и његову љубазност. Зато је тактички препоручљиво да се жртва у овим случајевима охрабри речима да је поступила исправно у датој ситуацији, те да је на тај начин избегла непотребно или прекомерно повређивање или смрт. Поред тога, у пракси нису ретки случајеви непотпуних и контрадикторних изјава стварне жртве силовања, из разлога ретроградне или антероградне амнезије, до које посебно долази у случајевима изненадних напада ноћу, на мрачним местима, с леђа. Разјашњујућа питања не треба постављати једно за другим, јер би се тиме могао створити утисак да криминалиста не верује жртви. Користећи се жртвиним излагањем као водичем, ова питања треба убацити у разговор на примереним местима.

Када је реч о вредновању исказа жртве силовања, треба узети у обзир чињеницу да је њена моћ запажања, памћења и репродуковања перципираног, како смо претходно истакли, мање-више смањена због природе самог дела. Силовање је тешко и трауматично искуство, које за жртву представља страховит ударац и изазива велике психофизичке патње и бол. Зато све време током разговора са жртвом криминалиста мора имати на уму њено емоционално стање – током кривичног дела она је доживела губитак контроле над својим животом и телом, може осећати кривицу, страх од непознатог или онога што је чека у поступку, одговорност или срам итд. Као и у другим криминалистичким истрагама, криминалиста би током разговора са жртвом силовања требало да утврди што више чињеница о самом догађају и његовим актерима, посебно (упореди са Warren, 2006:113-114):

1. карактер односа између жртве и осумњиченог (познанство, веза, странац);
2. да ли је између њих постојала било каква сексуална активност у

⁶ Према једној од заступљенијих типологија силоватеља која се заснива на доминантним психолошко-мотивационим факторима, постоје три врсте силоватеља, и то: 1) силоватељ моћи (у оквиру кога се разликује насилни и ненасилни силоватељ моћи); 2) силоватељ из беса; и 3) силоватељ садиста. Како истиче Berger, код ненасилног силоватеља моћи или силоватеља центлмена сила и претња су присутне само у границама савладавања отпора жртве током чина обљубе, тако да она може остати неповређена (евентуалне телесне повреде су пре нанете случајно, него намерно). Честа је и претња оружјем којег обично нема код себе. Ова врста силоватеља са жртвом обично проводи кратко време, али ако му ова повлађује може остати и дуже, у ком случају јој се може и поверити. Током силовања често ласка жртви и настоји да је сексуално задовољи, тражи од жртве да сама скине одећу са себе. Након силовања може потражити жртву и извинити јој се или затражити нову обљубу (навед. према The National Center for Women and Policing, 2001).

- прошлости, добровољна или принудна;
3. како су се жртва и осумњичени нашли на месту силовања, начин на који су дошли и отишли са лица места;
 4. личне податке, адресу, запослење осумњиченог, ако је познат жртви;
 5. лични опис осумњиченог, укључујући младеже, тетоваже или било какав телесни деформитет, посебно на деловима тела који нису јасно видљиви, попут предела гениталија, уколико је непознат жртви;
 6. поступање осумњиченог према жртви пре, током и након силовања, карактер употребљене принуде од стране осумњиченог;
 7. да ли је учинилац користио неко омамљујуће средство (алкохол, дрогу) како би елиминисао или лакше сломио отпор жртве;
 8. шта су разговарали пре, током и након силовања, које термине и речи је користио силоватељ;
 9. понашање жртве пре, током и након напада, укључујући време протекло између силовања и пријављивања;
 10. да ли је било сведока догађаја или других доказа познатих жртви који потврђују силовање;
 11. да ли су уз силовање извршена и нека друга кривична дела (нпр. разбојништво);
 12. да ли је осумњичени користио жртвину одећу, пешкире или друге материјале да се обрише након обљубе;
 13. да ли се жртва купала или прала пре медицинског прегледа;
 14. да ли је жртва видела осумњиченог након напада и где;
 15. да ли је жртва у току дана, пре самог силовања, имала сексуалне односе са било ким, укључујући и осумњиченог.

Ако силовање није извршио неко кога жртва познаје или препознаје, и зато не може да изнесе име осумњиченог, онда је задатак идентификовања и хапшења нападача много тежи. У овим случајевима детаљи које жртва даје о карактеристикама и радњама нападача могу бити од велике користи. Поред основног описа нападача (нпр. његова приближна висина, тежина, боја косе, грађа и сл.), и други детаљи могу бити од помоћи у његовој идентификацији. Нпр., током контакта нападача и жртве жртва може да примети тетоваже, необичне или изражене знакове (нпр. младеже), специфичан мирис силоватеља или друге карактеристике или начин понашања (нпр. начин ходања, говорне мане). Поред описа извршиоца, важно је да криминалиста жртви поставља и друга питања у вези са извршеним кривичним делом. Одговори који се тичу природе и околности напада могу пружити увид у тип личности силоватеља, његов *modus operandi*, као и друге информације од значаја за откривање његовог идентитета и припрему најефикасније тактике саслушања када буде лишен слободе.

Током разговора жртви силовања би требало поставити следећа питања:

1. Који је метод приступа користио извршилац? Да ли је преварио или изиграо жртву да задобије њено поверење? Да ли је одмах применио силу? Да ли је жртву напао изненада?;
2. Како је извршилац одржавао контролу над жртвом током догађаја? Да ли се служио вербалним претњама, показивао оружје, користио оружје, употребио другу силу?;
3. У ком обиму је извршилац употребио физичку силу?;
4. Да ли је жртва пружала отпор и ако јесте, како? Да ли је жртва нанела повреде нападачу? Ако се нападач идентификује, да ли се те повреде могу видети?;
5. Ако је жртва пружала отпор, које су биле реакције извршиоца? Да ли је променио захтев, нудио какав компромис, претио, примењивао силу?;
6. Да ли је нападач током насилне обљубе имао одређене сексуалне дисфункције, попут ерективне инсуфицијенције (слаба ерекција), превремене ејакулације, немогућности ејакулације или условљене ејакулације? Корисно је напоменути да се ове особине нападача могу јављати и у односу са његовим партнером, и када се осумњичени идентификује ове информације се могу потврдити;
7. До које врсте сексуалних чинова је дошло током напада и којим следом? Ова информација може пружити увид у мотив, склоности и искуство извршиоца. Анални напад може указивати на то да је извршилац био у затвору;
8. Које су биле вербалне активности силоватеља? Да ли је користио посебне, необичне речи или фразе? Разумевање језика који извршилац користи може помоћи да се утврди *modus operandi* и мотив напада. Вербална активност нападача такође може указати и на његов идентитет;
9. Да ли је жртва била приморана да нешто говори или ћути? Које су речи и фразе коришћене? И ове информације могу указати на мотив и карактеристику силоватеља;
10. Да ли је било изненадне промене става/понашања извршиоца током напада? Да ли жртва може изнети неке претпоставке о томе шта је могло узроковати такву промену?;
11. Које је мере предострожности предузео извршилац? Нпр., да ли је носио маску? Да ли је мењао глас? Да ли је наредио жртви да се истушира? Опис мера предострожности које је извршилац преузео могу послужити као индикатор искуства извршиоца;
12. Да ли је извршилац нешто узео од жртве или са места злочина? Да ли ти предмети имају доказну вредност (нпр. одећа са биолошким

- траговима), личну вредност (нпр. фотографије жртве) или новчану вредност (нпр. накит)?;
13. Да ли жртва има разлога да верује да је била унапред одабрана? Нпр., да ли јој је позната нека воајерска активност или прикрадање у кући или у комшилуку? Да ли је скоро примила неки необичан телефонски позив или поруку? Ако је жртва била праћена и осматрана, постоји вероватноћа да је нападач и раније хапшен за провале, прикрадања или воајеризам.

Када је разговор завршен, криминалиста би жртви требало да пружи информације о даљим поступцима у истрази, као и о евентуално покренутом кривичном поступку, те о томе да ће наставити да тражи и друге доказе о кривичном делу и његовом извршиоцу, укључујући и разговоре са сведоцима и осумњиченим. Криминалиста, као и остали полицијски службеници, треба да се побрине о свим питањима која се тичу личне безбедности жртве, те да предузме неопходне кораке како би се она осигурала од нове виктимизације (могућа освета особе коју пријављује као извршиоца, његових пријатеља или рођака, прекор или осуда средине, шиканирање током криминалистичке истраге и судског поступка и сл.), са чим је треба и упознати како би се осећала безбедно. Жртви треба рећи да ће криминалиста бити у контакту са њом, те да није неоубичајено да се можда поново позове на додатне разговоре, препознавање или друге радње.

Уместо закључка

Саставни део криминалистичких истрага силовања, поред посматрања жртве као носиоца личних и материјалних доказа конкретног кривичног дела, представља и сагледавање њене личности изван тог контекста. Улога жртве у извршеном силовању посматра се вишеструко, од тога да је потпуно невина и случајно одабрана, до тога да је сама, својим поступцима и понашањем, у већој или мањој мери допринела сопственој виктимизацији. У том смислу, чињенице које се тичу карактера личности жртве, њених психичких стања и темперамента, образовања, друштвеног статуса, посла којим се бави, улоге у породици и сл., могу бити од значаја у давању одговора на питање зашто је управо та особа, и на такав начин, виктимизирана. Тиме се може доћи до профила личности потенцијалног учиниоца, с обзиром да одређени силоватељи управо траже жртву која им, на одређени начин одговара или их иритира (комплементарну или некомплементарну својој личности). Такође, вредновање исказа жртве силовања о самом догађају, посебно у случајевима када осумњичени оспорава њене наводе, те које ће се мере и радње даље предузети у циљу расветљавања догађаја, у великој мери зависе од информација које се тичу личности жрт-

ве, њеног карактера, прошлости и сл. Осим тога, карактеристике личности жртве које на одређени начин доприносе њеној виктимизацији, узимају се у обзир при дефинисању превентивних мера ради избегавања такве виктимизације убудуће. Зато криминалиста пре, током, као и након разговора са жртвом силовања мора прикупити што више информација о самој жртви и њеној личности, уз напомену да се то мора чинити на дискретан начин како жртва не би осетила да јој се не верује, или да се чак сумња у њену пријаву и доживљену трауму, те из таквих података извући одређене закључке. Жртва може и несвесно, кроз разговор, дати низ података везаних за своју личност, посебно оне који се односе на сопствену виктимизацију, биолошке, психолошке и социјалне факторе њене личности и сл.

Генерално, полиција и правосудни органи морају посвећивати посебну пажњу потребама жртава злочина, посебно у односу на поједине групе чланова породице, попут жена, деце, старих, болесних и/или особа са инвалидитетом (Бошковић:2009:94,95; Спасић, 2009:209). Извештај америчког Министарства правде (*US Department of Justice*) под називом *Први одговор жртвама злочина (First Response to Victims of Crime)* нуди неколико предлога криминалистима (истражитељима) како да одговоре жртвама сексуалних напада (Brandl, 2004:335-336):

1. Безусловно пружите подршку жртви и дозволите јој да изрази своја осећања. Приближите јој се смирено, јер ако показујете бес према злочину то може интензивирати постојећу трауму код жртве;
2. Интервјуишите жртву изузетно осећајно. Време које она треба да проведе на евоцирању детаља злочина непознатим особама сведите на минимум. Питајте жртву да ли би више желела да прича са мушкарцем или женом. Ако је могуће, само један криминалиста би требало да обави први интервју и буде задужен за даљу истрагу;
3. Упамтите да је нормално да жртва жели да заборави детаље кривичног дела, које јој је тешко да прихвати. охрабрите је да изврши медицински преглед и добије медицинску негу. Објасните зашто су медицински и форензички прегледи важни;
4. Охрабрите жртву да потражи савет и упутите је на службу која јој у томе може помоћи;
5. Жртву треба интервјуисати на мирном и непрометном месту. Често се оне упућују у болницу пре него што се уопште и контактира полиција. У таквим случајевима најбоље је да се први полицијски интервју са жртвом обави у некој празној просторији у болници.

Литература

1. Алексић, Ж., Шкулић, М., (2002). *Криминалистика*, Досије, Београд.
2. Алемпијевић, Ћ. et al., (2006). *Телесни прегледи жртава сексуалног*

- криминалитета на територији града Београда*, Српски архив за целокупно лекарство, год. 134, бр. 9-10.
3. Војанић, N., (2006). *Kriminalistička procedura kod krivičnog djela silovanja*, doktorska disertacija, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
 4. Бошковић, М., (2005). *Криминалистика методика*, Полицијска академија, Београд.
 5. Бошковић, Д., (2009). *Спречавање насиља у породици*, Безбедност, год. 50, бр. 3, Београд, стр. 93-104.
 6. Brandl, S. G., (2004). *Criminal Investigation – An Analytical Perspective*, Boston, Pearson Education.
 7. Griffiths, G. L., (1992). *Psychological Factors – The Overlooked Evidence in Rape Investigations* (prevod), Izbor, Zagreb, год. 32, br. 2.
 8. Davison, G. C., Neale, M. J., (1999). *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
 9. Ищенко, Е. П., Топорков, А. А., (2006). *Криминалистика*, Инфра-М, Москва.
 10. Jordan, J., (2004). *Beyond belief? Police, rape and women's credibility*, Criminal Justice, vol. 4, no 1.
 11. Kanin, E. J., (1994). *False rape allegations*, Archives of Sexual Behaviour, 23(1).
 12. Kelly, L. et al., (2005). *A gap or a chasm? Attrition in reported rape cases*, Home Office Research Study 293, London.
 13. League, H., (1985). *Unlawful sex: Offences, victims and offenders in the criminal justice system of England and Wales*, London: Waterlow.
 14. Marinković, D., (2012). *Kriminalistički relevantne klasifikacije silovanja*, NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo, год. 17, br. 2, Београд, стр. 53-72.
 15. Modly, D., (1996). *Metodika istraživanja silovanja*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Hrvatske, Zagreb.
 16. Поповић, М., (2010). *Кривична дела против полне слободе*, Безбедност, год. 52, бр. 1, Београд, стр. 109-127.
 17. Спасић, Д., (2009). *Модели заштите од породичног насиља у Републици Србији*, Безбедност, год. 50, бр. 3, Београд, стр. 208-221.
 18. Swanson, C. R. et al., (2003). *Criminal Investigation*, New York: McGraw-Hill.
 19. Tong, S. et al., (2009). *Understanding Criminal Investigation*, A John Wiley & Sons, Ltd, Publication.
 20. The National Center for Women and Policing, (2001). *Successfully Investigating Acquaintance Sexual Assault*, A National Training Manual for Law Enforcement; Internet:<http://www.mincava.umn.edu/documents/acquaintsa/supplemental/suspectmaterials.html>
 21. Feist, A. et al., (2007). *Investigating and detecting recorded offences of rape*, Home Office, Online Report 18/07.

22. Hazelwood, R., Burgess, W., ed., (2001). *Practical Aspects of Rape Investigation – A Multidisciplinary Approach*, CRC Press.
23. HMIC and HMCPSI, (2012). *Forging the links: Rape investigation and prosecution*, A joint review by HMIC and HMCPSI, London.
24. HMCPSI and HMIC, (2007). *Without Consent – A Report on the Joint Review of the Investigation and Prosecution of Rape Offences*, London.
25. Warren, J. S., (2006). *Criminal Investigation for the Professional Investigator*, Boca Raton, CRC Press, Taylor and Francis Group.

The Position and Role of the Victim in Criminal Investigations of Rape

Abstract: *Rape is one of the most traumatic forms of victimization and in most cases its emotional consequences exceed the effects of physical trauma. It is therefore important that crime investigators should be especially careful when dealing with victims and the negative experiences the victims have suffered, showing sensitivity to their needs. Crime investigators who are compassionate and sincere, who provide comfort, can create a positive atmosphere in which the victims are likely regain the sense of control over their lives and actions and decide to assist in the investigation. This applies to all criminal offences, but is particularly true in the investigation of rape cases.*

A rape victim can provide crucial evidence of the criminal offence and the perpetrator. It is the victim in most cases who reports the act of sexual violence and gives a statement regarding the event itself and the perpetrator. Still, the fact that there is a high percentage of rape cases that go unreported requires special tactfulness and skilful crime investigation aimed at persuading the victims to cooperate, in the first place by reporting such criminal offences and their potential perpetrators. On the other hand, the cases of false rape reports and staged rape cases call for caution in the criminal investigations, in order to avoid double hazard – distrust of the victim's claims and possible secondary victimization in the case of actual rape and prosecution or possible conviction of innocent persons as rapists. The paper discusses the basic aspects of the victim's role in the criminal investigations of rape, starting from reporting the criminal offence and its perpetrator (taking into account the reasons for failure to report and staging rape), followed by the forensic and medical examination of the victim, to the interview with the victim, which is a particularly complex stage of the investigation.

Keywords: *rape, rape victim, staged rape, forensic examination of the rape victim, forensic interview with the rape victim.*

Мр *Славиша БУКАНОВИЋ*

Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд

Др *Милан ГЛИГОРИЈЕВИЋ*

Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд

Проф. др *Дане СУБОШИЋ*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK – 004.7 : 621.397.4 : 354.31 (497.11)

Стручни рад

Примљено: 20.01.2012.

Видео-конференцијска веза као начин комуникације руководиоца у Министарству унутрашњих послова Републике Србије

Апстракт: Рад је посвећен могућностима примене видео-конференцијске везе као техничког система за комуникацију у Министарству унутрашњих послова Републике Србије. Посебна пажња у раду посвећена је питању коришћења видео конференцијске везе у функцији минимизације времена и трошкова припреме и реализације службених састанака у Министарству унутрашњих послова Републике Србије. Поред сагледавања неопходних техничких и функционалних карактеристика, дат је и конкретан пример идејног решења видео конференцијске везе, која би по својим особинама била применљива са аспекта потреба Министарства.

Кључне речи: видео-конференцијска веза, комуникација, службени састанци, минимизација, време, трошкови.

Увод

У савременим друштвеним околностима руководиоци у безбедносним структурама суочени су са све већим бројем проблема који, као последица различитих фактора, постају и све сложенији. За решавање све већег броја, притом и све сложенијих проблема преостаје исто онолико времена колико и онда када их је било мање и када су били мање сложени, што значи да се и само решавање проблема знатно усложило. Овај професионални изазов, због своје комплексности, не може да буде сасвим решен, али се ипак може ублажити и то применом савремене теорије одлучивања.

Постоји неколико полазишта савремене теорије одлучивања, која подразумевају примену: системске анализе, научних метода (пре свега кванти-

тативних), тимског метода рада, информатичко-комуникационе технике и технологије, као и узимање у обзир интуиције, искуства и логичке анализе доносилаца одлука. Сва наведена полазишта у функцији су доношења ваљаних и благовремених одлука, посредством подршке њиховим доносиоцима. Да би донете одлуке биле ваљане, пре свега је потребно оптимизовати управљање самим собом током времена.

Значају времена које руководица има на располагању за решавање организационих проблема доприноси и чињеница да оно представља обновљив ресурс, да се њиме не може управљати, али да се може управљати самим собом у том времену. С тим у вези, уважава се полазиште да свака особа располаже временом у истом квантитету, али да квалитет његовог коришћења није у случају сваког појединца исти. Томе треба додати и хипотезу којом се тврди да од квалитета коришћења времена зависи и квалитет решавања, међу другима, и организационих проблема.

Руководиоци у Министарству унутрашњих послова Републике Србије (МУП РС) значајан део радног времена проводе на састанцима, као доминантној техници руковођења. Састанци омогућују реализацију свих функција руковођења (процесних функција организације), по свим њеним подручним функцијама (тзв. «линијама рада»). Оно што у вези са састанцима није добро, односно што представља значајан организациони проблем, јесте знатан утрошак времена и материјалних средстава које они генеришу, а који су последица долазака на састанак, боравка на њима и одлазака са њих. С тим у вези намеће се проблем минимизације трошкова као негативне последице оног дела службених састанака који подразумевају долазак и одлазак већег броја учесника на њих са удаљених дестинација. Један од могућих начина решавања тог проблема је примена информатичко-комуникационе технике и технологије у виду видео конференцијске везе.

На основу до сада реченог може се претпоставити да је један од могућих начина за превазилажење проблема невербалне комуникације, а уједно и решавања проблема уштеде времена потребног за одржавање састанака, и финансијских средстава за исту намену, управо примена видео конференцијске везе. Поред сагледавања неопходних техничких и функционалних карактеристика, у раду је представљен и конкретан пример идејног решења видео конференцијске везе, које би по својим особинама било применљиво са аспекта потреба МУП-а РС.

Врсте доносилаца одлука и проблеми процеса одлучивања

У зависности од врсте одлука које је потребно донети, које су условљене природом проблема који се њима решавају, доносиоци одлука у савременим безбедносним организацијама могу бити појединци (руководиоци и

извршиоци) или радна (често руководна) тела, која се могу структурирати у виду различитих организационих форми. У том смислу, уколико је реч о редовним безбедносним задацима који су посвећени решавању једноставнијих безбедносних проблема, за њихово решавање биће надлежан појединац (руководилац), док ће, на супрот томе, нешто сложеније безбедносне проблеме, уколико то време дозвољава, начелно решавати колегијум (који чине руководиоци, његови најближи сарадници и други сарадници чије је учешће потребно у одлучивању). С друге стране, уколико је реч о посебним безбедносним проблемима, на које полицијска организација одговара посебним безбедносним задацима, поводом њих се формирају штабови, као посебна форма руководећих тела. Осим тога, радне групе, тимови и друга стручна тела формирају се у МУП РС и поводом реализације различитих пројеката (јединствених подухвата) који, између осталог, могу да буду посвећени модернизацији, трансформацији, реформи, оптимизацији или реализацији других форми развоја организације.

Руководиоци у актуелним радним околностима проводе и до 30 часова недељно на састанцима (Shaffran, 2003: 26-29), при чему знатан део сопственог радног времена проводе управо у доласцима на састанке и одласцима с њих. Сами састанци углавном подразумевају велики број учесника, а пратећи проблеми који се јављају у њиховом организовању и реализовању тичу се, између осталог, и трошкова долазака и одлазака (трошкови горива, мазива, регистрације, путних налога и др.), радног материјала (дневни ред, материјали по тачкама дневног реда и др.), трошкова репрезентације итд.

С тим у вези поставља се питање могућности скраћења времена које руководиоци проводе на састанцима, као и времена доласка и одласка са њих, односно смањења финансијских трошкова које састанци генеришу. Одговоре на та питања можемо наћи у окриљу поменуте савремене теорије одлучивања, односно појединих њених становишта. Наиме, њиховом анализом као једно од решења намеће се примена информатичко-комуникационе технике и технологије, као начина за остваривање значајне уштеде времена и финансијских средстава у припреми и реализацији састанака.

Као што је познато, средства информатичко-комуникационе технике и технологије омогућавају пренос података на даљину, што омогућава да пошиљалац и прималац поруке могу бити на различитим локацијама у време остваривања комуникације. То свакако доприноси уштеди времена за одлучивање, о чему је било речи у ранијем делу овога текста. Међутим, проблем који се може јавити у вези са преносом информација и таквим начином успостављања комуникације међу њеним учесницима је одсуство невербалне комуникације. Наиме, истраживања показују да невербална комуникација учествује са чак 50% у укупној међуљудској комуникацији, док преосталих 50% чине: тон – 35%, и садржај порука које се размењују – 15% (Мојиловић, 2005: 32.).

Систем руковођења и начин остваривања комуникације у МУП-у РС с посебним освртом на примену савремених телекомуникационих технологија

Министарство унутрашњих послова Републике Србије представља хијерархијски уређену организацију са прецизно дефинисаним нивоима руковођења. Организациона структура МУП-а РС установљена је на хијерархији (вертикална димензија) с једне стране, и на територијалном и функционалном принципу диференцијације њених организационих јединица (хоризонтална димензија), с друге стране. Дакле, *вертикална димензија* полицијске организације испољава се кроз њену хијерархију. Сама хијерархија се испољава у више модалитета, од којих се овај текст фокусира на два. Први међу њима је онај којим се хијерархијска структура диференцира на: *стратегијски* (највиши), *координирајући* (средњи) и *тактички* (најнижи) ниво.

Стратегијски (највиши) ниво хијерархијске структуре МУП-а РС обухвата структуру на релацији министар – државни секретар – шеф кабинета – директор полиције – начелници сектора – секретар Министарства – начелник Службе интерне ревизије. То је најмалобројнији ниво што се тиче броја људи који је у њему ангажован, али је значајан због тога што се одлуке донете на том нивоу (начелно) односе на МУП РС у целини, као и због стварања услова за рад Министарства. Дакле, најмање значајан ниво хијерархијске структуре МУП-а РС по броју људи, најзначајнији је по ономе о чему одлучује.

Координирајући (средњи) ниво хијерархијске структуре МУП-а РС представља спону између стратегијског и тактичког нивоа. Овај ниво обухвата руководиоце: 1) јединица у седишту основних организационих јединица МУП-а РС (функционална компонента) и 2) територијалних јединица (нпр. подручних полицијских управа када је реч о Дирекцији полиције – територијална компонента). Одлуке које се доносе на том нивоу нису тако значајне као оне на стратегијском нивоу, али је на том нивоу запослен већи број полицијских службеника у односу на стратегијски ниво. С друге стране, одлуке које се доносе на координирајућем нивоу значајније су од оних које се доносе на тактичком нивоу, али је на том нивоу запослен мањи број људи у односу на тактички ниво. Најзад, координирајући ниво је значајан због тога што обезбеђује стабилност полицијске организације, јер повезује њен стратегијски и тактички (оперативни) ниво.

Тактички (најнижи) ниво хијерархијске структуре МУП-а РС обухвата полицијске станице и испоставе, као и њима хијерархијски еквивалентне организационе јединице у другим основним организационим јединицама МУП-а РС. Овај ниво је најмалобројнији што се тиче људи, а значајан је и због тога што непосредно остварује резултате због којих МУП РС постоји.

Управо због тога тактички ниво је и најзначајнији у хијерархијској структури МУП-а РС. Поред тога, одлуке на том нивоу су мање општости али ништа мање значајне (јер се тичу заштите безбедности свих штићених вредности, људских права, кривичних, прекршајних, управних, нормативних ствари итд.) у односу на одлуке донете на осталим хијерархијским нивоима.

Вертикална димензија руковођења обухвата систем комуникације који је једноставан и подразумева планско и периодично комуницирање, најчешће у виду унапред заказаних и детаљно планираних састанака. Када је у питању организовање састанака између руководиоца организационих јединица у седишту МУП-а РС и руководиоца организационих јединица образованих начелно за територију округа, присутан је проблем њихове међусобне удаљености (треба имати у виду да су поједине подручне полицијске управе удаљене од Београда и по 400 km). Овај проблем организовања састанака посебно је присутан у условима хитности и ограничености финансијских средстава.

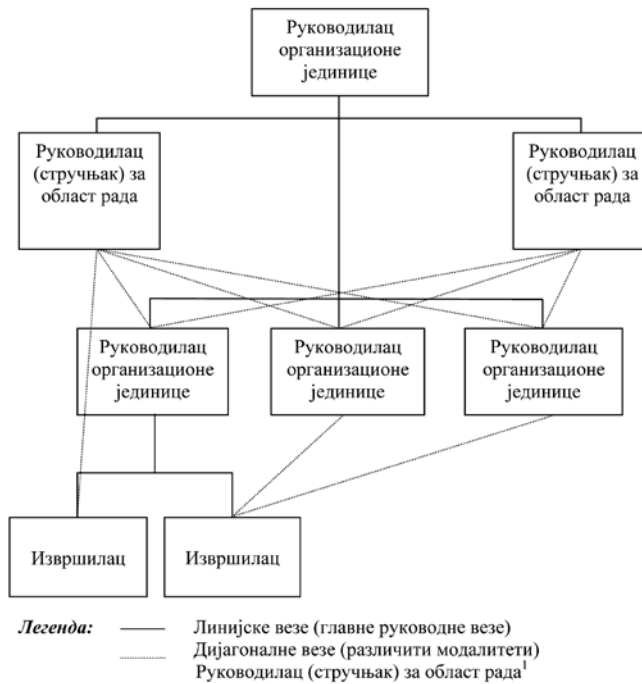
Хоризонтална димензија диференцијације организационих јединица полиције и МУП-а РС у целини, како је већ наведено, испољава се у *функционалном* и *територијалном* облику. *Функционална* диференцијација организационих јединица полиције настаје на бази примене критеријума сродности послова за које су оне образоване и које обављају. Тако настале организационе јединице, под условом да су на истом нивоу организационе структуре, надлежне су за исту територију, али за различите послове. Примери таквих организационих јединица су управе у седишту Дирекције полиције, управе у седишту Полицијске управе за Град Београд и одељења у подручним полицијским управама.

Територијална диференцијација организационих јединица полиције настаје на бази примене критеријума њихове месне надлежности. Тако настале организационе јединице, под условом да су на истом нивоу организационе структуре, надлежне су за различиту територију, али за исте послове. Примери таквих организационих јединица су подручне полицијске управе, полицијске станице и испоставе.

Хоризонтална комуникација подразумева дефинисан систем координације модалитетом сарадње у самој организационој јединици (било да је реч о седишту подручне полицијске управе, полицијској станици, полицијској испостави и другим, у хијерархијском смислу њима еквивалентним организационим јединицама). У поменутиим организационим јединицама постоји више различитих линија рада, груписаних у одређене организационе форме, које су потчињене руководиоцу више организационе јединице (примера ради, полицијска станица се састоји из једне или више полицијских испостава, одсека за сузбијање криминалитета и одсека за упавне послове). У поменутиим случајевима организација послова и само руковођење спроводе

се најчешће кроз непосредну комуникацију запослених у току рада. Састанци се организују по потреби и по плану самог старешине организационе јединице, као и линијских руководиљаца по организационим целинама. Сличан начин комуникације постоји и на нивоу организације послова у оквиру подручних полицијских управа, као и у управама у седишту Министарства.

Синтезом вертикално и хоризонтално диференцираних организационих јединица МУП-а РС могуће је, поред истоимених веза, међу њима идентификовати и дијагоналне везе. Оне настају на релацијама организационих јединица или појединаца у њима који су на различитом нивоу хијерархије, у различитим хоризонтално диференцираним јединицама. На пример, ако међусобно сарађују функционални руководиоци на различитим хијерархијским нивоима организације или функционални руководилац на вишем и главни (општи) руководилац на nižем нивоу, односно, функционални руководилац и извршилац, везе које се међу њима остварују у геометријском смислу су дијагоналне. С друге стране, ако командир вода из једне чете непосредно службено комуницира са командиром друге чете, можемо говорити о претходно наведеном модалитету дијагоналног повезивања у структурно диференцираним, истоврсним организационим јединицама које се међусобно разликују по хијерархијском нивоу (слика 1).

Слика 1 – Линијске и дијагоналне везе у МУП РС (Субошић, 2010:51.)

Када је у питању комуникација функционалних руководиоца (нпр. начелника одељења у седишту подручне полицијске управе, односно управа у Полицијској управи за град Београд) са надлежном управом у седишту Дирекције полиције (или Министарства у целини), један од проблема у организовању састанака у условима хитности и ограничених материјалних средстава, као и у случају вертикалне комуникације, јесте удаљеност седишта наведених организационих јединица од седишта Дирекције полиције и Министарства. Овај проблема најмање је изражен када су у питању најближе, а најизраженији је у случају најудаљенијих територијалних организационих јединица МУП-а РС, формираних начелно за територију округа.

У систему руковођења у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, поред вербалне комуникације, која се остварује преко средстава везе или непосредно, било да је реч о комуникацији на састанцима или ван састанака, постоји и потреба за писаном комуникацијом. То је комуникација која се базира на документованим службеним актима. Наиме, реч је о службеним документима са различитим степенима поверљивости података – депешама, или другој службеној пошти која је прослеђена преко система везе или курирском везом. Службена пошта, кроз службене евиденције у којима се заводи (у зависности да ли је предата или преузета), садржи потпис пошиљаоца и примаоца.

Поред депеше или званичног дописа, постоје и други начини документовања званичне комуникације, као што је снимак или стенограм са обављеног састанка, који може да постоји независно од других форми документовања састанака, односно да се користи за сачињавање записника са њих. За потребе ове врсте комуникације ангажују се стенографи и/или записничари чији је задатак праћење и евидентирање свих битних садржаја службене комуникације на састанку.

Потреба за савременијим начином комуникације постаје потреба постојећег система руковођења који је све више условљен хитношћу и ефикасношћу по економским параметрима у одлучивању. Ако се потреби за хитношћу у одлучивању дода и неопходност смањења трошкова у организацији и спровођењу састанка, добија се својеврстан *пројектни задатак* за техничко средство које би могло да задовољи постављене захтеве, што може да буде и у виду *видео конференцијске везе*. Појединим елементима наведеног пројектног задатка посвећен је наредни део овога рада.

Општи приступ идејном решењу видео-конференцијске везе за потребе МУП-а РС

Општи приступ идејном решењу видео конференцијске везе за потребе МУП-а РС базира се на чињеници да савремене телекомуникационе

технологије свој развој све више прилагођавају потребама тржишта, а комерцијални задаци представљају својеврстан изазов који може једноставно да се реши комбиновањем различитих, већ актуелних технологија. Пре анализе једног од могућих и понуђених решења као одговор на питање како што једноставније и ефикасније организовати службени састанак у циљу доношења одређене одлуке, неопходно је нагласити да МУП РС, у оквиру кога као основна организациона јединица функционише Сектор за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије, већ поседује изузетно развијену информациону мрежу. Управо тај систем може да одговори на поменуто питање техничких могућности за превазилажење проблема у организовању састанака у циљу хитног одлучивања, с тим што су његови капацитети далеко већи.

*Слика 2 – Начин дизајнирања техничког система
успостављања видео конференцијске везе за потребе МУП-а РС*

Суочавање са честим безбедносним изазовима, ризицима и претњама свакодневица је у обављању задатака из делокруга Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Сходно томе, из дана у дан намеће се потреба бржег и ефикаснијег успостављања посебног система руковођења којим би се реаговало на посебан безбедносни проблем. Врло битан елемент тога је очекивање јавности да МУП РС ефективно и ефикасно реагује, као и да извести друштво о томе како и с каквим резултатима је реаговано на одређени безбедносни проблем. Управо у тим ситуацијама испољава се практична вредност поменуте идеје успостављања видео конференцијске везе.

Неки од лидера у конституисању система видео конференцијских мрежних решења на тржишту су HUAWEI (Интернет адреса: <http://www.huawei.com/enterprise>. доступан 1. 12. 2011.), SONY, CISCO и др. Они

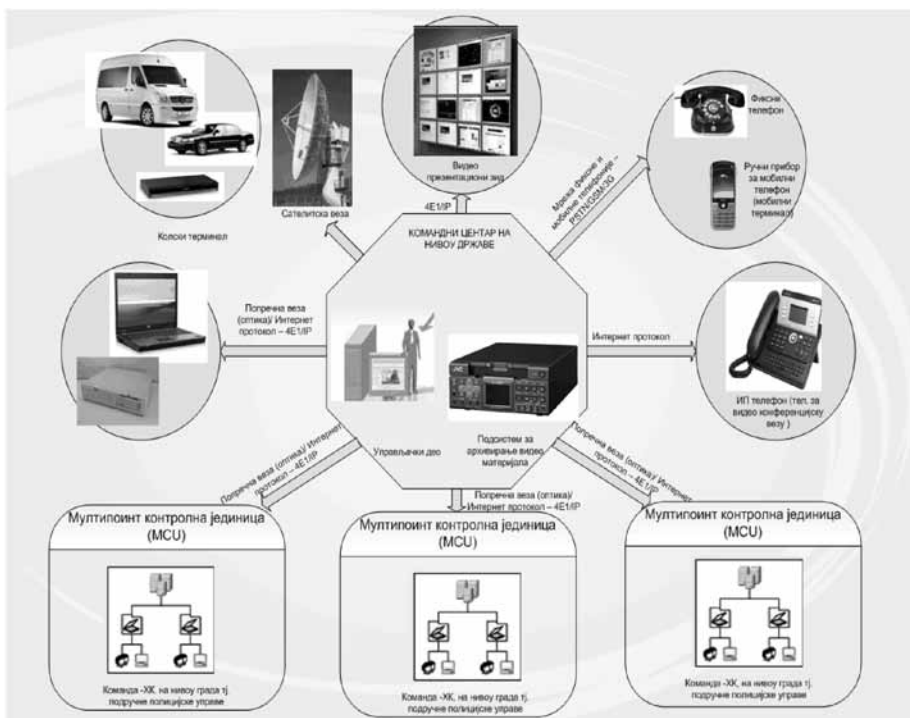
пружају савремена идејна решења видео-конференција, која би за потребе МУП-а РС могла да буду коришћена у случају редовних, али и у случају посебних безбедносних задатака. Било о ком случају да је реч, чињеница је да савремени систем видео конференције за потребе МУП-а РС захтева испуњавање више услова, у које спадају: вишеструки приступ, стабилност, поузданост, и што лакши начин приступа руководиоцима у случају изненадних догађаја.

Из свега овога може се уочити више захтева којима се дефинише пројектни задатак како да видео конференцијски систем адекватно одговори потребама МУП-а РС. А захтеви су да:

- целокупан систем видео конференцијске везе мора омогућити *велики обим приступа* и задовољити услов приступа у случајевима *хитне потребе* руководног видео конференцијског позива;
- конкретан позив, односно директно иницирање, сазивање и затварање састанка, као и контролисање, односно праћење састанка преко терминала, треба да буде *једноставно* (као телефонски позив), односно не треба да захтева било какву додатну обуку;
- систем треба да задовољи услов да може бити *инсталиран у канцеларијама, командама јединица и другим објектима* у саставу Министарства унутрашњих послова РС, као и у случајевима ванредних ситуација, поводом којих систем треба да омогући инсталирање у возилима (све наведено односи се на елементе видео конференцијског система који се примењују у било ком месту, а комуникација успоставља са елементима система преко радио комуникација);
- систем видео конференцијске везе треба да усвоји *вишеструке начине приступа*, укључујући и сателитски линк (Глигоријевић, Ђукановић, 2011:419-431; Ђукановић, С., 2006:100-117.), PSTN, E1, IP, GSM и 3G. Реч је о томе да систем доноси умрежавање мода, који комбинује звездасту структуру са структуром стабла, што се најбоље види на графичком приказу (слика 3);
- структура ТВ-зида треба да обухвати: пренос и обраду података, гласа и слика путем великог екрана, као и омогућавање апликација међу којима су: интерактивне видео конференције, визуелне команде и планирање и пренос података мониторинга, као и конекцију са ГИС (Географски информациони систем) апликацијама (Милојковић, Маринковић, 2007:41-59). Поред тога, ТВ-зид треба да омогући пренос издатих команди, као и планирање вежби, а све у циљу омогућавања брзе и ефикасне платформе као подршке систему руковођења у МУП РС;
- тактичко-технички захтеви треба да обухвате: подржавање преноса тока хитних службених докумената (наређења, депеше, одлуке,

извештаји и др.), командовање и планирање, одржавање видео конференције на лицу места путем PSTN, IP, Intranet/Extranet линка, тј. везе, сателитског или неког другог линка, како би се омогућио брз пренос команди;

- систем треба да подржава велики обим приступа корисницима, *лако проширење*, као и више нивоа хијерархијски организованог приступа систему каскадно. У најбољем случају, систем треба да омогући видео конференцијску везу са местима хитних ангажовања састава из Министарства унутрашњих послова на више нивоа.

Слика 3 – Општа концепција и типологија мреже видео конференцијске везе

Техничке карактеристике компоненти система видео конференцијске везе и система у целини Tele-Presence као једно од решења видео-конференцијске везе у пракси

Као што је претходно наведено, савремене телекомуникационе технологије нуде видео конференцијску везу као начин комуникације и уједно одговор на питање: „Како на што једноставнији и ефикаснији начин организовати састанак у циљу доношења одређене одлуке“? Природа делатности Министарства унутрашњих послова Републике Србије, која

се између осталог испољава и у континуираном суочавању полицијских службеника са безбедносним изазовима, ризицима и претњама, намеће потребу усавршавања комуникације међу руководиоцима на свим, а посебно на вишим хијерархијским нивоима. С тим у вези, управо видео конференцијска веза нуди одговоре на многе захтеве, који су већ анализирани.

Конкретно решење и техничке карактеристике потребног видео конференцијског комуницирања за потребе МУП-а РС разматрају се анализом система Tele-Presence. Може се издвојити неколико техничких карактеристика компоненти система видео конференцијске везе и система у целини, који представља наведено идејно решење, и то:

- *висока стабилност и безбедност* – читав систем видео конференцијске везе Tele-Presence садржи непроменљиво складиштење и може да спречи неовлашћен приступ. Систем нуди потпуну сигурност механизма (као што су Х.235 сигнализација и шифровање), која омогућава поузданост и безбедност његове употребе;
- *висока дефиниција слике и квалитет гласа* – систем подржава 1080p формат слике. Његова слика је оштра и јасна, а боја жива и сјајна. Дефиниција двоструких токова може бити до 1280 x 1024. Систем може да задовољи захтеве корисника, као што су пренос слике високе резолуције, телеграма, депеша и телекса. Систем користи AAC-LD широкопојасни глас технологије, који нуди CD квалитет и одговара за јасан пренос гласа у случају ниског протока. Систем такође нуди, у пуној брзини, технологије са 50/60 фрејмова у секунди, што удвостручује слику у поређењу са традиционалним 25/30 фрејмова у секунди (Бонцулић, Андрић, 2007:522; Бонцулић, Петровић, 2009:628-631);
- *велики капацитет и пропусни опсег и једноставно проширивање* – систем подржава истовремени приступ у више стотина места сусрета, у мешовитим режимима IP, E1 и 4E1. Систем подржава приступ за било који пропусни опсег између 64К и 8М, како би се осигурала способност функционисања мреже у ванредним околностима конституисања система;
- *добра компатибилност* – систем доноси видео/глас протоколе, као што је предвиђено од стране ITU-T, који су компатибилни са више стандардним кодирањем формата слика и подржава међународне стандардне протоколе као што су H.323, H.320 и SIP (Интернет адресе - <http://www.imtc.org>, доступан 1. 12. 2011. и <http://www.etsi.org>, доступан 1. 12. 2011.);
- *могућност хитног командовања системом видео конференције* – са хитним системом командовања видео-конференцијом ствара се могућност побољшања продуктивности управљања радом др-

- жавних органа и посебних организација у кризним ситуацијама;
- *могућност употребе система видео конференције у ванредним ситуацијама* – систем руковођења уз употребу видео конференције се убрзава и унапређује;
- *адекватан дизајн система видео конференције* – видео конференцијско решење дизајнирано је на начин да изгради ефективну, ефикасну и високо искуствену мрежу, која повезује кориснике и то кроз више организационих целина МУП-а РС (узимајући у обзир подручне полицијске управе).

Што се тиче конфигурације система видео конференцијског решења о коме говоримо – Tele-Presence видео конференцијске везе, можемо је сагледати обједињено на следећи начин (конфигурација је дата на слици 4):

- систем видео конференцијске везе (слика 5, слика 6), без обзира о којој организационој јединици Министарства да је реч (штаб, Кабинет министра или директора полиције, ППУ), користио би водећу технологију у индустрији, као што је 48:9 колекција видео записа и 1080p у природној величини и ултимативни HD. Систем о коме говоримо нуди јединствене карактеристике, као што је Tele-Presence у природној величини слике, са шест седишта, свеобухватним гласом/апозицијом слике и јединственом визуелном контролом;
- *мултипоинт контролна јединица (MCU), команда-НК* препоручује се за конфигурисање капацитета њихових микроконтролера на основу величине ППУ (подређених организационих јединица). Поред тога, препоручује се сачињавање резервних копија својих микроконтролера у „1 + 1“ моду;
- препорука је да подручне полицијске управе (шире посматрано, њима подређене организационе јединице) *конфигуришу мале и средње микроконтролере*. Штаб микроконтролера и грана микроконтролера су каскадни преко IP, E1 или 4E1 мреже. Вишеструке функције, као што ресурси, праћење места за састанак и дијагностика квара, могу бити омогућени кроз пословну јединицу за управљање.

Слика 4 – Конфигурација мреже видео конференцијске везе

Слика 5 – Систем видео конференцијске везе – изглед сале за састанке са три учесника са обе стране

Слика 6 – Изглед сале за састанке са три учесника 1:2, уни-екран

Уколико се фокусирамо на саме карактеристике понуђеног решења видео конференцијске везе за потребе МУП-а РС, Tele-Presence видео конференцијске везе, могуће је идентификовати његове конкретне предности:

- *јединствено искуство састанка* – систем нуди у природној величини и ултимативни HD, свеобухватан глас/апозицију слике, као и одличан HD података. Кроз прикупљање слика, користећи „трооку“ камеру и комбинацију најновије теорије ергономије, систем може представити учеснике у пропорцији природне величине. Систем може да обезбеди Hi-Fi искуствени широкопојасни глас са свеобухватним гласом/апозицијом слике. Међуљудска комуникација није ограничена само на глас и видео. Покрети тела, емоције и визуелна комуникација могу бити забележене и пренете путем Tele-Presence видео конференцијске везе. Ефикасност састанка је значајно побољшана. Три аутоматска приказа могу бити интегрисана на десктопу;
- *једноставно коришћење (Smart control center) и интегрисани систем контроле путем touch screen екрана* – систем користи бежични екран осетљив на додир и визуелни интерфејс. Корисници могу да додирују и контролишу све контролне тачке Tele-Presence видео конференцијске везе током састанка. Систем је врло једноставан за коришћење. Такође, реч је о редизајнираном, иновативном и добро организованом екрану осетљивом на додир;
- *побољшана поузданост и потпуна безбедност заштите* – што се тиче поузданости, систем користи механизам са више нивоа. Системски слој и централни прекидач платформе респективно имају четири резервне копије, како би се осигурало да Tele-Presence видео конференцијска веза буде савршено безбедна. Систем подржава X.235 сигнализацију и медија шифровање, интегрисано са HD MCU и менаџмент платформом, а поред тога, обезбеђује сигнализацију E2E целе мреже услуга и очување забележеног садржаја састанка;
- *високо квалитетна конвергенција контроле* – систем лако управља Tele-Presence местом путем видео конференције конзолског софтвера (RMCC). Систем се такође аутоматски пребацује између места публице и места емитовања и увек остаје у слици природне величине и ефектом «лицем-у-лице». На крају, систем помаже да се оствари контрола састанка међу Tele-Presence местом, генералним HD местом, као и SD местом;
- *побољшање комуникације и ефикасност рада* – Ефекат састанка и корисничка ефикасност комуникације су знатно побољшани. Одлучивање и одговор на потребе савременог система руковођења у

- било којим ситуацијама су убрзани. Поред тога систем омогућава алокације ресурса широм земље и шире;
- *приступачност и исплативост овог вида техничког решења* – IP технологија се развија, али увек постоје ситуације у којима је живи квалитет видео снимка смањен због QoS питања. С технологијом SEC (супер прикривање грешака) и IRC (интелигентна контрола стопа) систем је у стању да одржи производњу доброг видео квалитета чак и када постоји значајан губитак пакета или низак пропусни опсег и кашњење;
 - *заснованост на стандарду, висока интероперабилност, очување безбедности видео конференцијског позива* – систем подржава стандард H.235 и АЕС технике енкрипције како би се обезбедила безбедност видео конференцијског позива. Такође, конфигурација уређаја и подешавање је закључано административном лозинком да би се избегла било каква грешка.

Закључак

У актуелној доктрини и полицијско-правној пракси данашњице скоро је општеприхваћено мишљење да су класична организација и начин рада полиције у великој мери превазиђени (Зекавица, 2010:41). Велики број истраживача из развијених демократских земаља сматра да наглашена хијерархијска структура често чини полицијску службу дисфункционалном, те је просто императив да полицијска организација буде реструктурирана како би постала ефикаснија и у већој мери одговорна заједници (Ђоровић, 2011:219).

У тексту наведени и са техничког аспекта описани систем видео конференцијске везе, са јасно дефинисаним захтевима који би се пред овај систем поставили, а са аспекта употребе у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Србије, представља могуће решење које нуди неке од предности међу којима су приступачност, једноставност и економичност. Описани модел система видео конференцијске везе могао би наћи примену у оквирима МУП-а РС управо захваљујући више пута поменутој чињеници да је најбитније обележје времена у којем живимо велика брзина одвијања догађаја и ситуација у којима Министарство мора да реагује *ad hoc* и доноси одлуке, уз минимум времена на располагању, а некада и без одлагања. Из свега наведеног изводи се јасан закључак да техничко решење о коме смо говорили апсолутно иде у корак са савременим потребама система руковођења у МУП РС. Уједно, његова примена умногоме би својим карактеристикама олакшала процес службеног комуницирања, а посебно одлучивања руководиоца, и подигла ниво ефикасности тог процеса, пре свега рационалнијим коришћењем времена које

сваки од доносилаца одлука у МУП РС има на располагању и омогућавањем уштеде значајних финансијских средстава.

Литература

1. Бонцулић, Б., Андрић, М., (2007). *Увод у регистрацију слика*, 15. Телекомуникациони форум ТЕЛФОР 2007, 20-22. 11. 2007, Београд, стр. 520-524, http://2007.telfor.rs/files/radovi/08_06.pdf. доступан 10. 1. 2010.
2. Бонцулић, Б., Петровић, В., (2009). *Ивична објективна процена квалитета слике*, У 17. Телекомуникациони форум ТЕЛФОР 2009, 24-26. 11. 2009, Београд, стр. 628-631, http://2009.telfor.rs/files/radovi/05_23.pdf. доступан 10. 1. 2010.
3. Глигоријевић, М., Ђукановић, С., (2011). *GPS – Global positioning system and its applications in policing*, У Тематски зборник радова међународног значаја Дани Арчибалда Рајса, Међународни научни скуп Дани Арчибалда Рајса. 3-4. март 2011. године Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 419-431.
4. Ђоровић, И., (2011). *Структура радног времена униформисаних припадника полиције са освртом на ППУ Крагујевац*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 219-237.
5. Ђукановић, С., (2006). *Електронско извиђање комерцијалних сателитских комуникација*, Безбедност, год. 48, бр. 1, стр. 100-117.
6. Милојковић, Б., Маринковић, Д., (2007). *Global positioning system and their importance in the identification and detection of crimes*, Science-Security-Police, Vol. 12, no. 2, pp. 41-59.
7. Мојсиловић, Ж., (2005). *Преговарање у току противтерористичке операције ослобађања талаца*, специјалистички рад, ФЦО, Београд.
8. Субошић, Д., (2010). *Организација и послови полиције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
9. Shaffran, С., (2003). *Mind Your Meeting: How to Become the catalyst for Culture Change*, Communication World, - February/March 2003, pp. 26-29.
10. Зековица, Р., (2010). *Ставови припадника криминалистичке полиције ПУ Београд о најзначајнијим питањима демократске реформе полиције – резултати истраживања*, Безбедност, год. 52, бр. 2, Београд, стр. 40-72.
11. <http://www.huawei.com/enterprise>. доступан 1. 12. 2011.
12. <http://www.imtc.org>. доступан 1. 12. 2011.
13. <http://www.etsi.org>. доступан 1. 12. 2011.

Video-Conferencing as a Way of Communication in the Ministry of Interior of the Republic of Serbia

***Abstract:** The paper deals with the possibilities of implementing video-conferencing as a technical system for communication in the Ministry of Interior of the Republic of Serbia. Special attention is given in this paper to using video-conferencing in the order to minimize time and costs of preparation and implementation of official meetings in the Ministry of Interior of the Republic of Serbia. In addition to perceiving the necessary technical and other characteristics, there is a concrete example of the conceptual design of a video-conference link, which would be applicable in keeping with the Ministry requirements.*

***Keywords:** video-conferencing, communications, business meetings, minimization, time, costs.*

Мр Бобан СИМИЋ*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK – 343.843 : 340.134 (497.11)

Стручни рад

Примљено: 11.01.2012.

Институт условног отпуста у позитивном законодавству Републике Србије**

Анстракт: У раду је дата кратка анализа условног отпуста као изузетно значајног кривично правног института, а истовремено и криминално-политичке и пенолошке мере, који представља снажну меру подстицаја и стимулса осуђеног лица да се примерено влада за време издржавања изречене казне. Поред уводног дела у коме је указано на појам и карактеристике овог института, дат је и сумаран осврт на структуру условног отпуста у позитивном законодавству Републике Србије, које уноси неколико нових решења у ову материју у односу на раније кривично законодавство. Посебна пажња посвећена је правној природи овог института и сврси таквог кажњавања.

Кључне речи: условни отпуст, кривично дело, казна затвора, ресоцијализација.

Увод

Условни отпуст, изузетно значајна кривичноправна, криминално-политичка и пенолошка мера, од самог почетка свог настанка била је заснована искључиво на криминолошко-пенолошким аспектима и потребама и све до сада није променила своје основне поставке.

У нашој кривичноправној науци и законодавству постоји више схватања о суштини и циљевима института условног отпуста. Врло често је занемаривана његова друштвена садржина, а прописи о њему су издвајани из целине којој припадају. Само тумачење законских и других текстова о овом институту је корисно, али не и довољно да се у потпуности сагледа његова друштвена страна и циљ, да се уклоне различита схватања о његовој суштини, друштвеној оправданости и обиму примене у пракси. На садржину института условног отпуста рефлектују се како законске фор-

* E-mail: boban.simic@kpa.edu.rs

** Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира министарство надлежно за науку у Републици Србији (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

мулације и његово теоријско тумачење, тако и друштвени односи, политичке прилике и неке опште социјалне, културне и научне тенденције које нису садржински идентичне у свим деловима савременог света (Симић, Гардашевић, 2007:21-30).

Због свега тога условни отпуст можемо дефинисати као посебан институт кривичног права, предвиђен у закону, који по законом одређеној процедури даје суд осуђеним лицима на издржавању казне затвора, малолетничког затвора, васпитне мере упућивања у васпитну установу и васпитно-поправни дом и мере безбедности, обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи. Састоји се у пуштању осуђеника на слободу пошто се испуне законом предвиђени услови (формални и материјални), пре него што је овај у потпуности издржао целу казну, под условом да до истека времена за које му је изречена казна не изврши ново кривично дело. У противном, условни отпуст ће се опозвати, а условно отпуштено лице вратити у казнено-поправну установу да у њој издржи преостали део казне.

Из овако датог општег појма условног отпуста могу се дати и његове основне опште карактеристике:

а) Претходна одређеност у закону

Могућност изрицања условног отпуста превасходно је условљена његовом претходном одређеношћу у закону. Да би се условни отпуст могао дати, он мора бити предвиђен законом, и то унапред. Законом се утврђује садржина овог института, услови и начин примене, надлежност органа који учествују у поступку за његову примену, опозивање и друго. За остваривање принципа законитости важно је да се прописи о условном отпусту у сваком конкретном случају прецизно примењују.

б) Претходна изречена кривична санкција чије извршење је отпочело у одговарајућој установи

Могућност давања условног отпуста условљена је претходно изреченом кривичном санкцијом (*казном затвора, малолетничког затвора, васпитном мером упућивања у васпитну установу и васпитно-поправни дом и мером безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи*), са чијим извршењем се отпочело у одговарајућим заводским установама.

в) Претходно испуњени прописани услови

Нормирајући условни отпуст закон прописује и услове за његово изрицање. За примену условног отпуста потребно је испуњење кумулатив-

но одређених законских услова. То су *формални услови* (одређени временски) и *материјални услови* (одређени квалитетом владањем осуђеника).

г) Отпуштање осуђеника са даљег издржавања изречене казне пре него што су је у потпуности издржали

Условни отпуст по својој садржини представља делимично ослобођење учиниоца од издржавања казне. Он се заправо заснива на идеји поправљања и преваспитавања у толикој мери да је боравак оваквог лица у заводској установи непотребан, чак и штетан. Према томе, условни отпуст представља снажан психолошки мотив и стимулацију осуђеног лица да се добро и примерено влада за време издржавања изречене казне.

д) Могућност примене института условног отпуста на све категорије осуђених лица

Условни отпуст се може примењивати на све категорије осуђених лица, како на оне који су осуђени на кратке казне затвора, тако и на оне који су осуђени на дуге временске казне, на повратнике и примарне осуђенике.

ђ) Трајање условног отпуста

Трајање условног отпуста је одређено преосталим делом казне који није издржан. За то време условно отпуштени се налази на слободи, али се сматра да и даље издржава казну све до истека времена за које му је изречена казна. Ако условно отпуштени за време трајања условног отпуста не изврши ново кривично дело и испуни све законске услове, сматра се да је издржао казну.

е) Могућност опозивања условног отпуста

Ако условно отпуштени до истека времена трајања условног отпуста изврши ново кривично дело, долази до опозивања условног отпуста (враћања условно отпуштеног у казнено-поправну установу).

ж) Остварење принципа индивидуализације

Поред своје преваспитавајуће улоге, неспорно је да институт условног отпуста у значајној мери доприноси остварењу принципа индивидуализације. Принцип индивидуализације своди се на захтев да се извршење казне прилагоди личности осуђеног применом метода и техника индивидуалног карактера. То значи да извршење казне треба да прати по-

зитиван преображај личности осуђеника и степен његовог преваспитања. Институт условног отпуста омогућава да један број осуђеника напусти установе за издржавање казне када је њихово даље задржавање непотребно, а не искључиво према трајању казни временски одређених у судским пресудама. Тиме се омогућава остварење принципа индивидуализације у току издржавање казне.

з) Хуман карактер

Својом садржином и дејством условни отпуст доприноси да понижавања човека потпуно замени поштовање људског достојанства. Чињеница да осуђена лица својим радом и понашањем у току извршења казне утичу на дужину боравка у заводској установи доприноси суштинском остваривању и развијању принципа хуманизације. Тиме се омогућава да положај појединца у друштву првенствено зависи од личног рада и резултата тог рада.

Структура условног отпуста

По позитивним прописима у законодавству Републике Србије институт условног отпуста састоји се у отпуштању осуђеника са издржавања казне лишења слободе пре него што је овај у потпуности издржао целу казну, и његовом пуштању на слободу под условом да до истека времена за које му је изречена казна не учини ново кривично дело (Јовашевић, 1998:698-699). С обзиром да је наш целокупан систем сузбијања криминалитета конципиран на идеји да је сврха казне преваспитавање и ресоцијализација осуђених лица, и сам условни отпуст прихваћен је као један значајан институт у систему мера које се предузимају у циљу ресоцијализације осуђених лица, као метод подстицаја у ресоцијализацији и позитивном укључивању у живот.

У односу на врсту кривичне санкције институт условног отпуста је предвиђен за следеће кривичне санкције:

- условни отпуст код казне затвора;
- условни отпуст код малолетничког затвора (Јоксић, 2011:141,143);
- условни отпуст код васпитне мере упућивање у васпитну установу и васпитно-поправни дом;
- условни отпуст код мере безбедности обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи.

Позитивни прописи о формалној и материјалној претпоставци за условни отпуст, о условима под којима се осуђени отпуштају на условни отпуст и о разлозима за опозив условног отпуста, садржани су у *Кривичном законнику Републике Србије*, док су прописи о циљевима условног отпуста,

о поступку одобравања, надлежности органа за вођење тог поступка и о посебним обавезама које се намећу условно отпуштеном лицу садржани у *Закону о извршењу кривичних санкција*.

У члану 46 *Кривичног законика Републике Србије* (Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009 и 111/2009) одређено је да је за примену условног отпуста потребно кумулативно испуњење *формалне и материјалне претпоставке*.¹

Формална претпоставка односи се на део издржане казне који осуђеници морају издржати да би били условно отпуштени. Ова претпоставка различито је одређена у односу на врсту изречене кривичне санкције.

За осуђенике на издржавању казне затвора тај део износи две трећине изречене казне, под условом да до истека времена за које је изречена казна не учине ново кривично дело.

За лице осуђено на казну малолетничког затвора тај део износи једну трећину изречене казне, али не пре него што је протекло шест месеци у казнено-поправном дому.²

Дакле, за разлику од пунолетних, правило је да се осуђени може отпустити после само једне трећине издржане казне. Уз условни отпуст суд може да одреди и неку од мера појачаног надзора, уз могућност примењивања једне или више одговарајућих *посебних обавеза*. О условном отпусту осуђеног на казну малолетничког затвора одлучује Веће за малолетнике суда који је судио у првом степену.

Учиниоце који су извршили кривично дело у стању битно смањене урачуњливости, а који издржавају меру безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, суд може пустити на условни отпуст ако су у њој провели време које је краће од трајања изречене казне затвора. При одлучивању о пуштању на условни отпуст суд ће нарочито узети у обзир успех лечења осуђеног, његово здравствено стање, време проведено у здравственој установи и остатак казне коју осуђени није издржао.

На крају, условни отпуст је предвиђен као могућност код васпитне мере упућивања у васпитну установу и васпитно-поправни дом. Најмањи део казне који малолетници морају издржати у васпитно-поправном дому износи шест месеци. Суд може одлучити да се према малолетнику док траје условни отпуст одреди нека мера појачаног надзора, уз могућност примењивања једне или више одговарајућих *посебних обавеза*. Условни отпуст траје најдуже до истека законског рока упућивања у васпитну установу или васпитно-поправни дом, ако пре тога суд није обуставио извршење васпитне мере или је заменио другом мером.

¹ Радна верзија *Закона о изменама и допунама Кривичног законика* од 16.10.2012. године, у чл. 4, односи се на давање условног отпуста и предвиђа да се у чл. 46, став 1. речи: „суд може“ замењују речима: „суд ће“, чиме његова будућа примена више неће бити факултативна.

² Видети: *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, Сл. гласник РС, бр. 85/05.

Материјална претпоставка је готово идентично одређена за све изнете врсте условног отпуста, и то првенствено квалитетом владања осуђеника. Потребно је да су у току извршења казне затвора и других кривичних санкција постигнути такви резултати у поправљању, преваспитавању, ресоцијализацији или отклањању опасног стања, да се може са основом очекивати да ће се осуђени на слободи добро владати и да је даљи боравак у заводској установи институционалног третмана непотребан. При оцени да ли ће се осуђени условно отпустити узмеће се у обзир његово владање за време издржавања казне, извршавање радних обавеза, као и друге околности које показују да је постигнута сврха кажњавања. Позитивним прописима Републике Србије нису предвиђена друга ограничења у погледу права на стицање условног отпуста (врста кривичног дела, висина казне, поврат и томе слично).

Поступак за одобравање условног отпуста покреће се на основу молбе осуђеног лица. Према позитивном законском решењу није предвиђена могућност да осуђено лице на било који начин учествује у поступку одлучивања о давању условног отпуста. О молби за условни отпуст одлучује суд. О условном отпуштању малолетника на издржавању васпитне мере упућивање у васпитно-поправни дом, као и лица упућених у здравствене установе ради лечења и чувања, такође одлучује суд.

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 85/05) у члану 173 даје је могућност и директору Управе да, на предлог управника завода, превремено отпусти осуђеног са издржавања казне, најмање три месеца пре истека казне, ако је издржао девет десетина казне и није добио условни отпуст. У суштини, то је награда за добро понашање, залагање на раду и активно учешће у другим корисним делатностима казнено-поправне установе. (Шуковић, 1971:146).

Наш систем условног отпуштања не познаје надзор над условно отпуштеним, већ је на осуђенику самом да неизвршењем новог кривичног дела потврди процене уоквирене одлуком о условном отпусту (Јовановић, 2003:22).

Чланом 47 *Кривичног законика РС* прописано је да се условни отпуст може опозвати у следећим случајевима:

1. ако осуђени за време док се налази на условном отпусту изврши једно или више кривичних дела за које је изречена казна затвора преко шест месеци (*обавезно опозивање*);
2. ако условно отпуштени учини једно или више кривичних дела за која је изречена казна затвора до шест месеци, односно не испуни неку од обавеза које му је суд одредио до једне године (*факултативно позивање*).³

³ Радна верзија *Закона о изменама и допунама Кривичног законика* од 16.10.2012. године, у чл.5, односи се на опозив условног отпуста и предвиђа да се у чл. 47. ст. 1. и 2. речи: „шест месеци“ замењују речима: „једне године“.

При оцени да ли ће опозвати условни отпуст суд ће нарочито узети у обзир сродност учињених кривичних дела, побуде из којих су учињена и друге околности које указују на оправданост опозивања условног отпуста.

Кад суд опозове условни отпуст, онда ће по правилима о одмеравању казне за дела у стицају изрећи јединствену казну, па ће од ње одбити онај део казне који је осуђени издржао по ранијој осуди. Време проведено на условном отпусту не урачунава се у нову казну. Ако условно отпуштени буде осуђен на казну затвора до једне године или блажу казну, а суд не опозове условни отпуст, продужава се условни отпуст за време које је осуђени провео на издржавању те казне затвора.

Условни отпуст траје до истека изречене казне са чијег је издржавања осуђеник условно отпуштен.

Правна природа условног отпуста

У кривичноправној литератури питање правне природе условног отпуста је једно од веома сложених и важних питања која се тичу овог института. Од правног карактера овог кривичноправног института зависи не само начин његове примене, већ и његова сврха и његове правне последице. Специфична својстава условног отпуста, као и неодређеност закона по овом питању, довели су до различитих схватања правне природе условног отпуста. И данас се расправља да ли је условни отпуст по својој кривичноправној природи институт, метод поступања или је то мера пеналшке природе. Са аспекта извора из којих се црпи његова примена постоји неколико различитих виђења овог института и то пре свега као:

1. знака милости;
2. фазе или начина извршења казне затвора;
3. средства за исправљање судских одлука о казнама;
4. опроштаја казне.

Наше кривично право је пошло од схватања да је условни отпуст само фаза у извршењу казне затвора, па су самим тим и одредбе којим је овај институт регулисан сврстане у четврту главу *Кривичног законика Републике Србије*, која предвиђа општа правила о извршењу казне. Узрок оваквог схватања правне природе условног отпуста у нашој кривичноправној теорији превасходно треба тражити у самој неодређености закона по питању места овог института у систему кривичних санкција. Схватање да је условни отпуст посебна фаза у извршењу казне треба озбиљно довести у питање, нарочито у системима као што је наш у којима се условно отпуштени не ставља под заштитни надзор. И поред тога што се услови за примену условног отпуста остварују у току извршења кривичних санкција, то не значи да је условни отпуст само фаза у њиховом извршењу.

Чињеница је да се осуђеници применом овог института отпуштају са издржавања казне, при чему се преостали део казне не извршава. Казна постоји само као правна могућност, а до њене примене ће доћи само у случају опозива условног отпуста (у супротном казна се гаси). Такође, чињеница да условно отпуштена лица имају сва права и дужности, као и други грађани наше земље, јасно указује на то да се лица на условном отпусту, у смислу нашег законодавства ни правно ни фактички не налазе на издржавању казне затвора.

У формално правном смислу акт о давању условног отпуста је појединачни правни акт (*судска одлука*) којим се мења правно дејство другог на закону заснованог и по законским условима донетог појединачног правног акта (*судске одлуке*). Тако се одлука о условном отпусту појављује као индивидуални акт којим се омогућава да кривична санкција која је изречена у правоснажној судској одлуци не мора да буде у потпуности извршена, под условом да су у току извршења казне и друге кривичне санкције постигнуте такви резултати у поправљању, преваспитавању, ресоцијализацији или отклањању опасног стања, да је даљи боравак осуђеног лица у заводској установи институционалног третмана непотребан. То значи да се судска пресуда мења управо у делу одлуке о ефективној дужини трајања изречене санкције. На тај начин се условни отпуст појављује као нека врста корективног средства у правном систему, које омогућава пуштање на слободу оних лица чији би даљи боравак у казненој установи био непотребан с обзиром на сврху кажњавања. Према томе, можемо рећи да се институтом условног отпуста суспендује правно дејство судске одлуке, које се односи на извршење кривичне санкције на конкретном учиниоца кривичног дела.

Имајући ове наводе у виду, не може се прихватити схватање условног отпуста као модалитета казне, као ни фикција да се условним отпустом не дира у казну. Одлуком о условном отпусту се практично мењају законске одредбе о одмеравању казне у конкретном случају. Из тих разлога требало би условни отпуст регулисати као институт кривичног права у области прописивања кривичних санкција и одмеравања казне.

У сваком случају, чињеница да се институтом условног отпуста може суспендовати трећина, па чак и две трећине изречене казне, када је реч о лицу осуђеном на казну малолетничког затвора, уз одсуство адекватних критеријума за примену широко постављених законских услова, захтева да се гаранције за његову примену подигну на један виши квалитативни ниво.

Условни отпуст и сврха кажњавања

Историјски гледано, друштвена реакција на криминално понашање представља динамичан процес који прати друштвена кретања и схватања о карактеру и циљу казне. У свом развоју казна је прошла кроз више

различитих периода, заснивајући се на различитим циљевима којима су одговарали и начини извршења кривичних санкција. У најранијој, примитивној фази друштвена реакција се сводила на *постизање испаштања* (Милутиновић, 1992:47).

Методи поступања према учиниоцима кривичних дела били су строги и сурови, уз примену разних облика мучења, тортура и других сличних средстава. На тај начин друштво је настојало да казном као мером одмазде успостави нарушену правду. Због тога што класични систем ретрибутивистичког концепта кажњавања, са казном као мером застрашивања и казном као мером успостављања нарушене правде, није битније допринео смањењу криминалитета уопште (нарочито рецидивизма), многи правци и школе кривичног права инсистирали су на промени функције кажњавања.

Тек са реформаторима XVIII века у извесном смислу долази до изражаја и брига о појединцу, која се испољава у захтеву за поправљањем преступника, који добија практичну реализацију знатно касније – *крајем прошлог века* (Милутиновић, 1992:48).

Даља реформа настављена је нарочито са позитивистичком школом и њеним залагањем да се казна прилагоди личности учиниоца кривичног дела, и залагањем за примену адекватних третмана с циљем његове социјалне реадапације. Тек је *Покрет нове друштвене одбране* издигао ресоцијализацију на ранг врховног постулата кривичног права и криминалне политике вршећи одлучујуће утицаје на теорију, законодавство и праксу извршења казни лишења слободe у низу земаља (Игњатовић, 2000:290). Према том концепту појединац треба да буде субјект права, а кривичне санкције би требало да усмеравају ка друштвено корисном правцу. То значи да казна треба да почива на идеји *ресоцијализације*, односно идеји да је циљ казне преваспитавање преступника и његово оспособљавање да поштује друштвене нормe, да би се на тој основи поново укључио у заједницу и постао њен користан члан (Игњатовић, 2000:291).

Пенитенсијарни третман, који је уско везан за појам ресоцијализације, представља посебан третман осуђеника који треба да доведе до њиховог преваспитања и оспособљавања за живот на слободи. То значи да се пенитенсијарни третман не може свести на обично извршење казне, јер он инплицира у себи ту социјалну реадапацију помоћу примене адекватних метода и третмана, које треба пратити, изучавати и ценити, па се стога за њега може рећи да се одликује посебним динамизмом (Милутиновић, 1992:49).

Због тога се данас и сматра да казна нема за циљ само изолацију друштвено опасних деликвената, нити застрашивање будућих потенцијалних деликвената, већ да јој је доминантан циљ својеврсно преваспитавање учинилаца кривичних дела, уз њихово активно учешће, како они у будућности не би били опасни за друштво. Тек у јединству свих ових

елемената добија се нови и виши ниво сврхе кажњавања, што је коначно и нашло своју потврду у *Кривичном законнику Републике Србије* који је одредио сврху кажњавања тако да се она састоји у:

1. спречавању учиниоца да чини кривична дела и његовом преваспитавању (специјална превенција), и
2. васпитном утицају на друге да не врше кривична дела, и јачању морала и утицаја на развијање друштвене одговорности и дисциплине грађана (генерална превенција).

Дакле, наш целокупан систем сузбијања криминалитета постављен је на идеји да је сврха казне преваспитавање и ресоцијализација осуђених лица, тако да се осуђени оспособи да по повратку на слободу живи и ради у складу са законом, да испуњава дужности човека и грађанина. С обзиром на сложеност људске личности потребно је да се примењују разнолике методе, мере и средства у процесу ресоцијализације. У склопу низа мера које се предузимају у процесу ресоцијализације осуђених лица институт условног отпуста заузима значајно место. Смисао условног отпуста је да се осуђено лице код кога је током извршења казне затвора постигнут одређен степен ресоцијализације упути у друштвену заједницу, односно пусти на слободу пре него што је у потпуности издржао казну (Делић, 1996:242). За осуђене условни отпуст представља снажан подстицај да се сами активно укључе у процес свог преваспитавања. Условним отпустом се мотивише непосредно ангажовање осуђених лица у реализацији програма њиховог преваспитања и позитивног укључивања у живот. Тако се пружа могућност да стварно трајање казне не зависи само од висине изречене казне, већ се њиме омогућава да сами осуђени својим владањем и понашањем могу да допринесу ранијем отпуштању и одласку на слободу. Омогућавањем осуђеним лицима да својим радом и понашањем у току извршења казни утичу на дужину свог боравка у казнено-поправним установама, институт условног отпуста у знатној мери доприноси остваривању принципа хуманизације извршења казни. То у њих улива наду од почека уласка у казнено-поправну установу и подстиче на рад и дисциплину. То значи да институт условног отпуста почива на идеји преваспитања осуђеника, што је доминантна сврха и саме казне, и да у знатној мери доприноси постизању сврхе кажњавања. Постојање могућности да се условно отпуштени поново врате на издржавање преосталог неиздржаног дела казне ако се добро не владају, такође делује на условно отпуштене, мотивишући их да по изласку из казнено-поправних установа код себе траже, развијају, учврсте и ставе у покрет оне снаге које ће их вући да поступају у складу са законима и друштвеним правилима, да се ослањају на прогресивне чиниоце, да у друштвено корисном деловању виде пут којим се треба кретати (в. Шуковић, 1971).

Закључак

Као што је већ истакнуто, институт условног отпуста као значајна кривичноправна и криминално-политичка мера састоји се у отпуштању на слободу лица пре него што издржи у потпуности досуђену му казну, под условом да се дође до закључка да нема ни основа, ни потребе за његовим даљим задржавањем у казнено-поправној установи. У нашем систему извршења казни условни отпуст представља демократску меру која доприноси хуманизацији казнене политике и представља веома моћно средство у процесу ресоцијализације. Суштина и смисао условног отпуста пре свега је у томе да мотивише и подстиче све осуђенике да смишљено и активно ангажују своје способности и склоности у мењању својих навика и ставова који су за последицу имали кршење прописаних норми понашања. Као интегрални део система извршења казни, институт условног отпуста представља врло снажан мотивациони фактор код осуђених који води ка томе да се они сами интензивно ангажују на свом преваспитању. Таквом садржином и циљем условни отпуст доприноси смањењу узрока, обима интензитета повратништва, а самим тим и криминалитета.

Дакле, из свега до сада изнетог можемо констатовати да је институт условног отпуста, како је постављен позитивним прописима, у начелу добар, те да је као такав одиграо значајну улогу у хуманизацији и либерализацији кривичних санкција.

Литература

1. Бачић, Ф., (1998). *Казнено право – опћи дио*, Информатор, Загреб.
2. Branham, L., (1998). *The law sentence corrections and prisoners rights*, Illinois: St. Paul University.
3. Делић, Н. М., (1996). *Условни отпуст у контексту нових идеја које се односе на извршење кривичних санкција*, Теоријски и практични проблеми југословенског казног законодавства, Институт за криминолошка и социолошка истраживања (ИКСИ), Београд.
4. Игњатовић, Ђ., (2000). *Криминологија*, Номос, Београд.
5. Јовашевић, Д., (1998). *Лексикон кривичног права*, Службени гласник, Београд.
6. Јоксић, И., (2011). *Кажњавање малолетника у кривичном законодавству Републике Српске*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 134-149.
7. Милутиновић, М., (1992). *Пенологија*, Савремена администрација, Београд.
8. Павловић, З. С., (2001). *Разматрање о самосталном и независном правосуђу*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, бр. 7-8.

9. Перић, О. М., (1998). *Извршење кривичних санкција изречених малолетницима – коментар главе VIII (чл. 214-288) Закона о извршењу кривичних санкција*, додатак књизи Коментар кривичноправних прописа о малолетницима, Службени гласник, Београд.
10. Poncela, P., (2001). *Droit de la peine*, Paris: Presses universitaires de France (PUF).
11. Симић, Б., Гардашевић, М., (2007). *Условни отпуст – однос са другим институтима кривичног права*, Перјаник, бр. 13.
12. Стојановић, З., (1991). *Условни отпуст: проблеми и перспективе*, Зборник ПФЗ, 1984/12.
13. Шкулић, М. З., Стевановић, И., (1999). *Малолетни делинквенти у Србији – нека питања материјалног, процесног и извршног права*, Југословенски центар за права детета, Београд.
14. Шуковић, М., (1971). *Условни отпуст*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
15. *Кривични законик РС*, Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009 и 111/2009.
16. *Законик о кривичном поступку РС*, Сл. гласник РС, бр. 46/06.
17. *Закон о извршењу кривичних санкција РС*, Сл. гласник РС, бр. 85/2005.
18. *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, Сл. гласник РС, бр. 85/2005.

The Institute of Parole in the Positive Legislation of the Republic of Serbia

Abstract: *The paper gives a brief analysis of conditional release as an extremely significant criminal law institute, and also as a political and criminal correctional measure, which is a strong incentive, stimulating the convicted individuals to behave in an appropriate way while serving the pronounced sentences. In addition to the introductory part, which points to the concept and characteristics of this institution, there is a brief overview of the structure of parole in the positive legislation of the Republic of Serbia, which introduces several new solutions in this area, as compared to the earlier criminal law. Special attention was paid to the legal nature and purpose of punishment.*

Key words: *parole, criminal offence, sentence, resocialization.*

Гордана НИКОЛИЋ

ПУ за град Београд, Управа криминалистичке полиције

UDK – 343.545 (094) (497.11)

Стручни рад

Примљено: 03.6.2012.

Неки законски и практични аспекти кривичног дела трговине људима у Републици Србији

Апстракт: Трговина људима се, после илегалне производње и промета наркотика, сматра најисплативијом криминалном делатношћу. С једне стране, ови незаконити приходи су баснословни, а с друге, њихово стицање све донедавно није представљало велики ризик за преступнике (као што је то случај са трговином наркотицима или оружјем). Неразумевање сложеног феномена трговине људима, са посебним акцентом на положај жртве, као и одсуство његовог нормативног дефинисања, имало је за последицу да су у Србији трговци људима углавном пролазили некажњено, док су саме жртве третиране као прекршиоци одређених законских норми (кретање и боравак странаца, пребивалиште грађана, лична карта, јавни ред и мир и сл.). Након потврђивања Палермо конвенције и додатних протокола, Србија је 2003. године у кривично законодавство увела кривично дело трговине људима (члан 111б КЗ-а). Оно је било прописано тако да су његове одредбе указивале на недовољно разумевање суштине овог феномена, тј. непрецизно је дефинисан положај жртве и њена дистинкција у односу на илегалне мигранте. С друге стране, политика кривичног прогона, као и казнена политика за ово кривично дело била је прилично блага, што је констатовано у бројним анализама стања и кретања овог облика криминала.

У раду је приказана позитивноправна регулатива феномена трговине људима у КЗ-у, као и обим и динамика његовог испољавања у судској пракси кроз анализу статистичких података у периоду 2006-2010. године.

Кључне речи: трговина људима, кривично дело трговине људима, Палермо конвенција, обим трговине људима у Републици Србији, казнена политика.

Уводне напомене

Трговина људима је у кривично законодавство Републике Србије уведена релативно касно. Међународни прописи и закони других земаља који регулишу ову проблематику послужили су нашем законодавцу као узор при увођењу и прописивању појма и елемената кривичног дела трговине људима. Најшире речено, трговина људима је друштвена појава заснована на ропству и експлоатацији, односно на поступању према човеку као да је роба или ствар, у циљу експлоатисања његове радне снаге, знања и вештина, телесног и полног интегритета и идентитета, ради задовољења личних или туђих нагонских, здравствених или емоционалних потреба или ради стицања директне или индиректне материјалне користи за себе или другог (Мијалковић, Маринковић, 2010:41). С обзиром да о трговини људима може да се говори са различитих аспеката, у овом раду ће бити приказан појам трговине људима у *Кривичном законнику Републике Србије*, од периода његовог увођења у законски текст до садашњих законских решења, делимичан осврт на међународне акте који се односе на трговину људима, које је наше кривично законодавство прихватило, као и заступљеност овог кривичног дела у пракси.

Појам и елементи кривичног дела трговине људима према Кривичном законнику Републике Србије

Ратификацијом *Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала* и њених *Допунских протокола* законодавни орган наше земље је 2003. године извршио измене и допуне *Кривичног закона Републике Србије*¹, којима је, између осталог, уведено (ново) кривично дело трговине људима, прописано чланом 111б, у оквиру групе кривичних дела против достојанства личности и морала.

Према поменутом члану кривично дело трговине људима се састојало у следећем:

Ко силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности или тешких прилика другог: врбује, превози, пребацује, предаје, продаје, купује, посредује у предаји или продаји, сакрива или држи друго лице, а у стицању неке користи, експлоатације његовог рада, вршења криминалне делатности, проституције или просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног положаја, ради одузимања дела тела за пресађивање или ради коришћења у оружаним сукобима, казниће се затвором од једне до 10 година.

¹ *Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 39, од 11. априла 2003. године.

Посебан облик овог дела постојао је уколико је дело учињено према лицу које није навршило 14 година, без обзира на то да ли је употребљена сила, претња или неки од других наведених начина извршења.

Члан 111б *Кривичног закона Републике Србије* представљао је велики напредак у борби против феномена трговине људима, али је имао и одређене недостатке, јер се односио и на трговину људима и на кријумчарење, што је умањило значај валидности броја поднетих кривичних пријава и евентуалних оптужница и пресуда за ово кривично дело, с обзиром да су случајеви кријумчарења подвођени под кривично дело трговине људима. Зато се није могао уочити стваран број извршених кривичних дела трговине људима, те је било очекивано да ће ово законско решење бити промењено.

Већ 1. јануара 2006. године ступио је на снагу нови *Кривични законик*² који је кривично дело трговине људима прецизније и јасније одредио, и то у новом члану 388 који се односио само на случајеве трговине људима, док случајеви кријумчарења више нису били обухваћени овим делом, већ су од њега раздвојени и предвиђени чланом 230 КЗ РС. Кривично дело трговине људима се, према наведеном *Кривичном законнику*, налази у групи кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Кривична дела која су обухваћена овом главом, између осталог и кривично дело трговине људима, спадају у међународна кривична дела у ужем смислу или права, апсолутна кривична дела. Она представљају различите делатности којима се крше међународни уговори, споразуми, гаранције и конвенције и нарушава или угрожава мир међу народима и безбедност човечности (Јовашевић, Ђурђић, 2006:305).

Кривично дело трговине људима према наведеном *Кривичном законнику* има неколико облика, и то: *основни, један посебни и четири тежа облика*. Основни облик кривичног дела трговине људима састоји се у врбовању другог лица, превозењу, пребацивању, предаји, продаји, куповини, посредовању у продаји, сакривању или држању другог лица, силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог лица, задржавањем личних исправа или давањем или примањем новца или друге користи, а у циљу експлоатације његовог рада, путем принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, ради просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или другог сличног односа, одузимања органа или дела тела или ради коришћења таквог лица у оружаним сукобима.

Објекат заштите је људско биће.

Радње извршења кривичног дела постављене су алтернативно и деле се у неколико група (Шкулић, 2003:159):

² *Службени гласник РС*, бр. 85, 2005. године.

- радња са карактером подстицања и подстрекавања пасивног субјекта да „прода“ властиту робу. Реч је о радњи врбовања, активности подстрекавања, а огледа се у стварању или учвршћивању одлуке код лица на који се утиче одговарајућим поступцима;
- радња која се односи на транспорт – превоз и пребацивање људи којима се тргује. Превоз подразумева коришћење одговарајућег транспортног средства како би се неко лице пребацило са једног места на друго, уз савладавање одређене просторне удаљености. Под пребацивањем треба подразумевати прелазак преко државне границе, односно омогућавање или потпомагање илегалног уласка у неку земљу, што подразумева и могућност напуштања територије друге државе, као и прелазак преко више државних граница;
- радње које имају директан купопродајни карактер у односу на људска бића: продаја пасивног субјекта, куповина пасивног субјекта и предаја лица којима се тргује. Продаја представља отуђење пасивног субјекта уз добијање одређене накнаде. Куповина представља стицање права својине над пасивним субјектом овог дела, чиме се крше одредбе *Универзалне декларације о људским правима* – да нико не може да има право својине над другим човеком. Предаја пасивног субјекта само представља извршење облигације из преузете уговорне области;
- радње којима се омогућава или потпомаже реализација купопродаје људи, а односе се на сакривање или држање другог лица. Сакривање постоји у случају када извесно лице држи сакривено друго лице на неком месту (таван, подрум, кућа) које је познато само учиниоцу и ужем кругу људи. Држање постоји у исто време кад и сакривање. Држање представља противправно лишење слободе, односно одузимање слободе кретања пасивном субјекту.

Важно је напоменути да преузимање било какве алтернативно постављене радње извршења не значи и аутоматско извршење кривичног дела трговине људима, већ је неопходно да таква радња буде остварена неким од алтернативно постављених начина, који се могу поделити у неколико врста:

- облици принуде – сила и претња. Сила може да буде апсолутна и компулзивна, док претња треба да буде озбиљна, могућа, садашња и неотклоњива (Јовашевић, 2006:146 и 147);
- облици преварног поступања – довођење у заблуду и одржавање у заблуди (Јовашевић, 2006:147-150). Довођење у заблуду представља стварање погрешне представе код пасивног субјекта у односу на постојање или непостојање одређених чињеница, релевантних у односу на радњу извршења. Код одржавања у заблуди пасивни

субјекат је већ имао погрешну представу о постојању или непостојању релевантних чињеница, а учинилац је својим активностима само појачава;

- злоупотребом овлашћења или одређених односа или стања – злоупотреба овлашћења, злоупотреба поверења, злоупотреба односа зависности или тешких прилика.

За постојање кривичног дела трговине људима потребно је да су алтернативне радње и начини њиховог извршења предузети ради постизања следећих циљева: принудни рад или експлоатација рада, вршење криминалних делатности, вршење проституције или друге сексуалне експлоатације, просјачење, употреба у порнографске сврхе, одузимање дела тела за пресађивање, коришћење у оружаним сукобима, успоставање ропског или њему сличног односа.

Кривично дело трговине људима не може бити у стицају са оним кривичним делом које се појављује као начин његовог извршења, као што је случај са принудом, злоупотребом овлашћења, примањем или давањем мита и сл., јер оно конзумира дела која се појављују као начин његовог извршења (Лазаревић, 2006:958-961).

Извршилац дела може да буде свако лице, осим у оном случају када се радња извршења састоји у злоупотреби овлашћења, поверења или односа зависности, када такву радњу може да изврши само лице које поседује одговарајућа овлашћења, или коме пасивни субјекат верује, или од кога пасивни субјекат зависи.

Кривично дело трговине људима може бити извршено од стране само једног извршиоца који ће све потребне радње извршења извршити сам. Он ће сам изабрати и „врбовати“ жртву, организовати њен транспорт и прелазак преко државне границе, држати је у покорности и експлоатирати. Међутим, најчешћи случај је да кривично дело трговине људима изврши више лица и у том случају се ради о саизвршилаштву.³ Сваки саизвршилац предузима одређену радњу извршења, па тако један од њих може да изабере и „врбује“ жртву, други да организује њен транспорт и прелазак преко границе, трећи да је експлоатира итд.

У погледу кривице потребан је директан умишљај. Важно је истаћи и то да је за постојање кривичног дела трговине људима потребно да сваки саизвршилац зна крајњи циљ дела – да ће пасивни субјекат бити експлоатисан ради стицања противправне имовинске користи, односно да

³ Саизвршилаштво је најтежи облик саучесништва. Оно постоји када више лице учествовањем у радњи извршења са умишљајем или из нехата заједнички изврше кривично дело, или остварујући заједничку одлуку другом радњом са умишљајем битно допринесу извршењу кривичног дела. Поред саизвршилаштва облици саучесништва су и подстрекавање и помагање. Када у извршењу кривичног дела учествује само једно лице, он се назива извршилац (Јовашевић, Д., (2006). *Кривично право: општи део*, Номос, Београд, стр. 173-194).

саизвршилац има свест о вршењу дела.⁴

Пасивни субјекат овог дела је људско биће мушког или женског пола, с тим што дело може бити извршено према једном или према више лица. Уколико је дело извршено према више лица, неопходно је да је радња извршења предузета истовремено према више лица (Лазаревић, 2006:958-961).

За кривично дело трговине људима према *Кривичном закону* је прописана казна затвора од две до десет година.

Посебни облик кривичног дела трговине људима постоји уколико је основни облик овог дела учињен без коришћења силе, претње или неког другог начина извршења према малолетном лицу, односно лицу које није навршило 18 година.

*Законом о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије*⁵ из 2009. године учињене су измене у члану 388, став 1, у смислу кажњавања, где се уместо предвиђене казне затвора од две до десет година, казна затвора за кривично дело трговине људима повећава и износи од три до дванаест година.⁶ У вези са наведеним чланом овом приликом учињене су и допуне увођењем нових ставова који се, између осталог, односе на следећа случајеве:

1) Ко зна или је могао знати да је лице жртва трговине људима, па искористи њен положај или другоме омогући искоришћавање њеног положаја ради експлоатације предвиђене ставом 1 овог члана, казниће се затвором од шест месеци до пет година;

2) Пристанак лица на експлоатацију или на успостављање ропског или њему сличног односа из става 1 овог члана не утиче на постојање кривичног дела из ст. 1, 2 и 6 овог члана. Ова одредба је комплементарна са тачком б) члана 4 *Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима*⁷, која додатно објашњава наведене случајеве и састоји се у томе да пристанак жртве „трговине људима“ на планирано искоришћавање нема значаја ни у једном случају када се користе средства поменута у тачки а) наведеног члана.⁸

⁴ Нпр. уколико је неко лице фалсификовало нечију исправу јер му је било познато да ће пасивни субјекат помоћу те исправе прећи границу и бити експлоатисан, односно да је наведену радњу учинило ради извршења кривичног дела трговине људима, биће одговорно за кривично дело трговине људима из члана 388 *Кривичног законика Републике Србије*. Уколико је неко лице фалсификовало нечију исправу, а није знало нити је могло да зна да то чини ради извршења кривичног дела трговине људима, биће кривично одговорно за кривично дело фалсификовање исправе из члана 355 *Кривичног законика Републике Србије*.

⁵ *Службени гласник РС*, бр. 72/2009 и 111/2009.

⁶ *Законом о изменама и допунама Кривичног законика РС* из 2009. године учињене су измене у кажњавању и за теже облике кривичног дела трговине људима.

⁷ *Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима*, Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009.

⁸ Тачка а) члана 4 *Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима*, гласи: „Трговина људима“ значи врбовање, превоз, премештање, скривање или прихват лица, уз примену претње или силе или других облика примене, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или стања угрожености, или давање или примање новчаних средстава или друге користи ради

Важно је напоменути да постоји неусаглашеност у погледу терминологије коришћене у тексту важећег *Кривичног законика РС* и *Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима*, те се у првом тексту наилази на термин „оштећени“ кривичним делом трговине људима, док се у тексту *Конвенције* прецизно наводи термин „жртва“ трговине људима.⁹

Према важећем *Кривичном законик*у кривично дело трговине људима се налази у групи кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Објекат заштите ових кривичних дела је одређен као: 1) човечност; и 2) добра заштићена правилима међународног права. Заштита човечности значи заштиту основних људских добара, као што су: живот, телесни интегритет, здравље, част, углед, достојанство, имовина, основна људска права и слободе. Ова кривична дела се, по правилу, врше организовано. У погледу кривице врше се само са умишљајем. Гоњење и кажњавање за ова кривична дела се остварује на основу универзалног принципа просторног важења кривичног закона (Јовашевић, Ђурђић, 2010:255 и 256).

Важно је истаћи и то да је *Законом о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије* из 2009. године, у члану 57 који се односи на границе ублажавања казне, учињена допуна у смислу да се изузетно од става 1 овог члана (према коме се за кривична дела за која је као најмања мера казне прописан затвор у трајању од десет или више година, казна може ублажити до седам година затвора) казна не може ублажити за кривично дело трговине људима из чл. 388 овог *Законика*, као ни учиниоцу кривичног дела који је раније осуђен за исто кривично дело.

Тежи облици кривичног дела трговине људима

Као што је већ поменуто, кривично дело трговине људима, према *Кривичном законик*у из 2005 године, има основни, један посебни и четири тежа облика.

Тежи облици наведеног кривичног дела постоје уколико је основни облик овог дела учињен према малолетном лицу, ако је услед дела наступила тешка телесна повреда неког лица, ако је услед дела наступила смрт једног или више лица и ако је дело извршено од стране организоване групе.¹⁰ Најтежи облик кривичног дела трговине људима постоји уколико је

добијања пристанка лица које има контролу над другим лицем у циљу искоришћавања. Искоришћавање, у најмању руку, треба да укључи искоришћавање проституције других лица или друге облике сексуалног искоришћавања, присилан рад или пружање услуга, служење, ропство или праксу сличну ропству, или вађење људских органа.

⁹ Жртва трговине људима према тачки д) члана 4 *Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима* је свако физичко лице које је постало предмет трговине људима у смислу дефиниције из наведеног члана.

¹⁰ У чл. 2 *Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала* израз „организована група“ означава групу која није случајно формирана ради непосредног извршања

наступила смрт пасивног субјекта, као последица извршења основног облика поменутог дела.

Законом о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије учињене су измене и у погледу тежих облика кривичног дела трговине људима те се, поред постојећих тежих облика дела, уводи и случај уколико је дело извршено од стране групе, за који је прописана казна затвора најмање пет година, док се за тежи облик дела који је извршен од стране организоване криминалне групе¹¹ уводи казна затвора најмање десет година. У вези са ставом 8 члана 388, који је уведен *Законом о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије*, уведен је и став 9 који се одоси на тежи облик кривичног дела трговине људима, према коме тежи облик предвиђен ставом 8 постоји и у случају уколико је дело учињено према лицу за које је учинилац знао или је могао знати да је малолетно.

Неусаглашеност појмова предвиђених у нашем законодавству са појмовима *Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима* огледа се и у томе да наше малолетничко кривично право као *малолетника* сматра лице које је у време извршења дела навршило четрнаест година, а није навршило осамнаест година, док се лица у узрасту до четрнаест година називају *деца* и према њима се не могу применити кривичне санкције, нити друге кривичноправне мере (Јовашевић, 2010:288), за разлику од наведене *Конвенције* која *дететом* сматра свако лице млађе од 18 година (Лазаревић, 2006:958-961), као и *Конвенције о правима детета* (Лазаревић, 2006:958-961), која дететом сматра свако људско биће које није навршило 18 година, уколико се по закону који се примењује на дете пунолетство не стиче раније.

Ако се узме у обзир наведена неусаглашеност појмова који се односе на кривично дело трговине људима из нашег кривичног законодавства и *Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима*, може се очекивати да ће члан 388 КЗ РС, који описује наведено дело, доживети измене и допуне у скороје време.

Облици испољавања кривичног дела трговине људима у пракси

У наредном излагању ћемо указати на обим и динамику испољавања кривичног дела трговине људима у судској пракси кроз анализу статистичких података у Србији.¹²

кривичног дела, и која не мора да има формално дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства и развијену структуру.

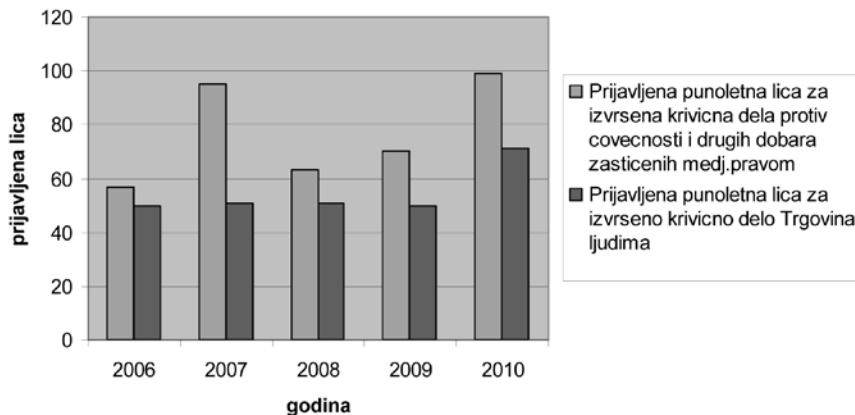
¹¹ Према *Конвенцији Уједињених нација против транснационалног организованог криминала* израз „организована криминална група“ означава групу од три или више лица, која постоји у извесном временском периоду и која делује споразумно у циљу чињења једног или више тешких злочина или кривичних дела утврђених у складу са овом *Конвенцијом*, а ради задобијања, посредно или непосредно, финансијске или друге материјалне користи.

¹² Подаци који се користе у раду преузети су из *билтена Републичког завода за статистику*.

Табела 1 – Статистички приказ пријављених пунолетних лица за извршена кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом и кривично дело трговине људима за период од 2006. до 2010. године

	2006. година		2007. година		2008. година		2009. година		2010. година	
	Број пријављених пунолетних лица	Процент пријављених пунолетних лица	Број пријављених пунолетних лица	Процент пријављених пунолетних лица	Број пријављених пунолетних лица	Процент пријављених пунолетних лица	Број пријављених пунолетних лица	Процент пријављених пунолетних лица	Број пријављених пунолетних лица	Процент пријављених пунолетних лица
Крив. дела против човечн. и других добара заштићених међ. правом	57	100%	95	100%	63	100%	70	100%	99	100%
Трговина људима	50	88%	51	54%	51	81%	50	71%	71	72%

Графикон 1 – Илустрациони приказ пријављених пунолетних лица за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом и кривично дело трговине људима за период од 2006. до 2010. године

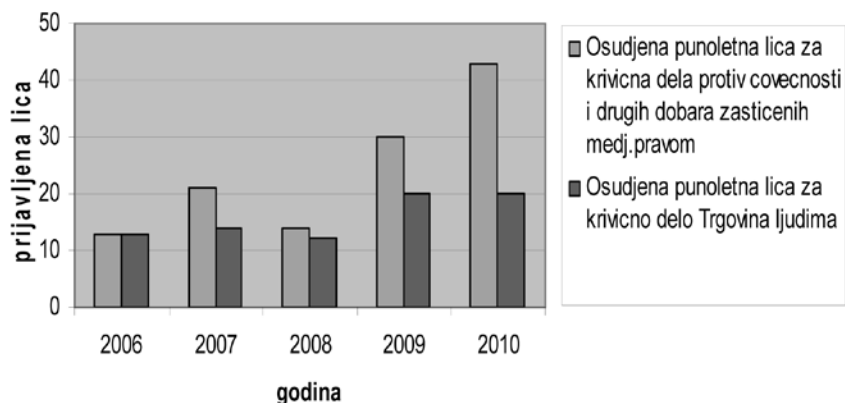
На основу приказаних статистичких података за посматрани период може се констатовати да је број пунолетних пријављених лица за кривично дело трговине људима у односу на укупан број пријављених лица за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом значајно доминантан, изузев за период 2007. године, када је заправо број пријављених лица за кривично дело трговине људима био приближан и исти броју пријављених за исто дело за период 2006, 2008. и 2009. године, али је у односу на укупан број пријављених лица за кривична дела из наведене главе којој припада нижи у односу на остале године.

Заправо, стиче се утисак да је 2007. године, поред великог броја пријављених лица за кривично дело трговине људима, скоро толики број лица пријављен и за остала кривична дела која се налазе у глави кривичних дела у којој се налази и поменуто дело. Важно је напоменути и то да је 2010. године број пријављених лица за кривично дело трговине људима био у интензивном порасту у односу на претходне године које су посматране, где је тај број био скоро исти. Као специфичност се издваја и то да је у посматраном периоду 2006. године био највећи проценат пријављених лица за кривично дело трговине људима у односу на остала кривична дела из главе којој припада, те да је заправо у тој години био најмањи број пријављених за остала кривична дела из те главе.

Табела 2 – Статистички приказ осуђених пунолетних лица за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом и кривично дело трговина људима за период од 2006. до 2010. године

	2006. година		2007. година		2008. година		2009. година		2010. година	
	Број осуђених пунолетн. Лица	Процент осуђен. пунолетних лица	Број осуђених пунолетн. лица	Процент осуђених пунол. лица	Број осуђених пунолетн. лица	Процент осуђених пунол. лица	Број осуђених пунолетн. лица	Процент осуђених пунол. лица	Број осуђених пунолетн. лица	Процент осуђених пунол. лица
Крив. дела против човечн. и других добара заштићених међ. правом	13	100%	21	100%	14	100%	30	100%	43	100%
Трговина људима	13	100%	14	67%	12	86%	20	67%	20	46%

Графикон 2 – Илустрациони приказ осуђених пунолетних лица за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом и кривично дело трговине људима за период од 2006. до 2010. године

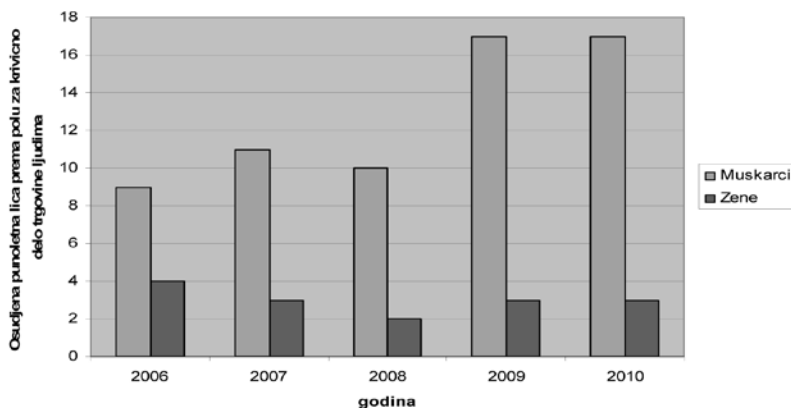

Што се тиче броја осуђених пунолетних лица за кривично дело трговине људима у односу на кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом за период од 2006. до 2010. године, може се констатовати да је 2006. године заправо тај број био изједначен, односно да су те године сва осуђена лица за кривична дела из наведене главе управо осуђена за кривично дело трговине људима. За период 2006, 2007. и 2008. године може се рећи да не постоје веће диференцијације у погледу броја осуђених пунолетних лица за кривично дело трговине људима, али да се у односу на наведени период уочавају разлике у погледу броја осуђених лица за наведено кривично дело у периоду 2009. и 2010. године у смислу већег броја осуђених лица, како за кривично дело трговине људима, тако и за укупан број осуђених лица за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом.

Табела 3 – Статистички приказ осуђених пунолетних лица према полу за кривично дело трговине људима за период од 2006. до 2010. године

	2006. година			2007. година			2008. година			2009. година			2010. година		
	Број осуђених пунолетних лица	Мушкарци	Жене	Број осуђених пунолетних лица	Мушкарци	Жене	Број осуђених пунолетних лица	Мушкарци	Жене	Број осуђених пунолетних лица	Мушкарци	Жене	Број осуђених пунолетних лица	Мушкарци	Жене
Тргов. Људима	13	9	4	14	11	3	12	10	2	20	17	3	20	17	13

Графикон 3 – Илустрациони приказ осуђених пунолетних лица према полу за кривично дело трговине људима за период од 2006. до 2010. године

На основу приказаних података о осуђеним лицима према полу за кривично дело трговине људима за период од 2006. до 2010. године може се констатовати да су осуђена лица за наведено кривично дело већином мушког пола, те да је број осуђених женских лица за кривично дело трговине људима мањи у односу на осуђена лица мушког пола, али свакако није занемарујући.

Табела 4 – Однос пријављених и осуђених лица за кривично дело трговине људима

	2006. година	2007. година	2008. година	2009. година	2010. година
Пријављена лица за кривично дело трговине људима	50	51	51	50	71
Осуђена лица за кривично дело трговине људима	13	14	12	20	20
Однос у процентима	26%	27%	23%	40%	28%

С обзиром да поступак за кривично дело трговине људима траје веома дуго, као и то да неки још увек нису окончани, не можемо да посматрамо однос броја осуђених лица у односу на број пријављених лица за исто то дело, те из тог разлога можемо да посматрамо једино однос пријављених и осуђених лица по годинама. Као што је у табели 4 приказано, уочавамо да је мали број осуђених лица у односу на пријављена лица за кривично дело трговине људима, односно да је процентуално по годинама он углавном сличан, изузев у 2009. години када је био нешто већи. Наведено указује на то да је мали број пријављених лица за кривично дело трговине људима проглашен кривим, док је према већем броју пријављених лица обустављен поступак или су ослобођени оптужбе, односно оптужба је одбијена.

Закључак

Приликом интерпретације наведених статистичких података потребно је да се укаже на неколико недостатака. На првом месту истиче се немогућност приказивања података пријављених и осуђених лица за кривично дело трговине људима од периода његовог увођења у наше законодавство, односно од 2003. године, до увођења новог члана 388. Затим, евиденције које се воде не односе се на то да ли су учиниоци кривичног дела трговине људима повратници или не, страни или домаћи држављани, пунолетни или малолетни.

Поменуте евиденције се такође односе само на учиниоце кривичног дела трговине људима, што умањује могућност практичних приказа и анализе карактеристика које се односе на жртву, као што су добна старост, пол, интелектуална способност, животне прилике и сл. Због дужи-

не трајања поступка још увек се не воде евиденције које приказују број осуђених лица у односу на број пријављених лица. У евиденцијама се такође не може наћи ни број извршених кривичних дела трговине људима, већ само број пријављених и осуђених лица, из кога не може да се сагледа број кривичних дела трговине људима, имајући у виду да се више саизвршилаца појављују као учиниоци наведеног кривичног дела.

Уколико се занемаре ови недостаци, на основу статистичких података који су у раду приказани може се извести неколико закључака. Прво, број пријављених и осуђених лица за кривично дело трговине људима је у порасту током 2009. и 2010. године. Затим, број пријављених и осуђених лица за кривично дело трговине људима је готово најзаступљенији у односу на број пријављених и осуђених за укупан број кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Поред мушких лица осуђених за ово кривично дело, мањи али учестали број осуђених лица представљају и жене.

Важно је напоменути и то да је и у случају кривичног дела трговине људима у великој мери заступљена *тамна бројка*, тако да одређен број кривичних дела трговине људима још увек није откривен и доказан, а ни њихови учиниоци, што утиче на прецизно и реално сагледавање постојања овог кривичног дела у нашој земљи. Зато посебан значај има изградња механизма уочавања (првенствено кроз индикаторе) и прикупљања податка о трговини људима (Радовић, Лалић, 2009:133-145).

Литература

1. *Билтени Републичког завода за статистику*, период 2006-2010. година, Интернет: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=146>
2. Јовашевић, Д., (2006). *Кривично право: општи део*, Номос, Београд.
3. Јовашевић, Д., Ђурђић, В., (2006). *Кривично право: посебни део*, Номос, Београд.
4. Јовашевић, Д., (2010). *Кривично право: општи део*, Номос, Београд.
5. Јовашевић, Д., Ђурђић, В., (2010). *Кривично право: посебни део*, Номос, Београд.
6. *Кривични законик*, Службени гласник РС, бр. 39/03, 67/03, 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009 и 111/2009.
7. *Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима*, Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/2009.
8. *Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001.
9. Лазаревић, Љ., (2006). *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администација, Београд.
10. Мијалковић, С., Маринковић, Д., (2010). *Криминалистичка методика*

- доказивања кривичног дела трговина људима, Безбедност, бр. 1, Београд.
11. Мијалковић, С., (2005). *Трговина људима*, Беосинг, Београд.
 12. *Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала*, Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6 од 27. јуна 2001. године.
 13. Радовић, Н., Лалић, В., (2009). *Осврт на прикупљање података о трговини људима*, Безбедност, год. 51, бр. 3, Београд, стр. 133-145.
 14. Стојановић, З., (2006). *Коментар Кривичног законика*, Сл. гласник, Београд.
 15. Шкулић, М., (2003). *Организовани криминалитет: појам и кривичнопроцесни аспекти*, Досије, Београд.

Some Legal and Practical Aspects of the Criminal Offence of Human Trafficking in Serbia

Abstract: *Human trafficking, second only to illegal production of and trafficking in drugs, is considered to be the most profitable criminal activity. The proceeds from this type of crime are, on the one hand, tremendous, and on the other reaping profits in such a way until recently presented no big risk for the offenders (as is the case with trafficking in illegal drugs and weapons). Lack of understanding of the complex phenomenon of trafficking in human beings, and the position of the victim in particular, as well as absence of its legislative definition, resulted in a situation in Serbia in which traffickers used to go unpunished while the victims themselves were treated as violators of certain legal norms (the movement and residence of foreigners, residence of citizens, identity card, public order, and the like). After verifying the Palermo Convention and additional protocols in 2003, Serbia introduced the criminal offence of human trafficking in its criminal legislation (Article 111b of the Penal Code). The provisions related to this offence showed insufficient understanding of the essence of the phenomenon, i.e. the position of the victim was not precisely defined and the victims were not distinguished from illegal migrants. On the other hand, the policy of criminal prosecution and penal policy were fairly lenient with respect to this offence, as indicated in a number of analyses of the tendencies related to this kind of crime.*

The paper presents the existing legislation on the phenomenon of human trafficking, as well as the scope and dynamics of its manifestation in judicial practice, reflected in the analysis of statistical data for the 2006 – 2010 period.

Key words: *human trafficking, the criminal offence of human trafficking, Palermo Convention, the scope of human trafficking in the Republic of Serbia, penal policy.*

Marković, G., Pavliček, J., (2011). Neke specifičnosti kriminalističkog istraživanja rizičnih nestanaka osoba, *Policija i sigurnost*, Zagreb, god. 20, br. 4, str. 468-487.

Неке специфичности криминалистичког истраживања ризичних нестанака особа

Сажетак: *Нестанци особа, особито они код којих постоје индикације да су нестале особе жртве убојстава, у значајној мјери заокупљају стручну, али и свеукупну јавност. Траже се брзе и учинковите активности полиције у разјашњавању таквих догађаја и проналажење почиатеља. Таква криминалистичка истраживања спадају у ред најсложенијих с обзиром на то да врло често у почетку нема недовољних доказа да је уопће почињено казнено дјело. Стога ће овај рад указати на неке стручне и организацијске аспекте поступања полиције у таквим случајевима.*

Кључне ријечи: *ризични нестанак особе, убојство, криминалистичко истраживање, потрага.*

Опћенито о нестанцима особа

Ријетко прође и један дан да полиција не заприми пријаву о нестанку неке особе. Само у 2010. години у Републици Хрватској је било активно 2 419 пријава о нестанцима особа.¹ Број несталих у неким земљама свијета овиси о величини земље, броју становника, традицији и култури грађана па тако, на примјер, Сједињене Америчке Државе трагају за 105 229, Аустралија за 30 288, Република Ирска 7 980, Мађарска за 11 966 и Велика Британија за 218 113 несталих особа.²

Под појмом нестале особе полиција обично подразумева особу која се удаљила из своје уобичајене животне околине, својевољно или под присилом и за коју, с обзиром на дотадашње животне навике, обичаје, контакте и друге околности, у неком разумном року не постоје подаци о њеном пребивалишту и њеној судбини. Нестала особа може бити жртва казног дјела, али исто тако може бити и починитељ казног дјела који је у бијегу пред полицијом. Нестала особа такођер може бити она која је доживјела несрећу у мору, у планинама или на улици (Maver, 1983:16).

¹ Подаци Информацијског сустава МУП-а који укључују хрватске и стране држављане, дакле све оне који су нестали на подручју Републике Хрватске. У овој бројци кумулиране су пријаве о нестанцима особа које нису пронађене у претходном раздобљу. Најстарији евидентирани нестанак датира од 1963. године,

² Подаци ЕУРОПОЛ-а прибављени су од часника за везу МУП-а РХ.

Главни елемент нестанка је изненадни и неочекивани одлазак из мјеста гдје је особа до тада живјела. Ради се о одсуству особе које одудара од уобичајеног животног ритма особе, њених навика и локација куда се креће. Нестанак у правилу први уочавају чланови обитељи, блиске особе или друге особе које контактирају с таквом особом. Они најчешће и пријављују нестанак. Многе нестале особе се брзо врате кући или се јаве из неког другог мјеста, а неке полиција пронађе темељем расписане потраге; међутим, нестанак одређеног броја особа остане неразјашњен.

Покушамо ли класифицирати нестанке особе, онда темељне елементе за подјелу можемо пронаћи у објективним и субјективним околностима повезаним с нестанком. Тако можемо говорити о нестанима који се одвијају на иницијативу особе, уз њен пристанак, или без њеног пристанка, дакле дјеловањем других особа.

У ширем смислу међу нестале особе можемо убројити:

- бјегунце од куће који се својевољно удаљавају с мјеста становања без обавјештавања чланова обитељи или блиских особа; најчешће је ријеч о малолјетницима, али и одраслим особама с финансијским, брачним или неким другим проблемима;
- изгубљене особе које услед дезоријентираности у простору или утјецаја душевних болести не могу одредити своју тренутачну локацију или пронаћи пут кући; ради се о душевно болесним особама, старцима, дјечи, планинарима, излетницима; у правилу се такве особе релативно брзо пронађу, међутим нису ријетки несретни случајеви у којима је дошло до тјелесног озљеђивања или смртних посљедица;
- бјегунце из затворских, одгојних или сличних установа и завода, као и особе у бијегу пред тијелима казненог прогона због почињених казнених дјела;
- особе код којих разлог нестанка није познат или околности нестанка указују на сумњу да је нестала особа жртва казненог дјела или је починила самоубојство.

У овом раду ће бити дане неке опће назнаке о поступању полиције у случајевима нестанака особа, особито специфичности криминалистичког истраживања убојстава несталих особа. Важност провођења обухваћених мјера и радњи потврђена је кроз бројна криминалистичка истраживања таквих случајева које су проводили компетентни криминалисти. Упутњени су став мјера и радњи које се подузимају у таквим случајевима прелази оквире овог рада и бит ће обрађен у посебном раду.

Разлози нестанка особе

Управо како наводи Мавер (1983:18), људи нестају због разноврсних разлога које треба тражити у личности несталог, његовом односу с околином, обитељи, сурадницима, пријатељима, сусједима, али и у широј друштвеној заједници, политичком саставу, култури, навикама, вриједностима и сл.

Под разлогом нестанка подразумевамо објективне и субјективне околности које су довеле до нестанка одређене особе. Под објективним околностима можемо сматрати чињенице на које нестала особа није могла утјецати, а које су утјецале на тијек догађаја или посљедице, док под субјективним околностима подразумевамо чињенице које су повезане с одлукама и доприносом нестанку саме нестале особе.

Особе нестају због различитих разлога. Сасвим сигурно, дио несталих је својевољно изабрао одлазак из својега дома или мјеста гдје је живио због несређених обитељских односа, дугова, несретне љубави, неуспјеха у школи, жеље за авантуризмом и самодоказивањем, душевне болести, а појединци на тај начин желе почети нови живот у новом окружју. Одређени број таквих нестанака завршава трагично било због посљедица самоубојства, несретног случаја или су пак жртве казних дјела.

Утврђивање разлога нестанка особе изузетно је значајно јер представља основу за постављање стратешких праваца криминалистичког истраживања. Разлог нестанка је врло често прикривен и тешко га је у почетку поуздано утврдити, особито ако се ради о почињеном казном дјелу на штету нестале особе. О разлозима нестанка посебно се пази код постављања почетних верзија о догађају.

Својим одласком нестала особа жели упозорити на себе, жели се осветити обитељи, жели да пате и да им буде жао због нечега што су учинили, а понекад и пријети самоубојством. Такви односи у дезинтегрираним обитељима су често узроци нестанка. Знатан број особа одлази од куће због следећих мотива: бијег од обитељи, супружника, несретне љубави, дугова, лоших оцјена у школи, алиментације, амнезије или изненадног трајног или привременог душевног обољења. Неки су жртве природних непогода, дио несталих почини самоубојство на неприступачним и тешко доступним теренима или их је због других разлога тешко пронаћи. Неки постану жртве казних дјела (Modly, 2006:376).

Нестала дјеца могу бити жртве отмице родитеља, обично онога којему је одузета родитељска брига. Родитељ у таквим случајевима задржава дијете одређено вријеме или отпутује с њим у другу земљу гдје с њим жели живјети. Таквих случајева има и у Републици Хрватској. Један од честих разлога нестанака малољетника су тзв. младеначки бјегови од куће. Бијег им се чини једини начин рјешавања проблема у обитељи, пред пси-

хичким, физичким или сполним злоупорабама, или проблемом алкохолизма у обитељи. Бијег малољетника може бити повезан са жељом да живе с младићем или дјевојком. Понекад дјеца и малољетници нису нестали својевољно него због тога што су их напустили. У таквим случајевима је обично у питању обитељско насиље (Sweet, 1990).

Нестанци особа као тамна бројка казних дјела

Темељни задатак полиције је пронаћи несталу особу, међутим уколико се у том процесу трагања појаве индицији да је на њену штету почињено неко казнено дјело, треба поуздано утврдити је ли казнено дјело доиста почињено и потом пронаћи починитеља.³

Готово у свим облицима криминалитета сусрећемо се с већом или мањом тамном бројком казних дјела, дакле почињених казних дјела за која нису сазнала тијела казног прогона и нису покренути поступци. Управо се у популацији несталих особа крије и одређена тамна бројка најтежих казних дјела као што су убојства. Успоредимо ли податке с почетка рада, видимо да по закону вјеројатности у њима мора бити и оних догађаја који су резултирали убојством нестале особе. Непрепознавање ризичних чимбеника и индиција који указују на потенцијално ризичан нестанак, неправодобно подузимање или чак неподузимање потребних хитних мјера и радњи, површност у провођењу хитних мјера и радњи – могу довести до ситуације да се касније отежано разјашњава такав догађај или да га уопће неће бити могуће разјаснити. Особиту пажњу при томе треба посветити нестанима особа без сталног мјеста боравишта, који немају блиске родбине или пријатеља који би могли притисцима на полицију интензивирати трагање. Интензитет и опсег трагања не би смио бити препуштен потицају родбине или блиских особа, већ би се требао одвијати по службеној дужности темељем квалитетне професионалне просудбе.

Иако се полиција мора бавити сваким пријављеним нестанком и мора утврдити гдје се особа налази, поставља се питање је ли баш свака пријава о нестанку доиста и прави нестанак особе или иза њеног нестанка, па и пријаве, стоје некакве сакривене намјере несталога или његових чланова обитељи који су пријаву поднијели. Овдје посебно долазе до изражаја пријаве о нестанима које упућују разне установе, посебно домови за дјецу и младеж када се, већином исти, малољетници из установе удаљују једном тједно, али се исто тако сами и враћају. Овакве пријаве полицији могу послужити у низ других активности као врло интересантни подаци које треба користити у случају почињених казних дјела, најчешће имовинских деликата на одређеном подручју гдје се такви бјегунци крећу.

³ На то их особито обвезује чл. 3, ст. 1, т. 1, 3 и 4 Закона о полицијским пословима и овластима (НН 76/09).

Нека начела провођења криминалистичког истраживања ризичних нестанака особа код којих постоји вјеројатност да је на њихову штету почињено убојство

Уз опћа криминалистичка начела, када је ријеч о истраживању ризичних нестанака особа, искуства су показала да је потребно водити бригу особито о сљедећим начелима:

- **У случају двојбе истраживати као да је ријеч о убојству**

Врло често се криминалисти тијekom истраживања ризичних нестанака, понајприје због информацијског дефицита који влада у првим стадијима, нађу у ситуацији када већи дио чињеница говори у прилог нискоризичног нестанка, а можда мањи дио у прилог нестанка високог ризика. Врло често нису сигурни треба ли ангажирати додатне ресурсе и треба ли уопће „дизати непотребну панику“. Надају се да ће се особа вратити сама, да ће је обитељ контактирањем пријатеља пронаћи и сл. Важно је у таквим двојбеним ситуацијама ипак поступати као да је таква особа жртва убојства. Уколико се она ипак брзо пронађе, утрошит ће се одређено вријеме и средства; међутим – уколико се покаже да је нестала особа ипак жртва убојства, неће се пропустити обавити радње и прикупити чињенице до којих касније уопће више нећемо моћи доћи.

- **Журност у провођењу радњи првог захвата**

На претходно начело надовезује се начело хитности у обављању провјера којима ће се потврдити елементи ризичности нестанка, а хитност у провођењу радњи особито долази до изражаја када већ у почетку постоје индицији који указују на ризичан нестанак особе. Нема ријечи којима би се могла описати важност журног прикупљања обавијести од блиских особа, прегледа простора у којем је становала нестала особа, претраге терена, обављања провјера итд. Управо у оваквим случајевима долази до изражаја позната криминалистичка узречица *да је вријеме које пролази истина која бјежи*. Несналажење у тим првим сатима, ријетко данима, доводи често до непоправљивих губитака у процесу криминалистичког истраживања. Преостат ће нам само жаљење што нисмо подузимали ову или ону радњу и тражење одговорних, но то неће битно помоћи проналажењу нестале особе.

- **Компетентност истражитеља**

Да бисмо могли журно подузети све потребне радње, морамо имати најмање двије ствари: прописане основне процедуре поступања и компетентне истражитеље. Другим ријечима, полицијске службенике који су оспособљени и додатно едуцирани у погледу криминалистичког истраживања нестанака особа, особито ризичних нестанака.

Истраживање нестанака особа код којих постоји вјеројатност да су оне жртве убојстава спада међу најсложеније облике криминалистичког истраживања. За учинковито истраживање, особито у погледу мјера и радњи првог захвата, нужно је дугогодишње искуство у истраживању крвних деликата, особито оних код којих је починитељ у првим тренуцима био непознат. Осим професионалног искуства, нужно је и животно искуство на што ће се надограђивати креативне и интелигентне одлуке о радњама које је потребно подузети. Важна је и одлучност и професионални углед таквих криминалиста, а особито оних који руководе таквим криминалистичким истраживањем, с обзиром на то да се оно у правилу проводи под појачаном пажњом јавности и бројним другим чимбеницима који могу утјецати на исход поступања. Због потреба мултидисциплинарног приступа важно је укључивање и других специјалиста.

Желимо ли развијати сустав који ће јамчити професионално поступање у случајевима нестанака особа, нужно је допунско стручно усавршавање полицијских службеника на разини полицијских постаја и полицијских управа. Међутим, желимо ли на разини државе имати врхунске истражитеље који ће бити оспособљени истраживати најтеже облике казnenих дјела повезаних с нестанима особа, бит ће потребно пуно више, позитивна селекција, дугогодишњи рад на најтежим облицима крвних деликата и одговарајућа мотивација криминалиста.

- **Суставност и детаљност у провођењу и документирању радњи**

Ради се о опћем начелу које особито долази до изражаја у истраживању ризичних нестанака особа. Карактеристика тог истраживања је и оскудност материјалних трагова који би могли послужити у казненем поступку у процесу доказивања, али и других информација из персоналних извора. Криминалисти неће имати много прилика за прикупљање квалитетних чињеница и стога је важно сваку радњу обавити што је детаљније могуће. Суставан приступ подразумијева и аналитичко праћење и обраду свих података прикупљених у криминалистичком истраживању. Ради се о специфичним облицима оперативне аналитике, гдје ће се све информације слијевати у базу података, тамо разврставати, анализирати и на основи њих доносити одлуке о даљњим радњама. Површности, прескакању појединих радњи, фрагментарном приступу у истраживању убојстава несталих особа – нема мјеста.

- **Упорност**

Изостанак брзог проналаска нестале особе, осумњиченика и корисних трагова у кратком ће времену почети доводити до губитка мотивације ангажираних истражитеља, пада интензитета истраживања и, у коначници, прекида активног рада на случају. У том смислу водитељ истраживања мора бринути о исправном распоређивању и кориштењу расположивих људских и материјалних потенцијала. Он је тај који мора водити бригу о

интензитету истраживања, који мора смоћи снаге и мотивирати сураднике када ови клону и изгубе мотив за даљњим радом.

Упорност се огледа у два правца, квалитети провођења поједине радње,⁴ али и интензитету провођења комплетног криминалистичког истраживања.

Рано препознавање ризичног нестанка

Запримање пријаве

Иако трагање за несталим особама може спадати у категорију најзатјевнијих полицијских послова, у доста случајева полиција, бар у почетку, не схваћа озбиљно сваку пријаву о нестанку. Како ће полиција реагирати овиси прије свега о полицијском службенику који заприма пријаву о нестанку, те о његовој процјени ризика нестанка. Како не постоје прописани стандарди који би били мјерило у оцјењивању је ли неки нестанак ризичан и колико, сама процјена препуштена је полицијском службенику и његову непосредном руководитељу.

У пракси, полицијски службеник заприма пријаву о нестанку на стандардни образац који садржи основне податке о несталој особи, њеном особном опису и подацима о могућем разлогу нестанка. Након запримања пријаве сваки нестанак се уноси у Информацијски сустав МУП-а како би објава за несталом особом била доступна свим полицијским службеницима на подручју Републике Хрватске. Ако постоје индиције да би се нестала особа могла налазити у иностранству, могуће је иницирати расписивање међународне објаве коју расписује Интерпол Загреб. Врло честе су и објаве фотографија несталих особа на интернетској страници МУП-а или у средствима јавног приопћавања.

На жалост, запримање пријаве и њено расписивање у Информацијском суставу МУП-а врло често је једино што полицијски службеници подуму у почетку трагања за несталом особом. Није ријеткост да дежурни полицијски службеник одговори подносиоца од подношења пријаве, наводећи како је прије службеног почетка трагања потребно да од нестанка прође 24 сата. Погрешно је мишљење да се особа сматра несталом када од њеног задњег виђења протекне одређено вријеме (24 сата и сл.). Криминалистички није оправдано одгађати запримање пријаве о нестанку особе на одређени рок, већ је потребно запримити пријаву о нестанку и одмах потом анализирати логично вријеме нестанка, навике

⁴ Немамо ли довољно упорности, примјернице приликом претраге шире зоне нестанка особе, и не прегледамо ли детаљно све контејнере за смеће, постоји вјеројатност да ћемо изгубити предмете који су можда послужили за омамљивање жртве приликом отмице. Немамо ли довољно упорности у обради терена и пропустимо обавити обавијесне разговоре са свим грађанима који су се кретали у зони мјеста одакле је нестала особа, постоји вјеројатност да нећемо пронаћи грађанина који је видио несталу особу како се удаљава у возилу с још једном особом.

особе, обичаје, понашање, социјалне контакте или занимање особе, али и контекст читаве ситуације. Дакле, процијенити све потенцијалне ризичне чимбенике и на основи њих донијети одлуку о интензитету и мјерама трагања за несталом особом. Поставља се питање како, на основу којих параметара, полицијски службеници могу препознати да се ради о ризичном нестанку који је знатно више од пуког одласка од куће ради забаве или провада.

Без обзира о којој категорији нестале особе се ради, увијек је потребно већ у самом почетку трагања подузети нужне провјере које могу потврдити или отклонити сумњу да се ради о ризичном нестанку.

Сваки нестанак особе је специфичан за себе па ће у самом почетку бити тешко са сигурношћу препознати је ли нестанак случајност или се ради о особи која би врло лако могла постати жртвом озбиљног казненог дјела. Из наведеног разлога пријаву о нестанку особе требали би запримати компетентни, а свакако искуснији службеници криминалистичке полиције који могу одмах започети и са свим оним нужним провјерама како би се прикупиле оне обавијести које се касније не би могле прикупити или би њихово прикупљање било отежано.

Ризични чимбеници

Традиционални приступ је нестале особе категоризирао на рањиве и нерањиве особе, међутим посљедњих година је напуштен тај приступ и уведена је класификација која се темељи на процјени ризика. Приручник за поступање енглеске полиције код нестанка особа препознаје три ступња ризика: ниски, средњи и високи ризик (Newiss, 2003:29).

Како би праводобно поступили по пријавама нестанка, те да би могли оцијенити разину и опсег поступања који ћемо подузети, нужно је провести анализу ризика, односно оцијенити ступањ опасности за живот и здравље нестале особе. Као што је напријед већ наведено, полиција у Републици Хрватској нема инструментариј који би могао послужити као помоћ у оцјењивању ступња ризика код запримања пријаве о несталој особи. Таква процјена препуштена је субјективној процјени полицијског службеника непосредно задуженог за предмет и његову непосредном руководитељу.

Хијерархијска организацијска структура у полицији и пријенос информација од полицијске постаје до полицијске управе ипак омогућава праводобно информирање свих надлежних специјалистичких линија рада, те оставља могућност праводобног препознавања ризичног нестанка. Успркос томе, врло често се догађа да ризичан нестанак не препознају нити полицијски службеници у полицијској постаји нити у полицијској управи, због чега долази до негативних конотација о раду полиције, прије свега од стране родбине несталих, а потом и од јавности, чиме се стјече дојам

да је полиција неспособна или да не ради све оно што би било нужно подузети.

Полиције неких земаља, посебно оних гдје су нестанци особа учесталија појава, дефинирале су критерије који могу послужити у процјени ризика појединог нестанка. Тако нпр. полиција Велике Британије користи упитник који је потребно попунити већ код запримања пријаве о нестанку. Сваки одговор на питање из упитника се бодује. Зброј бодова на крају упитника пружа помоћ полицијском службенику у оцјени колико је пријављени нестанак ризичан. Према тој класификацији дефиниране су одређене категорије несталих особа које спадају у скупину ризичних:⁵

- особе млађе од 18 година;
- особе које имају 18 година или више те пате од епилепсије, дијабетеса, амнезије, суицидалне особе, или имају неке друге особине због којих би одмах требало запримити пријаву;
- особе старије од 65 година;
- особе с менталним проблемима које се не лијече, а чији је нестанак пријављен од стране родбине или сусједа;
- особе које својим несанком одају сумњу да су жртве казног дјела;
- особе које пребивају у Великој Британији, за које се вјерује да су отпутовале у иностранство;
- особе које пребивају изван Велике Британије, а чији је нестанак пријављен док су боравиле на подручју Велике Британије.

Процес процјене ризика можемо подијелити на процјену особних карактеристика нестале особе и процјену околности нестанка особе.⁶

- Под опћом процјеном *особних карактеристика* нестале особе значајан чимбеник представља доб нестале особе. Најугроженију скупину чине дјеца, при чему су изузетно угрожена дјеца млађа од десет година старости. Малољетници (од 14 до 18 година) и особе старије од 65 година налазе се у скупини особа с умјереним ризиком, док се остале старосне скупине сврставају у скупину нижег ризика. Осим броја година живота, потребно је узети у обзир при несанку дјеце која су раније била жртве сексуалног или другог насиља, и тај чимбеник, што представља умјерени ризик. Здравствени проблеми такођер представљају високи ризик приликом нестанка особе, поготово ако се ради о особама које свакодневно нужно требају терапију лековима, тежа психичка оштећења здравља због којих су такве особе склоне самоозљеђивању или

⁵ *Force procedures into reports of missing persons*, Management of linked serious crime course, National Crime Faculty, 1998

⁶ *Missing Persons Policy*, Special Notice 37/98, Metropolitan Police, 1998.

озљеђивању других, те особе које због блажег или тежег оштећења здравља имају проблема у интеракцији с околином (Даунов синдром, висока диоптрија, проблеми у говору и сл.). Одређене овисности (дрога, алкохол) представљају нижи ризик овисно о тежини овисности и интеракцији с дугим околностима.

- **Околности нестанка** чине другу скупину чимбеника битну за процјену ризика нестанка особе. Најважнији чимбеник у овој скупини који представља највећи ризик јесу околности које указују да је нестала особа жртва казног дјела (нпр. убојство, отмица и др.), што уједно представља и највећу разину ризика у овој скупини чимбеника једнако као и суицидалност особе, односно склоност самоозљеђивању. Уколико је особа непосредно прије нестанка била судионик неког насилног казног дјела или је била у сукобу с другим особама, то такођер представља један од чимбеника који указује да се ради о нестанку високог ризика. Надаље, међу умјереним ризичима је и нестанак особе која је непосредно прије нестанка почела показивати понашање другачије од уобичајеног или напрасан нестанак без трага и очигледних узрока. Овакво понашање често указује на прикривене проблеме. У скупини ризика који мање утјечу на процјену ризика су утјецај временских прилика за вријеме нестанка (опасност која пријети насталој особи због екстремних временских прилика), обитељски проблеми или недавни сукоби у обитељи, проблеми око запошљавања, односно незапослености, финансијски проблеми, проблеми у школи или на факултету, као и изложеност сполној, расној, генерацијској или другој врсти злостављања.

Један од ризика за који бисмо могли рећи да спада у скупину ризика ниже категорије, но овисно о околностима може се радити и о умјереном ризику, јест нестанак особе чији су нестанци већ раније пријављивани те је приликом ранијих нестанака једном или више пута била жртва насиља.

Додјељивањем одређеног броја бодова (од 0 до 20) наведеним чимбеницима могуће је добити смјернице уз помоћ којих ћемо лакше одредити ризичност појединог нестанка особе.⁷ Свакако треба имати у виду да је сваки нестанак особе специфичан и јединствен, те није могуће формализирати и обухватити све чимбенике који могу утјецати на процјену ризика.

Коначна оцјена ризичности овиси о процјени особе која заприма пријаву о нестанку, тако да и наизглед нестанак особе ниског ризика може бити прихваћен и узет у рад као нестанак високог ризика. Осим броја присутних ризичних чимбеника, треба узети у обзир и интензитет опасности који

⁷ Нестанак који је оцијењен са више од 20 бодова сматра се високоризичним и по њему је потребно поступати као да се ради о казном дјелу.

може произлазити из појединих чимбеника.

Ризичне чимбенике ипак не треба проматрати у потпуности само статистички с обзиром на то да су дубоко укоријењени у повијесне и демографске прилике неког друштва и да се одређени број нестанака не уклапа у просјек (Newiss, 2003:30).

Организацијски аспекти криминалистичког истраживања ризичних нестанака

Формирање оперативног стожера/радне скупине

Оног тренутка када процјене недвојбено говоре да је на штету нестале особе почињено казнено дјело (или смо у двојби) важно је формирање радне скупине или чак, у одређеним случајевима, оперативног стожера који ће непосредно руководити криминалистичким истраживањем. Чланови таквог стожера нужно морају бити специјалисти за такве облике криминалистичког истраживања, те такав стожер не треба пратити нужно формалну организацијску структуру полиције. Стожером треба руководити један криминалист који ће, заједно с водитељима појединих стратешких праваца, доносити кључне стратешке одлуке. Стожер се мора налазити што ближе мјесту нестанка, односно мјесту гдје се проводи криминалистичко истраживање. Најпогодније су мјесно надлежне полицијске постаје, а ако такве постаје немају задовољавајућу инфраструктуру, онда полицијске управе.

Стратешко и оперативно планирање

Ако особа, чији је нестанак пријављен није пронађена у року 24 сата од запримања пријаве, саставит ће се план трагања за особом који одобрава надлежни руководитељ (чл. 75, ст. 4 *Правилника о начину поступања полицијских службеника*).

У самом почетку, након запримљене пријаве, о нестанку неће увијек бити могуће сачинити квалитетан писани план рада због неодгодивих мјера које се морају подузети, међутим увијек се мора знати тко руководи тим почетним активностима и тај руководитељ мора о свему што је подузето накнадно извјестити носитеља конкретног предмета. За израду цјеловитог плана трагања од велике користи могу бити све биљешке, напомене, карте, скице, имена и телефонски бројеви, e-mail адресе, као и сви други подаци који се обично биљеже у роковник или какав блок. Због наведеног разлога сви подаци морају бити доступни носитељу предмета и не смију се задржати само за себе. Планом се морају предвидјети све активности које се морају подузети, као што су преглед одређенога подручја – терена, мора се планирати провођење оперативних радњи, па ако је потребно и

рације у одређеним отвореним или затвореним просторима, блокаде, појачана легитимирања, сурадња с медијима, кориштење посебних ресурса (посебно обучених паса, хеликоптера, припадника ГСС-а). Основни план се може у посебно сложеним случајевима трагања разрадити на посебне сегменте којима би се планирало само одређено поступање.

Мјере првог захвата⁸

Које мјере и радње ће се подузети у конкретном случају и којим интензитетом овиси о околностима нестанка. О том процесу индивидуализације овиси учинковитост трагања за особом или учинковитост криминалистичког истраживања. Мјере трагања за несталим особама можемо сасвим опћенито подијелити на скупину мјера које се подузимају ради проналаска живе особе и на оне које се подузимају с циљем проналаска мртве особе. Наведена подјела је значајна с обзиром на то да се у пракси уочавају одређена несналажења у погледу примјена појединих мјера или њихова потпуно неадекватна примјена. С обзиром на то да у већини случајева није јасно је ли особа за којом се трага жива или мртва, приликом сваке радње трагања морамо узети у обзир обје могућности. У наставку ће бити наведене неке од најкориштенијих радњи поводом нестанка особа.

Прикупљање обавијести од пријавитеља, обитељи и блиских особа

Јако је важно да полиција што прије⁹ започне прикупљати обавијести о животним приликама нестале особе и њеним особностима које би могле помоћи одредити природу нестанка. Значајна је информација о потпуном опису нестале особе, навикама, обитељским приликама, а битни су подаци о пријатељима и познаницима, пословним односима, ранија евидентна раност за казнена дјела или прекршаје.

Главна радња која улази у први захват свакако је прикупљање обавијести од пријавитеља, обитељи и блиских особа.¹⁰ Да би се такве информације прикупиле, потребно је обавити криминалистички интервју са свим члановима обитељи нестале особе, али и њеним пријатељима па и познаницима како би се прикупиле обавијести о њеним склоностима, на-

⁸ Newiss је у свом истраживању утврдио да након пријаве полиција најчешће подузима следеће иницијалне радње: прикупљање обавијести од пријавитеља о околностима нестанка, прибављање фотографије нестале особе, прибављање пописа пријатеља, учесталих мјеста посјета, претраживање мјеста боравка и других мјеста боравка особе, почетна процјена ризика нестанка, провјере је ли особа ухватиена, провјере у полицијским евиденцијама, провјере посредством других државних тијела, провјере евиденције казних дјела и догађаја која би могла указивати да је нестала особа починила или жртва неког казног дјела, провјере у локалним болницама. обавјештавање локалних полицијских опходњи (Newiss, 1999:11).

⁹ Одмах по запримању пријаве, па понекад и паралелно с процесом запримања пријаве.

¹⁰ Темелј и обавезу полиције за такво поступање налазимо у чл. 23, ст. 1, т. 3 *Закон о полицијским пословима и областима*.

викама, карактеру, пословним односима, пороцима, болестима и другим релевантним чињеницама које би могле помоћи у трагању. Најквалитетније информације могу се добити од чланова обитељи, али се не смије занемарити чињеница да обитељ настоји о несталој особи давати само позитивне информације и да због субјективности или жеље за прикривањем негативних страна живота нестале особе не добијемо праву слику о несталој особи.

При томе треба бити особито опрезан с обзиром на то да нису ријетки случајеви када су поједини чланови обитељи непосредно повезани с нестанком, или пак с почињењем казног дјела на штету нестале особе. Доза здраве сумње је увијек потребна те треба, особито у првим тренуцима, бити отвореног ума, па и то да је особа која пријављује нестанак можда убојица те особе. Из наведеног разлога потребно је разговоре обављати са што ширим кругом особа како би се добила што потпунија слика о несталој особи и могућем разлогу нестанка.

Врло је важно такођер што прије дефинирати стратегију односа с обитељи; одредити полицијског службеника који ће комуницирати с обитељи, примати, али и давати информације обитељи. Обитељ, ако не постоје индицији да је повезана с казним дјелом на штету нестале особе, треба третирати као партнера у истраживању и пружити јој потребну потпору. Полицијски службеник задужен за контакте с обитељи мора бити посебно оспособљен за тај сегмент криминалистичког истраживања. Непријерен однос с обитељи, осим што не доприноси прикупљању важних информација о нестанку и несталој особи, може довести и до претварања обитељи, умјесто у савезника, у противника.

Преглед или/и претрага мјеста боравишта нестале особе

У правилу се заједно с прикупљањем обавијести од чланова обитељи заједно проводи и преглед, односно претрага мјеста боравишта нестале особе. Мјесто гдје је нестала особа боравила прије нестанка (кућа, стан, посебни простори у неком другом објекту) морају прегледати полицијски службеници криминалистичке полиције који непосредно раде на случају нестанка.

Циљ ових радњи је прије свега проналазак особе за којом се трага, а онда и проналажење предмета и трагова који су важни за даљње поступање полиције, особито за утврђивање уобичајеног начина живота нестале особе. Требаћће утврдити налазе ли се у стану особни предмети нестале особе (новац, кредитне картице, особни документи, одјећа, мобилни комуникацијски уређаји, наочале, леће, лијекови које особа узима, кључеви од стана, возила, роковници, опроштајно писмо, пословна документација и друге особне ствари овисно о животном стилу особе).

Најтеже су ситуације када реконструкцију уобичајеног начина живота требамо радити за особу која је живјела сама и немамо поузданих извора који би нам о томе могли дати информације.

Хоће ли поступање полиције остати само на прегледу тих простора или ће се морати обавити класични очевид, овиси исто тако о процјени полицијских службеника који проводе извиде. Сваки пута када постоје и најмањи индицији да би нестала особа могла бити жртва казненог дјела, потребно је направити класични очевид.¹¹ То је особито важно ако је мјесто боравка и мјесто почињења казненог дјела. Већ од првих тренутака морамо разматрати и такве могућности.

У пракси су врло често забиљежени случајеви да родбина пријави нестанак особе, а полиција не провјери мјесто становања нестале особе да би се након неког времена у стану, на тавану или другом скровитом мјесту¹² нестала особа пронашла мртва.¹³ Овакве провјере могу у знатној мјери убрзати трагање и смањити трошкове сустава, те омогућити полицијским службеницима да се ангажирају на рјешавању другог предмета.¹⁴

Провјере на мјестима потенцијалног боравка нестале особе

У стандардне мјере трагања за несталом особом убрајају се провјере на адресама или код особа код којих би се нестала особа могла налазити. Ради се о елиминацијској методи која има циљ отклонити једноставне и уобичајене разлоге одласка неке особе од куће. Провјере је потребно учинити у што краћем времену и то код родбине, пријатеља, познаника, у викендицама или другим објектима несталог, болницама, здравственим установама; треба анализирати догађаје који су се одвијали тог дана у којима су судјеловале непознате особе, па провјерити и евиденције ухићених особа од стране других устројствених полицијских јединица.

¹¹ Очевид подразумијева детаљно истраживање мјеста боравка и обавља се као да је ријеч о убојству или неком другом тежем казненом дјелу.

¹² Дана 25. просинца 1998. године невјенчани супруг пријављује у ПУ загребачкој нестанак своје супруге. Тек спровођењем криминалистичког истраживања дана 13. сибјачња 1999. године у септичкој јами, поред куће у којој је пребивала, пронађено је њено мртво тијело. Несталу су 22. просинца 1998. године усмртила њена малољетна дјеца из ватреног оружја.

¹³ Дана 26. рујна 2009. године на подручју једне полицијске управе на мору пријављен је нестанак женске особе рођене 1958. године. Након запримљене пријаве полицијски службеници започели су с мјерама трагања на терену. У том смислу кориштено је полицијско пловило, рониоци ИЈП, ресурси ЈВП, хеликоптер МОРХ-а. Пет дана касније брат нестале дојавио је полицији да је сестру пронашао мртву у њеној обитељској кући прекривену хрпом одјевних предмета. Полицијски службеници до тада у кућу нису улазили.

¹⁴ Дана 17. ожујка 2011. године у ПУ загребачкој запримљена је пријава о нестанку женске особе рођене 1945. године. Идући дан полицијски службеници су заједно с кћерком нестале ушли прегледати стан у којему је ова сама живјела те су је пронашли на тавану објешену. док је поред мрвог тијела пронађено проштајно писмо.

Утврђивање положаја мобилног телекомуникационог уређаја

Учинковит начин утврђивања кретања, мјеста тренутачног боравка и контаката, па и задњег контакта нестале особе, може бити провјера његових контаката мобилом или кућним телефоном. Неријетко су телефонски контакти забиљежени код оператера у знатној мјери разријешили мистерију нестанка без обзира о томе ради ли се о проналаску особе која је залутала у планинама, напустила земљу или је била жртвом убојства.

У пракси је потребно што прије, када постоје индикације да би се могло радити о казненом дјелу, затражити испис телефонских контаката и локацију мобилног уређаја¹⁵ нестале особе (јасно, ако га поседује и носи са собом). На то се надовезује квалитетна аналитичка потпора тијekom које ће се филтрирати, успоређивати и анализирати прикупљени подаци који би нас у коначници требали довести до нестале особе или осумњиченика.

Претрага терена

Претрага терена се у правилу користи у случајевима нестанка када постоје индикацији да је нестала особа мртва, када се очекује проналазак мртвог тијела, мјеста гдје је укопано мртво тијело или трагова и предмета повезаних с њеним нестанком. Претрагу терена можемо користити ради трагања за изгубљеним особама на одређеном подручју за које очекујемо да су живе, но тада се она у организацијско-техничком смислу разликује од претходно споменуте претраге.

Криминалистима у правилу неће стајати неограничена средства и људски потенцијали које ће моћи користити у претрази терена, стога је потребно исправно одредити приоритете. Свим претрагама терена морају руководити полицијски службеници. Изузетно је важно придржавати се одређених организацијских начела:

- сваку претрагу терена је важно добро припремити, испланирати њен тијек, потребне ресурсе;
- важно је одржавање припремних радних састанака са свим судионцима претраге терена на којима ће им се дати потребне упуте којих се требају придржавати, што требају тражити, како се понашати и сл.;
- осигурати надзор и усмјеравање судионика претраге како би се она проводила према плану;
- документирање тијека и резултата претраге терена. Врло је важно да будемо потпуно сигурни да се након претраге на претраживаном подручју не налази тражена особа или предмети.

¹⁵ Понекад ће бити потребно анализирати телекомуникацијски промет у одређеном времену који је остварен преко појединих одашиљача.

Тактика претраге терена овисит ће о конкретном случају, тако неће бити иста ако се сумња да је нестала особа починила суицид у каквом забаченом и тешко доступном подручју, или индиције указују да је нестала особа убијена и закопана или је жртва казненог дјела отмице. Другачија тактика ће бити у случају претраге насељеног мјеста, а другачија у случају претраге ненасељеног мјеста, планинског подручја или подручја у равничарском крају. О специфичности подручја које претражујемо овисит ће и ангажирање специјализираних служби, стручњака,¹⁶ али и специјалне опреме¹⁷ која ће помоћи да се одређено подручје што детаљније прегледа.

Сакривање мртвог тијела

Сакривање мртвог тијела убијене особе једнако је интересантно за криминалисте као и за починитеља убојства. Убојица има за циљ заувјек сакрити мртво тијело своје жртве. Понекад у томе и успије, међутим врло често се мртво тијело пронађе, а самим тиме и оптужује убојицу, односно доводи до његова процесуирања.

Овисно о својим могућностима и објективним околностима починитељ убојства бира начин сакривања своје жртве. Његова тјелесна снага, приступачност и локација мјеста гдје је убојство почињено, средства којима починитељ располаже за пријевоз, познавање околине гдје је убојство почињено, временске и атмосферске прилике, годишње доба и психичко стање починитеља – само су неки од увјета који имају утјецај на мјесто и начин сакривања мртвог тијела.

У полицијској пракси се јављају различити начини сакривања мртвог тијела убијене особе. Мртва тијела могу бити закопана у земљу или бачена у рупу, прекривена грањем, лишћем, смећем, могу бити бачена у бунар, ријеку, спаљена, раскомадана, сакривена у стану, кући и сл. (Aleksić, 1982:185).

Убојица у правилу настоји пронаћи најучинковитији начин уништења доказа о почињеном убојству. Починитељ обично мртво тијело настоји сакрити што даље од мјеста становања, локација уобичајеног кретања жртве, а исто тако и од мјеста гдје се и он сам креће и станује. На овакав начин отежава идентификацију евентуално пронађеног мртвог тијела, а што опет представља полазну основу за разјашњавање сваког убојства. Након проналаска мртвог тијела, често се пуно времена потроши за његову идентификацију, а када идентификација потврди о коме се ради, тада је лакше кренути у криминалистичку обраду и пронаћи починитеља. У правилу, између починитеља и жртве постоји одређена веза и баш откривање те везе може довести до починитеља убојства.

¹⁶ Рониоци, спелеолози, планинари-алпинисти.

¹⁷ ИС термографија, 3D ласерски скенери, специјално тренирани пси.

Додатна отеготна околност која је повезана с убојствима особа које су претходно нестале, утврђивање је узрока смрти. Поуздано утврђивање узрока смрти протеклом одређеног времена може доћи у питање, а тиме и повезивање осумњиченог с почињењем казненог дјела. Стога је још једном потребно нагласити важност хитности у трагању за несталом особом, односно проналажење починитеља.

Обрада терена

Обрадом терена прикупљамо информације од грађана који живе у близини мјеста нестанка, гдје је нестала особа задњи пута виђена, у мјесту њеног становања, мјеста проналаска мртвог тијела или другим локацијама повезаним с нестанком. Циљ обављања разговора тијekom ове извидне радње није детаљан, темељит обавијесни разговор с грађанима већ утврђивање могућих очевидаца, касније могућих свједока, који могу дати информације о догађају. Такви разговори се могу понављати, јер су нам познати подаци о идентитету тако интервјуираних особа. Понекад поједини свједоци не могу повезати одређени догађај с убојством без разговора с криминалистима.

Обрада терена дакле не подразумеива обављање разговора с блиским особама нестале или убијене особе или особама које су затечене на мјесту догађаја (иако се и овдје ради о персоналним изворима), већ с особама које су просторно и временски повезане с догађајем или неком особом а могле би имати сазнања о нестанку или њеном убојству. Обрадом терена прикупљају се обавијести од грађана који на одређеном подручју станују, раде или су на неки други начин повезани с локацијама на којима се одвијао неки од сегмената нестанка, убојства или проналаска сакривеног мртвог тијела нестале особе. У обради терена се прикупљају обавијести о особама инволвираним у догађај, могућим траговима и предметима, па се тако не треба ограничити само на изјаве особа, већ се настоји преко тих изјава доћи и до других квалитетних трагова (видео сујави отвореног или затвореног простора).

С обрадом терена је потребно почети што прије, чим се прикупе прве информације о догађају и судионицима и након што се начини оквирни план обиласка подручја (Pavliček, 2009:188).

Кориштење криминалистичких евиденција

Након нестанка бит ће потребно стално праћење криминалистичких евиденција, посебно евиденција пронађених мртвих тијела, дијелова људског тијела, несталих и пронађених предмета, и требат ће обављати успоредбу с подацима о несталој особи. На такав начин се може, случајним налазом грађана, пронаћи мртво тијело.

Прикупљање обавијести од осумњиченика

Криминалистичко истраживање нестанка одређене особе за коју се претпоставља да је жртва казненог дјела убојства, специфично је у односу на друга убојства. Основна разлика таквих криминалистичких истраживања је чињеница да нема мртвог тијела жртве. Наиме, за почињење већине убојстава сазнаје се послије догађаја који је резултирао убојством или проналаском мртвог тијела. У тим случајевима слијед криминалистичког истраживања је уобичајен.

Криминалистичко истраживање убојства када је непознато мјесто почињења, мјесто гдје се налази или је сакривено мртво тијело жртве, изузетно је тешко и захтијева велику стручност и упорност криминалиста. У таквим случајевима врло често имамо осумњичену особу прије него знамо друге околности почињења казненог дјела. Тада се настоји вођењем криминалистичког истраживања у „обрнутом смјеру“ пронаћи мјесто догађаја, трагове и предмете којима је почињено казнено дјело и, наравно, мртво тијело. Починитељи су свјесни такве ситуације због чега настоје на разне начине „усмјерити“ тијек криминалистичког истраживања у правцу који њима одговара.

Често то чине давањем лажних информација, одвлачењем позорности истражитељима на неважне детаље које они или њихови сурадници у почињењу настоје истакнути као важне. Неријетко судјелују и у потрази за несталом особом, додворавају се и пружањем разних услуга обитељи нестале особе и сличним активностима које требају одвратити сумњу с њих.

Поједини случајеви из претходних година указују да починитељи, посебно код убојстава, настоје своју повезаност с усмрћењем неке особе прикрити пријављивањем нестанка. Понекад је управо убојица тај који пријави нестанак па чак и судјелује у потрази за несталом особом. Увјерен је да, када нема мртвог тијела, нема нити доказа за убојство. Лажном пријавом, посебно ако је нестанак појашњен увјерљивим разлозима, починитељ жели одвратити позорност сусједа и полиције од самог казненог дјела и преусмјерити је на (за њега) релативно безазлено подручје.¹⁸

¹⁸ Тако је дана 6. listopada 2006. године у ПУ загребачкој пријављен нестанак малољетне А. К., ученице другог разреда средње школе. Нестанак су пријавили родитељи, а свесрдну помоћ родитељима пружао је њихов сусјед и пријатељ нестале. Помоћ се огледала у заједничком обиласку разних мјеста, обиласку видовњака, стављању на располагање својега возила, те прикупљању информација од пријатељица нестале. Након дуготрајног рада полиција је утврдила како постоји сумња да је управо С. Ш., који је и највише помагао обитељи, изравно повезан с њеним нестанком. На криминалистичкој обради С. Ш. је и без полиграфског тестирања признао како је на гробљу убио А. К., те је њено тијело бацио у гробну јаму припремљену за укуп умрле старице, тијело прекрио земљом тако да је сљедећи дан сахрана старице обављена на мртво тијело нестале ученице. Важно је напоменути да је С. Ш. био запослен као гробар на том истом гробљу, а да је с несталом дјевојком био у односу који је он сматрао као љубавни.

Стратегија односа с медијима

Електронички и тискани медији постали су незаобилазни елемент криминалистичког истраживања сложенијих казних дјела, стога је важно већ од најранијих стадија правилно поставити стратегију односа с медијима. При томе треба водити бригу да јавност буде информирана о основним сегментима догађаја водећи при томе бригу о заштити пробитака криминалистичког истраживања. Медији могу бити корисни као посредник у проналажењу нестале особе, потенцијалних свједока, или других жртава, али могу на такав начин и окупирати значајне ресурсе полиције који ће се бавити провјерама различитих дојава и на такав начин их успорити или потпуно скренути с планираних стратешких смјерова. У таквим случајевима је важна правилна процјена и доношење одлука о приоритетима.

Контакти с медијима се требају остваривати искључиво преко једног полицијског службеника (гласноговорника) и то након претходних консултација с водитељем криминалистичког истраживања. Потребно је пажљиво оцијенити које информације су објављиве природе, а које информације могу наштетити пробицима криминалистичког истраживања.

Мотив убојства у функцији откривања починитеља

У досадашњим разријешеним случајевима убојстава особа чији нестанак је претходно био пријављен, па чак и они нестанци особа који су врло ризични, односно гдје постоји сумња да је нестала особа убијена но резултати криминалистичког истраживања не указују на починитеља или на мјесто гдје би се могло налазити мртво тијело, не проналазе се правилности које би указивале да неки мотив превладава или се посебно истиче.

Тако су забиљежени случајеви убојства због освете, љубоморе, користољубља, алкохолизма или због припадности одређеној криминалној скупини. Када се анализирају разријешени случајеви, готово да нема истог „сценарија“ убојства несталих особа. Ипак, оно што је свима заједничко је однос жртве с починитељем. Наиме све жртве и починитељи били су у некаквом односу: пословном, љубавном, брачном, финансијском, криминалном.

Овакав закључак мора бити смјерница полицијским службеницима како убојицу нестале особе не треба тражити негдје другдје, међу непознатим и страним људима, него у њеном блиском окружењу. Изузетак могу бити случајна, краткотрајна познанства између жртве и починитеља када из неког разлога може доћи до убојства и сакривања мртвог тијела како би се у потпуности отклонила могућност да полиција дође до било каквог корисног податка који би починитеља и жртву могао повезати (нпр. сексуално мотивирана серијска убојства).

Пресуде без мртвих тијела

У полицијским али и правосудним редовима увријежено је мишљење да не може бити пресуде за убојство без мртвог тијела јер да је то главни доказ да је казнено дјело почињено, а тако углавном размишљају и починитељи казnenих дјела убојстава који су се потрудили добро сакрити мртво тијело. У великој већини случајева особа несталих под сумњивим околностима то доиста може бити тако, али не зато што нитко не може бити процесуиран због тога што није пронађено мртво тијело нестале особе, већ због тога што у полицијским извидима или криминалистичком истраживању није прикупљено довољно доказа који би омогућили подношење казнене пријаве надлежном државном одвјетништву. Овдје се прије свега мисли на персоналне доказе, односно изјаве свједока, очевидаца или других особа које би могле вјеродостојно потврдити да је нестала особа убијена и да је управо одређена особа починитељ тога убојства, али и на материјалне трагове пронађене на мјестима или у објектима гдје је нестала особа посљедњи пут виђена жива или се претпоставља да је на тим мјестима боравила након нестанка.

Ипак, у случајевима нестанка особа врло је тешко очекивати проналазак каквог материјалног трага који би могао послужити као доказ почињеног казног дјела. Наиме, врло често није уопће познато мјесто, односно простор у којему је нестала особа посљедњи пута била жива, тако да на тим мјестима није могуће обављати очевид и криминалистичко-техничку обраду ради прикупљања трагова који би могли повезати несталу особу и починитеља казног дјела.

У недостатку материјалних трагова полиција врло често до корисних података долази аналитичком обрадом прибављених телефонских контаката нестале особе и таква обрада је врло често полазна основа за прикупљање података о идентитету особа с којима је нестала особа контактирала, те се између тих особа често може тражити свједок који би могао дати корисне податке о самом догађају нестанка, а неријетко се међу тим особама крије и убојица. О умијећу подузимања полицијских извода, али и о низу других околности овиси хоће ли бити прикупљени докази довољни за подношење казнене пријаве против починитеља убојства без обзира хоће ли мртво тијело бити пронађено. Да су пресуде без пронађених мртвих тијела изречене, доказују и правоћне пресуде хрватских судова за три убојства.¹⁹

¹⁹ Правоћна пресуда Жупанијског суда у Дубровнику (број К. 28/04-98) Мустафи Куралићу за убојство своје супруге Драгице Куралић чије тијело никада није пронађено с обзиром на то да га је починитељ одбацио на градско сметлиште, и пресуда Жупанијског суда у Великој Горици посл. бр. III К-12/04, и пресуде Врховног суда РХ бр. I Кж 804/05-6 и бр. III Кж 1/07-7 Ивану Соколчићу због убојства Наташе Соколчић чије тијело је закопао испод аутоцесте у изградњи, и Фране Врчковића чије тијело је одбацио у одлагалиште грађевног материјала с аутоцесте у изградњи.

Из наведених разлога врло је важно пронаћи квалитетне свједоке који би могли свједочити о околностима нестанка одређене особе и својим исказима указати на могућег починитеља убојства. Међутим, овакав тип убојстава се ријетко догађа пред свједоцима. Особе, ако их је више укључено у убојство, врло су често повезане заједничким интересима или због озбиљних пријетњи не желе сурађивати с полицијом вјерујући да би у случају проналаска мртвог тијела или исказивања могле бити и саме процесуиране.

Закључак

Карактеристика истражних ситуација код ризичних нестанака је и информацијски дефицит. Проналазак, често оскудних, трагова, овиси о способности истражитеља да их детектирају, односно о квалитети провођења појединих радњи. Свако одступање од правила струке касније може довести до погрешака које ће представљати терет истражитељима.

Учинковит рад на истраживању ризичних нестанака тражи предану изградњу сустава који ће моћи препознати ризичан нестанак, бити у могућности подузети унутар 24 сата од сазнања најважније хитне мјере и радње, те организирати криминалистичко истраживање које ће јамчити да ће се у наставку подузети све потребне мјере и радње. Незаобилазни сегмент изградње сустава је израда процедура поступања и квалитетна едукација кључних судионика процеса криминалистичког истраживања. Тек тада ћемо моћи бити сигурни да је праводобно подузето све што је потребно како би се пронашла нестала особа или разјасниле околности почињења казног дјела на њену штету.

Литература:

1. Aleksić, Ž., (1982). *Kriminalistika*, Savremena administracija, Beograd.
2. *Force procedures into reports of missing persons*. (1998). Bramshill: National Crime Faculty, Management of linked serious crime course.
3. Fehl, W. i sur. (2004). *Nesvakidašnji slučaj nestanka*, Izbor članaka iz stranih časopisa, 3-4, 124-133.
4. Maver, D., (1983). *Pogrešene osebe (kot družbeni in kriminalistični problem)*. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 34(1), 16-27.
5. Modly, D., (1996). *Traganje za nestalim osobama*, Policija i sigurnost, 5(4-5), 376-393.
6. Newiss, G., (1999). *Missing presumed..? The police response to missingpersons*. Home Office: Police Research Series. Paper 114.
7. Newiss, G., (2004). *Estimating the risk faced by missing persons: a study of homicide victims as an example fun outcome-based approach*.

- International Journal of Police Science & Management, 6(1), 27-36.
8. Pavišić, B., Modly, D., Veić, P., (2006). *Kriminalistika*, Knjiga prva, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
 9. Pavliček, J., (2009). *Obrada terena kod ubojstava*, Policija i sigurnost, 18(2). 188-201.
 10. *Pravilnik o načinu postupanja policijskih službenika*, NN 89/10. Narodne novine, Zagreb.
 11. Smolić, T., (1993). *Daktiloskopija i druge metode za identifikaciju osoba*, MUP RH, Zagreb.
 12. Sweet, R. W. Jr., (1990). *Missing children (Found facts)*. Rockville: US Dept. Of Justice.
 13. *Zakon o policijskim postovima i ovlastima*, NN 76/09. Narodne novine, Zagreb.
 14. Zečević, D., Škavić, J., (1996). *Osnove sudske medicine za pravnike*, BARBAT, Zagreb.

Проф. др *Дане СУБОШИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Приказ уџбеника
Безбедносни менаџмент
аутора доц. др Обрада Стевановића

У издању Криминалистичко-полицијске академије из Београда недавно је (у првој половини 2012. године) објављен уџбеник *Безбедносни менаџмент*, аутора доц. др Обрада Стевановића, наставника за истоимени предмет на овој високошколској образовној установи. Уџбеник је обима 311 страна, а чине га: насловна страна, садржај, предговор, главни део и попис коришћене литературе. Главни део уџбеника, обима 305 страна, структуриран је у седам посебних делова. Уџбеник је структуриран сагласно садржају истоименог предмета на КПА, који је обавезан у осмом семестру Основних академских студија криминалистике.

Први део (стр. 1-46) обухваћен је насловом: *Менаџмент, менаџери, организација и организационо окружење*. Овај део обрађен је кроз следећа питања: 1. Менаџмент и менаџери; 2. Организација, и 3. Организационо окружење. Аутор у првом делу уџбеника посебну пажњу посвећује различитим аспектима и основним обележјима менаџмента и менаџера, организацији као објекту менаџмента и њеној интеракцији са окружењем. Због оригиналности, у овом делу уџбеника посебно је значајна класификација окружења на: 1) опште (генерално) и на 2) специфично (непосредно, гранско), као и објашњење дато иза класификације.

Други део (стр. 47-73) обухваћен је насловом: *Теоријски извори организације и менаџмента*. Овај део уџбеника обрађен је кроз следећа питања: 1. Класична организациона школа; 2. Неокласичне организационе теорије; 3. Опште теорије и приступи управљању, и 4. Савремени приступи. Аутор у другом делу уџбеника посебну пажњу посвећује различитим теоријским изворима организације и менаџмента, на неутралан начин, не фаворизујући ни један међу њима, већ објашњавајући предности и мане сваког од њих, у различитим организационим околностима. На тај начин се читаоцу омогућује схватање актуелног стања менаџмента као последице његовог настанка и развоја, као и могућности примене различитих теорија менаџмента при решавању организационих проблема у безбедносним организацијама.

Трећи део (стр. 75-141) обухваћен је насловом: *Планирање као функција безбедносног менаџмента*. Овај део уџбеника обрађен је кроз следећа питања: 1. Предвиђање; 2. Одлучивање; 3. Израда планова, и 4. Врсте планирања. Аутор у трећем делу уџбеника посебну пажњу посвећује

планирању у ширем (Фајоловом) смислу, систематизујући ту функцију безбедносног менаџмента процесно, тј. као низ технолошки зависних фаза који чине: предвиђање, одлучивање и израда планова. Након таквог одређења садржаја планирања, следи одређивање његовог обима идентификавањем и објашњењем класификације планова, и то по различитим критеријумима (принципима деобе).

Четврти део (стр. 143-197) обухваћен је насловом: *Организовање у безбедносно менаџменту*. Ово питање обухвата следећа потпитања: 1. Организовање и организациона структура; 2. Подела рада и специјализација; 3. Департаментализација; 4. Делегирање ауторитета; 5. Повезаност фактора и параметара структуре; 6. Модели организационе структуре, и 7. Припреме организације као садржај организовања. Овим делом уџбеника аутор на интегралан начин обрађује организовање као функцију безбедносног менаџмента, што се може закључити из структуре овог хетерогеног, а ипак комплементарног поглавља. Наиме, област организовања код већине аутора представља неинтегрисану материју. У случају овог уџбеника сви аспекти организовања (функционални, структурни и они који се односе на релевантне принципе менаџмента) интегрисани су у јединствену целину. Значајан допринос аутора видљив је и ако се пореди начин на које је организовање обрађено у његовом претходном уџбенику (*Руководјење у полицији*, (2003). Полицијска академија, Београд). Наиме, уџбеником из 2003. године организовање је обрађено на начин да обухвата само припремање полицијске организације за извршавање службених послова и задатака, што је еквивалент само седмог потпитања овог дела предметног уџбеника који се односи на организовање.

Пети део (стр. 199-273) обухваћен је насловом: *Вођење у безбедносно менаџменту*. Ово питање обухвата следећа потпитања: 1. Вођење и вође; 2. Стилски вођења; 3. Мотивација; 4. Комуницирање; 5. Наређивање, и 6. Координација. Овим веома садржајним делом уџбеника аутор такође на интегралан начин (као и у случају организовања) обрађује питање вођства као функције безбедносног менаџмента. Наведени став последица је анализе овог дела објављеног уџбеника који обједињује вођење као активност, али и носиоце те активности, релевантне принципе вођења (нпр. поверење), на веома савремен начин обрађене стилске вођења, менаџерско комуницирање (трансфер информација у организацији, као основног „средства“ за рад менаџера), као и две Фајолове административне функције (савремено схваћене као функције менаџмента), и то наређивање и координацију. Очигледно је да аутор, на веома умешан начин, решава не само питање описа и сврставања ове хетерогене материје, већ и њено објашњење, што је посебно видљиво у отклањању дилема везаних за структурирање садржаја који се посебно односе на координацију.

Шести део (стр. 273-297) обухваћен је насловом: *Контрола у безбед-*

носном менаџменту. Ово питање обухвата следећа потпитања: 1. Контрола и 2. Анализа, оцењивање рада и награђивање успеха. У шестом делу уџбеника аутор обрађује питање контроле као функције безбедносног менаџмента у ширем смислу. Наиме, поред описа, сврставања и објашњења основних елемената контроле, аутор обрађује и исход контроле у виду анализе, оцењивања рада и награђивања успеха. Као посебно важан аспект контроле у ширем смислу, објављени уџбеник садржи део који се односи на проблеме контроле и начине њиховог превазилажења.

Седми део (стр. 299-305) обухваћен је насловом: *Рад менаџера при извршавању посебних безбедносних задатака*. Наведена тематска област садржи следећа питања: 1. Рад менаџера до пријема наређења; 2. Рад менаџера по пријему наређења; 3. Рад менаџера у току извршења задатка, и 4. Рад менаџера по извршењу задатка. Аутор у овом делу уџбеника разматра примењене аспекте руковођења посебним безбедносним задацима. Разматрани део уџбеника, иако најмањег обима, има несразмерно велики значај због тога што све факторе, принципе и функције безбедносног менаџмента аутор разматра у контексту посебних безбедносних задатака. Тиме се посебни безбедносни задаци уважавају као значајан фактор руковођења у области безбедности, односно као интервенирајућа варијабла безбедносног менаџмента.

Разматрани уџбеник завршава пописом коришћене литературе, који је обима пет страна. Њиме је обухваћено 140 библиографских референци, које сопственим садржајем и структуром у потпуности одговарају циљу и садржају објављеног уџбеника.

При описивању, сврставању и објашњавању садржаја уџбеника аутор примењује комплекс метода, што је једини могући начин третирања феномена безбедносног менаџмента и проблема који су њиме обухваћени или се на њега односе. Методолошки оквир примене наведеног приступа обухвата примену *дијалектичке, позитивистичке и структуралистичке методе*, како ради објашњења безбедносних организација као објекта менаџмента, тако и ради описивања, сврставања и објашњења функција које менаџерски подсистем безбедносне организације практикује при обављању послова и задатака из сопственог делокруга.

Од општенаучних метода аутор примењује *историјско-компаративну методу* и *методу моделовања*, тако да њима обухвата цео садржај уџбеника. При томе, аутор примењује *историјску методу* као основ коришћења *методе анализе садржаја*. Наведене методе аутор користи у функцији прикупљања података за анализу свих релевантних садржаја безбедносног менаџмента, што се огледа, између осталог, и у навођењу 292 фусноте. Примени *методе анализе садржаја* у контексту историјско-компаративне методе одговара коришћена литература. Компаративна метода представља допуну историјској методи, а коришћена је као упоредна

анализа и синтеза, у циљу објашњења различитих аспеката безбедносног менаџмента.

С друге стране, метода моделовања коришћена је теоријским (апстрактним) моделима, али и моделима који одговарају безбедносном менаџменту као научној дисциплини која се базира делом и на организационим наукама. У такве моделе спада и 61 графички модел, колико их садржи разматрани уџбеник.

Графички модели су јасни, прегледни и што је најважније информативни. Њима аутор у значајној мери уважава методолошке захтеве истраживања управљачких аспеката безбедносних организација с једне стране, као и методичке захтеве који произлазе из специфичности презентовања организационих садржаја, с друге стране. Када се има у виду не само садржај анализираниог уџбеника, већ и припадност предмета *Безбедносни менаџмент* ужој научној области *Организација полиције* из окриља Катедре полицијских наука КПА, јасно је да је аутор уважаио методолошку и методичку специфичност наведене материје у погледу њеног графичког моделовања, а тиме и очигледности обрађених наставних садржаја.

Уџбеник под називом *Безбедносни менаџмент* превасходно је намењен студентима КПА, као и њеном наставном особљу, али и полицијским службеницима МУП РС и полиција суседних држава – Црне Горе, Босне и Херцеговине (посебно Републике Српске) и Хрватске (рачунајући и полазнике различитих форми оспособљавања и усавршавања полицијских службеника), припадницима Војске Србије (посебно Војне академије), студентима, сарадницима и наставницима Факултета безбедности, факултета политичких наука, правних, економских и других факултета. Поред тога, овај уџбеник може да буде значајан истраживачима, посебно учесницима пројеката који се тичу структурирања и функционисања безбедносних организација. Објављивањем разматраног уџбеника несумњиво ће се омогућити вишеструко квалитетнији трансфер знања у области безбедносног менаџмента у односу на тренутно стање у тој области, не само на КПА, већ и у њеном ширем организационом окружењу.

Узимајући у обзир претходно изведену анализу, а посебно наведене квалитете уџбеника *Безбедносни менаџмент*, аутора доц. др Обрада Стевановића, који се пре свега односе на његову информативност, оригиналност и приступачност, са задовољством га препоручујем читаоцима.

Мр Зоран МИЛАНОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија

Приказ уџбеника
Техничка средства полиције
аутора проф. др Радована Радовановића

У едицији издавача Криминалистичко-полицијске академије у Београду 2012. године објављено је треће, измењено и допуњено издање уџбеника *Техничка средства полиције*, аутора проф. др Радована Радовановића. Уџбеник је написан у складу са наставним планом и програмом за истоимени наставни предмет на првој години студија Криминалистичко-полицијске академије и намењен је, пре свега, студентима основних академских и струковних студија, као обавезна литература за припрему и полагање испита, али и студентима других факултета и високих школа, који у оквиру својих студијских програма обрађују комплементарне теме.

Књига је написана по највишим дидактичко-методичким, техничким и графичким стандардима и представља до сада вероватно најсадржајније и најкомплетније издање из ове области написано на српском језику. Изашла је у тиражу од 1.400 примерака и има укупно 338 страна, 215 слика и 15 табела. Широка лепеза изложене материје, појмовно и систематски је приказана у петнаест тематских целина и то: 1. Увод у науку о оружју; 2. Експлозивне материје; 3. Основи балистике; 4. Наоружање полиције; 5. Средства за противтерористичку заштиту; 6. Хемијска средства; 7. Средства за заштиту од пожара; 8. Средства за техничко обезбеђење објеката; 9. Специјална возила полиције; 10. Електронска и оптоелектронска средства; 11. Техничка средства у форензици; 12. Уређаји за принудно заустављање возила; 13. Лична средства принуде; 14. Лична заштитна средства и 15. Униформа и лична опрема.

На почетку првог дела аутор се бави основним појмовима и класификацијама ватреног оружја, а посебно интересантан део је историјат развоја ватреног оружја. Такође, овде су дати основни делови стрелачког оружја, као и саставни делови муниције. Други део указује на значај разумевања физичко-хемијских реакција код експлозивних материја и процеса који се одвијају у околини места експлозије, и њихово разорно дејство на окружење. У овом делу дат је и детаљан приказ експлозивних материја: барута (фугасних експлозива), иницијалних и бризантних експлозива, као и пиротехничких смеша. У трећем делу аутор нешто детаљније разматра основе унутрашње и спољне балистике, почев од процеса опалења метка, почетне брзине зрна, трзања оружја и пуцња, па све до

кретања зрна у безваздушном и ваздушном простору, као и ефикасности гађања и нишањења.

Четврти део уџбеника је најобимнији и обрађује наоружање полиције. У њему је приказан велики број оружја кратких цеви (пиштоља, револвера и аутоматских пиштоља) и дугих цеви (аутомата, аутоматских пушака и снајперских пушака), са њиховим техничким карактеристикама, нишанским уређајима и муницијом коју користе. Пети део уџбеника односи се на средства противтерористичке заштите, као део одговора на незаобилазни и наметнути део савременог развоја човечанства – тероризам. У функцији спречавања последица са смртним и рањавајућим последицама, у овом делу су обрађена различита минско-експлозивна средства, методе и уређаји за њихово откривање, велики број детектора и анализатора, рентгенских уређаја, роботизовано возило полиције, као и посуде за одлагање експлозивних направа. Хемијска средства су обрађена у шестом делу, са посебним акцентом на чињеницу да су ова средства намењена само за привремено, односно краткотрајно онеспособљавање људи. Приказ хемијских материја и средства из којих се ове материје примењују треба будуће чуваре реда да припреми на њихове могућности као средства принуде, али и на могуће штетне последице у случају неадекватне примене.

У седмом делу уџбеника су представљена средства за заштиту од пожара и спасавање, обухвативши: елементе настанка пожара, класификацију пожара и средства за гашење, лична средства за заштиту од пожара, различите детекторе и јављаче, стабилне системе за заштиту од пожара, као и возила, летелице и пловила у заштити од пожара и спасавању. Средства за техничко обезбеђење објеката, која су дата у осмом делу, садрже неке од многих новина у односу на претходно издање уџбеника. Аутор овде даје основе савремених уређаја без којих се не може замислити наша безбедна садашњост, а то су централе и алармни уређаји, системи видео надзора, контрола приступа, инфрацрвене оградe и многи други детектори за дојаву провале.

Специјална возила полиције, од патролних, интервентних, теренских и борбених возила, па до моторних санки, авиона и хеликоптера, беспилотних летелица, балона, патролних чамаца и скутера, приказана су у деветом делу уџбеника. Десети део уџбеника представља електронска и оптоелектронска средства која су нашла изузетно важно место у полицијским пословима и као таква постала незаменљива у безбедносном и форензичком смислу. Овде је приказан велики број термовизијских камера, ГПС уређаја, радара, средства везе и техничких средства надзора над комуникацијама. Такође, новина у уџбенику, која је приказана у једнаестом делу, јесу и техничка средства у форензици, без којих се не може замислити рад савремене полиције. Овде су приказани разни форензички

алати: несесери, лупе, микроскопи итд. У оквиру дванаестог дела описани су уређаји за принудно заустављање возила: рампе, стубови-блокови и препреке.

Лична средства принуде, службене палице и средства за везивање, као саставни део опреме овлашћених службених лица, дата су у тринаестом делу. И, на самом крају, у последња два дела, обрађена су лична заштитна средства, униформа и лична опрема полицијских службеника, чиме је аутор употпунио и заокружио целину овог уџбеника.

Најзад, неколико речи о стилу и циљној групи аутора. Књига је писана једноставним и разумљивим стилем, без оптерећујућих дигресија, што доприноси лакшем савладавању предметне материје, и као таква представља одличан едукативни материјал. Овакав садржај уџбеника сигурно ће умногоме олакшати студентима усвајање нових потребних знања из принципа рада техничких средстава полиције, док ће особама професионално оријентисаним ка техничким средствима за унутрашњу безбедност представљати *алат* у свакодневном раду.

Посебна вредност овог уџбеника је чињеница да је резултат дугогодишњег исцрпног истраживачког и тимског рада, у који су укључени и студенти, односно да садржи приказе нових и актуелних техничких средстава које примењују светске полиције. За крај, искрено препоручујем ову књигу студентима и колегама који се баве овом проблематиком, јер ће наћи многа решења за проблеме са којима се сусрећу у пракси, као и разјашњење разних терминолошких недоумица, посебно што ће их ова књига подстаћи и мотивисати да се посвете истраживачком и научном раду.

Такође, надам се да ће уџбеник наћи своје место и у личним библиотекама пасионираних љубитеља и колекционара оружја и опреме.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Безбедност, часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије, објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности на српском и/или енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње. Рукописи се достављају уредништву у два примерка одштампана на папиру, као и у електронском облику. Имена аутора, као и називи и седишта институција у којима аутори раде, наводе се пре наслова рада, док се контакт подаци, адреса или е-адреса дају у напомени, при дну прве странице чланка. Након назива рада следи апстракт, величине од 100 до 250 речи, који читаоцу треба да омогући брзу процену релевантности самог рада и његов садржај. Кључне речи (до 5 кључних речи) следе након апстракта. Структуру оригиналних научних радова треба да чине увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак, као и попис коришћене литературе, док код прегледних и стручних радова структуру рада чине увод, поднаслови, закључак и литература. Апстракт на енглеском језику, са називом рада (величина фонта 14 pt - bold, текст 12 pt - italic) и кључним речима, треба да стоји након одељка *Литература*. Пожељно је да апстракт на енглеском језику буде у проширеном облику, у форми резимеа, при чему његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка.

Текст рукописа треба да буде урађен на рачунару, фонт *Times New Roman*, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов рада – bold, italic. Називи подналова пишу се фонтом величине 13 pt, bold, центрирано и без коришћења редних бројева. Основни текст рада треба да буде величине слова 12 pt, са 65 словних знакова у једном реду, односно 26 до 30 редова на једној страници, са стандардним маргинама. Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Изузетно, на предлог рецензента и уколико то уредништво процени за сходно, радови могу бити и дужи, пре свега због целовите обраде актуелне теме на коју се рад односи. Преводи текстова из стране литературе из области наука о безбедности могу да буду обима највише 16 страна, док прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до 3 стране.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која финансира пројекат или програм, наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

У случају да рад садржи илустрације, табеле, графиконе, фотографије и сл., уредништву треба доставити квалитетно припремљене прилоге у електронском облику, по могућству одвојено од рада, како би сачували графички квалитет, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Слика 1 – *Дијаграм веза добијен применом аналитичког софтвера*). Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад табеле, док се називи графичких приказа (слика) дају испод самог приказа. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG за фотографије и EPS за остале графичке прилоге, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi за размер 1:1. За графичке приказе урађене у Excel-у користити различите растерске тонове црне боје и PDF формат.

Фусноте (напомене) се пишу словима величине 10 pt и користе се за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (Више о томе: *навести све податке о раду и исти не наводити у списку литературе*) и знаке о коришћеним помоћним изворима (нпр. научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али оне не могу бити замена за цитирану литературу. У том смислу, цитати (навођења) у тексту се не обележавају фуснотама, већ на крају цитата у загради, која садржи презиме аутора, годину издања и страну (Савић, 2006:128),

односно у случају позивања на одређено дело презиме аутора и годину издања (Савић, 2006). Обавеза аутора је да се приликом цитирања или позивања на радове других аутора њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради (Bardy, 2008:107), а уколико је цитирани (наведени) рад потписан од стране три или више аутора (коаутора), тада се у тексту наводи само први, уз скраћеницу: et al. (Допсај et al., 2007:92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2008; Ђорђевић, 2010), при чему се референце, ако их је више, наводе абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз радове поред године додају абecedна слова, нпр. (Бошковић, 2005a; Бошковић, 2005b) итд. Страна имена у тексту треба писати у оригиналу или транскрибована на српски језик, с тим да се у загради наводи име у оригиналу. Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику. Ако је аутор цитираног рада институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009). Приликом цитирања извора са интернета наводи се интернет адреса (<http://www...>) и, због сталне измене www окружења, датум када је текст преузет са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – електронска верзија и/или интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица (литература) на крају текста у потпуности слажу. У том смислу, сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица, и обрнуто. У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводe на језик рада) са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора, и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б., (2009). <i>Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе</i> , Безбедност, год. 51, бр. 1-2, стр. 236-253.
Монографија	Мијалковић, С., (2009). <i>Национална безбедност</i> , Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор – Београд, стр. 509-543.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, Vol. 10:267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf ; доступан 10. 1. 2010.

Референце се могу наводити и као што је прописано упутством APA – *Publication Manual of the American Psychological Association*.

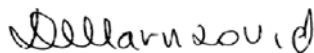
Рукописи подлежу анонимним рецензијама од стране два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензија, актуелности рада, увида у рад и вође-

не евиденције о фреквентности обраде одређене теме одлучи да ли, када и у ком обиму ће рад бити објављен. Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Рукописе слати на адресу: Уредништво часописа *Безбедност*, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Београд. Телефон Уредништва је: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, е-адресу: upobr@mp.gov.rs. Радови се могу слати и на е-адресу главног и одговорног уредника: darko.marinkovic@kra.edu.rs. Уз рад, аутори треба да доставе своје пуно име и презиме, звање, адресу, е-адресу, број фиксног и мобилног телефона, фотокопију личне карте и чековне картице.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим научним и стручним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

проф. др *Дарко МАРИНКОВИЋ*

INSTRUCTION FOR THE ASSOCIATES ABOUT EDITING THE MANUSCRIPTS

Bezbednost, the magazine of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia publishes scientific and expert papers in Serbian and English from the area of security science, that have not been published before. The magazine is published three times a year. Text of the manuscript should be typed on a computer (font Times New Roman, Cyrillic, size 14 pt, bold for the headlines, 12 pt for the body text, 65 characters per line, 26 to 30 lines per page, standard margins). Scientific and expert papers can be up to 16 pages long (30 000 characters with spaces). Translations of the papers from foreign sources from the areas of security science can be up to 16 pages long, whereas book reviews from the areas of security science can be up to 3 pages long.

The manuscripts are delivered to the Editorial Board in two copies, one in electronic form, and one in printed, paper copy. Names of the authors, institutions they work in and their locations, are cited before the paper topic, and contact data, address or e-mail is given in a footnote at the bottom of the first page. Furthermore, for the original scientific papers, authors should deliver the abstract containing the research goal, methods, results and conclusions (100 to 250 words which will allow the readers to assess quickly and accurately relevance of the article through the short informative review), key words in both Serbian and English (up to 5) and the reference list. The abstract in Serbian language should be between the heading (name of the author and title of the paper) and key words, and should be followed by the body of the paper. Original scientific papers should be structured as follows: introduction, materials and methods, results, discussion and conclusion, and reviews and expert papers should consist of introduction, subheadings, conclusion and bibliography. Subheadings should be in font size 13 pt, bold, centered and not numerated.

The abstract in English language, with the title of the paper (font size 14 pt, bold, main text 12 pt, italic), should be placed after the References section. It is desirable that the abstract in English is also given in an extended version with a more detailed presentation of the research findings, as a so-called *summary*, and the length of the summary can be up to 1/10 of the article length.

The name of the project, or the programme within which the article was written, as well as the name of institution which financed the project or programme is cited in a separate footnote at the bottom of the first page.

In case the paper also includes illustrations, tables, graphs, photographs and so on, it is necessary to deliver the Editorial Board high quality copies of the appendices in electronic form, in a separate document in order to preserve their graphical quality, but but it is important to emphasize in the text references to their contents (Picture 1 - *Powder particles before the combustion...*). Tables and graphs should be given in a uniform manner, with the titles written above the table, and the names of graphs below. Reviews can be given in the form of a special attachment to the end of the article, but it is important to emphasize a reference to their content in the text (Annex 1, Appendix 2...). It is desirable that the titles of all reviews be given bilingually, in Serbian and in English (font size 11 pt, italic) in the JPEG format for photos and EPS for the other graphs, and that their resolution is 300 dpi minimum for the 1:1 ratio. For graphs in Excel, use different tones of black raster and PDF format.

Footnotes (notes) are to be used only for substantive observations, the necessary follow-up comments, references to useful materials (*More about this:...*) and indication of additional sources used (for example, scientific publications, legislation, manuals, documents, reports and so on.), but they can not be a substitute for reference list.

The citations (quotations) in texts should not be marked in footnotes, but at the end of the citation, or when referring to somebody's paper (Savić, 2006). When citing other authors, the authors are obliged to write their names in the original form, followed by the year when the paper was published and the number of page in parentheses (Mijalković, 2009:147), and if more than two authors are cited, only the first one should be listed in the text, followed by the abbreviation: et al. (Dopsaj et al., 2007:92). The name of the author should be separated from the year of publishing by a comma, and names of different authors of different papers by a semicolon (;) (Simonović, 2008; Đorđević, 2010), and if there are more references, they are cited in alphabetical order within one parentheses. The number of the page is separated from the year of publishing by a colon (:). If one author with several papers published in the same year is cited, with the next titles of papers the alphabet letters are added next to the year, e.g. (Bošković, 2005a), (Bošković, 2005b), etc. Foreign names in the text should be written in the original form or transcribed according to Serbian pronunciation, with the original form of the name in the parentheses. References in parentheses should be written in the original form.

If the author is an institution or collective copyright holders, minimum information necessary for identification is cited (State Statistical Office, 2009).

When quoting internet sources, the internet address is stated (<http://www...>), and because of the ongoing change of www environment, it should also be stated the date when the text was downloaded from the internet. For references in electronic form, it must be stressed that they are the e-resource - electronic version and/or internet address.

In the reference list, the papers are cited with original titles and numerated, in alphabetic order of the authors' family names, as follows: the authors' family name, birth name initial, publishing year, title of the paper, name of the magazine or anthology, number of the volume, pages (from-to), and when titles of books are in question, name of the publisher and where it was published.

It is essential that the citations in the text and list of bibliographic items at the end of the text are in complete accordance. Every quotation from the text must be found in the list of bibliographic resources, and vice versa. In the reference list, papers are listed in the original form (references are not translated into the language of the paper), numerated, by alphabetical order of the authors' surnames, and in the following way:

Type of paper	References
Magazine/ journal	Simonović, B., (2009). <i>Standardizacija i akreditacija kao jedan od načina profesionalizacije policije i kriminalističke službe</i> , Bezbednost, year 51, no. 1-2/2009, pp 236-253.
Monograph	Mijalković, S., (2009). <i>Nacionalna bezbednost</i> , Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
Anthology	Banović, B., Marinković, D., (2005). <i>Specijalne istražne radnje i nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava</i> , in Anthology „Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo“, XLII Savetovanje Udruženja za krivično pravo i kriminologiju SCG, Zlatibor – Beograd, pp 509-543.
E-source	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, Vol. 10:267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf available on 10. 1. 2010.

References may be cited as prescribed in the instruction of the APA - *Publication Manual of the American Psychological Association*. Titles of the cited national journals, monographs, textbooks and anthologies are to be provided in the original, full form, by no means in the translated form.

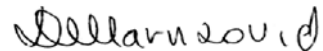
The manuscripts will be submitted to recension by an anonymous reviewer. The Editorial Board keeps its editorial right to decide when and in what scope the paper will be published, according to the recension, how current the topic is and the insight into the paper and the databases. For the published papers the fee is paid, and the ones that are not published are not returned to the authors. Possible suggestions of the editor and the reviewer are sent back to the author for correction of the paper.

With the paper, the authors should also deliver the Editorial Board their full family name and birth name, rank, address, e-mail, their telephone number and mobile phone number, the photocopy of their personal identification card and check card.

The manuscripts are to be sent to the following address: Editorial Board of the magazine "Bezbednost", Bulevar Zorana Djindjića 104, 11070 Belgrade. Editorial Board telephone number is: +381 11 3148 734, fax: +381 11 3148 749, e-mail: upobr@mup.gov.rs.

We invite all current and new authors to contribute to the content of our already established magazine in the scientific public, with the long tradition, by sending their expert and scientific papers. The common goal is to advance the policing practice, raise the level of security culture, and ensure that the pace is kept with contemporary scientific and professional achievements in security issues. Also, please note that it is possible to submit a joint paper by foreign and national authors, as co-authors.

EDITOR IN CHIEF

Assistant Professor, Ph.D. Darko MARINKOVIĆ

